

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ОТДЕЛЕНИЕ ЗА ЕЗИКОЗНАНИЕ, ЕТНОГРАФИЯ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВЕСТИЯ
НА
ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

КНИГА II

СОФИЯ
ИЗДАНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
1 9 5 2

Редакционен комитет:

Чл.-кор. Л. Андрейчин, акад. Вл. Георгиев,
чл.-кор. Ив. Леков, акад. Ст. Романски,
проф. Ст. Стойков (отг. редактор)

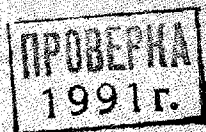
6
4848/53

ИСТОРИЯТА НА ЕЗИКА ВЪВ ВРЪЗКА С ИСТОРИЯТА НА НАРОДА

ДОКЛАДИ И МАТЕРИАЛИ

от научната сесия, организирана от Института за български език при Българската академия на науките и Филологическия факултет при Софийския университет, в чест на 73-та годишнина на Й. В. Сталин във връзка с неговия труд „Марксизмът и въпросите на езикознанието“

2—4 декември 1952 год.

ОТНОСНО ПРЕДМЕТА И ЗАДАЧИТЕ НА ЕЗИКОЗНАНИЕТО ВЪОБЩЕ И НА БЪЛГАРСКОТО ЕЗИКОЗНАНИЕ В ЧАСТНОСТ

от акад. Тодор Павлов

Известно е, че никои от класиците на марксизма, особено пък др. Сталин, никога и никъде не се е изказвал в смисъл, че идеологията като обществена надстройка е по самата си същина и задачи субективно, в смисъл на субективистично, проявление на общественото човешко съзнание. Религиозната идеология и философският идеализъм и особено пък съвременният буржоазен философски идеализъм са наистина и изцяло субективистични проявления на общественото и индивидуално човешко съзнание. Марксизмът обаче още от създаването си е бил и си остава цялостен научен мироглед на революционната пролетарска класа или, с една дума, истинска наука. Тая негова черта не му е пречила и не му пречи да играе при дадени условия ролята на пролетарски революционна идеологическа надстройка, когато и доколкото това се обуславя и изисква от обществено-икономическата социалистическа база и класовата пролетарска борба, когато и доколкото е отразявал тая база и борба и активно ги обслужва за ликвидирането на старата капиталистическа база, буржоазна класа и обществен строй и заменяването им с новата социалистическа икономическа база, диктатурата на пролетариата и новия обществен социалистически строй. Никога и никъде др. Сталин не е казал, че, за да бъде надстроечно-идеологическо обществено явление, марксизмът е длъжен да бъде субективистична „теория“, или, което е все същото — да не бъде наука. Тъкмо обратното, той винаги е определял марксизма и марксистката философия като наука и е подчертавал най-дебело, че марксистката идеология тъкмо защото и доколкото е строго научна, може да служи и служи в ръцете на пролетариата за правилното обяснение и изменение на природата и обществото в посока на общественото развитие от капитализма към социализма и комунизма. Може да се спори и действително се спори по въпроса: От кога именно, доколко и в каква форма и степен марксизмът като наука е играл и играе същевременно ролята и на обществена идеологическа надстройка, съгласно с известното вече на всички ни Сталиново определение на обществената икономическа база и на обществената надстройка? Може да се постави също и въпросът: Какво ще стане по-нататък с марксизма като революционна пролетарска идеология, когато комунизмът победи в

целия свят и влезе трайно в самия бит на хората? Тия въпроси и спорове обаче в никой случай не могат да отменят самото Сталиново определение на базата и надстройката, нито пък факта, че нашата, марксистката идеология или с една дума марксизмът, бидейки идеология на пролетариата и неговата партия, е същевременно и истинска наука, истинско обективно знание или истина за обществената и природна, обективно-реална действителност и техните обективни закони или закономерности.

И тъкмо поради това в заключителните редове на своя гениален труд „Марксизмът и въпросите на езикознанието“ др. Сталин определи марксизма като „наука за законите на развитието на природата и обществото, наука за революцията на угнетените и експлоатирани маси, наука за победата на социализма във всички страни, наука за строителството на комунистическото общество“.

Двете половини на това единно, монистично-монолитно Сталиново определение на марксизма са абсолютно неотделими една от друга и ни дават възможност да си обясним защо утопическият социализъм, който също претендираше да играе ролята на идеологическо оръдие за изграждане на социализма и комунизма, не можа да изпълни тая своя роля и си остана именно утопическа, чисто субективна идеология. Марксизмът, ще повтори пак, играейки ролята на идеологическа надстройка, същевременно е в точния и пълния смисъл на думата наука за законите за развитието на природата и обществото, за революцията на угнетените и експлоатирани маси и за победата на социализма във всички страни, за строителството на комунистическото общество.

Тъкмо като наука марксизмът е длъжен да ни дава и действително ни дава строго научни знания за обективно съществуващите и обективно действащи закони или закономерности в общественото и природно развитие. И тъкмо като най-революционна, най-прогресивна класа в цялата човешка история пролетарската класа, начело със своята пролетарска партия и в съюз със селските и други трудещи се маси, си служи с научния марксизъм като най-мощно и с нищо незаменяемо оръдие за правилното научно обяснение и целесъобразното революционно изменение на обществената, а пречупена през нея и на природната обективна реална действителност.

И тъкмо на тоя обективен характер и значение на икономическите и други обществени и природни закони др. Сталин е посветил специално внимание в най-новия си гениален труд „Икономически проблеми на социализма в СССР“. Развитите от него мисли в тоя му труд ние намираме, разбира се, и в по-ранните негови произведения. Но именно в тоя си труд той особено ярко, изчерпателно и последователно докрай е разкрил и подчертал обективния характер на природните и обществени научни закони, съществуващи независимо от човешкото съзнание и отразяващи се в него. Той особено подчертава, че обективните природни и обществени закони нито се създават, нито се отменят, нито се преобразуват от човека и човешкото съзнание, а могат само и трябва да бъдат използвани от човека, който ги е открил, за осъществяването на определени негови обществени цели, за осъществяване на прехода

от капитализма към социализма и комунизма. Само откривайки, осъзнавайки и използвайки ги за своите практически нужди и цели, човек може да овладее обществената и природна необходимост и да твори съзнателно и планомерно икономическите и културни основи на комунизма, да ликвидира капиталистическия обществен строй и да изгради свободния от всяка експлоатация и подтисничество на човек от човек комунистически обществен строй.

При това др. Сталин в най-новия си труд особено подчертава, че съществуват закони, които имат най-общ характер, които важат за всички природни, обществени и духовни явления, и по-малко общи и специфични, които важат например само за определени обществено-икономически формации или определен кръг от природни и обществени явления. Погрешно е, откривайки и използвайки по-малко общите, специфични за дадена обществено-икономическа формация закони, да се отричат по-общите закони, които важат за всяко човешко общество в развитието на целокупната човешка история. Същевременно наличието на по-обща закони не е и не може да бъде никакво основание за отричането и подценяването на по-малко общите специфични само за определен кръг природни или обществени явления закони.

За илюстрация на тая извънредно важна мисъл на др. Сталин ще си позволя да приведа тук някои примери.

Така например всички ние знаем, че живата материя и въобще животът са произлезли като закономерен продукт или резултат от развитието на неживата, неорганическа материя. Поради това живото органическо тяло не може, както казваше още и Енгелс, да не се подчинява на механическите, физическите и химическите закони, които действуват и в неорганическата материя. Същевременно обаче животът като форма за съществуване на органичната материя и по-точно на белтъка има свои собствени, качествено различни от ония на неорганичната материя закони, които именно и са предмет на научно изследване от специалната самостоятелна наука „биология“.

Пораждайки се от неорганичната среда и съществувайки и развивайки се сред нея, организмът винаги е даден в диалектическо единство с конкретно определената среда, а главната задача на биологията е да изследва научно и да формулира правилно закономерностите на това диалектически противоречиво единство между организъм и среда. Факт е, че всеки организъм, появявайки се в дадена обективно-реална среда носи в себе си белези или свойства, които той е наследил от своите родители или предходници, но които наследствени белези или свойства са били на времето си изработени в процеса на взаимодействието между тогавашните организми и тогавашната среда. Ако новата среда остава общо взето еднаква със старата, никакво изменение не става в наследствената природа на организмите и никакви нови видове разнообразности, сортове и пр. не се получават. Ако обаче, било по естествено природен, било по изкуствен начин, новата среда бъде съществено в известни отношения променена, организмът е длъжен или да се приспособи към нея и по определен закономерен начин да измени своята природа, своята наследственост, в резултат на което могат да се получат

нови белези и свойства, които от своя страна при определени условия могат да се предават по-нататък по наследство на следващите поколения, или пък, ако това по едни или други причини не стане, организмът се показва неприспособен към новата среда и неуравновесен диалектически с нея и следователно той е осъден на неминуемо загиване.

При това, преходът от неорганичната материя към органичната или жива материя е един съществен и изключително важен скок, с който се поставя началото на по-нататъшното еволюционно развитие на живите организми. В това развитие безспорно може да има и действително има цяла редица нови диалектически скокове, извършващи се след натрупването на количествените изменения до определена степен, но тия скокове нямат вече оня основен, съществен и извънредно важен характер и значение, които охарактеризират диалектическия скок на прехода от неживата към живата материя.

Същото важи и за появата и по-нататъшното развитие на човека и обществения живот.

Ние всички знаем (това още Енгелс прекрасно доказва в своята гениална статия за произхода на човека върху основата на труда), кога и как се появява човекът като човек, т. е. като живо същество, качествено различаващо се даже и от най-развитите човекоподобни живи същества. Тук се е извършил диалектически скок от извънредно съществен, важен, решаващ характер и значение и с него е поставено началото на цялото по-нататъшно развитие на човека и човешкото общество. Това развитие се извършва също така еволюционно и същевременно с редица диалектически скокове, нещо повече, с редица революционни взривове, а именно, когато например става революционно насилствено събаряне на далена класова власт и обществен строй и заместването им с нова класова власт и обществен строй и в това именно е истинското съдържание на Сталиновото понятие за революционни взривове, което поради това не трябва да се смесва с революционните прости скокове, какъвто е например революционният скок в СССР след октомврийския взрив с преминаването на съветското село от капиталистически икономически строй или отношение към колхозния социалистически строй или икономически отношения. У нас също така имаме революционен взрив на 9 септември, но преминаването на нашето земеделско стопанство от частно-собственическо към кооперативно трудово социалистическо земеделско стопанство е безспорно революционен скок, равен по значение на деветосептемврийския революционен взрив, но същевременно той си остава именно и само революционен скок не обаче революционен взрив.

При това ние виждаме, че специфичните закони, които са действували при капитализма, престават да действуват при новите, създали се от и след 9 септември некапиталистически народно-демократически социалистически условия, които обуславят появата и действието на нови, но все така обективно реални, а не създадени или преобразувани от човека специфически икономически и други закони. Др. Сталин в най-новия си труд ни обръща особено внимание на тая именно страна на въпроса.

Същевременно, както в „Марксизмът и въпросите на езикознанието“, така и в най-новия си труд, др. Сталин обръща особено внимание на обстоятелството, че класовата борба между пролетариата и буржоазията в капиталистическото общество, също и в социалистическото след Октомврийската революция, не отрича, а предполага съществуването на обществото като цяло, на общественото производство, на езика като средство не само за общуване между хората, но и за водене на самата класова борба, а също така и на редица други обществени явления, обслужващи не една или друга класа, а обществото в неговата цялост, вътре в което се извършва пак по строго определени обективни исторически закони, борбата между класите, свалянето от власт на буржоазната класа, създаването на пролетарската диктатура и изграждането на новата икономическа социалистическа база и надстройки на новия социалистически, а след това и комунистически обществен строй.

Във връзка с всичко това другарят Сталин с класическа яснота, логическа последователност и изчерпателност доказва, че капитализмът и социализмът имат свои собствени, специфични закони и че основният икономически закон на капитализма е един, а основният икономически закон на социализма е съвършено друг.

„Главните черти и изисквания на основния икономически закон на съвременния капитализъм биха могли да бъдат формулирани например по такъв начин: осигуряване на максимална капиталистическа печалба чрез експлоатация, разоряване и обедняване на мнозинството от населението на ладена страна, чрез заробване и систематично ограбване на народите на другите страни, особено изостаналите страни, най-после чрез войни и милитаризиране на народното стопанство, които се използват за осигуряване най-високи печалби.“

А в какво се състоят съществените черти и изисквания на основния икономически закон на социализма?

„Съществените черти и изисквания на основния икономически закон на социализма — казва другарят Сталин — биха могли да бъдат формулирани например така: осигуряване на максимално задоволяване на постоянно растящите материални и културни потребности на цялото общество по пътя на непрекъснато нарастване и усъвършенствуване на социалистическото производство на базата на най-висока техника.“

Както виждаме, при специфичните условия, в които се развиват капитализмът и социализмът, техният основен икономически закон е различен, нещо повече — напълно противоположен.

Същевременно др. Сталин също така класически ясно, логически последователно и изчерпателно доказва, че например в Марксовата формулировка на закона за възпроизводството има нещо, което остава да важи и за социалистическия закон на възпроизводството, но, разбира се, с известни конкретизации и уточнявания във връзка с новото съдържание, роля и значение на такива икономически понятия или категории като добавъчна стойност, стока, пена и пр. Поради това политическата икономия като наука е длъжна да ни разкрива и действително ни разкрива не само специфичните закони

и закономерности на социализма и капитализма, но и по-общите икономически закони на развитието на човешкото общество въобще, от което обаче ни най-малко не следва, че специфическите закони на социализма нямат за нас особено голямо, първостепенно и, бих казал, изключително голямо значение.

Това — от една страна.

От друга страна, другарят Сталин, развивайки творчески понататък гениалните мисли на Ленин, Енгелс и Маркс за отношението между философията и специалните или частни науки, както в последния си труд, така и в „Марксизмът и въпросите на езикознанието“ и в „Диалектически и исторически материализъм“, а също и в още най-ранните си работи ни учи, че философията е наука за най-общите закони на природното и общественото развитие, т. е. наука за най-общите закони за развитието на света като едно единно в безкрайното си многообразие цяло, докато всяка специална или частна наука изучава и формулира по-малко общите или специфични закони на отделните части, страни или области от предмети и явления на едното и единно световно обективно-реално и в същията си материално цяло. Всяка отделна област от предмети или явления, съществувайки и развивайки се като органическа част или съставка на едното и единно в безкрайното си многообразие световно цяло носи дълбоко в себе си, както казваше Ленин, „природата на природното цяло“ и следователно не може да не бъде подчинена на най-общите природни и обществени закони. Същевременно обаче всяка отделна област от предмети и явления се различава качествено от останалите и следователно има своя собствена, специфична характеристика, свои собствени, специфически закони или закономерности, които важат именно и само за нея и поради което тя може да бъде предмет на отделна, самостоятелна, специална или частна наука. Наука, която няма свой собствен, специфичен предмет и свои собствени специфични научни задачи, не е и не може да бъде самостоятелна наука.

Ние всички вече знаем как другарят Сталин доказва това отношение на езикознанието като самостоятелна наука. Като разкрива и формулира строго научно специфичните особености на езика, които го отличават от другите обществени явления, макар че между него и тях има нещо общо, което се състои в това, че те всички обслужват обществото, другарят Сталин казва: „Тези особености са свойствени само на езика и именно защото са свойствени само на езика, езикът е обект на изучаване от самостоятелна наука — езикознанието. Без тези особености на езика езикознанието би загубило правото на самостоятелно съществуване.“

Същото по принцип важи, разбира се, и за политическата икономия, което другарят Сталин изчерпателно доказва в най-новия си труд, а също така за всяка наука, без изключение, щом тя иска да съществува и съществува действително като особена, самостоятелна наука. А това е извънредно важно и всички ние сме длъжни никога да не го забравяме.

Същевременно обаче, щом и доколкото разните отделни области от предмети и явления носят дълбоко в себе си общата природа на природното и обществено цяло, не е трудно да се разбере, че всяка специална или по-малко обща наука, изследвайки специалните и по-малко общи, по-малко трайни закони и закономерности на своя специален предмет, е длъжна винаги да се съобразява с най-общите закони и закономерности, изследвани и формулирани от най-общата наука за природното и обществено развитие, т. е. от философията и по-точно от диалектико-материалистическата философия. Така например философското понятие за материята като обективна реалност, съществуваша преди, във и независимо от всяко съзнание и отразяваща се позече или по-малко адекватно в него, е понятие, което е задължително за всички, без изключение, специални или частни науки, които, в своята област, в своите изследвания, закони, хипотези, теории, специални методи и пр. всъщност конкретизират и разработват по-специално именно това общо и основно философско или гносеологическо понятие за материята. Същото важи и за другите най-общи положения или закони на диалектико-материалистическата философия, например за формулираните от другаря Сталин четири основни черти на диалектическия материалистически метод и т. н. Оттук обаче непосредствено логически следва, че щом философията е длъжна да ни дава и действително ни дава най-общите понятия, категории и закони на битието и неговото развитие, за специалните или частните науки като такива остава всъщност задачата да търсят, да изследват, да обясняват и да формулират законите и закономерностите на строежа (или структурата) и специфичното развитие на предметите и явленията от разните области на едното и единно в безкрайното си многообразие природно и обществено цяло.

Тези мисли ние намираме творчески и гениално развити във всички трудове на Ленин и Сталин и по-специално в „Материализъм и емпириокритицизъм“ на Ленин и в „Диалектически и исторически материализъм“, „Марксизмът и въпросите на езикознанието“ и „Икономически проблеми на социализма в СССР“ на другаря Сталин. И докато, например, в „Диалектически и исторически материализъм“ другарят Сталин изследва и формулира общите и най-общи закони на природното и общественото развитие, в последните си два труда, изхождайки от тия закони и разкривайки тяхната конкретизация в разните области, той изследва и формулира специфичните закони или закономерности на езика и езикознанието, на икономическото развитие и политическата икономия, на човешкото общество, а в последния случай и на специфичните закони или закономерности на капитализма и социализма.

А от всичко това следва следното.

Заклучим ли се само и единствено в сферата на общото и най-общото, тогава особеното или специфичното неизбежно се подценява и отрича. И тогава философията се превръща в схоластично-абстрактно умуване, а специалните науки рискуват да изпаднат в груб емпиризъм, да се обособят метафизически една от друга, да се разпокъсат и следователно да не могат да ни дадат

истинско научно знание за предметите и явленията не само в по-общ мащаб, но и в по-ограничен, специален мащаб.

Заклучим ли се пък само и метафизически в сферата на особеното или специфичното, то се откъсва абсолютно и метафизически от общото и най-общото и следователно специалните науки отново са застрашени да изпаднат в груб емпиризъм и в абсолютна разпокъсаност, а философията отново е застрашена да се превърне в схоластически абстрактно, пусто и безплодно във всяко отношение философствуване или умуване.

И в единия, и в другия случай еднакво страдат, както виждаме, както философията като най-обща наука и поради това като най-общ научен метод на човешкото научно познание, така и отделните специални или частни науки, като конкретизация и разработване в специалните области на основните и най-общи философски понятия, категории, закони.

Поради това философията и специалните науки, за огорчение и ужас например на нашите ремеканци, са длъжни винаги и неизменно да се развиват в пълно диалектическо единство. И само по този начин човешката наука в своята съвкупност, т. е. взета като единство от философско и специално-научно познание, може действително да ни даде обективно-вярно познание и за света като едно и единно в безкрайното си многообразие обективно-реално материално цяло и за разните негови области от предмети и явления, имащи всяка една от тях своята специфика, своите специфически предмети и задачи, своите специални изследвания, закони, формулировки, методи, методики и пр.

Да отидем сега по-нататък във връзка с интересувания ни тук въпрос за предмета и задачите на езикознанието въобще и на българското езикознание в частност.

II

Онова, което ние всички наричаме общество, не се състои нито само от материалните обществени условия, нито само от производителните сили и производствените отношения на икономическата база, нито само от надстроечните идеологически възгледи и съответстващите им учреждения. Ние всички знаем каква е ролята и значението на производителните сили и производствените отношения, как и защо те по отношение на обществената надстройка играят ролята на основно, определящо начало в развитието на всяко общество, както знаем също така, че надстройката, макар и определяна и пораждана от икономическата база и класовата борба, не е просто пасивно отражение на базата и класовата борба, а определена веднъж от тях, играе активна роля за запазването или разрушаването на старата база, за раждането и по-нататъшното развитие на новата база и т. н.

Всичко това обаче не значи, че е имало и може да има общество било без материални условия, било без производителни сили и производствени отношения, било без идеологическа надстройка и съответните ѝ обществени учреждения. Взето именно като цяло от разните свои части или съставки, играещи различна роля и

имащи различно значение, обществото може и трябва да бъде предмет на научно изследване, на научно познание. При това, както вече видяхме, историческият материализъм като философска наука изследва и формулира общите и най-общи закони на обществото и неговото развитие, докато отделните специални науки изследват и формулират разните страни, части, съставки или области от явления в живота на едното и единно в многообразието си обществено цяло. При това някои науки като например техниката и други природни науки се обуславят преди всичко и главно от общественото производство и обслужват непосредствено и преди всичко и главно общественото производство, докато други се обуславят или определят по-специално и непосредствено от икономическата база и класовата борба, които те обслужват, а доколкото обслужват също така и самото производство, това те вършат не непосредствено, а именно опосредовано — чрез изменението на класово-политическите и икономически отношения в дадено общество. Същевременно Сталин класически ясно и изчерпателно доказва, че освен надстроечни явления в общественото развитие ние намираме и такива явления, които са резултат или продукт от развитието на обществото, взето като цяло, и то в продължение на хиляди години, а не само на дадени етапи на общественото развитие, на дадени общественоекономически формации, на дадени класи и т. н. Такова именно обществено явление е и езикът, който — учи Сталин е необходимо нужен за съществуването и по-нататъшното развитие на човешкото общество, което без него би било немислимо, би било немислимо самото материално производство, а също и самата класова борба вътре в класово разделените общества. Ние всички знаехме ролята и значението на класовата борба в развитието на човешките общества. Другарят Сталин обаче в „Марксизмът и въпросите на езиковедството“ много навременно и както винаги класически ясно и изчерпателно доказва, че класовата борба би била невъзможна без общонароден език, а също така, че тя би довела до разпадане и изчезване на човешкото общество, ако бъде метафизически абсолютизирана като борба между противоположностите и бъде забравено или подценено обществото като цяло.

Оттук именно, изследвайки най-внимателно и всестранно развитието, ролята и значението на езика като средство за общуване между хората, за взаимен обмен на мисли и заедно с това като средство за борба и развитие на обществото, другарят Сталин прави логически необходимия извод, че езикът не е и не може да бъде класов и че той не се развива и не може да се развива по пътя на взривовите, а само по пътя на непрекъснатото и постепенно сменяване на едни качества с други, като обаче езикът на всеки народ и нация си остава в основата си език именно на дадения народ или нация, при което най-много и най-бързо търпи изменения общият речников състав на езика. По-малки и по-бавни изменения търпи основният речников фонд на езика, а още по-малки — неговият специфичен граматически строеж. Всяко унищожаване на даден език и всеки опит да бъде в сравнително кратък срок заменен със съвършено нов език биха означавали всъщност, според

другаря Сталин, хвърляне във въздуха на самото обществено производство и на самото общество.

И все пак, учи другарят Сталин, езикът като резултат или продукт на цялото развитие на обществото, на рода, племето, народността и нацията не остава в течение на своето развитие неизменен, а закономерно се мени, усъвършенствува се и пр. Самата поява на езика и неговото по-нататъшно развитие при дадени вътрешни (в самото общество) и външни (в околната историческа среда на обществото) условия се извършва по силата на специфични именно за него, за езиковото развитие, закони или закономерности, които всъщност и съставляват специфичния предмет на езикознанието като самостоятелна наука, различна от останалите науки, изучаващи други предмети или области от общественото развитие.

И ето, доколкото това е така, доколкото езикът има свои собствени, специфически закони или закономерности, и доколкото езикознанието изучава и е длъжно да изучава именно тези негови специфически закономерности, присъщи тъкмо на езика и само на него, другарят Сталин ги нарича вътрешни закони или закономерности на развитието на езика. Ясно е, че при това положение основната научна задача на научното езикознание, имащо за предмет езика в неговата специфичност, се състои в разкриването, изследването и формулирането на вътрешните закономерности на езиковото развитие, т. е. на ония закони, които са присъщи на езика именно като език, а не само и не просто като обществено явление, каквито са, да речем, производството, икономиката, идеологията и пр. Всъщност, би било най-чисто метафизическо, а не диалектико-материалистическо езикознание, да се търсят в развитието на езика някакви особени „вътрешни“ закони и закономерности, които не биха произтичали от самата специфика, от самия характер, роля и значение на езика като ненадстроечно обществено явление, като средство или оръдие за взаимно общуване между хората, за взаимен обмен на мисли и за борба и развитие на обществото. Всъщност, вътрешните закони биха се превърнали в чисто абстрактни, метафизически, идеалистически и типично формални закони, щом и доколкото те се търсят, изследват и формулират без връзка с въпроса именно за качественото своеобразие, за дълбоката специфика на езика като език. Освободим ли се от подобни изкушения и помним ли здраво казаното от другаря Сталин за самата специфика на езика като език, вътрешните закони на езика ще се окажат всъщност именно законите на неговото специфично появяване и по-нататъшно развитие като език, т. е. именно законите, които му са дълбоко присъщи като език.

Доколкото съм имал възможност да следя досегашната и сегашната езиковедска литература, останал съм с убеждението, че тъкмо по този въпрос между езиковедите, въпреки ясните изказвания на другаря Сталин, все още не съществуват достатъчна теоретическа и методологическа яснота и единомислие, които могат да бъдат постигнати само при едно условие: правилно да се разберат и творчески да се разработват по-нататък на конкретни езиковедски материали и проблеми току-що изложените накратко

основни мисли на другаря Сталин за спецификата на езика и оттук за вътрешните закони на неговото развитие именно като език.

А от всичко това следва, че пред цялото съветско, наше и световно прогресивно езиковедство стои преди всичко големият и общ въпрос за произхода на езика въобще. На вас е известно по-добре отколкото на мене, че този въпрос и до ден днешен не е намерил своето изчерпателно научно решение и че поради това тъкмо тук, по въпроса за произхода на езика въобще и до ден днешен съществуват най-различни хипотези, и до ден днешен разните идеалистически схващания намират случай да се промъкват в езиковедството, както бе случал с „новото учение“ на Мар за езика, както е и случал у нас, например, с твърдението на академик Ст. Младенов за — ни повече, ни по-малко — божествения произход на езика.

Кога и как се е появил езикът — този въпрос е органически свързан с въпроса: кога и как се е появил човекът като обществено същество, кога и как се е появило човешкото общество, макар в най-ранните си, още недостатъчно развити форми. Съществувала ли е една и първоначална езикова прародина, съществувало ли е едно и първоначално човешко общество, които по-нататък, по пътя на разклоняването и преселването и по-нататъшното развитие при нови природни и обществени условия са се оформили и развили по-нататък всички и най-различни човешки езици — това е въпрос, над който общото езиковедство тепърва има всеотрядно и най-сериозно да работи, като, разбира се, използва най-рационално проблематиката и достиженията не само на историята, но и на археологията, етнографията, пък ако щете и на антропологията и биологията. За всеки случай едно е безспорно, а именно, че този въпрос може правилно да бъде поставен и правилно да бъде решен само и единствено върху основата на диалектико-материалистическата наука, на диалектико-материалистическата философия, на диалектико-материалистическото и, по-точно, Сталиновото езиковедство.

Нашите, българските езиковеди също са длъжни да не отминават тоя въпрос, като обаче — ще добавя веднага — те са длъжни също така да не го смесват с въпроса за общия произход на някои езикови групи, например на славянските езици, за първоначалната славянска етническа обществена цялост и по-нататъшното ѝ разслоение и разселване, за първоначалния език на тази славянска етническа цялост и за по-нататъшното появяване и развитие на отделните, имащи вече своя собствена специфика славянски езици.

Тук именно от особено значение е мисълта на другаря Сталин, че марксистските езиковеди могат и са длъжни да използват положителните страни на езиковедския сравнително-исторически метод, като обаче отчетат ясно и положат нужните усилия да превъзмогнат неговите отрицателни страни, за които пак сам той изрично говори.

Направено ли е вече нужното в това отношение? Направено е и вече се прави немалко. Аз не съм специалист-езиковед и не мога с категоричност да твърдя какви точно научни достижения имаме вече в тая област. Моето впечатление е, че тези достижения все още

не са достатъчни и то главно и преди всичко по линията на истинското разкриване и преодоляване на недостатъците на сравнително-историческия метод, а също така и на дълбокото разясняване и формулиране на отношенията между езиковедския сравнително-исторически метод и общия диалектико-материалистически научен метод.

Тук съм длъжен да отбележа, че нашите, българските езиковеди не би трябвало пасивно да очакват тези въпроси да бъдат поставяни и решавани единствено и изключително от техните съветски колеги. Няма и не може да има никакво съмнение, че съветските езиковеди и съветското езикознание играят и са длъжни да играят първата, ръководната роля в това, както и във всички други отношения. Това е ясно за всички нас и не се нуждае от никакви особени обяснения или коментарии. Същевременно обаче не е ли факт, че у нас тук, на Балканския полуостров и по-специално у нас, в България, ние имаме хилядогодишно развитие на най-различни народи, езици, диалекти и писмености и че, от само себе си се разбира, тъкмо на нашите учени-езиковеди се пада трудната, но почетна задача да изследват цялото това развитие и по тоя начин да обслужат и самите съветски езиковеди и самата съветска езиковедска наука. Ние всички знаем, че у нас е направено нещо в това отношение, напр. в трудовете на проф. Бенио Цонев, акад. Ст. Младенов, акад. Ал. Балан, акад. Ст. Романски, чл.-кореспондента К. Мирчев и др., в известните на всички ни трудове на др. акад. Вл. Георгиев, др. член-кореспондент Ив. Леков, др. член-кореспондент Л. Андрейчин, др. проф. Ст. Стойков, в току-що излязлата книга на акад. Д. Дечев „Характеристика на тракийския език“, издание на нашата Академия, в книгата на др. В. Бешевлиев „Епиграфски приноси“, също издание на нашата Академия, в археологическо-езиковедските изследвания на акад. Ив. Гошев, акад. Кр. Миятев и др. Ще се съгласите обаче, другари, че всичко това е само началото, че то е все още решително малко, без да говорим за това, че в някои от тези трудове аз не можах да видя едно съзнателно, системно и последователно докрай творческо прилагане на основните положения и указания, съдържащи се в класическия труд на др. Сталин „Марксизмът и въпросите на езикознанието“. Нашият езиковедски институт е длъжен най-внимателно, всестранно и задълбочено да проучи от сталинско гледище всички тия и други трудове — приноси и да си набележи ясен план за по-нататъшната творческа и действително сталинска разработка на всички тия въпроси на наша почва, с наши материали, с наша проблематика, но винаги в най-дълбока връзка с материалите, проблематиката и методологията на съветското езикознание. Тази задача нашите езиковеди, пък и не само тази задача, а и всички други свои главни задачи, няма да решат правилно и резултатно, ако от една страна не се опират здраво на нашата историография, археология, етнография и т. н., и, от друга страна, ако сами със своите специални езикови изследвания, хипотези, теории и формулировки не подпомогнат правилното развитие на самата наша историография, археология, етнография и пр.

Можем ли да кажем, че в това отношение положението у нас е вече благополучно?

Моето дълбоко убеждение е, че не можем да кажем това. Ще ми позволите един пример. Даже след излизането на известната знаменита статия на съветския професор Никитин по някои основни въпроси на нашата история и по-специално по въпроса за произхода на нашата държава и народ, а от гук, разбира се, и на нашия език, нито нашите историографи, нито нашите археолози и етнографи, нито пък нашите езиковеди и до ден днешен не са направили от нея всички необходими изводи — теоретически, методологически и политически. За съжаление, случи се нещо друго, а именно случи се това, че в нашия Исторически институт обсъждането на тая статия мина всъщност явно формално, несериозно, неправилно, поради което и никакви сериозни изводи не са направени и до днес. Защото, ако бяха направени такива сериозни изводи, можеше ли някои наши историографски работници да не вземат думата и да не си направят ясна и последователна докрай самокритика за известни свои доскорошни идеалистически, вулгарно-социологически и др. грешки или, ще кажа меко, увлечения, от които даже и някои нови техни доклади, изказвания, статии, книги и учебници все още не са напълно свободни? Мислят ли, например, другарите Гандев, Мавродинов, Христо Христов и др., че всичко в техните нови доклади, изказвания и трудове е вече благополучно? Наскоро ще имаме случай да проверим конкретно дали това е действително така, а именно при колективното обсъждане на почти готовия първи том от станалата вече прословута научно-популярна история на българския народ. Моето впечатление обаче не е случайно, а е основано на известни грешки, които работниците от нашия Институт за българска история и съответните катедри при Университета са допускали и все още допускат в редица случаи. Такива са случаите например с някои изказвания на дискусиите по въпросите за периодизацията на нашата история и за класите и класовата борба през нашето възраждане, по статията на др. генерал Щерю Атанасов за селските движения от времето на Пазвантоглу, при обсъжданията на редица рецензии и статии на съветските историографи и на някои наши историографски трудове, такъв е случаят със статията на др. Христо Христов, поръчана от редакцията на „Ново време“, за състоянието на нашата историографска наука, такъв е случаят с дискусиата по въпроса за произхода на Мадарския конник и т. н.

Сравнително по-добро, несъмнено по-добро, но все още не достатъчно благополучно е положението и на нашия езиковедски сектор. Достатъчно е да си поставим въпроса: след известните изследвания на акад. Младенов и др. на езиковите остатъци в българския език от езика на прабългарите, какви нови изследвания в това отношение имаме ние днес у нас? Струва ми се — никакви. А ясно е, че тъкмо едни подобни научни изследвания, опиращи се на нашата историография, археология и етнография биха помогнали, от своя страна, за правилното и резултатно развитие и на самите тия науки.

Известно е също така, какво огромно значение във всяко отношение има учението на др. Сталин за диалектическото единство на език и мисъл, на граматика и логика, което единство в никой случай не трябва да се схваща като абсолютно и метафизическо тъждество. А при това ние имаме у нас многогодишни опити, напр. на философи от рода на акад. Димитър Михалчев, които са развивали по тоя въпрос „теории“ диаметрално противоположни на учението на Маркс, Енгелс, Ленин и Сталин. Развълнувал ли се е нашият Институт за български език от този факт и въпреки напомнанията на Управата на Академията, поставил ли е вече на сериозно, всестранно и задълбочено марксистко-ленинско обсъждане въпроса за действителното отношение между език и мисъл, между логика и граматика, между семантика и морфология, още повече че болшинството от нашите езиковеди до неотдавна, както знаем, плащаха значителен данък на маризма, конструтивизма и други идеалистически езиковедски „теории“? Понеже на въпросите за отношението между език и мисъл, граматика и логика и логика и гносеология ще се спра по-специално в предстоящото си изказване при обсъждането на новия труд на акад. Димитър Михалчев „Традиционната логика и нейното материалистическо обосноваване“, ще си позволя да не се спирам сега тук на тях. По-важно е сега за нас, че тия въпроси стоят не само пред нашите философи, психолози, педагози, литературоведи и др., но също и пред нашите езиковеди.

А ето, в тезисите за доклади на настоящата научна сесия, посветена правилно на историята на езика в тясна връзка с историята на народа, срещаме въпроси за националната самобитност на българския език, за неговата и на другите славянски езици устойчивост срещу насилствената асимилация от други езици, за турцизмите в българския език, за периодизацията на историята на българския език и за отношението между литературен език и диалекти. Няма и не може да има никакво съмнение, както ще видим това и по-нататък, че всички тия въпроси са сами по себе си много интересни, актуални и важни във всяко отношение. Не може обаче също така да има никакво съмнение, че посочените по-горе въпроси на нашето езикознание са не по-малко интересни, актуални и важни и че, следователно, те трябваше да намерят място в самите доклади и тезиси особено пък въпросът за вековните взаимоотношения между руския и българския език и благодарното във всяко отношение влияние на руския език върху българския. Грандиозният двубой между турския и българския език, почти безпрецедентен в историята на езиците, е във всяко отношение един извънредно важен и актуален въпрос за нас, особено в днешната конкретна международна обстановка. Правилно е следователно, че на тоя въпрос в нашата сесия е посветен специален доклад. По-малко интересен и важен ли е обаче въпросът за взаимните отношения между руския и българския език и, следователно, не направихме ли всички ние — и Институтът за български език, и самото ръководство на Академията — явна грешка, като не застъпихме тоя въпрос в дневния

ред на сесията със специален доклад, още повече че ние правилно свързахме самата сесия с новата годишнина на др. Сталин? А на какво се дължи всичко това? Явно е, че всичко това се дължи преди всичко и главно на обстоятелството, че ние — и езиковеди, и историци, и философи — все още недостатъчно дълбоко и творчески сме усвоили гениалните трудове на др. Сталин, макар самата настояща сесия да свидетелствува, че такъв стремеж има вече у нас и че в това отношение се набелязва вече известен напредък в работата на съответните наши институти, напредък, който за съжаление все още не се е достатъчно набелязал в работата на нашия Педагогически институт, на Етнографския и др.

Във връзка с всичко това аз не мога да отмина с мълчание и обстоятелството, че даже в самите тезиси за докладите, а, както ще видим, и в самите доклади, редица постановки на въпросите и отделни формулировки се нуждаят от допълнителна, сериозна и задълбочена марксистко-сталинска разработка. Вярно е, че никой от нас не се е родил завършен марксист-сталинец; че всички ние тепърва и още много и много трябва да работим над себе си, за да се научим действително правилно да усвояваме и действително творчески да прилагаме, при нашите условия и задачи, гениалните положения на класиците на марксизма и по-специално на др. Сталин. Та нали и тъкмо за това е организирана и настоящата наша научна сесия! И все пак аз считам, че би било правилно и целесъобразно да се направят още тук някои критически бележки или, най-малкото, да се поставят някои въпроси относно определени постановки и формулировки, фигуриращи в самите тезиси.

Така например в тезисите на др. Л. Андрейчин, като се говори несъмнено правилно, че е необходимо при изучаването на различните езици да се държи строга сметка за тяхната национална самобитност, не е казано почти нищо за отношенията между понятията „език на българската народност“ и „национален български език“. Ако се тури знак на тъждество между тия две понятия, ще излезе, че началото на българския национален език е начало и на българския народен език, т. е. че българският език е рожба изключително на капиталистическата обществено-икономическа формация. А др. Сталин ни учи, че например руският език, като език на руския народ, но още не и като национален език, е съществувал много преди да се роди и оформи руската нация в точния, строгия, сталинския смисъл на тая дума. Аз зная, че др. Андрейчин не поддържа противоположното мнение и че темата на неговия доклад е именно въпросът за националната самобитност на българския език. Тази тема е важна и несъмнено много актуална, но не е ли ясно, че за нейното правилно поставяне и всестранно марксистко-сталинско изясняване е нужно поменатите две понятия да бъдат ясно разграничени, като се разкрият същевременно и дълбоките диалектически връзки между тях? А тъкмо това не виждаме в тезисите, поне така както те са формулирани. Ще видим дали и в самия си доклад др. Андрейчин е направил въпросното изясняване. Също така, като четем формулировката на др. Андрейчин, че „националната самобитност на езика стои във връзка със неговите вътрешни закони на

развитие“, първото впечатление е, че формулировката е правилна, още повече че тя се среща и в работите на някои съветски езиковеди. Все пак, струва ми се, тя създава известна възможност да се мисли, че едно нещо са вътрешните закони, а друго нещо е самобитността на езика, когато, както вече видяхме, вътрешните закони са всъщност израз именно на спецификата или самобитността на езика. Макар да не съм специалист-езиковед, ще си позволя да предложа по-друга формулировка, а именно: „Националната самобитност на езика се изразява във неговите вътрешни закони на развитие, макар, разбира се, това изразяване в известни случаи да не е просто и непосредствено, а сложно и често пъти значително опосредовано, като се имат предвид както предходните състояния на дадения език, така и резултатите от влиянията, които той търпи, в един или друг смисъл и степен, от други по-близки или по-далечни езици“.

Също така в тезисите на др. Ив. Леков за устойчивостта на славянските езици срещу насилствена асимилация четем: „От примерите се вижда, че самобитността на славянските езици е във връзка, както със спецификата на вътрешните закони, така и с историята на съответните народи“. Както и да се чете тази мисъл, може да се получи впечатление, че спецификата на вътрешните закони на езика и историята на съответните народи, не са схванати в случая в тяхното живо, дълбоко, неразкъсваемо, диалектическо единство. Тази формулировка би имала несъмнено по-голямо научно значение, ако под „история на народите“ се разбира историята им само на даден етап в тяхното развитие, например само на етапа на робовладелския строй, или на феодалния, или на капиталистическия, или на социалистическия. Вземем ли обаче цялата история на народа от всички етапи на неговото развитие, не е трудно да се убедим, че, първо, самата история на всеки народ си има своята специфика и, второ, от тая нейна специфика зависят, както спецификата на самия народностен характер, така и спецификата на езика на дадения народ, което, разбира се, ни най-малко не означава, че историята на народите и развитието на техните характери и езици не са същевременно подчинени на по-общите закони на развитието на обществото въобще и на езика въобще.

В своите тезиси за периодизацията на историята на българския език др. Владимир Георгиев поддържа мисълта, че спецификата в развитието на българския език се състои преди всичко и главно в закономерността на преминаването му от синтетизъм към аналитизъм, наречено от др. Георгиев основен вътрешен закон в развитието на българския език. Няма и не може да има никакво съмнение, че преминаването на нашия език от синтетизъм към аналитизъм е характерно закономерно явление в неговото развитие. Факт е обаче, че не само българският език, но и много други езици са минавали от синтетизъм към аналитизъм, т. е. че това явление не е свойствено само и изключително на българския език и, като така, ако го вземем без каквито и да било по-нататъшни уговорки, едва ли би могло да бъде определено като основен специфичен белег на развитието на българския език, като негов основен, специфичен вътрешен закон в развитието му. При това, всички знаем, че съще-

ствуват и много езици, които са синтетични и не проявяват тенденция за преминаване към аналитичност. Ако по същата тая логика бихме нарекли техния синтетизъм основен, специфичен закон в развитието им, по какво всъщност тогава биха се различавали помежду си тия езици като самобитни и специфични за всеки отделен народ? Ясно е, ще повторя пак, че тая формулировка, въпреки безспорното и значително ядро от истина, съдържаша се в нея, се нуждае от допълнителни сериозни конкретни разяснения и обосноваване. Също така в тезисите на др. Георгиев четем на няколко места за прекъсване на развитието на българския народностен език. Но ако българският език действително е прекъсвал някога своето развитие като народностен български език и ако в XIII и XIV век имаме „повторно развитие“ на българския народностен език, как да разбираме всичко това? Защо, след като е прекъснал веднъж своето развитие, той все пак е останал да съществува като народностен български език? Възможно ли е въобще да съществува народностен език, който в никакъв смисъл и степен не се развива, когато е известно, че развитието на нашия народ никога не се е прекъсвало, макар да се е извършвало в различни форми, степени, темпове и пр.? Може би др. Георгиев е искал да каже нещо по-друго, ясно е обаче, че въпросната формулировка се нуждае от оточняване и по-сериозно обосноваване върху основата на конкретни исторически изследвания на самите факти от развитието на българския народностен език.

Др. К. Мирчев в тезисите си за съдбата на турцизмите в българския език, като отбелязва, че речникът е най-неустойчивата част на езика (което само по себе си е правилно), все пак е пропуснал да отбележи, че основният речников фонд е несравнено по-устойчив отколкото общия речников състав на езика, макар и той да се мени, както се мени даже и самият граматически строеж на езика. Този диференциран подход е нужен за правилното обясняване и преценка на ония думи, които са влезли така или иначе, било в основния речников фонд, било в общия речников състав на българския език, а също така и някои изменения в самия граматически строеж на нашия език, какъвто е случаят например с преизказаната глаголна форма. При това, даже и като се четат най-внимателно тезисите на др. Мирчев, получава се впечатление, че те не са достатъчно политически актуализирани и заострени във връзка с известното на всички ни днешно международно балканско и световно положение. А тъкмо тезисите, както и самият доклад на др. Мирчев, би трябвало да бъдат в най-голяма степен политически заострени и актуализирани, като се вземе пред вид и днешната наша учебно-възпитателна езиковедска практика.

Най-сетне, в тезисите на др. Стойко Стойков за литературния език и диалектите срещаме формулировката, че „създалият се народностен език реално съществува под формата на ред териториални диалекти“. И в тая формулировка се съдържа безусловно зърно от истина, както ще се види и от самия доклад, където тая истина е по-подробно и по-конкретно изяснена и обоснована. Ясно е, че в

случая др. Стойков се е ръководил (и напълно правилно, разбира се) от известните на всички ни основни мисли на класиците на марксизма за отношенията между народностния, националния език и диалектите. Факт е, че няма народностен език без диалекти, макар да е факт също така, че някои отделни диалекти, при конкретно-определени исторически условия, могат да се превърнат направо в нов национален език. Въпреки всичко това, тая формулировка, която може да се срещне не само у др. Стойков, се нуждае също от по-сериозно, всестранно и задълбочено обсъждане и обосноваване. Работата е там, че диалектите на българския език са именно диалекти на българския, а не на турския, не на гръцкия, не на румънския език. А това значи, че наред и едновременно с ония специфични белези и форми, които отличават един диалект от друг, съществува и нещо такова, което им е общо, което е от общонароден характер и което именно в своята съвкупност съставлява същината на народностния език, преминаващ при конкретно определени условия в национален литературен език на дадена нация. Никакво съмнение няма, че при създаването на националните езици един от диалектите, по причини прекрасно обяснени от класиците на марксизма и особено от др. Сталин, може да послужи като основа на новия национален език, както това стана и у нас със североизточните говори. Всичко това е безспорно така, но всичко това същевременно не ни освобождава от задължението, а тъкмо обратно — задължава ни да си дадем ясна сметка за обстоятелството, че нашите североизточни говори послужиха като основа за създаването на новобългарския национален литературен език преди всичко и главно с онова, което те съдържаха в себе си като носящо характерните белези на българския народностен език, който, разбира се, при превръщането си в национално-литературен не можеше да не претърпи и действително претърпя определено влияние и на специфичните диалектни особености на нашите североизточни говори. Друг е въпросът за случаи като този, когато даден диалект от един народностен език, при конкретно-определени условия, например при разкъсване на дотогавашната, съществуваща или оформяща се народностна цялост, послужи като основа за създаването на нов национален език на откъснатата се и обособила се част от дотогавашната народностна цялост. Такъв е случаят у нас с новосъздавания се македонски национален език. Както ще бъде казано и по-нататък, въпросът за македонския национален език е във всяко отношение актуален и важен за нас, но това е особен, отделен въпрос, който в никой случай не ни дава право да забравяме, да отричаме или да подценяваме историческия факт, че североизточните говори станаха изходен пункт и основа за оформяването и по-нататъшното развитие на новобългарския национално-литературен език не само, не изключително със своите специфични североизточни диалектни особености, но също така бих казал, преди всичко и главно с онова, което те носеха със себе си в смисъл на общонародностен български език. Ако това е така (аз лично съм убеден, че това е именно така, а дали ще се окаже наистина прав, ще се види от самото обсъждане на тоя въпрос в нашата днешна сесия и след нея), не е ли крайно

време нашите езиковеди да си поставят въпроса: Абсолютизирането и канонизирането на североизточните диалектни особености в нашия национално-литературен език дали е и може ли да бъде неотменен закон за по-нататъшното му развитие? Или с други думи: неотменен закон ли е в развитието на нашия национално-литературен език абсолютното недопускане на включването в него на известни особености (речникови, фонетични, синтактични и др.), присъщи на останалите наши диалекти, които са били, продължават да бъдат и ще бъдат (до пълното изчезване на диалектите въобще) диалекти именно на нашия, българския език? Аз, разбира се, не решавам въпроса. Но той е логически закономерен и тъкмо затова се поставя на дневен ред и от живия говор и от литературното творчество на някои наши писатели в миналото и днес, и особено пък във връзка с въпросите на нашия национален правопис и правоговор, които въпроси едва ли ще намерят своето пълно и изчерпателно правилно разрешение, ако се абстрахираме от така поставения теоретически и исторически въпрос за отношението между литературния език и диалектите.

Без да се впускам в повече примери, ще си позволя да подчертая още веднъж, че всички тия въпроси, както и редица други, свързани с периодизацията и всестранното развитие на нашия, българския език, винаги в сравнение с развитието на другите славянски езици, а също и на някои неславянски, стоят пред нашите, българските езиковеди и езиковедие и очакват своя действителен, ясен и пълен отговор, с което ние действително ще изпълним и своя научен дълг и своето задължение към самото съветско езиковедие.

III

Като председател на Академията и отговорен научен и литературен работник аз не можех да не направя някои бележки във връзка с тезисите по докладите на нашата сесия или, по-точно, да не поставя някои въпроси. Това обаче в никой случай не трябва да се разбира като принципно несъгласие с дневния ред на сесията и общо взето с темите и съдържанието на докладите. Ако беше така, сесията въобще нямаше да бъде одобрена от управата на Академията и нямаше да се състои. Нещо повече, дължен съм във връзка с всичко това да подчертая, че нашият Институт за български език, особено след известното постановление за профила, задачите и научната организация и методи на Института, взето от Управителния съвет подир тържествената научна сесия, посветена на Йосиф Висарионович Сталин по случай 70-годишнината от рождението му през декември 1949 год., направи видими и значителни усилия да преустрои действително работата си по нов начин, в духа преди всичко на Сталиновото учение за езика, предприе цяла редица мероприятия, между другото започна издаването на научно-популярното списание „Български език“, издаде книга I на своите „Известия“, съдържаща редица ценни студии и статии по важни въпроси на българското и общо езиковедие, засили работата по подготовката на българския тълковен речник на нашия литературен език и на други речници, издаде първия у нас турско-български речник,

обсъди и обсъжда в научните си съвети цяла редица важни въпроси на българското и общо езикознание и т. н. Всичко това не може освен да ни радва и затова, между другото, Управителният съвет даде съгласието си за настоящата сесия. Трябва да добавя, че Институтът е на прав път също и с това, че критиката и самокритиката, свободното обсъждане на научните мнения, научните дискусии и колективната планова научна работа, ориентирана общо взето към решаване и на редица наши практически езиковедски, какъвто е правописният въпрос и други културни въпроси, свидетелствуват също така за видимия и значителен напредък на нашия Институт, а отгук и на нашето езикознание по линията на корениното им преустройство върху основата на Сталиновото учение за езика и на общата културна и научна политика на нашето мъдро Народно правителство и на нашата славна Комунистическа партия, начело с достойния продължител на делото на Георги Димитров и всеобщо уважаван и любим наш държавен и народен ръководител другаря Вълко Червенков.

Въпреки направените по-горе бележки аз лично и от името на Управителния съвет съм длъжен да кажа, че настоящата наша сесия е много навременна, докладите сами по себе си са интересни, важни, актуални и ако те бъдат последвани от сериозни, искрени и смели критически и самокритически обсъждания и изказвания, не може да има никакво съмнение, че настоящата сесия ще отбележи нов и значителен принос в развитието на нашия езиковедски институт, а оттам и на цялото ни езикознание.

За да стане обаче действително това, за да успеем ние действително да дадем доказателства за правилното усвояване и творческото приложение, при нашите условия и задачи, на гениалните трудове и указания на др. Сталин, — ще си позволя в заключителната част на своето въстъпително слово да набележа съвсем накратко поне някои от ония важни във всяко отношение въпроси, над които нашият институт и езикознание трябва все по-сериозно, по-задълбочено, по-системно и по-смело да работят, учейки се винаги и преди всичко от опита и достиженията на съветските езиковеди и езикознание и главно от гениалните трудове и указания на другаря Сталин.

Тук именно длъжен съм още веднъж да подчертая, че, първо, връзката между нашето езикознание, от една страна, и нашата историческа, археологическа, етнографска и литературна наука трябва още по-силно, по-решително и всестранно да бъде заякчена и задълбочена. В това отношение има несъмнено още много и много да се желае.

Второ. Трябва да се каже също така, че що се отнася до цялостната и решителна борба не само срещу нашето досегашно и западноевропейско идеалистическо езикознание, но и срещу някои остатъци, волни или неволни, от влиянието на маризма върху значителна част от нашите езиковеди, също така има още много да се желае. Получи се, за съжаление, някакво самоуспокоение у нас. Получи се така, като че ли въпросът е вече окончателно изчерпан, а всъщност, при по-внимателен анализ и преценка на някои наши нови

работи, не е трудно да се види, че, в един или друг смисъл и степен, влиянието на идеалистическото езиковедство и по-специално на маризма все още не е окончателно ликвидирано, че все още нашите работи не дават достатъчни доказателства за пълно и истински творческо усвояване и прилагане на Сталиновото учение за езика. Все още както печатните, така и непечатните изказвания и работи на наши езиковеди свидетелствуват, че не се работи достатъчно сериозно, упорито и системно за творческото усвояване и прилагане на диалектичния метод в областта на езиковедството, а отгук и за действителното, системно и пълно поставяне на нашето езиковедство в служба на строителството на икономическите и културни основи на социализма у нас, в служба на мира, демокрацията и социализма в целия свят.

Трето. Факт е, както вече бе казано и по-горе, че на въпросите за отношението между славяните, прабългарите и траките у нас преди и след основаването на нашата държава, преди и след раждането на нашия народ като български-славянски народ, нашите езиковеди все още не са обърнали и не обръщат достатъчно внимание, макар че тъкмо в това отношение те биха могли да бъдат особено полезни на нашата история, археология и етнография, които, от своя страна, многократно биха им се отплатили за тая услуга.

Четвърто. Въпреки изричното изказване на другаря Сталин за устойчивостта на българския и други славянски и неславянски балкански езици срещу насилствената асимилация от турския език, този въпрос също така до ден днешен не е намерил своето сериозно, всестранно, конкретно и задълбочено проучване и изяснение. Затова включването му в дневния ред на настоящата сесия не може да бъде ~~евен~~ поздравено от всички нас. Ще зависи обаче от самите доклади и изказвания, а също и от по-нататъшната работа на Института този въпрос да получи час по-скоро и по-пълно своята научна разработка, още повече че ние вече имаме и първия сериозен турско-български речник у нас, макар, разбира се, в самия предговор към речника да не е казано почти нищо за Сталиновото изказване по въпроса за устойчивостта на българския език срещу насилствената турска асимилация, а вместо това в същия предговор се говори за „съвместен“ живот между турците и българите у нас. Разбира се, съвместен живот, т. е. живеене на една и съща територия още не значи за дружен живот, още не значи отричане на опита за асимилация на българския език от турския. Но това трябва да се каже, а не просто да се употреби общият неопределен термин „съвместен живот“, и то след като, както казах и ще повторя пак, в предговора не се казва почти нищо за Сталиновото изказване по този така важен и в теоретическо, и в методическо, и в политическо отношение за нас въпрос.

Пето. Ще се съгласите, вярвам, с мене, че вече е крайно време да се постави и изясни цялостно и окончателно също така и въпросът за нашето отношение, от една страна, към влиянията на някои съседни или по-далечни славянски и неславянски езици върху българския език, но преди всичко и главно на руския език. Още повече че в недавнашното фашистко минало езиковият пуризм в много отношения, съзнателно или не от страна на някои наши

езиковеди, бе поставен фактически в служба на изкуственото отлачаване на българския език от руския, на изкуственото и безпринципно и често пъти абсурдно и вредно във всяко отношение преследване на всички и всякакви „русизми“. Едва ли е нужно в светлината на учението на другаря Сталин да се доказва тук подробно, че ние нямаме и не можем да имаме нищо общо с такъв криво разбран пуризъм, но че същевременно, от друга страна, ние не сме и не можем да бъдем езикови нихилисти, не сме и не можем да бъдем против правилното, цялостното и доведено до логическия си край развитие на българския език именно като български език с всичките негови особености или специфически белези. Във връзка с това явно неправилно би било да се тълкуват известните изказвания на другаря Сталин за бъдещите зонални и бъдещия международен език в смисъл, че още сега, непосредствено ние трябва да гледаме на руския език като на зонален или като на бъдещ единен международен език и по тоя начин да забавим, усложним, спънем правилното и цялостно развитие на българския език като български национален език, което, разбира се, ни най-малко не означава, че ние не можем и не трябва да заемаме от днешния руски език такива думи, пък ако щете стилистични и други езикови форми, които така или иначе нямаме в нашия език и които във всяко отношение правилно и целесъобразно е, щом ще ги заемем, да ги заемем преди всичко и главно от руския език.

Шесто. Както е известно, излезе брошура от другаря К. Мирчев за македонския език, която аз имах възможност да чета още в оригинал, а също и статия за асимилаторската езикова политика на титовите фашисти по отношение на македонския език, публикувана по мое предложение в списание „Български език“. В светлината на известното на всички ни изказване на другаря Сталин за образуването или разпадането на някои по-големи народностни общности и на съответните народностни езици, въпросът за македонския език придоби за нас особена важност и, главното, ние вече притежаваме основното теоретическо и методологическо указание за правилното, всестранно и задълбочено научно изясняване и решаване на тоя въпрос, който безспорно е от голямо не само теоретическо и методологическо, но и политическо-теоретическо значение за нас. Разбира се, що се касае до чисто политическата страна, не е нашият езиковедски институт, който ще има правото, задължението и възможността да го постави и реши цялостно. Това обаче не освобождава нашия езиковедски институт и нашето езикознание от задължението да разработят действително научно, действително по сталински този въпрос. А въпреки поменатата брошура и статия, нека признаем, че нашият Институт и цялото ни езикознание все още не са се включили сериозно и системно в научната разработка на този въпрос. Фактът, че никъде в тезисите той даже не се и споменава, е достатъчно доказателство за правилността на това наше твърдение.

Седмо. Трябва да се признае, че също и въпросът за периодизацията на историята на българския език, както, ще добавя, и въпросът за периодизацията на самата наша национална история, все още и до ден днешен не са получили своето пълно изяснение и сталинско решение. Поради това ние не можем да не поздравим ни-

циативата на Института да включи този въпрос в дневния ред на настоящата сесия, както не можем да не изкажем своето принципино съгласие с основното методологическо твърдение на академик Владимир Георгиев в смисъл, че периодизацията на историята на езика не трябва да бъде механическа и че основната грешка на досегашната периодизация на историята на българския език е това, че не се е вземала пред вид спецификата в неговото развитие. Нека се надяваме, че обсъждането на този въпрос на настоящата сесия ще допринесе значително за правилното му историческо и теоретическо осветление и че самият Институт ще продължи и след сесията неговата разработка.

Осмо. Както бе казано вече, въпросът за сравнително-историческия метод в езиковедството стои с всичката си важност и пред нашето българско езиковедство, особено пък във връзка с отношението на българския език към останалите славянски езици. Това е ясно само по себе си и не се нуждае от особени доказателства. Искане ми се да подчертая тъкмо тук, че както правилната по-нататъшна творческа разработка на този метод у нас, така и критическото му очистване от някои съществени негови недостатъци, може и трябва да стават преди всичко и главно върху основата на издирването на наши езиковедски факти от развитието на българския език, на наши марксистки специални изследвания на българския език, на неговата лексика, етимология, морфология, синтаксис, фонетика, семантика, правопис и пр. Само така нашият езиковедски институт и цялото ни езиковедство ще внесат действително свой ценен принос в общото дело на съветското и световно прогресивно езиковедство.

Девето. Въпросът за отношението между литературния език и диалектите, включително и за съставянето на диалектни речници и карта на българския език, е несъмнено и във всяко отношение също един много важен въпрос и тъкмо поради това Институтът го е включил в дневния ред на нашата сесия. Ала освен казаното вече по-горе във връзка с тезисите на другаря Ст. Стойков ще си позволяя именно тук да добавя, че този въпрос не бива така просто и непосредствено да се свързва с въпроса за отношението между общонародния език и художествения език или стил, макар, разбира се, някои наши, пък и не само наши писатели често пъти да злоупотребяват с диалектизмите. Този въпрос, според моето дълбоко убеждение, като изхождам от марксистко-ленинското учение за изкуството и литературата, е самостоятелен и много важен въпрос, който следователно би трябвало да намери своя съответен израз както в плана и работата на самия наш Институт, задружно с литературния ни институт и философския, така и в известията, списанието, сборниците и монографските работи на нашите езиковеди от Института и университетските катедри. Този въпрос е много по-сложен и по-труден, отколкото, по всичко личи, се е сторил той на другаря Стойков, а също и на някои наши, злополучни или незлополучни литературни критици.

Десето. Лексикографската работа на нашия езиковедски институт безспорно отбелязва вече значителен напредък, за да не упоминем много задължаващата дума прелом. Сталиновият труд и

указания изискват ние всички коренно и всецяло да преустроим цялата си работа, учейки се и в това отношение от работата на съветските езиковеди — лексикографи, като особено внимание се обърне на разликата и значението на основния и общия словарен състав на българския език, на най-важните закономерности на езиковото ни развитие в това отношение и т. н. В дневния ред на настоящата сесия не фигурира, както виждате, специален доклад по този въпрос, но аз съм убеден, че нашият езиковедски институт не ще закъснее да го постави също така на по-широко, всестранно и задълбочено обсъждане.

Единадесето. Едва ли е нужно да се доказва, че особено голямо, изключително голямо внимание трябва да обърнат нашият Институт и цялото наше езикознание върху въпросите на граматиката и то не в тесния, а в най-широкия смисъл на тая дума. Известно е на всички ни какво значение придава другарят Сталин на граматиката и как той безпощадно разобличи марксистите за пренебрежителното им и по същество отрицателно отношение към въпросите на граматиката, изучаването на която е от първостепенно, не само теоретическо-езиково, но и практическо-възпитателно и следователно, в края на краищата, политическо значение, като се има особено предвид, че правилното усвояване и използване на родния език е извънредно важно условие за развитието на истинския патриотизъм, на истинското родолюбие в нашата младеж и в цялото наше население. При това факт е, че без и против граматиката едва ли е възможно правилното по-нататъшно развитие и на правописа, правилното решаване на някои очакващи все още своето решаване правописни въпроси, макар, общо взето, както това се доказва на правописната конференция, нашият днешен правопис да е вече в основата си демократичен, прогресивен и съответстващ на редица специфични белези или черти на националния ни литературен език, без това, разбира се, да означава, че всичко в това отношение вече е напълно благополучно, че всички правописни въпроси са вече изчерпателно решени в духа на всички съществени, специфични черти на нашия български литературен език.

Позволете с това да приключа своето встъпително слово и да пожелае пълен успех на настоящата наша езиковедска сесия, посветена на 73-та годишнина на великия Сталин във връзка и с тригодишнината на гениалния му труд „Марксизмът и въпросите на езикознанието“.

Позволете също да отправя най-искрен и най-горещ апел към всички тук присъстващи да вземат най-активно, творческо, критическо и самокритическо участие в работата на нашата сесия и в свободното обсъждане на поставените в докладите важни езиковедски въпроси. Защото по този и само по този начин ние, българските езиковеди и други научни работници ще засвидетелствуваме наистина достойно и искрено своята най-дълбока признателност и благодарност на всеобемния гений на най-великия човек на нашата епоха, на корифея на научната мисъл, на знаменосеца на световното движение за мир, демокрация и социализъм в света, на най-големия и безкористен приятел на нашия народ, култура и наука гениалния Сталин!

ВЪПРОСЪТ ЗА НАЦИОНАЛНАТА САМОБИТНОСТ НА ЕЗИКА

от Л. Андрейчин

Въпросът за езиковото многообразие и свързаният с него въпрос за своеобразието (националната специфика, националната самобитност) на отделните езици, макар и да е занимавал не веднъж умовете на езиковеди и философи, е бил до сега един от най-слабо осветлените въпроси в езикознанието. Към него учените са пристъпвали сравнително рядко от различни страни и гледища, с различни цели и интереси. По-важните въпроси, с които те са се занимавали във връзка с тази основна проблема, са: класификация на езиковите типове; оценка на различните езикови типове от гледище на степен на развитие или степен на съвършенство; обяснение на езиковото многообразие или на своеобразието на отделни езици; бъдещата съдба на езиковото многообразие. Обаче в повечето случаи учените са предпочитали да отминават тези въпроси и да се занимават с изучаване на фактическите материали на отделните езици или езикови групи.

В областта на обществената практика в буржоазното общество се проявява често шовинистическо и расистко, а понякога пък и космополитически безразлично отношение към собствените национални езици. Що се отнася до езиците на покорените народи, отношението на господстващите народи към тях е по правило враждебно и асимилаторско.

Както е известно, старите гърци и римляни не са проявявали никакъв интерес към изучаването на езиците на околните „варварски“ народи. Проблемата за езиковото многообразие и своеобразие е била отминавана почти без внимание в техните научни разсъждения върху езика.

Априорните религиозни възгледи, господстващи през средновековието, са били крайно неблагоприятни за установяване на правилно отношение към факта на езиковото многообразие; тогава в Западна Европа господства теорията за превъзходството на езиците, свързани с религиозната традиция и практика (гръцки, латински, староеврейски) и за несъвършенството на „простонародните“ езици. Когато през XVI и XVII в. се заражда, по силата на общественото развитие, интересът към народните езици, изработва се концепция за универсална граматика, която „установява принципите, общи на всички езици, и причините на основните различия,

които се срещат в тях. Общите закони на граматиката се определят във връзка със законите на формалната логика, като се счита, че в езика всичко е подчинено непосредно на логиката.

Въпросът за произхода и многообразието на съществуващите езици възниква като научна проблема през епохата на Просвещението. Опити за разглеждането му правят във Франция Ж. Ж. Русо и де Брос, в Англия А. Смит и Пристли, в Германия Хердер, и др. В основата на тези опити ляга концепцията за историческото развитие на езика, която обаче намира началото на своята конкретна разработка едва от началото на XIX в. насетне.

Начало на типологичните изследвания върху езиците поставят братята Фридрих и Август Шлегел. По-нататък развива подхванатите от тях въпроси Вилхелм Хумболт, съзателят на първата широка и философски задълбочена концепция за езика. Хумболт различава 4 типа езици: изолиращи, инкорпориращи, аглутиниращи и флективни. Той счита, че тези типове не са равноценни по степен на съвършенство и че най-съвършен тип са флективните езици. Езикът е дар на човечеството, но в същото време е и творение на народа. Езиците, които имат винаги национална форма, могат да бъдат само непосредни създания на народите. Разнообразието в строежа на езиците зависи от особеностите на народния дух и трябва чрез тях да се обяснява. Езикът не е само техническо оръдие на човешката мисъл, а е органически свързан с народния дух, с характерната за даден народ система от възгледи за действителността. По този път, при разглеждане на „народния дух“ на идеалистическа основа, се стига до мисълта за нееднаквостта в смисловото съдържание на различните езици, на която мисъл не е чужд известен агностицизъм, изразен още по-ярко по отношение на индивидуалното общуване чрез езика: „Никой не разбира думата именно тъй, както другият... Всяко разбиране е в същото време неразбиране, всяко съгласие в мислите е в същото време разногласие.“

От друга страна в дейността на учени като Боп и Шлайхер се оформя през XIX в. биологическата концепция за езика, която различава в езиковия развой периоди на прогрес и регрес и установява по този начин известен критерий за оценка на конкретното състояние на различните езици. Така напр. според Боп индоевропейският праезик е бил идеален модел на езиците от нашето семейство, които, произлизайки от него, са в същото време развалени негови варианти. Затова Боп се стреми да изследва праезика, а не съвременните конкретни езици.

В дейността на учените от индивидуално-психологическото направление в езикознанието (младограматизи) проблемата за езиковото многообразие остава на заден план по две основни причини: от една страна понятието за колективен език, а следователно понятието и за национално своеобразие на колективния език не съществува за тях като научна проблема, а от друга страна изучаването на конкретните отделни езици в бурния процес на разработката и приложението на сравнително-историческия метод поставя на първо място по-други задачи: изучаване на генетичното родство на езиците, изучаване на техните общи елементи, на историческото развитие на

тези елементи. Описанието на дадено състояние на един език има за младограматичите само дидактична стойност, а научно значение има само изучаването на еволюцията на езиковите форми в непрекъснатото им преобразяване в психиката на индивидите. По този начин причините за езиковото многообразие се оказват лежащи в психиката на отделните индивиди, които ги говорят. За младограматичите науката за езика е само история на езика. Типологическите въпроси на езикознанието не намират разработка в техните трудове.

В „социологическата“ школа на Ф. де Сосюр проблемата за езиковото многообразие не само не намира подходяща разработка, но изобщо отпада: езикът тук се разглежда като система от случайно установени знакове, която не може да получи историческо обяснение. „Диахроническите събития“ в езика „макар и да показват привидно известен характер на общи явления, в действителност носят винаги случаен и частен характер“ (Ф. де Сосюр, Курс общей лингвистики, Москва 1933, стр. 98). Според американския езиковед Сепир в езика „се въплъщават и закрепват само онези индивидуални разлики, които се движат в определена посока... Движението на езика се осъществява, като говорещите избират несъзнателно онези индивидуални отклонения, които съответствуват на някаква предопределена посока. Тази посока може да бъде изведена в общи черти из миналата история на езика“ (О. Сепир, Язык, Москва—Ленинград 1934, стр. 122). Както се вижда от тези думи на Сепир, той не поставя своеобразието на езика във връзка с историята на народа. Така според структуралистите конкретната езикова система подлежи на проучване сама за себе си като „автономна“ област, която не стои в причинни връзки с историята на народа. Все пак трябва да се изтъкне, че последователите на западноевропейския социологизъм и структурализъм в езикознанието проявиха жив интерес към изучаването на структурата на отделните езици, макар и да не са в състояние да обобщат резултатите от тази работа.

В идеалистическата „неофилологическа“ школа на К. Фослер се проявява подчертано предпочитание към индивидуалните явления в езика, към стилистичните проблеми. Въпросите на общонародния език, заедно с проблемите за езиковото многообразие и националното своеобразие на езика, остават тук на заден план.

През последните 2—3 десетилетия, характеризиращи се като период на засилване на империалистическата агресия, в езикознанието проникват шовинистически, расистки, космополитически и агностически идеи, които дават ярко отражение и върху разглеждането на въпроса за езиковото многообразие. Характерна черта на всички тези теории е стремежът да се покаже превъзходството на едни езици над други, за да се „докаже“ и по линията на езика „превъзходството“ на едни народи над други и да се оправдае шовинизмът, расизмът, агресията, асимилаторската политика.

Шовинистите и хитлеристките расисти в Германия съчиниха теорията за „индогерманския праезик“, създаден от „нордическия германски пранарод“ върху основата на негови вродени биологи-

чески или расови заложиби. До към началото на III хилядолетие преди нашата ера този праезик бил говорен според тях в пределите на Северна Германия и някои съседни области. Оттам той бил разнесен чрез походи и завоевания в разни други земи. По този начин немските расистки учени „доказват“, че индоевропейската езикова система е творение на германския езиков гений.

Датският езиковед Ото Йеспersen свързва възникването на аналитичните езици с развитието на по-съвършено отвлечено мислене у съответните народи. От такава основа следва извод, че народите със синтетични езици (както и самите синтетични езици) трябва да се считат за по-изостанали в своето развитие.

На тази основа от друга страна идеолозите на американския империализъм в днешно време провъзгласяват английския език за най-съвършен и проповядват расистки и космополитични теории в полза на господството на американската нация в света и в полза на разпространението на английския език за сметка на другите национални езици.

Изцяло в служба на тази политическа теза се явява и теорията на съвременните американски учени „семантици“, които разглеждат думите като неудовлетворително средство за общуване, в което хората влагат различно, произволно и случайно съдържание. Езикът според тези учени е съвкупност от звуковите реакции на организма и може да изразява само непосредни субективни впечатления. Езикът не може да изразява никакви общи понятия. Общите понятия са фикции, които напразно тласкат хората към борби, вражди и революции. По този начин семантиците се стремят да докажат, че мирът, свободата, прогресът са само фикции, на които не съответствува нищо в реалната действителност и за които няма смисъл да се води борба. От друга страна по пътя на тази небивала в историята на науката деградация и дисквалификация на езика като обществено явление и средство за познание на света империалистическата философия се стреми и към дисквалификация на националните езици, към убиване на обичта към тях, към обезсмисляне на работата по изучаване на тяхното своеобразие. Щом езикът изобщо е неудовлетворително средство за общуване, следва изводът, че националните езици не са ценности, които заслужават борба, усилия и жертви за запазването им. Така се подготвя почвата на космополитизма и в областта на езиковата действителност. Ако народите са убедени, че езикът не е културна и национална ценност, че той със своето несъвършенство е даже източник на обществени беди, те биха могли според империалистите по-лесно да се откажат от своите национални езици и да възприемат употребата на „най-съвършения“ английски език.

В съветското езикознание въпросът за многообразието и националното своеобразие на езиците намери твърде несполучлива постановка във вулгарноматериалистическата теория на Н. Я. Мар. Върху основата на ненаучните тези за единството на глотогоническия процес и стадиялното развитие на езиците Мар трябваше да стигне до схващането, че езиковото многообразие в света се дължи на различия в степента на развитие на различните езици.

Всеки отделен език представя отражение на един отделен момент от развитието на един и същ сътоветен процес. При това положението проблемата за многообразието и своеобразието на езиците фактически отпада. От опитите на Мар и неговите последователи да се свържат различните в типологическо отношение езикови системи с различни степени на общественото развитие, т. е. с различни общественно-икономически формации, следва, че трябва да се различават по-високо развити и по-изостанали или примитивни езици, съобразно със степента на икономическото развитие на съответния колектив. Така се установява съществуването на по-висши и по-низши езикови типове (структури). Националното своеобразие на езиците се оказва по този начин подчинено на стадиалното развитие. Тезата за класовия характер на езика също отвлича вниманието на марксистите от въпроса за националното езиково своеобразие.

*

Език и нация. За пръв път в историята на науката въпросът за многообразието и националното своеобразие на езиците беше поставен на правилна основа в гениалните трудове на Й. В. Сталин по националния въпрос и по въпросите на марксизма в езикознанието. При това твърде важно е да се изтъкне, че в СССР този въпрос намери своето цялостно разрешение не само в областта на теорията, но също и в обществената практика.

В своя труд „Марксизм и национальный вопрос“ Й. В. Сталин разглежда нацията като „историческа категория от определена епоха — епохата на развиващия се капитализъм“ (Сочинения, т. II, стр. 303), която той определя като „исторически образувана устойчива общност на хора, възникнала върху основата на общността на езика, територията, икономическия живот и психологическия облик, проявен в общността на културата“ (стр. 297). Й. В. Сталин доказва, че нито един от тези признаци, взет отделно, не е достатъчен за характеристика на нацията. „Само наличието на всички признаци, взети заедно, ни дава нация“ (стр. 297). Важно е все пак да се подчертае, че Й. В. Сталин поставя езика на първо място, когато изрежда четирите основни признака на нацията.

От определението на нацията се вижда, че тя е реална историческа единица със своя самобитност, която ѝ дава право на самостоятелно съществуване. „Всяка нация — все едно, голяма или малка — има свои характерни черти, своя специфика, която принадлежи само ней и която другите нации нямат. Тези черти са онзи влог, който внася всяка нация в общата съкровищница на мировата култура и я допълва, обогатява я. В този смисъл нациите — и големи, и малки — се намират в еднакво положение и всяка нация е равноценна на която и да е друга нация“ (Й. В. Сталин, из речта в чест на финландската делегация на 7. IV. 1948 г.). Тази изключително важна марксистка истина е проверена и на практика чрез конкретното разрешение на националния въпрос в СССР след Октомврийската революция. „По-рано беше „прието“ да се мисли — казва Й. В. Сталин, — че светът е разделен от край време на низши и

висши раси, на черни и бели, от които първите са неспособни за цивилизация и са обречени да бъдат обект на експлоатация, а вторите са единствени носители на цивилизацията, призвани да експлоатират първите. Сега тази легенда трябва да се смята разбита и отхвърлена. Един от най-важните резултати на Октомврийската революция е фактът, че тя нанесе смъртен удар на тази легенда, като показа на дело, че освободените неевропейски народи, включени в потока на съветското развитие, са способни да създадат действително напреднала култура и действително напреднала цивилизация, в никой случай не по-малко от европейските народи“ (Сочинения, т. X, стр. 243—244).

Още през 1925 г. Й. В. Сталин изяснява въпроса за отношението между националната култура и националния език: „Но какво е национална култура? — пита той. — Как да се съгласува тя с пролетарската култура? Нима не говореше Ленин още преди войната, че у нас има две култури — буржоазна и социалистическа, че лозунгът за националната култура е реакционен лозунг на буржоазията, която се стреми да отрови съзнанието на трудещите се с отровата на национализма? Как да се съгласува изграждането на националната култура, развитието на училищата и курсовете на роден език и подготовката на кадри от местното население с изграждането на социализма, със създаването на пролетарската култура? Нима ли тук непреодолимо противоречие? Разбира се, че няма. Ние градим пролетарска култура. Това е напълно вярно. Но вярно е също и това, че пролетарската култура, социалистическа по съдържание, приема различни форми и начини на изразяване у различните народи, включени в социалистическото строителство, в зависимост от разликата в езика, бита и т. н. Пролетарска по своето съдържание, национална по форма — такава е онази общочовешка култура, към която отива социализмът. Пролетарската култура не изключва националната, а ѝ дава съдържание. И обратно, националната култура не изключва пролетарската, а ѝ дава форма“ (Сочинения, т. VII, стр. 137—138). В новия си труд „Марксизмът и въпросите на езикознанието“, изяснявайки общонародния характер на езика, Й. В. Сталин изяснява още по-добре и въпроса за езика като национална форма на културата: „Нима на тези другари не е известно, че националният език е форма на националната култура, че националният език може да обслужва и буржоазната, и социалистическата култура? Нима нашите другари не са запознати с известната формула на марксистите за това, че днешната руска, украинска, белоруска и други култури са социалистически по съдържание и национални по форма, т. е. по език?“ (стр. 19—20). Формулата за езика като форма на националната култура означава, че езикът като оръдие на мисленето, като средство за регистриране и затвърдяване в думите и в съединенията на думите в изречения резултатите от работата на мисленето, а също и като средство за общуване, представя основната форма, в която съдържанието на всяко културно творчество намира израз и път към съзнанието на другите членове на колектива.

Национален характер (национално своеобразие) на езика. Съществуването на националните езици е свързано със съществуването на нациите като историческа категория. Във връзка със самобитността на нацията стои и самобитността на нейния език. Следователно националната самобитност на езика е естествено и законно явление в живота на народите. Запазването на националната самобитност на езика е положително явление в живота на народа. В този смисъл се изразява Й. В. Сталин за запазването на националната самобитност на руския език, „с който са се кръстосвали в хода на историческото развитие езиците на редица други народи и който е излизал всякога победител“: „Що се отнася до националната самобитност на руския език, тя не е понесла ни най-малка вреда, защото, запазил своя граматически строеж и основния си речников фонд, руският език е продължавал да върви напред и да се усъвършенствува по вътрешните закони на своето развитие“ (стр. 29).¹

Както видяхме по-горе, марксизмът и обществената практика в СССР разкриха, че всяка нация притежава всички възможности за икономически, обществено-политически и културен развой. Същото трябва да се каже и за националните езици: всеки национален език притежава пълни възможности за по-нататъшен развой и усъвършенствуване. В този смисъл всеки език е равноценен на който и да е друг език. Й. В. Сталин доказва, че езикът не е надстроечно явление, а е творение на редица епохи, на всички минали поколения. Всеки език „може да обслужва еднакво както стария, умиращ строй, така и новия, възходящ строй, както старата база, така и новата, както експлоататорите, така и експлоатираните. За никого не е тайна фактът, че руският език обслужваше също така добре руския капитализъм и руската буржоазна култура преди Октомврийския преврат, както сега обслужва социалистическия строй и социалистическата култура на руското общество“ (стр. 6). Този факт показва неограничените възможности в развитието на езика като средство за общуване и оръдие на мисленето.

„Трябва да се предполага — казва др. Сталин, — че елементите на съвременния език водят началото си още от дълбока древност, преди епохата на робството“ (стр. 25). Говорейки за племената и народностите, които са влизали в състава на старите империи на робския и средновековен период, др. Сталин подчертава, че те са имали „свой отдавна оформили се езици“ (стр. 11). Всичко това говори, че веднъж оформен, народният език запазва своята специфика в течение на огромни епохи. Това положение стои във връзка със следните основни особености на езика: 1. Езикът е общонароден, а не класов, и следователно не е необходимо той да се изменя

¹ Забележка. Преди да се появят националните езици, съществували са народности, а преди тях — племенни и родови езици. Естествено е да се приеме, че въпросът за тяхната самобитност се поставя по същия начин, както се поставя и въпросът за самобитността на националните езици. С оглед на нашата съвременна действителност обаче за нас стои на предно място въпросът за националните езици и затова въпросът за самобитността на езика изобщо тук се разглежда като въпрос за националната самобитност на езика.

заедно с измененията на икономическата база, а може да се развива върху създадената вече национална основа. 2. Езикът се изменя постепенно, следователно той може да запазва за много дълго време придобитата веднъж специфика.

Действителността показва, че съвременните културни народи си служат с твърде различни в структурно отношение езици (срв. напр. руски, английски и китайски) и всеки от тях изпълнява напълно добре своята роля като оръдие на мисленето и средство за общуване. След Октомврийската революция в СССР десетки изостанали по-рано народи създадоха свои писмени езици, които се обогатяват и усъвършенствуват непрекъснато, без да изменят ни най-малко своята национална специфика. Всичко това показва пълната несъстоятелност и реакционно-расистката основа на схващането, че съществуват езици от по-висши и по-низши типове. Затова се оказва безпредметен напр. въпросът за превъзходството на аналитичния или синтетичния строй. Сам по себе си аналитичният или синтетичен строеж на езика не може да се разглежда като мерило за съвършенството на езика. Богатството и съвършенството на един език се мери с неговата възможност да изразява по-богато смислово съдържание, а за това имат безспорно еднакво големи възможности както аналитичните, така и синтетичните езици. (От друга страна тук не трябва да се изпускат из пред вид и въпросът за богатството на речника, което също не е свързано с аналитичния или синтетичен характер на езика, а с културното и обществено-икономическо развитие на народа). Съвсем неправилно би било да се мисли, че славянските и множество други езици, които са запазили надежните форми, са изостанали в сравнение с българския или с други аналитични езици. Също така неправилно би било от друга страна да се мисли, че българският език, преминавайки от синтетичен към аналитичен строеж, се е развивал неправилно или е минал към по-несъвършено качество в своя развой. Не могат да съществуват общи схеми за структурното развитие и усъвършенствуване на езиците. Дадена посока на развитие, която може да се прецени като положителна в историята на даден език, не е задължителна за други езици и нейното отсъствие в тях не може в никой случай да бъде повод за подценяване на тяхната степен на съвършенство.

От друга страна трябва да се посочи и пълната несъстоятелност на опитите да се разглеждат различните езикови типове като различни етапи на езиковото развитие (както правят някои буржоазни учени) или даже да се свързват с различните степени на обществено развитие (както прави Н. Я. Мар). В едно и също време са могли да възникнат и да се развиват при еднакви обществено-икономически условия различни езикови типове, с различна племенна, народностна или национална специфика.

*

Патриотично отношение към родния език. На тази основа възниква в живота на народите чувството на обич и привързаност към родния език, което е едно здраво и ценно патриотично чувство. Всеки народ има основание да обича и цени своя

език, тъй като този език е негово творение и изобщо не може да бъде заменен с друг език, а при това играе и ролята на жива и незаменима връзка между поколенията. Особено важно е за обичта към родния език обстоятелството, че всеки език има неограничени възможности за развитие и усъвършенствуване в зависимост от развитието на народната култура и следователно не е необходимо да се подценява родният език (макар и още недостатъчно обработен в даден момент) в сравнение с езиците на по-напредналите в културно отношение народи.

Често пъти чувството на обич и уважение към родния език намира израз в творчеството на големите народни поети, какъвто е у нас Иван Вазов. Още през 1883 г., т. е. пет години след Освобождението, Вазов написва стихотворението „Българският език“ (срв. Събрани съчинения, т. I, стр. 334). В това стихотворение поетът говори с дълбока болка, че българският език е несправедливо хулен и клеветен от чужденци и българи, че бил несъвършен и беден, груб и немусикален, неспособен за развитие и за изпълнение на високи културни задачи:

Не си можал да възлъттиш във теб
създацията на творческата мисъл!
И не за песен геният ти слеп —
за груб брътвеж те само бил описал.

Поетът слуша това още от дете. Ние знаем, че тази заблуда е била разпространявана от гърчещата се българска буржоазия преди Освобождението; това говорят след Освобождението и чужденците с повърхностна култура; това повтаря след тях и чуждопоклонната българска интелигенция от онова време. Сам поетът обяснява в забележка по следния начин повода за написването на това стихотворение: „Написано в ответ на единодушните почти тогава твърдения за грубост и немусикалност на нашия език, твърдения, давани от чужденците, които пишеха за нова България, в това число и русите. В хармония с тях повтаряха това и самите българи!“ Със своя верен усет и реалистичен ум Вазов схваща, че е неправилно да бъде подценявано и отричано това наше най-ценно народно достояние.

Проникновеният поет, който вижда по-ясно нещата, съзира, че българският език крие в себе си всички положителни качества — хубост и сила на израза, гъвкавост, изразителност и музикалност, — че той има всички данни за развой и културна обработка и че ние трябва да разработваме и усъвършенствуваме нашия роден език, а не да го хулим и отричаме:

Език прекрасен, кой те не руга
и кой те поцади от хули гадки?
Вслушал ли се е някой досега
в мелодията на твоите звуци сладки?

Разбра ли някой колко хубост, мощ
се крий в речта ти гъвкава, звънлива,
от руини тонове какъв разкош,
какъв размех и изразитост жива?

Изразената тук от поета идея може да бъде разбрана и оценена в днешно време още по-дълбоко и по-пълно в светлината на

ленинско-сталинското учение за нацията и националната култура, което именно поставя с пълна научна тежест въпроса за ролята на езика в живота на народа. Такива стихотворения могат да вдъхновяват нашите поколения и днес, при построяването на нашата нова култура, социалистическа по съдържание, а национална по форма, и при борбата ни срещу национализма и космополитизма на днешното време. Мисълта на Вазов, че нашето езиково развитие трябва да върви по пътя на запазване и усъвършенствуване на нашия роден език, намира блестящо потвърждение и обосновка в учението на Й. В. Сталин за общонародния характер на езика и по-специално в учението му за характера и ролята на националните езици, за тяхната национална самобитност и за значението на вътрешните закони на тяхното развитие. „В същност — казва др. Сталин — развитието на езика се е извършвало не по пътя на унищожаване съществуващия език и изграждането на нов, а по пътя на развитието и усъвършенствуването на основните елементи на съществуващия език“ (стр. 25). От това гледище всеки език има възможност да се развие в богат и високо обработен орган на културния живот на своя народ. Всеки народ трябва да обича и развива своя собствен език, без който той не би могъл да съществува.

*

Националната самобитност на езика и историята на народа. Националните особености на езика (националната му самобитност) се дължат на особеностите на неговото развитие във връзка с историята на народа, който го говори. „Езикът и законите на неговото развитие — казва Й. В. Сталин — може да се разберат само в случай, че той се изучава в неразривна връзка с историята на обществото, с историята на народа, на който принадлежи изучаваният език и който е творец и носител на тоя език“ (стр. 20—21). Самобитността на езика не може да бъде нито игра на случайности, нито резултат на напълно автономни закономерности, както мислят структуралистите. От друга страна връзката между развитието на езика и историята на народа не трябва да се схваща вулгарноматериалистически, както мислеше Н. Я. Мар; тя е дълбоко опосредствувана и се пречупва винаги през спецификата на различния вече езиков материал. Под влияние на различни обществено-икономически и културни фактори езикът се развива, обогатява, усъвършенствува непрекъснато. „По-нататъшното развитие на производството, появата на класите, появата на писмеността, зараждането на държавата, нуждаеща се за управлението от повече или по-малко уредено кореспондиране, развитието на търговията, нуждаеща се още повече от уредено кореспондиране, появата на печатарската машина, развитието на литературата — всичко това внесе големи изменения в развитието на езика. През това време племената и народностите се раздробяваха и разпръсваха, смесваха и кръстосваха, а по-нататък се появиха националните езици и държави, извършиха се революционни преврати, смениха се старите обществени строеве с нови. Всичко това внесе още повече изменения в езика и него-

вото развитие“ (Сталин, стр. 25). Във връзка с конкретното своеобразие в историческото развитие на отделните народи се явява и конкретното своеобразие в историческото развитие на отделните езици. В какво се състои конкретната връзка между отделните особености на езика и историята на народа — на този въпрос в повечето случаи не би могло да се отговори конкретно поради следните причини: а) много от особеностите на езика са възниквали в дълбока древност при условия, които днес не са достъпни за изследване; б) връзката между езика и историята на народа е дълбоко опосредствувана; самите исторически условия не намират непосредно отражение в новите езикови факти, а служат преди всичко като стимул за тяхното появяване с оглед на нуждата от усъвършенствуване (обогатяване, разширяване на употребата, техническо опростяване) на конкретния език в необходимата за даден момент посока (срв. по-горе цитата от труда на Й. В. Сталин). Дали новото явление ще се развие върху една или друга конкретна основа, това зависи от особеностите на готовата вече система, от господстващите по една или друга причина в даден момент образци, от установената система от асоциации между самите предмети и явления и пр. В много случаи различните езици отразяват предметите и явленията от различни страни, но това не значи, че тук се отразяват различни идеологии или различни системи на мислене, тъй като в повечето случаи веднъж създадените думи и форми продължават да се използват и през по-сетнешните исторически епохи. Националното своеобразие на езиците не ограничава ни най-малко възможността да се изразява на всеки език всяка истина, до която е достигнало човешкото познание. Националното своеобразие на езиците не води към резултати и форми на мисленето, неусвоими от други народи или чужди за други народи, т. е. не води към агностични ограничения в общуването между народите и в тяхното развитие.

Националната самобитност и вътрешните закони в развитието на езика. „Измененията, които се предизвикват от разни обществени събития и преврати в развитието на езика, се изразяват и отразяват в езика съгласно с вътрешните закони на неговото развитие като специфично обществено явление“ (В. В. Виноградов, Труд И. В. Сталина „Марксизм и вопросы языкознания“ и развитие советской науки о языке, Москва 1951, стр. 10). Вътрешните закони на развитие на езика стоят без съмнение във връзка с неговата национална самобитност, те се проявяват „в запазване на своеобразното качество на езика“ (В. В. Виноградов) в неговото развитие. Именно националният характер на езика поражда съществуването на специфични национални вътрешни закони в развитието на всеки отделен език. Развитието на езика се извършва под въздействието на историческите условия, пречупени през спецификата на съществуващата вече езикова система (основен речников фонд и граматически строеж). Това довежда от една страна до усъвършенстване на елементите на съществуващата езикова система, а от друга страна до създаване на нови елементи, които са органически свързани със съществуващите преди това елементи и се изграждат върху тях. Така напр. категорията преизказано наклонение в системата на българския глагол, макар и възникнала по образец на друг език,

се явява във формално (морфологично) отношение като особено развитие върху основата на българския перфект (минало неопределено време). По такъв начин новите черти на езика (като напр. аналитизмът, членът, преизказаното наклонение в нашия съвременен език) са свързани с вътрешните закони на неговото развитие и представят законни особености на неговата национална специфика.

[Въпросът за произхода на преизказаните времена в български език не беше поставен на разглеждане в никой от докладите на сесията, тъй като той изисква по-обстойно изложение. Обаче той бе мимоходом споменат в някои доклади (Андрейчин, Георгиев, Мирчев). Отговаряйки на зададен от слушател въпрос, аз обясних устно по следния начин появяването на тази категория в нашия език.

В български език съществува система от преизказани времена, която образува точна успоредница със системата от преизказани времена в турски език.

В двата езика формата, която служи за преизказване на минало свършено време, изпълнява от друга страна и функцията на перфект (минало резултативно или минало неопределено време). Характерно е, че в този случай тя запазва в двата езика спомагателния глагол в 3 лице, докато в преизказаната функция редовно го изпуска, напр. *писал е*, тур. *uzmuş-tır*, обаче при преизказване — *писал*, тур. *uzmuş*. (Тази особеност е характерна за всички форми за 3 л във всички преизказани времена в двата езика).

Установяването на преизказаното наклонение в български език е могло да стане чрез разширяване на функциите на българския (по произход общославянски) перфект под влияние на употребата на перфекта в турски език. По-нататък се е развила, върху базата на формалните отношения в перфекта, цялата система от преизказани форми в нашия език, като се използва чисто български морфологичен материал. Тук изпъкват следните главни особености:

1. В българския език преизказаната модалност се предава чрез причастната наставка *-л*, когато тя съответствува на спрегаема изявителна форма.

Така напр. във формите *писал съм* (3 л. *писал*), *пишел съм* причастията на *-л* изразяват преизказана модалност, тъй като тези форми съответствуват на изявителни форми за изразяване на същите темпорални значения: *писах*, *пишех*. Обаче формите *писал съм* (3 л. *писал е*), *бях писал*, *ще съм писал* са изявителни, т. е. наличието на причастие с наставка *-л* в тях не е свързано с преизказана модалност, понеже срещу тези форми не съществуват други изявителни форми за означаване на същите времена. За да се изрази преизказана модалност при тези и при други сложни времена, прибегва се към замяна на спомагателния глагол чрез съчетание от типа *-л съм* (т. е. *съм* → *бил съм*; *бях* → *бил съм*; *ще* → *щял съм*; *щях* → *щял съм*), а останалата част от сложната изявителна форма се запазва без изменение; така срещу изявителната форма *писал съм* се получава преизказана форма *бил съм писал*, срещу *бях писал* — също *бил съм писал*, срещу *ще съм писал* (от по-старо „ща да съм писал“) — *щял съм да съм писал*; срещу *ще пиша* (от по-старо „ща да пиша“) — *щял съм да пиша*.

2. В нашите източни говори се създава едно ново причастие на *-л* от основата на минало несвършено време (*пишех* — *пишел*,

ходех — *ходех*, *играех* — *играех*), с помощта на което се осигурява възможност да се запази темпоралната разлика при преизказване на минало свършено и минало несвършено време. Така се установява пропорцията: *писах*: *пишех* = *писал съм*: *пишел съм*, срв. и в турски език: *yazdım* 'писах': *yazıyordum* 'пишех' = *yazmışım* 'писал съм': *yazıyormuşum* 'пишел съм'.

Всички тези отношения между изявителни и преизказани времена в нашия език могат да се представят така:

Изявителни времена	Преизказани времена
1. Минало свършено време <i>писах</i>	<i>писал съм</i> (Конструкция с причастие на -л от основата на минало свършено време на даления глагол)
2. Минало несвършено време <i>пишех</i>	<i>пишел съм</i> (Конструкция с причастие на -л от основата на минало несвършено време на даления глагол)
3. Сегашно време <i>пиша</i>	
4. Минало предварително време <i>бях писал</i>	<i>бил съм писал</i> (Замяна на изявителната форма на спомагателния глагол <i>бях</i> , <i>съм</i> с преизказана конструкция от установения тип)
5. Минало неопределено време <i>писал съм</i>	
6. Бъдеще време в миналото <i>щях да пиша</i>	<i>щял съм да пиша</i> (Замяна на изявителната форма на спомагателния глагол <i>ща</i> , <i>щях</i> с преизказана конструкция от установения тип)
7. Бъдеще време <i>ще пиша</i> (От по-старо „ша да пиша“)	
8. Бъдеще предварително време <i>ще съм писал</i> (От по-старо „ша да съм писал“)	<i>щял съм да съм писал</i> (Замяна на изявителната форма на спомагателния глагол <i>ща</i> , <i>щях</i> с преизказана конструкция от установения тип)
9. Бъдеще предварително време в миналото <i>щях да съм писал</i>	

Съвсем същите съответствия между изявителни и преизказани времена и форми забелязваме и в турски език:

Формата *yazmışım* 'писал съм', която представя от една страна перфект с изявително значение, от друга страна служи за преизказване на минало свършено време (*yazdım* 'писах').

Формата *yazıyordmuşım* 'пишел съм' служи едновременно за преизказване на минало несвършено време (*yazıyordım* 'пишех') и на сегашно време (*yazıyorum* 'пиша').

Формата *yazmıştımsın* 'бил съм писал' служи едновременно за преизказване на минало предварително време (*yazmıştın* 'бях писал') и на перфекта (*yazmışım* 'писал съм').

Формата *yazacakmışım* 'щял съм да пиша' служи едновременно за преизказване на бъдеще време в миналото (*yazacaktım* 'щях да пиша') и на основното бъдеще време (*yazacağım* 'ще пиша'). (Срв. Г. Гълъбов, Турска граматика, София 1947, стр. 264).

В турски език преизказаната модалност се предава с наставка *-miş* (с различна вокализация: *-miş*, *-miş*, *-miş*, съгласно със законите на вокалната хармония), когато тя съответствува на изявителна форма на *-dım* или *-im* (*-dım*, *-dım*, *-dım*; *-im*, *-im*, *-im*).

След като формите на перфекта са получили в български език преизказана функция, по-нататъшното изграждане на представената в горната таблица система от преизказани времена не е станало чрез механическо копиране от турски език, а чрез развиване на възможности, лежащи в самия български морфологичен материал. В учебника по български език за X—XI кл., разработвайки предвидения в програмата урок на тема „По-важни особености в развитието на българския език“, съм засегнал и въпроса за произхода на преизказаните времена в български език, като съм се старал да покажа именно творческото отношение на българския език към чуждото влияние: „Преизказаните глаголни времена са се появили в нашия език през време на турското робство под влияние на турски език, който също притежава такива времена. Важно е обаче да се посочи, че внедряването на тази особена смислова категория в български език се е извършило с помощта на чисто български (славянски) форми, така че тя не се чувствава ни най-малко като нещо чуждо в нашия език“ (Л. Андрейчин, Ст. Стойков, К. Попов, Български език за X и XI клас на средните общообразователни училища, София 1952, стр. 94). Когато се преценява въпросът дали е било уместно обяснението на произхода на преизказаните времена в един учебник за средните училища (в новото издание тази подробност е съкратена), получава се неправилен ефект, ако се обръща внимание само на първото изречение от посочения пасаж от учебника.

Схващането си за произхода на преизказаните времена в български език, установено отдавна, съм изложил за пръв път в работата си „Към въпроса за отношението между език и мислене“ в сборника „Въпроси на езикознанието в сталинско осветление“ (София 1951, стр. 33). В „Основна българска граматика“ (София

1944), в която не се разглеждат генетични въпроси, съм казал, че „съществуването на особени форми за преизказване на глаголните времена е твърде оригинална и рядка особеност на нашия език“ (стр. 264; посочва се също, че тя се среща и в турски език). Неточното предаване на подчертания израз в руския превод на книгата ми: „Существование особых форм пересказывания глагольных времен представляет оригинальную особенность болгарского языка“ (Л. Андречийн, Грамматика болгарского языка, Москва 1949, стр. 198) създава възможност да се разбира прилагателното *оригинална* в значение на „не заимствувана“ (както имахме случай в сесията), когато в българския текст то е употребено недвусмислено в значение на „своеобразна“ (срв. разграничението на тези две различни значения и в руския речник на С. И. Оже ов, Москва 1952, стр. 411).

— Необходимо е с особена сила да се подчертае, че въвеждането на преизказаните времена в български език не е никакво „основно“ изменение в граматическия строеж на българския глагол. Може да се каже, че в този случай даже нямаме граматическо влияние в точния смисъл на думата, а само усвояване на един смислов оттенък чрез обличането му в собствени граматични форми (в този смисъл аз определям явлението като семантично — т. е. смислово — влияние в областта на морфологията), така че тази категория днес не се чувствава ни най-малко като нещо чуждо в нашия език. Следователно, в този случай чуждото влияние е много по-слабо, отколкото напр. при заемане на готови чужди думи като *чиния, чаршаф, чекмедже, тава, таван* и пр. Трябва при това да се изтъкне, че в същото време нашият език е запазил непокътнати всички славянски особености на своята глаголна система — в областта на вида, залога, времената.

В български език има глаголни времена, които не съществуват в турския език, напр. бъдеще предварително време *ще съм чел* (за чието преизказване е образувана съответна форма по общия модел на българските преизказани времена, вж. таблицата). В турски език има редица други глаголни категории (времена, наклонения, причастия), които не са могли да упражнят никакво влияние върху българската глаголна система. Българският език е възприел от турската глаголна система само смисловия преизказан оттенък в употребата на перфекта, както и принципа да се създадат по „перфектовия“ образец форми за преизказване на всички времена. Това се обяснява с факта, че именно преизказаната смислова категория е могла да бъде облечена от нашия език в собствени граматически форми върху базата на съществуващата самобитна морфологична система, която се характеризира с наличност на перфект (минало резултативно време) и с възможност да се изгради система от преизказани форми с помощта на причастната наставка *-л* (както съответно в турски — с характерната за перфекта наставка *-miş*).

Въз основа на всичко казано бихме могли с пълно право да се изразим с думите на Й. В. Сталин, че чуждото влияние в случая

„не само не е отслабило, а напротив, обогатило е и е усилило“ (стр. 29) българския език. Сам Й. В. Сталин, говорейки за съдбата на балканските езици, казва, че те са запазили в „основни линии“ (т. е. не абсолютно) своя граматически строеж и основен речников фонд.

След като бе привършена нашата сесия, в София бе получен сборникът „Вопросы теории и истории языка в свете трудов И. В. Сталина по языкознанию“, (Москва 1952). В статиите на Б. А. Серебренников „Об устойчивости морфологической системы языка“ и В. С. Расторгуева „Об устойчивости морфологической системы языка (по материалам северных таджикских говоров)“ се съдържат материали и указания, които потвърждават твърде убедително горното обяснение. Така В. С. Расторгуева посочва, че в индоевропейския по произход таджикски език под влияние на тюркския по произход узбекски език перфектът се използва „также для передачи с чужих слов таких фактов, которые говорящий не имел возможности наблюдать лично“ (стр. 231). Като говори и за други случаи на „калькиране“ на глаголни форми в таджикски език под влияние на узбекски, авторката изтъква, че „при анализе форм, возникших в этих таджикских говорах под влиянием узбекского языка, бросается в глаза, что все они созданы морфологическими средствами своего языка. Чужой язык дает лишь толчок к образованию новых форм, но реализуется это всегда своими языковыми средствами“ (стр. 234).

Така въпросът за съществуване на влияние в посочения тук смисъл между езици от различни езикови семейства се разрешава положително от съветската наука именно на почвата на сталинското учение за езика.

Също така и Б. А. Серебренников съобщава, че в някои езици от различен произход във Волго-Камската област — татарски, чувашки и марийски (последният принадлежат към угро-финската група) — също така съществува разграничение между „прошедшее очевидное“ и „прошедшее неочевидное“ време (стр. 223). Може да се предполага, че и тук влиянието в марийски език иде от тюркските езици.

Тук би могла да се приведе и следната бележка на Г. Вайганд относно албанския език: „In den Städten, wo der Einfluss des Türkischen sich besonders fühlbar macht, hat sich gerade wie im Bulgarischen, aus der effektiven Bedeutung des Aoristes die Augenzeugenzeit (=türk. Bildung mit -dim) entwickelt, während das zusammengesetzte Perfektum angibt, dass die Handlung eine nur mitgeteilte, von Hörensagen, von Vermuten gekannte ist (=türk. -imish): *erdhi* 'er ist gekommen' (ich habe es selbst gesehen); *ka ardh* 'er ist gekommen, (wie ich gehört habe, wie ich glaube). Durchgedrungen ist diese Unterscheidung aber nicht“ (G. Weigand, Albanesische Grammatik, Leipzig 1913, стр. 126).

В светлината на всички тези факти и указания се вижда, че начинът на възникването на преизказаните глаголни времена в български език не е изолирано явление и че в даденото обяснение не се съдържа нищо неприемливо от научно и от каквото и да било

друго гледище, тъй като в този случай нашият език е запазил напълно своята национална самобитност}.

Националната самобитност и устойчивостта на езика. От националната самобитност като качество на езика произтича и неговата голяма устойчивост и колосална съпротивляемост“ (Сталин) срещу насилствена асимилация. „Устойчивостта на езика се обяснява с устойчивостта на неговия граматически строеж и на основния речников фонд“ — изтъква Й. В. Сталин. Граматическият строеж и основният речников фонд на всеки език имат своя национална специфика, която намира опора и в закона за постепенността в развитието на езика, в невъзможността да настъпи внезапна коренна промяна в структурата на езика. „Стотици години турските асимилатори се мъчиха да осакатят, да разрушат и унищожат езиците на балканските народи. През този период речниковият състав на балканските езици претърпя сериозни изменения, бяха възприети много турски думи и изрази, имаше „сходства“ и „различия“, обаче балканските езици устояха и оцеляха. Защо? Защото граматическият строеж и основният речников фонд на тези езици се запазиха в основни линии“ (Сталин, стр. 25).

Върху основата на Сталиновото обяснение на устойчивостта и отпорността на езика срещу насилствена асимилация намира научно оправдание и обяснение широко разпространеното у всеки народ схващане за езика като щит или страж на националността: „Щит, нас от гибел, смърт, пазил през вековете“, „Език свещен, нам страж и в вековете дални“ (Ив. Вазов); срв. и призива на Отец Паисий: „Ти, българино, непрелъщайся, знай свой род и язык!“

Националното своеобразие на езика в областта на граматиката и речника. Необходимо е да се спрем по-конкретно на въпроса как се стига до националното своеобразие на езика в областта на граматическия строеж и на речника.

Й. В. Сталин подчерта ролята на граматиката като организиращо начало на езика, което „придава на езика строен, осмислен характер“ (стр. 22), като изразява с определени граматически (т. е. не лексикални) средства известни постоянни категории на мисленето (напр. число, лице, определеност, степен, време, вид, наклонение и пр.). По пътя на обобщението и абстракцията граматиката извлича редица постоянни категории, които е установило нашето мислене при работата с разнообразните конкретни предмети и явления, и установява постоянни начини за тяхното изразяване по „граматически“ път. Ако би трябвало всички посочени, както и редица други подобни категории да се изразяват в речта описателно, т. е. по чисто лексикален път, нашите изречения биха получили такава постройка, която би затруднила сериозно процеса на общуването. Естествено е от друга страна, че не всички логически категории и отношения намират израз в граматичната система. Това не е ни най-малко необходимо. Необходимо е в граматиката да легнат определени организиращи положения, за да се установи ясен и постоянен път за използване на лексиката в речта. Пълен израз на всички елементи и категории на мисленето се постига именно чрез взаимодействието между граматиката и речника. Както показва действи-

телността, в различните езици се среща твърде голямо разнообразие по отношение на съществуващите в тях граматични категории. Границите между категориите, изразявани по граматичен път, и категориите, изразявани по лексикален път, са твърде различни в различните езици. От това се вижда, че самата природа на граматичната система допуска разнообразие, което, във връзка с общонародния характер на езика, не може да бъде друго освен национално разнообразие, т. е. не може да не доведе до национално своеобразие.

Що се отнася до националната специфика на езика в областта на лексиката, тя се дължи на следните главни фактори: а) наследяване на исторически даден специфичен материал (коренни и производни думи, словообразователни елементи); б) звуково преобразяване на наследения от миналите епохи материал; в) съществуване на безкрайно разнообразии възможности за разширение и изменение на значенията на наличния материал от готови думи по линията на преносната им употреба; г) съществуване на широки възможности да се образуват названия на предмети и явления върху основата на различни техни признаци. Така напр. българските думи *влак* и *железница* означават едно и също понятие, въпреки че са получени въз основа на различни признаци (начин на движение чрез влачене, железен релсов път, по който става движението); българската дума *конник* (от животното, с което е свързано понятието), руската *всадник* (от положението на ездача върху коня), макар и получени по различни пътища, означават едно и също понятие, определяно по един и същи начин в тълковните речници: „човек, що язди (на) кон“ (Ст. Младенов, Български тълковен речник), „тот, кто едет верхом на лошади“ (С. И. Ожегов, Словарь русского языка).

Въпросът за самобитността на езика при изучаване на неговата структура. Необходимостта от съобразяване с националната самобитност на езика е твърде важно условие за правилния ход на изследователската работа върху конкретната система и структура на всеки отделен език. „От трудове на Й. В. Сталин произтича основното методологическо положение, че при изучаване на граматическия староеж на езика е необходимо да се излиза из конкретния езиков материал, из „природната езикова материя“, из организиращите я граматически правила и закони, а не из внесени отвън и отвлечени смислови и „понятийни“ категории, не из „оголени мисли“, не из произволно възпроизведена или измислена „семантика“ (В. В. Виноградов, *цит. съч.*, стр. 17—18). Към това можем да прибавим, че при изучаването на граматическия строеж на езика не бива да му се приписват категории, присъщи на други, макар и сродни езици, или присъщи даже на по-старите периоди от развитието на същия език, ако не ни дава основания за това самото съвременно състояние на езика. Така напр. някои наши езиковеди извършват основна методологическа грешка, като, без да се съобразят достатъчно със съвременната специфика на нашия език, говорят за съществуване на падежни категории при съществителните имена в днешния ни книжовен език. Така напр. според А. Т.-Балан

падежите продължават и днес да съществуват в нашия език като смислови категории, като „падежни отношения“, макар че са загубили своите стари морфологични показатели. Това свое схващане А. Т.-Балан е изложил главно в „Нова българска граматика“ (София 1940, стр. 43—49) и в „Състояние на българската граматика“ (София 1947, стр. 99—109).

Според А. Т.-Балан „падеж (лат. casus) наричаме относбата, в каквато се пада, или се поставя едно име заради службата си в реч“ (Нова бълг. грам., стр. 4). „Именителен облик на едно име, прост или съставен, служи в българска реч за разни падежни относби... *Славей е птица. Славей песен пее. Слушам песен на славей... Хвала на славей... за песен!* В тия изречения имаме именителна, винителна, дателна или родителна относба, изразена все с именителен облик на името; така той става общи падежен облик (лат. casus generalis), ала от това не се заличават особните падежни относби“ (пак там, стр. 48). „Падеж‘ и ‘облик‘ са две неща отделни; падежът налага облик, а не обратно; и без особен облик може да има особен падеж. Няма реч без падежи, но има езици без ‘падежни облици‘“ (Състояние на бълг. грам., стр. 102—103).

А. Т.-Балан установява, че в съвременния български език съществуват пет падежа (или падежни отношения, „падежни относби“): именителен, звателен, винителен, дателен и родителен, които той определя по следния начин: съществително в именителен падеж „именува предмета подмет на едно изречение, или пририча признак на такъв предмет, или прилага признак към него“; съществително във винителен падеж показва, че „един предмет е пряка или непряка вина, причина, повод, цел и под. на вършене от прирок; а вършенето прави предмета — а) или пряк подрок... като се простира във самия него, б) или прави предмета обказ... като го засяга външно в смисъл на някакво обстоятелство или околство“; при съществително в дателен падеж „вършител дава или мери да даде нещо на предмет, означен с име, и тоя предмет е непряк подрок“; при съществително в родителен падеж „именуван предмет стои като родител, производител, притежател на нещо; това нещо добива от името на предмета родител признак, нещото му принадлежи, той му става примет“ (Нова бълг. грам., стр. 43—46).

Когато А. Т.-Балан приема съществуването на родителен падеж или дателен падеж като „падежна относба“ във всеки език, той излиза очевидно от абстрактно гледище, допуска съществуване на универсални граматически или „понятийни“ категории в езика, независимо от наличието или отсъствието на конкретни граматически форми като носители на дадените значения. Вярно е, че всеки език може да изрази съдържанието на славянския дателен или родителен падеж, но това не става винаги по граматичен (морфологичен) път; то може да стане и описателно (както в български език — с помощта на предлог). Също така от друга страна русите различават не по-зле от нас логическата категория „действие, което предшества друго действие“, обаче руският език не притежава граматическа категория „минало предварително време“, която съществува в българския език, а я изразява в контекста, или описателно, ако е необходимо. Налага се да се прави определена

разлика между конкретно описателно и граматическо изразяване на едно логическо съдържание или отношение. Иначе се стига до положение да се приписват на един език граматически категории, каквито той не притежава като такива.

В действителност обаче не е трудно да се покаже, че на практика, когато А. Т.-Балан установява известни падежни категории в съвременния български език, той се влияе фактически от съществуването на известни падежни форми в старобългарския език и в сродните славянски езици, а вероятно и от съществуването на някои техни остатъци в днешните наши говори. Така напр. на каква основа би могъл А. Т.-Балан да определи значението на съчетанието *на детето* („Купих книга *на детето*“) като дателен падеж, ако се абстрахира от семантиката на старобългарската форма (и другите славянски форми) за дателен падеж и от някои нейни остатъци в съвременния език (при местоименията)? Ако се абстрахираме от тези незадължителни за съвременната ни езикова система категории, на какво основание ще приемем да разглеждаме съчетанието *на детето* като дателен падеж, а съчетанието *за детето* („Купих книга *за детето*“), твърде близко по смисъл до първото, като винителен падеж, наравно с всички други предложни съчетания? Когато А. Т.-Балан обединява в категорията „родителен падеж“ случаи като „книги *на деца*“ и „група *деца*“, той очевидно излиза пак от семантиката на старобългарския родителен падеж като определена форма и не взема под внимание, че от днешно гледище тези два случая (притежателно и частично значение на някогашния родителен падеж), диференцирани вече формално, трудно биха могли да се обединят в една категория. При това нека не забравяме за такива факти от историята на нашия език, които показват, че днешните притежателни конструкции като *книги на деца* произлизат от предшестващ дателен притежателен падеж, който е сменил по-стария родителен притежателен (срв. и изрази като *книгата му*, *книгата ми* и пр., където притежателните местоимения са в същност дателен падеж от личните местоимения). Очевиден е абстрактният характер на гледището, което не се съобразява със съвременната национална специфика на нашия език и сега отново разглежда такива притежателни конструкции като родителен падеж.

Забележки. 1. На въпроса, дали от друга страна съществуването на някои остатъци от падежни форми (ограничени в днешния ни книжовен език само при някои категории местоимения) дава основание да се говори за съществуване на падежи в цялата ни именна система, следва да се отговори отрицателно, тъй като качеството на цялата система не може да се гради върху елементи, които са само остатъци от по-старо качество (вж. моята статия „Към въпроса за аналитичния характер на съвременния български език“, сп. Български език, год. II, кн. 1—2, стр. 34).

2. При съществителните имена в български език (за мъжки и женски род ед. ч.) се държи доста здраво формата за звателен падеж: *Иване, народе, певцо, Иванке, горо* и пр. Обаче особената употреба на тази форма — за израз на обращение, а не на синтактично отношение — я прави изобщо нетипична за падежната система. Нейното изчезване в руски език не би могло да се вземе за характерен признак на аналитизъм, както и наличността ѝ днес в български език не би могла да се вземе като типичен остатък от синтетизма. Самият факт, че в български и в руски език тази форма има различна съдба в сравнение с останалите падежи, показва, че тя не може да се разглежда наравно с останалите падежни форми.

Абстрактният характер на критерия на А. Т.-Балан личи и при неговото схващане за съществуване на „обликови“ предлози в съвременния български език. Според него предлозите *на* и *от* са „обликови“ или „формални“, когато служат за изразяване на дателен или родителен падеж в нашия език. В такъв случай в изрази като *кажи на учителя* предлогът *на* е „вече престанал да е същински предлог: той е станал там формален, обличов предлог, приел значение на творница“ (Нова бълг. грам., стр. 45). Тук ясно прозира мисълта, че щом съчетанието на съществително с предлог *на* съответствува исторически на стар дателен падеж или съответствува функционално на същата категория в множество съвременни близки и далечни езици, то трябва и днес да се разглежда като дателен падеж. На това основание се мисли, че предлог *на* тук е престанал да бъде истински и се е превърнал във формален. Вярното е, че тук той е загубил първоначалното си конкретно (пространствено) значение (стигайки при тази употреба и до загубване на своята вътрешна форма, т. е. до пълно откъсване от първоначалното си значение). Но на какво основание, ако се излиза от гледище на съвременния език, се обявява за формален предлогът *на* в изреча „Купих книга *на* детето“, а не се счита формален предлогът *за* в изреча „Купих книга *за* детето“, когато и тук употребата на предлога *за* е не по-малко отвлечена и откъсната от първоначалното конкретно значение на този предлог? На какво основание в такъв случай не се говори и за формален предлог *с*, когато той предава значението на оръдния творителен падеж (рус. пишу карандашом — бълг. пиша с молив)? Вероятно тук ролята на „формалните“ предлози се сравнява и с ролята на спомагателните („формални“) глаголи в сложните глаголни времена. В действителност, ако в сложното глаголно време *чел съм* спомагателният глагол играе формална роля, образувайки едно морфологично цяло с причастието, за разлика напр. от съчетанието *тук съм*, където имаме синтактично, а не морфологично цяло, съвсем не следва от това, че в съчетанието *на детето* предлогът *на* играе формална роля, за разлика от съчетанието *на масата*. Съчетанията, в които спомагателният глагол играе формална роля, са ясно определени и разграничени по форма от останалите случаи, докато „дателното“ съчетание на предлога *на* с нищо не се различава по форма от другите. Освен това предлозите са по начало служебни думи и затова, когато техните функции се разширяват или обогатяват в една или друга посока (а възможностите за това са неограничени), по начало те не менят качествено своята функция, както я мени спомагателният глагол в състава на едно сложно глаголно време.

Ясно е, че схващането на А. Т.-Балан за съществуване на „формални“ покрай нормалните предлози в български език не е изградено върху вътрешните критерии на съвременния български национален език, а е резултат от прилагане на абстрактни, външни, чужди критерии. От всичко това се вижда, че е неправилно да се допуска съществуване на някакви граматически категории в езика, без да са свързани те с реално съществуващи в наличната езикова система формални отношения. Без ясна формална основа и броят на тези „падежни“ категории се явява напълно произволен.

От гледище на българския език функцията на предлога *на* в съчетание *казах на детето* (значение на предишния дателен падеж) или в съчетание *книгата на детето* (значение на предишния родителен падеж) не е с нищо по-специална и не представя ново качество в разволя на българските и славянски предлози в сравнение с функцията на същия предлог в съчетанието *на масата*, или в сравнение с функцията на предлога *за*, който означава предназначение (*книга за детето*; а първоначалното му значение е било също пространствено), или на предлога *заради*, който означава причина (*заради детето*), или на предлога *с*, който означава оръдие (*хващам с ръка*) и пр. При една класификация на функциите на предлозите в нашия съвременен език не бихме имали никакъв вътрешен критерий да отделим като особена група ония предложни употреби, които съответствуват на старите безпредложни падежи.

Макар и да са подчинени в определен смисъл на падежните форми в синтетичните езици, предлозите служат за изразяване на твърде богати и разнообразни смислови отношения, които вече не са надежни отношения (въпреки че по семантичния си характер не се различават принципино от последните), тъй като не са свързани с морфологичната падежна система на имената. Лишени от постоянен морфологичен показател в аналитичната езикова система, отделните функции на всеки предишен падеж престават да съществуват като специфични падежни категории или отношения и се преливат в областта на многобройните и разнообразни смислови отношения, изразявани с помощта на предлозите.

В духа на направените по-горе разсъждения трябва да се изтъкне, че в съвременния български език не може също така да се говори нито за инфинитив изобщо, нито за „аналитичен инфинитив“. Преди всичко терминът инфинитив означава форма, неопределена по лице и число, а българските синтактични еквиваленти на славянския инфинитив съдържат „определен“ глагол (*искам да чета*, *искате да четете* и пр.). Що се отнася до функцията, в български език няма никаква разлика между *искам да чета* (рус. *я хочу читать*) и *искам да четеш* (*я хочу, чтобы ты читал*).

*

Въпросът за самобитността на езика при езиковото строителство. Въпросът за методите и пътищата на езиковото строителство е твърде важен въпрос в развитието на всеки културен език. Необходимо е езиковото строителство да се съобразява с конкретната специфика на езика в даден момент, а не да се ръководи от установени по теоретичен и абстрактен път съображения и критерии, свързани с чужди на дадения език категории.

Типичен случай на несъобразяване със спецификата на езика в езиковото строителство е въведеното в нашия книжовен език правило за употребата на пълния и кратък член при имена от мъжки род в зависимост от „падежната“ им функция. Теоретически в съ-

временния ни книжовен език се прави разлика между именителен и винителен падеж при членните форми на съществителните (и останалите имена) от мъжки род: им. п. *учителят, столът*, вин. п. *учителя, стола*, напр. „Учителят говори“, „Столът се обърна“, но „Ние слушаме *учителя*“, „Седнах на *стола*“. Преди всичко трябва да се изтъкне, че това разграничение не съществува в никой български диалект. То е въведено съвсем изкуствено, без научно съобразяване с духа на нашия съвременен език, с цел да се включат в книжовния език членни форми от различни диалекти, като им се присвоят изкуствено различни падежни функции (началото на тази теория и практика се крие в донаучните филологически системи на Неофит Рилски и Йоаким Груев около средата на миналия век). Съобразяването със спецификата на езика не е само теоретически въпрос. То има важно значение и за практическото боравене с езика, тъй като правилата, които не са съобразени с това основно методологическо положение, не могат да бъдат добре усвоени в широката езикова практика и стават причина за постоянни и масово извършвани грешки. В нашата книжовна практика правилото за падежното разграничаване на формите на пълен и кратък член има реално приложение само в по-изисканите печатни издания. В писмената практика на интелигенцията и в училищата, въпреки голямото внимание, което му се отдава при обучението, това правило няма никакво сериозно приложение. Що се отнася до говоримия език, в него то никога не е могло да има приложение (даже и в практиката на своите най-върли защитници). От това следва, че правилото за падежно разграничаване на формите за пълен и кратък член не може да се смята никак за внедрено като жива и реална норма в съвременния български език. Това се дължи очевидно на факта, че въпросното правило не е съобразено със съвременната специфика на нашия език. Важно е да се изтъкне, че докато в течение на няколко десетилетия нашето езиково обучение бе натоварено със задачата да внедрява това правило в практиката на грамотните хора, в същото време нашият книжовен език показваше ясна тенденция към развитие в противоположна посока, като стигна до изоставяне на някои остатъци от падежни форми за винителен и дателен падеж при съществителните имена (*на Ивана, Ивану*). Защитниците на това правило изтъкват, че то правело езика ни по-точен, като давало възможност да се разграничава в някои случаи подлогът от прякото допълнение. Но такова разграничение не съществува при съществителни от женски и среден род (срв. „*Майката чака детето*“ и „*Детето чака майката*“), нито при множествено число от трите рода (срв. „*Деца*та чакат *родителите*“ и „*Родителите* чакат *деца*та“) и въпреки това не се стига в тези случаи (които са количествено много повече от първите) до никакви неудобства и неточности. Въпросът за смисловото обогатяване или уточняване на езика (напр. в случая чрез морфологично (падежно) разграничаване на някои синтактични категории) не трябва да се разглежда и разрешава абстрактно, чрез пренасяне на чужди на националната езикова специфика граматически категории, толкова повече, че трябва да се

държи сметка и за реалните възможности за практическо масово усвояване на теоретическите правила.

От друга страна трябва да се предпазваме от опасността да гледаме тесногърдо на спецификата на езика, за да не се противопоставяме на всяко развитие, което би отишло по-нататък от даденото състояние на езика. Така напр., като излизат от състоянието на нашите народни диалекти (народната реч), някои наши филолози се противопоставяха в миналото (а някои и днес) на установяването на сегашните действителни причастия и деепричастията в нашия съвременен книжовен език. Изчезването на употребяваните, като самостоятелни части в изречението, старобългарски причастни форми от действителен залог в по-новия период от развитието на нашия език стои навярно в известна връзка с тенденцията към аналитизъм в неговото развитие (т. е. във връзка с тенденцията към описателно изразяване — в случая чрез подчинени изречения — на такива морфологични категории, които имат специфична синтактична служба). От друга страна този факт стои несъмнено във връзка с отсъствието на синтактичната категория обособени части на изречението в нашата съвременна народна реч. От своя страна това явление пък трябва да се постави във връзка със замирането на писмената традиция и култура у нашия народ през време на турското робство, което замиране води към известно обедняване на синтактичните форми в устната реч.

Възникването на нашия съвременен книжовен език през време на Възраждането поставя неизбежно не само въпроса за обогатяване на нашия речник, но също и въпроса за обогатяване на синтактичните форми на езика ни. Въвеждането на категорията обособени части на изречението (напр. у Хр. Ботев: „*Лекувана по стара метода, ...* тя [Турция] изгуби ръце и нозе“) е несъмнено твърде важна придобивка за нашия съвременен синтаксис. Възможността за употреба на обособени части на изречението, наред с обикновените пояснения от една страна и подчинените изречения от друга, разширява във всяко отношение възможностите на синтаксиса, като го прави по-разнообразен и по-гъвкав. С установяването на обособените части на изречението в нашия книжовен синтаксис в практиката на наши писатели още преди Освобождението се разрешава принципно и въпросът за възможността да се въведат отново в езика ни причастни и деепричастни форми, чиято синтактична роля се състои главно в употребата им като обособени части на изречението.

По образец на черковнославянски и руски език се приспособяват към нашата глаголна система сегашните действителни причастия на *-щ* и се възприемат северномакедонските деепричастия на *-йки*. Твърде знаменателен е фактът, че в нашия книжовен език се установява една нова функция на причастията на *-л*, съответстваща на функцията на руските причастия на *-вший* (и старобългарските от типа *хожда* — *хождаща* и *оузнавъ* — *оузнаваща*), напр.

„Той се радваше на полето, *бухнало* в зеленина“ (Ел. Пелин). Този факт показва, че действително нашият книжовен език се е нуждал от обогатяване с причастни конструкции. Фактът, че употребата на причастия и деепричастия се усвоява твърде лесно, говори, че тя

не е в противоречие със спецификата на нашия съвременен език. В заключение на всичко това трябва да се каже, че въпросът за включването на сегашното действително причастие и дееспричастието в нашата съвременна граматична система е разрешен вече положително от развитието на самия книжовен език. Напразно биха се позовавали на спецификата на езика ни ония, които продължават по стар навик да бъдат врагове на тези форми. Сега може да става въпрос за стилистичната употреба на тези категории, но не и за употребата им изобщо.

Редица въпроси, свързани с употребата на чужди заемки и неологизми в езика, трябва да бъдат също така осветлени от гледище на въпроса за националната самобитност на езика.

Практиката из живота на всички езици показва, че възприемането на чужди думи в умерено количество не е от естество да накърни националната самобитност на езика. Обикновено езикът разполага със средства да асимилира в по-голяма или по-малка степен чуждите думи, като ги приспособява към своята граматична система; така напр. френски прилагателни на *-al* (лат. *-alis*) получават в славянските езици нова наставка за прилагателност *-ен*, която ги прави ясни по смисъл като прилагателни имена и дава възможност да бъдат подчинени на славянската флексия; турски съществителни на *-и, ъ, і* като *kutu*, *karı* получават в български език окончание *-ия* (кутия, капия), за да получат морфологична оформеност, характерна за български съществителни.

Езикът проявява огромна отпорност срещу масово нахлуване на чужди думи в областта на основния речников фонд. Но в процеса на постепенното развитие на езика в неговия основен речников фонд също така проникват чужди думи, какъвто е напр. случаят с турските думи *боя, боядисвам, кибрит, копче, тонка, чанта, кофа, торба, чувал, чаршаф, таван, пари* и др. в нашия език.

В областта на неологизмите е необходимо внимателно съобразяване със съществуващия материал в общонародната реч не само от формално, но също и от семантично и стилистично гледище. Така напр. обикнатите от Ив. Богоров неологизми от типа на „погледни-вземи“ 'бакалница' и „пази-правда“ 'министър на правосъдието' не са възприети в нашия книжовен език, тъй като, макар и образувани по народни образци (срв. народните думи *търчи-лъжи, нехранимайко*), те се явяват неудобни в книжовния език както по смислов характер (в народната реч те имат обикновено характер на прякори), така и по форма (трудности при образуване на форма за множествено число).

*

Национална самобитност и родствени връзки на езика. Обикновено всеки национален език е свързан с връзки, на генетическо родство с други езици и притежава богат материал, който е общо достойние на цялата група сродни езици. Националната самобитност на езика влиза ли в противоречие с неговото родство с други езици? Не съществуват основания да се смята, че тези две категории се намират в някакво противоречие помежду си

тъй като езиковият материал е толкова разнообразен и богат и се развива по законите на постепенното и неравномерното развитие така че общото и националното в него могат да съществуват, без да се изключват. Така напр. в системата на българския глагол намираме общославянската категория вид с всичките ѝ характерни особености, а от друга страна намираме тук категорията преизказано наклонение, която е специфична особеност на съвременния български език. В областта на звуковата система съвременният български език споделя такава характерна особеност на славянската фонетика, каквато е употребата на меки съгласни, но проявява и своя специфика при комбинаторната употреба на меките съгласни, като допуска те да се употребяват само пред гласни, но не и пред съгласни или в края на думата. В конкретната изследователска и преподавателска работа положенията за родствените връзки и националната самобитност на езиците трябва да намерят хармонично съчетание и осветление.

*

В заключение на казаното в този доклад трябва да се подчертае, като една от съществените заслуги на марксисткото езикознание и по-специално на Й. В. Сталин, това, че тук получава за пръв път в историята на езикознанието научна постановка въпросът за националната самобитност на езиците. Във връзка с ясната постановка на този въпрос могат да получат ново осветление и правилно разрешение редица други неизяснени досега въпроси в езикознанието и в езиковата практика.

УСТОЙЧИВОСТТА НА СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ СРЕЩУ НАСИЛСТВЕНА АСИМИЛАЦИЯ

от Иван Леков

Скоро ще се навършат две години и половина от появата на класическия труд на др. Сталин „Марксизмът и въпросите на езикознанието“, в който бяха осветлени от гледище на единствено правилната марксистеска методология всички основни въпроси на нашата наука. От тогава през изминалия период от време предимно в СССР, но и другаде се появиха множество осведомителни и тълкувателни статии за сталинското учение за езика, а също и други ценни опити да се изследва конкретният езиков материал въз основа на формулираните вече марксистески положения в езикознанието. Не е излишно да се напомни, че тези принципни положения са в неразлъчна връзка и затова, когато се говори за отношението между език и народ, изтъква и въпросът за вътрешните закони на развитието на езика, а когато се разглежда единството между език и мислене, необходимо е да се изтъкне и общонародният, безкласов и ненадстроечен характер на езика, както и неговият постепенен, а не взривообразен характер на развитие. Ето защо и проблемата за устойчивостта и огромната сила на съпротива, която езикът оказва срещу насилствената асимилация, не е откъсната от цялата стройна система от марксистески възгледи, която вождът на прогресивната наука предложи в своето бележито съчинение по въпросите на езикознанието. Тъкмо обратно, връзката между езика и народа, който го говори, важноста на езика като елемент от характеристиката на нацията като исторически оформила се устойчива общност става понятна при всестранното аналитично осветляване на езиковата отпорност срещу чужда асимилация. Всеки опит в тази насока показва, че езиковата отпорност не е общо, абстрактно понятие, а жива, конкретна действителност, която се доказва чрез многобройни примери и че тя е зависима от неравномерното развитие на отделните части на езиковата структура, изразено в по-силната непроницаемост на граматическия строй и основния лексикален фонд. Затова устойчивостта на езика намира проява тъкмо в тия части на структурата, които са и негова основа и специфика. Това ни дава основание и право да говорим за устойчивост на езика изобщо, за устойчивост, която се обуславя от действието на вътрешните закони на развитието и същевременно отразява и цялата история на народа. Но в съгласие с метода на диалектическия и исторически материализъм трябва да се знае, че всяка устойчивост, изразена в продължително и трайно съществуване на граматическия строй и основния лексикален фонд,

е все пак не абсолютно, а условно понятие. Тази условност е последица на непрестанното движение и изменение на езика, което в края на краищата след редица епохи се отразява и върху най-постоянните негови структурни части — граматическия строй и основния лексикален фонд. Тук се корени и диалектиката в научното тълкуване на въпроса.

Й. В. Сталин сочи като устойчиви езиците на балканските народи, които стотици години са били подложени на разрушителното влияние от страна на турските асимилатори и въпреки че са погълнали множество турски думи и изрази, са оцелели, защото граматическият им строй и основният лексикален фонд е надживял редица епохи и се е запазил.¹

Буржоазното езикознание не се е занимавало специално с този въпрос². То се ограничаваше с отбелязването на факта, че съществува при повечето езици самобитност на граматическия строй, но не споменуваше за основния лексикален фонд, нито за някаква връзка помежду им, а още по-малко отнасяше устойчивостта на езика към неподатливостта на промени, която показват тези най-важни страни на езиковата структура³. Такъв метафизичен подход към въпроса обяснява и удивлението на мнозина буржоазни историци и езиковеди от отпорността на езика срещу насилствената асимилация. Последица от това антиисторично и антидиалектично гледище на буржоазните учени по въпроса за езиковата устойчивост е агностицизмът, който от своя страна отваря широко вратите на космополитизма като най-ново, но и най-упадъчно средство за защита на империализма в нашата наука. Сталинската постановка на въпроса за съпротивителната способност на езика срещу вражески домогвания нанася решителен удар на космополитическо-империалистическите теории на англоамериканските агресори и неуравновесени претенденти за световно господство⁴. Според дълбоко реакционните теории на някои американски и английски буржоазни философи и езиковеди езиците на колониалните, полузависими, а дори и на малките независими народи са осъдени на изчезване и те трябва още сега да бъдат заменени

¹ Й. В. Сталин, *Марксизмът и въпросите на езикознанието*. София 1952, стр. 22.

² Само в трудове на изтъкнати славянски учени като L. Niederle, *Slovenské starožitnosti*, v Praze 1901, Fr. Travníček, *Jazyk a narod*, Praha 1930, T. Lehr-Spławiński, *Początki słowian*, Kraków 1946 и др. се намират основни материали и разсъждения за връзката между отделни славянски езици и народи. Мисълта, че историята на народа е съвременна история на езика и обратно е развивана в младограматически дух и от немски учени, напр. F. Kluge, *Deutsche Sprachgeschichte*, Leipzig 1921.

³ По тези въпроси вж. у мене Сборник на Бълг. академия на науките, кн. XXXVI 1941, стр. 5—20.

⁴ От 1950 г. досега се появиха в СССР доста статии, в които се тълкува връзката между разволя на езика и историята на народа, срв. Л. Булаховский, *Изв. АН СССР, Отделение литературы и языка*, IX, кн. 2, 1950; стр. 99—107; Г. Д. Санжеев, *Изв. АН СССР, Отделение литературы и языка*, X, кн. 1, стр. 66—86, *Вопросы философии*, кн. 4, 1951, стр. 113—119 (към нея от мене в *Български език*, год. I, 1951, кн. 3—4, стр. 184—190); П. Я. Черных, *Изв. АН СССР, Отделение литературы и языка*, X, кн. 3, 1951, стр. 240—256; В. Д. Левин, *Русский язык в школе*, кн. 3, 1952, стр. 13—23 и др., особено във връзка със сесията по етногенезата на славяните.

с английския език в неговата т. н. съкратена форма. Това означава, че е достатъчно да се състави една опростена граматика на английския език и да се дадат няколко десетки думи на една страница като речник, за да се осигури езиковото образование на подчинените „малоразвити“ народи, които насила трябва да се простят с родния си език. Такъв — най-мекото казано — дивашки помисъл, който цели да върне културното развитие на по-голямата част от човечеството към първобитни времена, не би заслужавал и внимание, ако не бе сериозно лансиран от учени, които още не смятат, че са загубили всякакъв авторитет и че заслужават само съжаление. В броя си от 21 юни т. г. в Литературна газета под надслов „Езиковата агресия на американските империалисти“ помества статии от французинът Жильбер Лазар и от един холандски автор, подписан с инициали Б. В., в които се изразява възмущение от опита на новите окупатори на западна Европа — американските империалисти — да натрапват английския език като международен, като език на нации, които се готвят за световно господство като американизират не само начина на живот, но и езика на независимите досега народи. Тази модерна колонизаторска политика намира насърчение в псевдонаучните трудове на редица философи и езиковеди от т. н. семантична школа като Кожибски, Фогт, Чейз, М. Пъй и др. Обаче тя среща вече отпор от страна на прогресивните учени в самите западно-европейски страни. Защото фактите не се подават на причудливите неестествени приумици на тези, които в угода на империалистическите домогвания се мъчат да изопачат езиковата действителност. Устойчивостта на езика е исторически доказана, а причините за нея са неоспоримо изтъкнати от др. Сталин. Като основна причина трябва да се смята стабилният характер на главните съставни части на езиковата структура — граматическият строй и основният лексикален фонд. Тяхната отпорност срещу всякакви въздействия стои в логична връзка с устойчивостта на езика изобщо като средство за общение и за съществуване на обществото. От друга страна и мисленето, което се намира в неразривна връзка с езика и главно с неговия граматичен строеж, има стабилни закони. То създава в продължителен процес с помощта на все по-съвършени абстракции граматическите закони и правила, които намират звуков израз и по такъв начин се облича в материална езикова обвивка. Законите и правилата се създават постепенно и имат забележителна трайност, а тяхното преобразяване и изчезване не е еднократен акт. Логическа последица от това съобразено с историческата действителност твърдение се явява отрицанието на взрива като способ за качествено преобразяване на езика.

На въпроса каква отпорност проявяват славянските езици в граматическия си строй от времето на своето обособяване след отделянето си от славянския език-основа, може да се отговори съвсем конкретно с помощта на езикови данни, с които науката разполага, без да ги е използвала достатъчно досега. Паметниците от рязните епохи показват, че въпреки всички превратности на историята, изразени в стълкновения и кръстосвания с чужди племена и народи или във временни осамотявания на славянски народности, граматич-

ният строй на славянските езици не е претърпял сериозни изменения. Дори българският език, който единствен е проявил силна аналитична тенденция в склонитбената си система, не е загубил окончателно падежните си форми, а що се касае до глаголната система е запазил стари общославянски форми като аорист, имперфект и пр. Аз няма да засягам тук специално оригиналната история на българския език в това отношение, защото това ще бъде задача на други доклади в тази сесия. Ще си позволя да изтъкна само, че смятам все още за нерешен въпросът дали причината за граматическите отлики на българския език от другите славянски езици трябва да се търси в балканската стара или по-нова етнична обстановка, или пък единствено в последиците от вътрешното развитие на езика, от действието на неговите вътрешни закони. Моето предварително мнение е, че двете възможности с оглед на сложността на езиковото развитие трябва да се поставят в известна връзка и зависимост, а не да се изключват взаимно и да се абсолютизират, както това се правеше обикновено досега в буржоазното езикознание. В подобни случаи е необходимо да се степенуват по важност и по хронология откритите причини и да се установи ръководната от тях. За предположението, че вътрешните закони са по-меродавни от историческите условия говори такъв факт като еднаквият граматически, фонетически, а до голяма степен и лексикален строй на сръбския и хърватския език, когато е известно, че сърби и хървати представят две нации с различна култура и различно историческо минало, а в полза на предположението, че средата, т. е. субстратът и етничното обкръжение са от решително значение се явява обстоятелството, че балканизмите в славянските езици на Балканския полуостров могат да се обяснят както се обясняват т. н. европеизми в западнославянските езици, като напр. изчезването на форми за мин. времена, извършено и в германски и романски езици, еднаквите акцентни тенденции в западнославянските и съседните западноевропейски езици, упростяването на склонитбената система на числителните имена в полския език и в близките териториално неславянски езици и др. под.¹

Славянските езици са запазили изобщо граматичния строй на славянския език-основа като са внесли в него незначителни изменения, които са го подобрили и усъвършенствували, за да изпълни наред с другите части на езиковата структура по-успешно ролята си в езиковото общение. Опитът да се установи каква е разликата между граматичния строй на отделните славянски езици и граматичния строй на старобългарския език като пряк наследник на славянския език-основа показва, че тази разлика е в много случаи привидна и не е всъщност граматична, а се дължи на фонетични причини. Ако се вземе за пример чешкият език, неговата морфологична структура понякога е много отдалечена от старобългарската. Това се вижда в склонението на *jo*-основи ср. р., ед. ч. от думи като *znamení, dělaní* и под. Но това е така, защото днешното състояние е плод на фо-

¹ Трябва да се съжалева, че рано починалият М. Маџески не можа да обнародва труда си за балканизмите в стб. паметници, представен в съкратено издание пред III конгрес на славистите (жн. I, стр. 216—217), който би бил полезен принос към въпроса.

нетични, а не на други структурни причини. Отделните падежни форми са съвпаднали в един гласеж поради действието на типични чешки фонетични правила. Подобни случаи има и в лужишките склонения. От друга страна редица аналогии, резултат на вътрешно развитие, които намират еднакви или почти еднакви места на проява в граматичния строй на отделните славянски езици също отклоняват граматичния изглед на тези езици от тяхната общославянска основа. Процесите обикновено следват един и същ основен път, само че се отличават по темп, а понякога и по своеобразието на достигнатия резултат. Така в повечето от славянските езици в дат. пад. на мн. ч. на имената се явяват окончания, дошли по пътя на аналогията. Но докато в руски език се настанява и обобщава окончанието *-ам* присъщо на имената от ж. р., обратно окончанието за м. р. *-ом* става общо за всички думи в полския език. Своеобразието в сърбохърватския език се изразява във възприемането на съвсем друго окончание за този падеж, а именно на окончанието *-ма* от изчезналото дв. ч. От действието на аналогията са засегнати в слав. езици и род. и тв. пад. мн. ч. И тук се проявява както единството и отпорността на славянските езици, така и известно тяхно ново своеобразие, но не на почвата на чуждо влияние, а върху основата на тяхното вътрешно развитие. Често има паралелно развитие напр. при загубата на дв. ч., на зв. пад. в някои от славянските езици и др. Тази тенденция е още по-силна в глаголната система. Нито една от промените тук не може да бъде представена като резултат на чуждо влияние. Дори да се съгласим, че загубването на формите за мин. времена има общ европейски повод, изчезването на имперфект и аорист в северните славянски езици се извършва при условия, създадени от законите на вътрешното развитие. Затова и съществува неравномерност в образуването на новите форми за мин. вр. — най-далеч в развоя е сигнала руската езикова група, а най-близък до старото състояние се оказва чешкият език¹.

Не е вероятно предположението, че руският език е загубил формата на спомаг. глагол *сѣм* в сег. вр. под финско влияние (срв. израза „Пушкин великий син русского народа“), защото такава тенденция има в други по-далечни езици, особено в техния фолклорен стил.

Но безсъмнен факт е, че най-заstraшените от насилствена асимилация славянски езици като южнославянските от една страна и лужишките езици от друга са запазили в жива употреба както аорист, така и имперфект. Много указателно е, че в лужишките езици и в словенския се е запазило почти изцяло и архаичното дв. ч., което само във формални остатъци живее и в останалите славянски езици. Невярно е твърдението на някои западноевропейски предходници на космополитизма, че дв. ч. е присъщо на езиците на консервативни народи. Всеизвестен факт е, че атическият гръцки диалект, присъщ за времето си на най-културно население, е притежа-

¹ Срв. по въпроса за обогатяването на склонителната система и обединяването на спрегателната в руски език, както и за процеса на изчезването на имперфект и аорист в руски у А. Исаченко, Говори и предавана (№ 4, 56—64, III Меж. конгрес слависта).

вал дв. ч. Езиковеди като А. Мейе поддържаха мисълта, че в славянските езици господствували все още тенденциите на развитие, свързани с конкретни, а не с абстрактни представи и в подкрепа на това мнение изтъкваха, че славянският вид на глагола е основан на конкретни отношения, каквито се откривали и в запазването на тв., м. и др. някои падежи, от които западноевропейските езици се били освободили. Полският езиковед Ян Лосъ в статия на времето¹ справедливо посочи, че такова разглеждане на въпроса не довежда до положителни и верни резултати, защото понятията конкретно и абстрактно са относителни. В това убеждават факти от рода на този, че в западноевропейските езици все още се срещат примери за конкретно изказване в безлични изрази като напр. фр. *On parle*, нем. *Man spricht*, докато обратно славянски езици си служат с абстрактни, безлични изрази, като напр. *śłowiono*, *mówi się* и под.

За устойчивостта на славянските езици, която има за последица тяхната непроницаемост, говорят множество архаични черти на техния граматически строй. Така напр. в чешки, словашки и словенски език са се запазили старинните форми на тв. и м. пад. мн. ч., а в пол. само на тв. пад. мн. ч. срав. *przed laty*. В чеш. словен. и долнолужишки е опазена и формата на специалното неопределително наклонение, която е известна с названието *супин*. В южнославянските езици е още в жива употреба мин. св. неопределено време, наричано и описателно мин. вр. или перфект във всички лица и числа, напр. „аз съм бил, ти си бил, той е бил“ и т. н. Във всички славянски езици, но особено в словенски, се пазят в различна степен като остатъци форми от загубени образци на склонения (особено от *у-дълги* основи, *р, н, с*-основи). В словенския език и в сърбохърватски диалекти се пазят, а до неотдавна и в полския език, както и в някогашния полабски език се е пазела формата *krъv* (кръв) за им. пад. ед. ч.² В сърбохърватския език има старинни форми от думите *дъщи* и *мати*, както и старинни степенувания на прилагателни имена. В чеш. ез. се срещат още форми като *dolъv, domъv*, както и форми от стар м., пад. мн. ч. със завършек *-s*: *Dolas, Vrbъas* и др. присъщи и на литовския език.³ В севернославянските езици се употребяват архаичните сег. действ. причастия на *-а*: рус. молча, чеш. *řka*, ст. пол. *rzeka* и пр. В бълг. и словен. се е запазила старата форма на личното местоим. за 1 л. ед. ч. — бълг. аз и словен. *jaz*. В руски., бълг., макед. се пазят стари окончания за 1 л. мн. ч. и 3 ед. и мн. ч. В западнославянските езици се наблюдава и забележителната праархаична форма на относителното местоимение *со*, която се извежда от *сьсо* (стб. *цьсо*), а се сравнява със съответна форма за род. пад. ед. ч. на старондийския език. В руски, български, чешки са още в жива употреба старите

¹ Вж. Jan Łoś, *Język polski* XI, 1926, кн. 2, стр. 41—47.

² Jan Łoś, *Fleksja*, Zb. gram., Kraków 1923, стр. 253; F. Ramovš, *Kratka zgodovina slov. jezyka*, v Ljubljani 1938, стр. 57.

³ Jan Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého* III (1), стр. 47 сл.

притежателни прилагателни¹. Архаични са общо взето и местоименните форми на славянските езици. От времето на балтославянската езикова общност са и редица черти, които принадлежат на морфологично-синтактичната структура, като напр. образуването на сложните прилагателни, предикативния творителен падеж, еднаква стара падежна функция за зависимост от семантичната стойност на глагола, едни и същи закономерности в службата на предложната система и изобщо в граматическата конгруенция.

Указателно е също така запазването на редица стари словообразователни черти в славянските езици. И до днес са общи наследените от индоевропейската епоха префикси като *до-*, *за-*, *на-*, *над-*, *о-*, *об-*, *от-*, *пре-*, *при-*, *по-*, *под-* и особено суфикси като *-ак*, *-ар*, *-ач*, *-ик*, *-ина*, *-ица*, *-оба*, *-ода*, *-ов*, *-ост*, *-ота*, *-ък*, *-ъка*, *-ъск*, *-ъство* и мн. др. Във всички славянски езици се пази доста равномерно дори и степента на продуктивност на тия словообразователни елементи, установена още от времето на славянския език-основа. Нещо повече, славянската суфиксална система в цялост е наследство от индоевропейската езикова епоха и може да се смята за истински архаична, устойчива.

В областта на фонетиката славянските езици имат повече промени, на които наред с лексиката главно се дължат и различията в изгледа им. Но все пак и фонетически те имат голяма близост със славянския език-основа. Достатъчно е да се напомни в този случай назализмът в полски и други славянски крайни острови на разпространение, развитието на еровете, строежът на сричката и думата, запазването на звукове като *ы*, *дз* и пр. в някои славянски езици, отсъствие на II палатизация в словашки и отчасти в словенски, съхраняването на свободно и подвижно ударение на руски и български, на интонация в сърбохърватски език и кашубския диалект и на квантитет в чешкия, сърбохърватския и словенския и т. н. Доста често старите фонетични черти се пазят в периферията на славянски свят, а нови явления се развиват в централните гояси. Но тук съществува относителност, защото език като словашкият, който се намира в центъра, показва доста старинна фонетична структура. Затова не е препоръчително да се делят славянските езици на периферични и средишни и да се мисли, че само периферичните са архаични, както това изтъкваха някои буржоазни учени. Стари и нови черти са така размесени, че е трудно да се проведе подобна класификация, а от друга страна всички славянски езици се явяват в известен смисъл периферични, защото всички са били подложени на кръстосвания, влияния от чужди езици², а не бива да се забравя,

¹ Вж. за руски език, Грамматика русского языка, I, Москва 1952, стр. 301.

² Срв. за германските елементи в славянските езици J. Janko, *Věstník čes. akad.* XVII. 1908; Ст. Младенов, *СбНУ XXV*, 1909, стр. 1—155; A. Stender-Petersen, *Slavisch-germanische Lehnwortkunde*, Göteborg 1927; V. Kiparsky, *Die Gemeinlavischen Lehnwörter aus dem Germanischen*, Helsinki 1934; R. Smal—Stocki, *Slavs and Teutons*, Milwaukee 1950; за източни, предимно турско-татарски заемки в славянски K. Lokotsch, *Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs*, Heidelberg 1927; M. Lewicki, *Lud słow. II XIV* 1936; V. Polák, *L. Fil.* 70 (1946) и др.; за маджарски и угрофински елементи в славянски (руски):

че и те от своя стана са оказвали въздействия на съседните езици (Срв. по този въпрос богатата литература в библиографските прегледи на *Rocz. slaw., Kraków*). Изабщо архаичността на славянските езици е гаранция за тяхната непроницаемост.

Източниците говорят за забележителната отбранителна мощ на славяните.

Руският народ, народ-герой, който по думите на Сталин има ясен ум, твърд характер и търпение¹, е бил сериозно застрашаван от чужда асимилация, особено откъм изток. Той е прекарал два и половина века под татаро-монголско иго, като преди това от VII до X в. успява да сломи нашествието на по-примитивните по бит и култура хазари, печенеги, авари и да ги погълне или унищожи. Освен това в IX в. русите са асимилирали малобройните скандинавци — варяжката дружина на Рюрик. По-късно източните славяни, които са най-слабо етнично подделени, са имали редица стълкновения с европейски и азиатски народности — с шведи, поляци, французи, немци, турци и японци и са преживели бурна вътрешна политическа история. Въпреки всичко езиците на русите, украинците и белорусите са запазили до голяма степен своя старинен изглед, което потвърждава мисълта, че вътрешните закони на развитие на езика имат най-голямо, преобладаващо значение².

В променливи и наситени с опасност политически условия е съществувал и полският народ, който ту получава териториално разширение (в Поморието още в XII в., а в част от Украйна в XVI в.), ту изоставя свои земи на запад в чешко владение (през XIII—XIV в.), на изток в полза на русите, ту най-сетне бива поробван частично от татарското нашествие в средата на XIII в. или напълно от трите поделби на Полша през XVIII—XIX в. При това Полша е водила война през XVII в. с турците (татари)³, а в началото на XVIII в. с шведите. Усилията на полския народ през цялата негова история са били насочени към опазване от немското етническо, езиково и

Meckelein, Die finnisch-ugrischen, turko-tatarischen und mongolischen Elemente I: Die finnisch-ugrischen Elemente im Russischen, Berlin 1913; L. Wanst, Beiträge zur Charakteristik des russischen Wortschatzes, Leipzig 1933. За трако-иллирски в южнославянските езици, минали без посредство на балканския латински език: П. Скок, III Меж. конгрес слависта I, Београд 1939, стр. 211—212; за гръцки, латински, албански, западноромански и турски елементи: M. Vasmer, Die griechischen Lehnwörter im Serbokroatischen, Berlin 1944; P. Skok, III Меж. конгрес слависта I, Београд 1939, стр. 213—214; за балтийските заемки в славянски: R. Trautmann, Baltisch-slavisches Wörterbuch, Göttingen 1923; V. Machek, Recherches dans le domaine du lexique balto-slave, Brno 1934 и др. Срв. и вече доста вастарелия общ труд по въпроса за чуждите в славянските езици от А. Matzenauer, Cizí slova v řečech slovanských, Brno 1870. Съществува и др. литература, част от която ми е недостъпна, но е известна от най-новия труд на J. Holub и F. Kopečný, Etymologický slovník jazyka českého, v Praze 1952, стр. 571—575.

¹ Срв. А. Панкратова, Великият руски народ, София 1952, стр. 1—12.

² Вж. и В. Пичета, Роль русского народа в исторических судьбах славянских народов, Москва 1946, а за богатството и старинността на езика срв. Грамматика русс. языка, Изд. АН СССР, Москва 1952; В. Виноградов, Великий русский язык, Москва 1945; Г. Г. Винокур, Русский язык, Москва 1945.

³ Срв. В. Вагаповски, Polska a tatarszczyzna w latach 1624—1629, Łódź 1948.

културно поробване. По-еднообразна е била историята на чехите, развили се първоначално върху келтски субстрат, които обаче още в X в. започват да попадат под немска власт и да се излагат на силно немско влияние. Чехите не са водили много войни, но вътре в страната си и те познават сериозни социални и революционни движения. Въпреки разликите в политическата история на двете западнославянски страни, техните езици са твърде близки дори и в лексикално отношение¹.

Тежка е била борбата на словаците с маджарското влияние, намерило достъп в Словашко, не веднага след заселването на унгарците в Европа през X в., но едва в края на XVIII в. Обаче словаците, особено планинските жители, устояват и езиково и народностно и показват по-старинни черти в езика си, отколкото чехите. Проникналите унгарски думи в словашки не съставят голям брой, а някои от тях започват да преминават в пасивния фонд на езика (срв. *keret* — палто, наметало, пелерина, *varoš* — град, *valal* — село, *kociš* — колар, кочиаш, *belčov* — люлка, *chúz* — новина, известие и др.)²

Лужичаните са били най-застрашени от немска асимилация, защото са били покорени от немците още в X в. Но още от следния XI в. част от лужишките племена влизат в състава на Полша, а за още по-продължително време и в състава на Чехия и това способствува за тяхното опазване. Чак в XVII в. те са включени трайно в границите на Саксония и Прусия, но въпреки това запазват самобитността на езика си и развиват още повече неговата отпорност.³

Чувствително диференцирани етнично, южните славяни отрано попадат под различно чуждо владичество. Част от словенците още в VIII в. е била асимилирана от баварците, а друга в IX в. от унгарците в Панония. Останалите словенци под немска власт оцеляват и се възраждат в XVI в., но в средата на миналото столетие друга словенска народносна група във Венецианската област бива подчинена на италианската власт. Италианската анексия на словенски земи (Истрия, Триест, Горице, Риека) продължава и в началото на нашия век, та дори и до наши дни. Словенският език обаче като лужишките, въпреки че е повлиян лексикално от немски, латински, италиански и др. езици и въпреки че е бил лишен от XVI в. от писменост, принадлежи към най-устойчивите славянски езици.

Хърватите се освобождават в VIII в. от аварско иго, но в XI в. унгарците заемат и хърватски земи. В средата на XIII в. татарите нахълтват в Хърватско, а по-късно започва и подчинението на хърватите под немците. Сърбите и българите имат аналогична външно-политическа история с тази разлика, че българите попадат твърде

¹ За подобие то в началната история на поляши и чехи срв. J. Widajewicz, Państwo Wiślan, Kraków 1947, стр. 131. Основные проблемы истории Польши, Инст. Слав. АН ССР, Краткие сообщения, Москва, 1951, стр. 119—197; История на Чехия под ред. на акад. В. И. Пичета, София 1950.

² Ср. А. М. Селищев, Славянское языкознание, Москва 1941, стр. 56, 198; Сб. Słowacja i Słowacy II. Kraków 1938.

³ Срв. E. O. Schulze, Die Koloniesierung und Germanisierung der Gebiete zwischen Saale und Elbe, Leipzig 1896; J. Widajewicz, Serbowie nadtańschi, Kraków 1948, стр. 11—12; W. Koczański, Bratni szczepluzyczan, Warszawa 1947.

рано под гръцко владичество, а от средата на XIV в. и под турско робство, докато сърбите са покорени от турците един век по-късно. При това сръбското освобождение започва пак приблизително век по-рано от българското, защото е известно, че турците отстъпват от Срем, Бачка, Далмация още в началото на XVIII в.¹ Въпреки тези разлики в историческо отношение в езика на българите са останали по-малко турски лексикални елементи, отколкото в сърбохърватския език. Изобщо дълготрайното робство на славянските балкански народи не е попречило на южнославянските езици да запазят своята самобитност, изразена в голям брой типични архаични черти.

Каза се вече, че устойчивостта на езика не изключва съществуването на влияния, които могат да се явят по чисто литературен път или чрез кръстосване на населения. Класически пример за първия начин на нарушение на самобитността на езика се смята черковнославянското влияние върху руския литературен език, изразено в редица фонетични черти, които са преобразили семантиката и стилистичната стойност на думите, в които се срещат,² в редица словообразователни елементи, в образуване на причастни форми, в степенуването на прилагателни и наречия, в синтактически особености и във възприемането на значителен брой гръцки лексикални елементи.

Що се касае до взаимно кръстосване на населения от славянското езиково семейство, то не дава в резултат никакъв нов език.³ От интересния по замисъл, но несполучлив по изводи опит на А. Георгиевский⁴ да изследва езика на смесено славянско население в гр. Владивосток, гдето живеят 57 народности, се вижда все пак, че материалът от морфологическия строй на „новото“ според него славянско наречие е толкова непоказателен и оскъден, че прави впечатление на нещо съвсем случайно. Касае се навярно до предимно руски диалект с някои черти от фонетичен и лексикален характер, присъщи на диалектите на полското, украинско, белоруско, българско и сръбско население на този град. Предвижданията на автора за бъдещия езиков развой на тази интересна в етнично отношение област не са убедителни от днешно гледище.

По-друг е случаят със съществувалия някога — до началото на XVIII в. — най-далеч на запад разпространен славянски език — полабския, който в най-тежки условия постепенно изчезва след 8—9 столетия упорита съпротива срещу непрестанните и благоприятствувани от историята усилия на немците да наложат на полабското

¹ Сръ. Н. Bałowski, Związły zarys dziejów słowiańszczyzny, Kraków 1948, стр. 164.

² Е. Т. Черкасова, О взаимодействии русских народных и церковнославянских элементов речи в русском литературном языке доломоносовского периода (полногласная и неполногласная лексика), Матер. и изследов. по истор. русс. лит. языка, т. II, Москва 1951, стр. 219—252.

³ Това показва развитието на славянските балкански езици, а също и на чешкия език, който е започнал своето обособяване върху остатъци от келтска и германска етнична подложка.

⁴ Алекс. Георгиевский, Вопрос об образовании на Дальнем востоке нового славянского наречия и о месте различных славянских языков в этом наречии, Sborník prací I sjezdu slov. filologů v Praze, Praha 1932, стр. 527—530.

население немския език. Полабските славяни, както личи от множество топонимични следи, са населявали басейна на долна и средна Лаба (нем. Elbe) и се простирали дори до долна Одра. Политическото и религиозно подчинение на полабяните под немска власт се извършва между X и XII в., въпреки съпротивата и честите въстания на полабските племена. След опустошителната 30 год. война в XVI в., отпорността на полабския език, особено в областта на лексиката, започва бързо да отслабва. До към средата на XVIII в. са просъществували само остатъци от най-устойчивото полабско наречие — древлянското.¹

Колкото и оскъдни да са изворите, от които съдим за структурата на полабския език, все пак остава несъмнено, че той е бил повлиян от немски не само в лексикално отношение, което е много естествено, но и отчасти в граматично и фонетично. Новопоявили се звукове *ö*, *ü* както и редица дифтонгизации на *i*, *u*, *ü*, сочат на немско влияние, а в граматическия строй пак под същото влияние се настанява мин. време при преходни глаголи със спомагателния глагол *имам*, но при непреходни със *съм*, напр. *jaŭ moum zbudoune* в сравнение с нем. *ich habe gebaut*, но *jaŭ běl pŕaši* в сравнение с нем. „*wag gekommen*“. Бъдеще време в полабски е започнало в съгласие със състоянието на среднодолнонемски диалекти да се образува от инфинитивната форма и сег. вр. на глаголите *имам* и *искам*, а не със спомаг. глагол *бъда*. До тук се касае за семантично влияние в морфологията, но съществува и истинско морфологично влияние и за него говорят редица пасивни глаголни форми, образувани по хибриден начин от славянско мин. действ. причастие и нем. спомагателен глагол *werden*, напр. *vã'rdã vökradēnã* „била открадната“, и под. Местоименната форма за 2 л. мн. ч. *ty* е била заменена с *jaŭ* от среднодолнонем. *ji*. В системата на числителните имена се проявяват слаби следи от немско влияние. Също незначително е влиянието върху префиксалната система, в която почти единствено прониква нем. префикс *weg-*. Но от друга страна в полабски са запазени и стари славянски черти като формите за времената имперфект и аорист, думи от консонантните основи напр. *matŭ* и др. За историята на вътрешните езикови закони е показателен фактът, че при това кръстосване на полабския с немски език изчезването на полабския език е предшествувало от заемането на редица характерни полабски езикови черти в немските диалекти на тази област. Така още от труда на P. Rost, *Die Sprachreste der Dravāno-Polaben im Hannöverschen* (Leipzig 1907) знаем, че под полабско влияние немските думи губят начално *h*, така вм. *hat*, *Hund* се появяват в тези немски диалекти *at*, *und*. Освен това и в граматическия строй на немския език прониква полабското влияние чрез смесване на граматически родове, отстраняване предпоставения член, създаване на безразборна от гледище на значението употреба на

¹ T. Lehr - Sławiniński, *Plemiona słowiańskie nad Łabą i Odrą w wiekach średnich*, Katowice - Wrocław 1947; J. Widajewicz, *Słowianie zachodni a Niemcy w wiekach średnich*, Katowice-Wrocław 1946; *Niemcy wobec Słowian połabskich*, Poznań 1946.

спомогателните глаголи *имам* и *съм* в състава на перфекта, чрез появата на някои умалителни славянски суфикси и пр. В тези и други още черти на съответните немски диалекти и до днес личат следите на отпорния полабски език.¹

Интерес представлява и влиянието на чешкия език върху немски говор от XVIII в. насам, което се изразява пак в лексикални заемки и отчасти във фонетичния строеж. Според наблюденията на Шварц върху историята на тия заемки, отначало заемката се отличава по отенък на значение от съответната родна дума, ако не се касае за нова вещ, после тази разлика избледнява, отпада и остава само чуждицата.² Авторът съобщава за заемки от рода на чеш. *malina*, но посочва, че формата на думата първоначално е *Malinabeere*, т. е. съчетание от славянската и немска дума — *malina* и *Himbeere*. Процесът показва все пак отпорност и постепенност в промените на езика, дори и в лексикално отношение.

И другите западнославянски езици, но особено лужишките имат някои латински и немски белези в синтактичната си и суфиксална система. Под немско въздействие в лужишки показателните местоимения се поставят пред съществителните имена, докато в другите западнославянски езици те се стремят към постпозиция. Пак под немско влияние в тези езици личното местоимение за 3 ед. е *won*, *wona*. Най-сетне освен в луж. още и в словен. и чеш. е проникнала немската кленна форма *es*, *das* под вид на калки, *ono*, *to*, срв. словен. *ono* je tudi rečeno, луж. *jak se to volně dýcha*³.

Всички тези влияния, в сравнение с общата запазена структура на най-опасно изложените на насилствена асимилация езици, се показват незначителни.

Прави впечатление, че влиянията от страна на немския език върху граматичния строй на съседните славянски езици намират място главно в семантични заемки и в сложните глаголни и други форми, в които замяната на една от съставните думи със съответната немска дума представлява повече лексичен, отколкото граматичен процес. Любопитно е, че това предположение може да намери подкрепа в семантичното и синтактично влияние (особено в съставянето на сравнителната степен и на подреждането на думите за израз на притежателно определение като напр. „в моя дом“) на словашкия език върху унгарски говори в Братиславско⁴. Не са вероятни допусканията от L. Novák в *Ling. Slovaca* 1--2 (1939--40), стр. 106--112 немски влияния във фонетиката на славянските езици⁵. Чуждите влияния върху сибирските руски говори се изразяват само в консонантизма⁶.

¹ Вж. за историята и структурата на кашубски, словински и полабски език T. Leht-Splawinski, *O narzeczech słowian nadbałtyckich*, Toruń 1934, стр. 9; *Gramatyka połabska*, Lwów 1929.

² Срв. E. Schwarz, *Jazyk německý na území ČSR*, *Českosl. vlastivěda* III, *Jazyk*, Praha 1934, стр. 592 сл.

³ Вж. W. Vondrák, *Vrgl. Gram. der slav. Sprachen* II, Göttingen 1928, стр. 429--430.

⁴ Срв. P. Bujnák, *Jazyk maďarů v republice československé*, *Československá, vlastivěda* III, *Jazyk*, Praha 1934, стр. 600, 602, 603.

⁵ Срв. по това и V. Pauliny, *Sb. Mat. Slov.* XVIII, стр. 172 сл.

⁶ Срв. А. М. Селищев, *Диалектол. очерк Сибири*, Иркутск 1921.

Основният лексикален фонд на славянските езици е запазен добре, особено за означаване на предмети, явления и понятия из областта на физическата и духовна природа, на старото домакинство и стопанство, на семейната терминология, на миналото обществено устройство и др.¹ Забележителна устойчивост показват числителните имена, местоименията, наречията и разните видове т. и. служебни думи, които се числят към основния лексикален фонд. Всичко това не изключва възможността да проникнат в основния лексикален фонд на някои от славянските езици и то на първо място в западнославянските и южнославянските някои чужди елементи. Още няма и е рано да има подробни изследвания на основния фонд на славянските езици с оглед към неговата отпорност, но всеизвестно е, че напр. българският език употребява думи като *аресвам*, *навансам*, *липса*, *кьорав*, *баир*, *балкан*, *келепир*, *акъл* и др. (гърцизми, но особено турцизми), които означават жизнени понятия във всекидневна реч, но имат чужд произход.

В западнославянските езици редица германизми са заместили славянски думи от основния лексикален фонд или конкурират с тях при леко изменение на значението си.

Постепенно в славянските езици навлизат чужди лексикални елементи, част от които проникват и в основния им лексикален фонд. Всеизвестно е, че няма език, неповлиян лексикално от други езици. За самобитност в този случай се говори в твърде относителен смисъл. Няма още подготвителни трудове по въпроса за степента на чуждите влияния в основния фонд на отделните славянски езици. В общославянско време са заети ограничено количество германизми, но и техният точен брой е все още спорен (Напоследък V. Machek, *Slavia XX*, ограничи броя им още повече).

В източнославянските езици има не само ориенталски (татарски и др.) елементи, но и заемки от славянски езици като полския в XVII в., от някои скандинавски, но особено от немски по времето на Петър Велики и от френски в епохата на Екатерина Велика. Тези заемки имат различна устойчивост и задача на науката е да определи, кои от тях са влезли в основния лексикален фонд.

В западнославянските езици са проникнали много немски думи чрез немски колонисти от XIII до XV в. Заемките сочат главно на баварски диалектен източник и те са минали през чешки, моравски и силезийски области, за да се установят в езика на полско и дори на украинско население. В чешкия език през XVI—XVII в. проникват латински влияния и изобщо романски лексикални и фразеологични елементи, които не може да не намерят отражение и в основния лексикален фонд. Заемките са за понятия от областта на държавния и градски живот, християнската, рицарска и етикеционна терминология, природен изглед, търговия, занаяти, монети и инструменти, строителство, съдопроизводство, училищен живот, хранителни

¹ Руският език и в това отношение се оказва много устойчив; той е запазил думи като *дешёвый*, *сапог*, *собака*, които другите слав. езици вече не познават, срв. П. С. Кузнецов, *Вопросы сравнительно-исторического изучения славянских языков*, *Вопросы языкознания* № 5, 1952, стр. 50—51.

продукти и готварство, облекло и военно дело и др.¹ Интересно и указателно за старата общност на славяните е обстоятелството, че пак от тези представни сфери са заемките от турски в южнославянските езици, напр. в българския. Така напр. на нем. дума в пол. *gupiek* отговаря турската в български — *пазар*, на *kolnierz* — *яка*, на *roiczoch* — *чорап*, на *kos* — *черга*, на *supa* — *чорба*, на *tabak* — *тютюн*, на *kawaler* — *ерген*, на *kula* — *курушум*, на *sztuka* — *парче*, на *raga* — *цифт*, на *barva* — *боя*, на *pech* — *беля*, на *los* — *късмет* и т. н. Това съответствие продължава дори в неизменяеми думи и възклицания, срв. пол. *szkoda* — бълг. *язък* и под. На някои заети от гръцки думи в бълг. като напр. *липса*, отговарят пак немски заемки в западнославянските езици (срв. пол. *brak*). Броят на подобни съответствия може да се увеличи².

И това³ показва, че славянските езици принадлежат на народи с общ източник и с близко, почти еднакво по характер историческо развитие и че те и сега пазят своето старо родство и единство и повтарят често едни и същи процеси. Но в сравнение с огромния брой народни славянски, неповлияни и незаменени с чуждици думи от основния лексикален фонд, чуждиците представят незначителен процент.

Фактите се съгласуват със сталинското езиково учение, защото основният лексикален фонд на славянските езици, ако и по-трудно все пак дава възможност да проникнат там чужди влияния, докато граматичният строеж почти не допуска това и е най-устойчив. Ако се сравнят заемките в основния лексикален фонд с тия в останалата част на състава, ще се открие напълно закономерно, че първите са много по-малко и че те се отнасят обикновено до наименования на нови предмети и явления, с които славяните са се запознали в новите за тях исторически условия и за новите понятия, характерни за народите, от които са дошли заемките, напр. в бълг. редица турски (ориенталски) ястия, пития, забави, военни съоръжения, нравни и свръзаните с тях подигравателни названия и прозвища (*бакшиш*, *рушвет*, *хайта*, *маскара* и др.). Изобщо характерна черта на заемките от турски е честото тяхно влошено съдържание, тяхната груба емоционалност, която ги прави стилистично деградирани и не ги допуска в книжовния език. Това се касае и до редица изрази с емоционална окраска, особено за поздрав или подбив, като *чок селям*, *сабалаир олсун*, *гел бурда*, *юрган чучуклар*, *зампаре бурун* и др. особено калки и най-вече пословици³. Най-често те придобиват жаргонен характер, както са получили и редица хибридни по езиковен произход съставни изрази в разговорна, иронич-

¹ Срв. A. Kleczkowski, Wyrazy niemieckie w staroczeskim i staropolskim, Sbornik prac I Sjezdu slov. fil. v Praze, Praha 1932, стр. 552—553.

² Срв. за източни заемки у K. Lokotsch, Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs, Heidelberg 1927; За латински заемки в български St. Romancki, Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen, Jahresberichte des Inst. für rum. Sprache XV, 1909, стр. 89—132; срв. и Б. Цонев, История на българ. език, II, София 1934, стр. 318—335.

³ Срв. за други семантични влияния от турски Б. Цонев, История II, стр. 334 (напр. „не ми отърва“, „много здраве“, „туй-онуй“, „ще ядеш бой“ и под.).

на, присъща особено на учещи се реч, като напр. фр.-тур. *кел файда, не ме кандарде па* и др.

Но както при граматическия строеж на повлияните от полабски език немски диалекти, така и в основния лексикален фонд на редица съседни на славянските чужди езици са проникнали някои славянски елементи. Те могат да се открият в маджарски, румънски, фински, балтийски, немски. Най-характерните и най-жизнени са руските заемки из областта на новата общественно-политическа и производствена терминология.

Подробните изследвания по този въпрос в бъдеще ще потвърдят напълно въз основа на обилен достоверен и анализиран материал от всички славянски езици гениалните мисли на др. Сталин за устойчивостта на езика срещу насилствена асимилация.

Тази проблема би могла да бъде и част от едно комплексно изследване, което ще постави във взаимна връзка и четирите признака на нацията — език, територия, икономически строй и психичен склад. И тогава на фона на общата национална устойчивост ще изпъкне значението на езика като един от най-важните компоненти на нацията. Още от сега може да се каже, че по силата на единството между езика и мисленето голямо значение също придобива при въпроса за устойчивостта психичният склад на членовете на една нация. Всяко подобно изследване ще има за изходна точка старото и непрекъснато етническо единство на славянските народи, както и изтъкнатото още от Маркс своеобразие на образуването на голяма част от славянските нации в многонационални чужди държави.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

5300 S. DICKINSON DRIVE

CHICAGO, ILLINOIS 60637

TEL: 773-936-3733

FAX: 773-936-3734

WWW.PHYSICS.UCHICAGO.EDU

PHYSICS 101

PHYSICS 102

PHYSICS 103

PHYSICS 104

PHYSICS 105

PHYSICS 106

PHYSICS 107

PHYSICS 108

PHYSICS 109

PHYSICS 110

PHYSICS 111

PHYSICS 112

PHYSICS 113

PHYSICS 114

Основната периодизация на нашия език трябва да излиза от най-характерните особености, присъщи на нашия език. Тя трябва да вземе пред вид целокупното развитие на езика. Тя не може да се строи само върху едно или дори повече фонетични явления, а трябва да обхване всички страни на езика, най-характерните вътрешни закони на развитието на езика.

„Закони вътрешного развития языка — фундамент национальной самобытности языка. Следовательно, с понятием внутренних законов языка соотносительны понятия „качества“ языка и „самобытности“ языка“ — пише В. В. Виноградов. И по-нататък добавя: „... внутренними законами языка, изменениями в качестве языка определяются периодизация языка, основные вехи его исторического развития.“¹ Проучването на вътрешните закони на нашия език може действително да ни даде правилната периодизация на историята на българския език. Изменението в качеството на езика стои в най-тясна връзка с действието на вътрешните закони на езика, а разните качества на езика определят периодизацията на неговата история.

„... Граматическият строеж на езика и неговият основен речников фонд съставят основата на езика, същността на неговата специфичност.“² Граматическият строеж на езика и неговият основен речников фонд са най-устойчивите страни на езика, но граматическият строеж е по-устойчив, по-бавно се мени отколкото основният речников фонд. Затова при периодизацията на един език вътрешните закони, които предизвикват промени в граматичния (морфологичен и синтактичен) строеж на езика, имат особено важно значение.

Преходът от синтетизъм към аналитизъм — тая дълбока, значителна промяна в граматическия строеж на нашия език определя ясно неговата периодизация: в историческото развитие на нашия език ясно се разграничават две качества, т. е. два основни периода — старобългарски и новобългарски, синтетичният език и аналитичният език. Езикът от XIII и XIV в., т. е. периода, определян като среднобългарски, няма никакъв особен свой облик, който да го издига до ново, трето качество, равноценно по значение на другите две. През XIII и XIV в. в нашия език се пазят характерните черти на старобългарски, но покрай тях се явяват и известни елементи, присъщи на новобългарски. Това е типичен пример за начален процес на постепенно натрупване на елементите на новото качество. В разволя на езика от това време още не може да се отбележи един качествено нов период. В светлината на Сталиновия труд по въпросите на езикознанието този период може да бъде определен само като начало на преход от едно качество в друго.

В последния си труд „Икономически проблеми на социализма в СССР“ Й. В. Сталин посочи, че една общественно-икономическа формация не може да има няколко основни икономически закони, че тя може да има само един основен икономически закон, именно

¹ В. В. Виноградов в сборника Вопросы языкознания в свете трудов И. В. Сталина, Москва 1952, стр. 35 и сл.

² Й. В. Сталин, Марксизмът и въпросите на езикознанието, изд. на БКП, София 1952, стр. 24.

като основен закон.¹ Покрай основния закон могат да действуват и действуват разбира се други закони, но основният закон е само един. Сталиновата теза за основния закон, който действа през определен период от общественото развитие, ни разкрива от какво значение за изследователя във всяка научна област е да долови в безкрайното множество на връзки и взаимозависимости основната, определяща закономерност. Тая Сталинова теза има за нас езиковедите огромно методологическо значение. Без да се слага знак на равенство между основен закон в политическата икономия и основен закон в езикознанието, трябва да се изтъкне, че подобни закони действуват и през определени периоди от развитието на езика.

Както е известно, законът е израз на съществената, необходимата връзка между явленията. Едно от основните положения на диалектиката в противоположност на метафизиката е, че всичко в заобикалящата ни природна и обществена действителност, както и в отразяващото ги човешко съзнание се намира в процес на движение, изменение и развитие. Следователно законът като отражение на същественото в явленията е отражение на съществените особености на тяхното движение, изменение, развитие. Така например в основния закон на социализма, формулиран от Сталин, са намерили израз основните процеси на настъпателното движение на съветското общество към комунизма. Също тъй да се открие основната закономерност в разволя на езика, това значи да се открие именно основната закономерност на неговото развитие, т. е. да се определи посоката, в която се извършва това развитие, етапите, през които минава, резултатите, до които води, и факторите, които го предизвикват. Най-характерното за нашия език през една голяма историческа епоха е качествено му преобразуване от синтетичен в аналитичен. Формулировката „движение от синтетизъм към аналитизъм“ най-точно означава закономерността на това преобразуване, което в няколко века дава нов облик на нашия език. И така през даден период от време действа един основен закон, в нашия случай движение от синтетизъм към аналитизъм. Покрай тоя основен закон действуват несъмнено и много други закони, но те не са определящи в разволя на езика.

Следователно основният вътрешен закон, който характеризира разволя на българския език, е: движение от синтетичен строй към аналитичен. Този закон изпъква като най-важен вътрешен закон в развитието на нашия език, защото той предизвиква големи, съществени промени, в целия му граматичен строеж. Той засяга както имената, така и глаголите, дори и други граматични категории. Тоя закон продължава да действа и днес. Това личи от тенденцията за изчезване на последните остатъци от падежни форми, ср. напр. *(на) Петър* вместо *(на) Петра*, *на кого* (*по-рядко на кому*) вместо *кому*, дори *на кой* вместо *на кого* и под.

Загова резултатите на действието на тоя закон трябва да бъдат основният критерий за периодизацията на исто-

¹ И. В. Сталин, Икономически проблеми на социализма в СССР, изд. на БКП, София 1952, стр. 60.

рията на българския език. А разкриването на причините за действието на този закон, както и изследването на хода на промените, които се извършват под неговото въздействие, е основен проблем на нашето езикознание.

II

Сега се поставя въпросът за границата между очерганите два основни периода в историята на българския език.

Промените в езика се извършват бавно, постепенно: преминаването от старо качество към ново се извършва без взрив, чрез постепенно натрупване на елементите на новото качество и постепенно отмиране на елементите на старото качество. Следователно ние не трябва да търсим една съвсем точно определена дата като граница между тия два периода. Ние не можем да търсим прекъсване в развитието на езика, за да го определим като начало на новия период. Между двата основни периода има продължителен период на постепенни изменения.

За да определим към кой от двата основни периода принадлежи даден етап от развитието на нашия език, ние трябва да имаме определен критерий. Този критерий е доколко преобладават най-характерните черти на съвременния аналитичен език в съответния етап от развитието на езика ни. Тия характерни черти на съвременния език са:

A. Главен белег: аналитичен строеж

I. Разлагане на склонението:

1. Обща форма въз основа на именителен(-винителен) падеж.
2. а) Изразяване на функцията на дателното допълнение чрез конструкцията с *на* и обща форма.

б) Изразяване на функцията на родителен притежателен и неговия по-късен заместник дателен притежателен чрез конструкцията с *на* и обща форма.

3. Изчезване на местен и творителен падеж.

4. Ограничаване на падежните форми при местоименията на три — именителен, винителен, дателен със силна тенденция за елиминиране на дателния падеж (*нам, вам, тям, всекиму, томува* и под. днес са вече архаизми; те са изместени от *на* и винителен падеж).

II. Степени за сравнение с *по* и *най*.

III. Замяна на инфинитива (и супина) чрез конструкцията с *да*.

IV. Бъдеще време от типа *ще ходя*. Бъдеще време от типа *ще ходя* е аналитична форма в сравнение със старобълг. *имамъ* или *хоѡѡ ѡодити*: *ще* представя служебна неизменяема дума или частица за описание на бъдеще време с глагол в сегашно време, докато при *имамъ* или *хоѡѡ ѡодити* и техните по-късни заместници се явява синтетичната инфинитивна форма. Освен това *ще ходя* представя по-късно развитие на аналитичната форма *ще да ходя*.

V. Изчезване на сегашното действително и страдателно причастие, както и на минало действително причастие на *-ъ, -въ*. Сегашно действително причастие, както и минало действително причастие на *-ъ, -въ* представят синтетични форми, равни на „който (като, когато и под.) + лична глаголна форма“. Миналото действително причастие на *-л* и миналото страдателно причастие на *-н* или *-т* са запазени, понеже те се употребяват като съставна част на аналитични сложни глаголни времена.

В тясна връзка с аналитичния строеж (като негови последици) стоят и следните особености:

VI. Двойни приглаголни допълнения. В случай като *жената я ухапа кучето* местоимението (*я*) поема функцията за означение на прякото допълнение: липсата на падежни морфемни налага тоя начин на изразяване, за да се означат субектно-обектните отношения¹.

VII. Конюнктни форми при местоименията (*мене ме, мене ми*). Употребата на конюнктните форми стои във връзка с употребата на двойни приглаголни допълнения. Дателната респ. винителната форма на енклитичното местоимение иде да подкрепи недиференцираната в падежно отношение форма *мене* и пр.

VIII. Липса на различие при означаване на място и посока, ср. *къде (где) = рус. где и куда, тук = рус. здесь и сюда*. Изчезването на разликата при наречията за означаване място и посока стои в тясна връзка с изчезването на местния и винителен падеж, при които тъкмо се прави разлика между място (предлог + местен падеж) и посока (същия предлог + винителен падеж), ср. например *вѣти въ горахъ и нѣти въ горахъ, сѣдѣаше на дворахъ и приидѣ на горахъ*.²

IX. Предлогът *на* поема функцията за изразяване на абстрактни граматически отношения.

Б. Други характерни белези

I. Членна форма.

II. Изчезване на двойственото число при глаголите и имената с преустройството му при съществителните от мъжки род в множествено бройно.

III. Промяна в значенията на някои времена (имперфект, аорист, перфект), които поемат функцията да означават „очевидност“ (пряко или лично наблюдение) и „неочевидност“ („преизказни форми“); поява на минало действително несвършено причастие.

IV. Глаголни окончания:

1. Спрежение на *-ам*.

¹ Вж. и Б. Цонев, *Ист. на бълг. език*, II, стр. 8; С. Младенов и С. Василев, *Граматика на българския език*, София 1939, стр. 356; С. Б. Бернштейн, *Разыскания в области болгарской исторической диалектологии*, I, стр. 344.

² Вж. A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Paris 1948, стр. 187 и сл.

2. Аналогично изравняване при 1 л. ед. ч. сегашно време: *нося*, *водя* вместо старобълг. *ношѣ*, *вождѣ*.

3. Изчезване на окончанието *-тъ* за 3 л. ед. ч. сегашно време.

4. Заповедна форма за 2 л. мн. ч. на *-ете* вместо старобълг. *-ѣте* и *-нѣте*.

5. Минало свършено (и несвършено) време 1 л. мн. ч. *-хме* вместо *-хомъ*, 2 л. мн. ч. *-хте* вместо *-сте*, 3 л. мн. ч. *-ха* (= *-хѣ*) вместо *-ша*, *-шѣ*.

V. Окончания при имената:

1. Изчезване на сложните форми при прилагателните.

2. Разпространение на окончанията за мн. ч. м. р. *-ове* и *-е*.

3. Окончание за множествено число ж. р. *-и* вместо старобълг. *-а* (старобълг. *дѣша*, както старобълг. *женѣ*).

VI. Фонетика:

1. Изчезване на еровете в слабо положение.

2. Смесване на носовките.

3. Изчезване на носовките.

4. Изчезване на *ы*.

5. Изчезване на епентетичното *л*.

6. Епентетични гласни от типа *добър* вместо старобълг. *дѣръ*.

7. Ограничаване на якането.

Несъмнено към тия белези на новобългарския език биха могли да се прибавят и някои други, но горепосочените белези са най-характерни за съвременния език.

III

И така основните периоди в разво­я на нашия език са два. В рамките на тия два основни периода могат да се разграничат няколко етапа на развитие, няколко подделения. За да изложим прехода на българския език от синтетичен в аналитичен и да разграничим подделенията в разво­я на нашия език, ние ще трябва да засегнем основните моменти от разво­я му.

Кои са причините, които предизвикват действието на основния вътрешен закон в развитието на българския език — движението от синтетичен строй към аналитичен?

Между буржоазните идеолози, особено тия от Америка и Англия, е широко разпространено схващането, че изобщо аналитичният строеж представлява по-висш стадий в развитието на езиците. Дори някои буржоазни езиковеди (като О. Йесперсен) се опитват да формулират един универсален езиков закон: преход от синтетичен строеж към аналитичен. Това схващане намери отражение и между някои езиковеди в нашата страна.

Зад тия твърдения се крият груби шовинистични и расистки тенденции, опит за възвеличаване преди всичко на английския език. Това възвеличаване на английския език, което се засили особено в последно време, е вдъхновено от претенциите на американските империалисти за световно господство. Оттук стремежът да се пред-

стави английски като съвършен език и да се противопостави на пример на руски като по-нисш стадий на езиково развитие.

Ние българите като че ли сме поласкани от това, понеже и нашият език е аналитичен. Но въпреки постоянните уверения, че служат на „чистата наука“, буржоазните учени, в наше време повече съзнателно отколкото несъзнателно, изопачават научната истина в угода на предвзети шовинистични тези.

Аналитичният български израз страж на мира и синтетичното му руско съответствие страж мира са два равноценни начина на граматично изразяване. Синтетичният начин на изразяване има и свои предимства: той дава особена стегнатост и прецизност на израза. Така например обикновеният и съвсем естествен руски израз като „выступление министра иностранных дел Советского Союза на заседании Общества Объединенных Наций“, предаден на български или английски с многократно повторение на един и същ предлог, добива една тромава форма. От това разбира се пък не бива да се вади заключение, че руският синтетичен строеж е по-съвършен от българския и английския. Това са просто два равноценни начина на граматично изразяване, покрай които има и други начини на граматично изразяване, за да се означа същото отношение между думите в изречението.

Буржоазните учени, които твърдят, че аналитичният строй е по-съвършен от синтетичния, забравят, че те по пътя на същата „логика“ са длъжни, въпреки тяхното високомерно отношение към китайския народ, да обявят китайския език за най-съвършен, по-съвършен от английския, защото китайски е език с почти изключително аналитичен строеж, докато в английски наред с аналитичните форми има и много синтетични форми.

Никакъв универсален закон за преход от синтетизъм към аналитизъм не съществува. Нещо повече. Ние имаме основание да твърдим, че синтетичните форми на старите индоевропейски езици са се развили от по-стари аналитични начини на изразяване. Преходът от предимно синтетичен строеж в предимно аналитичен или обратно — казвам предимно, понеже понятията синтетичен и аналитичен език са доста относителни — е частно явление в известни езици, и то дори само в известни периоди от тяхното развитие. Само такава може да бъде научната постановка на въпроса за аналитичния строеж на езици като български, английски, персийски, френски и др. И понеже по-горе бе изтъкнато, че основният вътрешен закон на развоя на българския език приблизително от XII—XIII в. до днес е движение от синтетизъм към аналитизъм, то тук ще трябва да бъдат изяснени причините на това развитие.

IV

Славяните започват да нахлуват на Балканския полуостров от началото на VI в. Те се установяват масово в по-голямата част на Балканския полуостров (дори на юг в Средна Гърция и Пелопонес) през втората половина на VI в. и началото на VII в. По това време първобитно-общинният строй у южните славяни е в процес на разлагане; на лице са вече и племенни съюзи. Славянските племенни

диалекти, въз основа на които се образува българският език, са били тогава съвсем близки помежду си. В самите племенни съюзи вече се е очертавала тенденция към взаимодействие и нивелиране на предишните племенни диалекти. Започва процес на превръщане племенните диалекти в териториални диалекти.

Някои са наклонни да смятат, че особените промени в българския език са се извършили под въздействието на тракийския субстрат, както например напоследък С. Б. Бернщейн.¹ Известни следи от тракийския субстрат в българския език може да има. Но това влияние, ако то действително съществува, е било по мое мнение съвсем незначително. Всички сигурни данни за езиковото състояние в източната и централната част на Балканския полуостров през VI и VII в. показват, че местното тракийско население по онова време е било почти напълно романизирано и отчасти погърчено. Само тук-там са останали може би отделни групи тракийско население, по-слабо засегнати от този процес на романизиране и погърчване.

От друга страна ние знаем толкова малко за тракийския език, особено за неговата граматична структура, че не бихме могли да кажем нищо определено за влияние на предполагаемия тракийски субстрат върху българския език.

Албанският език също не може да ни помогне в това отношение. Запазването на склоненията в днешния албански език показва, че развитието на албанското склонение върви по други пътища.

Най-сетне ако има тракийско влияние върху българския език, то би се проявило и в писмения език от втората половина на IX в. Обаче този език представя една форма на славянския език, твърде близка до праславянския. А за по-късно въздействие на тракийския език върху българския не може да се говори, понеже тракийският език изчезва окончателно още в края на VI в.²

На Балканския полуостров славянското население влиза в досег с население, което говори гръцки и латински — езици с голям държавен и културен престиж. Гръцкият език е бил говорен в източните части на Балканския полуостров, главно по черноморското крайбрежие, в Тракия и в южната част на Балканския полуостров. Латински е бил говорен в крайдунавските селища; компактно романизирано население е имало в централната част на Балканския полуостров, особено в областта между Дунав, Искър, Пазарджик, Родопите, Пинд, Прилеп и Морава. Само на някои места из Балканския полуостров може би е имало отделни групи тракийско население, което обаче е било в процес на романизиране или погърчване. Двуетичие или дори триезичие не е било рядко явление за населението на Балканския полуостров. Взаимодействието между тях

¹ Вж. С. Б. Бернштейн, Разыскания в области болгарской исторической диалектологии, I, стр. 369, както и в Известия Академии Наук, Отделение литературы и языка, т. IX, 1950, вып. 2, стр. 112.

² Вж. и Ст. Романски в сборника Въпроси на езикознанието в сталинско осветление, 1951, стр. 161.

езици и българския език е едно важно условие в разво­я на нашия език.

Общо взето, при разрешението на проблема за особеностите в разво­я на българския език досега се допускаха два вида грешки. Едни езиковеди напълно игнорираха това взаимодействие на езиците и се мъчеха да обясняват всички явления в българския език съвършено изолирано от другите съседни езици. Така например Л. Милетич се опитва да обяснява разлагането на склонението като последица от фонетични промени, фонетични изравнявания. Същият се мъчи да обяснява членната форма в българския език като независимо развитие от праславянския език. К. Майер пък изтъква засилената употреба на предлозите като причина за разлагане на склонението.

В същност както Милетич, така и Майер са посочили известни факти, но те не са разрешили въпроса за основната причина относно прехода на българския език от синтетичен в аналитичен. Видният съветски езиковед Л. А. Булаховски с право изтъква, че в чешкия език съвпадат днес фонетически не по-малко на брой окончания отколкото в късния старобългарски и все пак няма никакви признаци за отпадане на склонението и замената му с аналитичен строеж.¹ От друга страна ние забелязваме в днешния руски език известно засилване на употребата на предлозите, но това не предизвиква разлагане на склонението.

В действителност нито Милетич е отговорил на въпроса какво предизвиква отслабването на гласните в крайните срички като пред­полагаема причина за разлагането на склонението, нито Майер е обяснил на какво се дължи засилената употреба на предлозите. Фактът, че в латинския език предложните форми започват да заместват падежни форми още по времето, когато флексията е била напълно употребителна, и то независимо от фонетическите условия,² е добър аргумент срещу тия твърдения.

Като разглежда тия опити за обяснение на българското склонение, Л. А. Булаховски правилно заключава: „Болгарский народ пережил в своей исторической жизни значительные скрещения с другими неславянскими народами, и это, повидимому, в первую очередь следует учесть, стараясь объяснить, почему при сохранении в основном древнейшей системы славянского склонения всеми другими славянскими языками болгарский перешел от старого флективного строя к аналитическому...“³ И по-нататък: „Черты, характерные для „перерождения“ болгарского языка в целом (в составе всей его системы), оказываются принадлежащими не ему одному — пост­позитивный артикль, утрата инфинитива и др. известны, как повторяющиеся в нескольких языках „балканизмы“, и это больше всего другого говорит за языковой субстрат, происшедшее в болгарском языке скрещение“.⁴

¹ Вж. и С. Б. Бернштейн, Разыскания в области болгарской исторической диалектологии, I, стр. 360 и сл.

² Срав. Л. А. Булаховский в сборника Вопросы языкознания в свете трудов И. В. Сталина, стр. 221.

³ Там, стр. 220.

⁴ Там, стр. 222.

Едно дори повърхностно сравнение в развитието на трите езика — български, румънски и новогръцки ясно показва, че тясната взаимозависимост в тяхното развитие не може да се отрича. Така например, докато при склонението на местоименията в старобългарски има 6 падежа, то в новобългарски има само 3 падежа с една особена употреба на т. н. конюнктни форми, което е характерно също за румънски и новогръцки.

	Старобългарски	Новобългарски	Румънски	Новогръцки
И.	азъ	аз	ей	εγώ
Р.	менѣ			
Д.	мѣнѣ, мн	Д. (Р.) мене ми	mie mi	Р. (Д.) μένα μου
В.	ма	мене ме	mine mă	μένα με
Тв.	мѣноуѣ			
М.	мѣнѣ			

Характерно е, че падежите си съответствуват не само по брой и функция, но че те дори отчасти и формално са се доближили. Да се говори тук за абсолютно независимо развитие в трите езика, значи човек да си затвори очите пред фактите, значи да се игнорира една от основните черти на диалектическия метод: всеобща връзка и взаимозависимост между явленията.

От друга страна ония езиковеди, които се опитват да обясняват такива езикови процеси като например разлагането на склонението в български под влияние на друг някакъв език, представят този сложен процес съвсем механично, забравят вътрешното развитие на езика и неговата самобитност. В същност тия процеси са много по-сложни. Да се търси само една единствена причина за разлагането на българското склонение, това значи да се игнорира сложността на този процес. Така например тласък за развитие на членната форма в българския език несъмнено дава гръцкият език. Но в български съществува постпозитивна членна форма при прилагателните, наследена от славянския език-основа, — това е т. н. сложно склонение на прилагателните имена. Под влияние на гръцкия език употребата на членната форма се разширява по вътрешните закони на българския език, като характерната задпоставеност се запазва в отличие от гръцкия език. От друга страна нашият език дава тласък за развитие на подобни задпоставни членни форми в румънски¹ и албански.

¹ Ако развитието на членната форма в румънски език е било приключено преди X в. (в романските езици поне преди IX в. или дори по-рано), то не е изключено и румънско влияние върху българския език относно употребата на членната форма изобщо. Обаче в такъв случай българският език от своя страна е оказал обратно въздействие върху румънския за възприемане на задпоставни членни форми. Вж. и Б. Цонев, История на българския език, II, стр. 7 и сл.

Много по-сложен процес представя изчезването на склонението. По времето, когато славяните влизат в досег с населението на Балканския полуостров, балканският латински език има само три падежни форми — именителен-винителен, дателен и звателен падеж. По същото време и гръцкият език има почти същите падежни форми — именителен, родителен-дателен, звателен, отчасти и винителен падеж. Тая морфологическа структура на езиците на местното население е оказала несъмнено въздействие върху развитието на славянския език. Преди всичко това влияние се проявява в ранното изчезване на ония падежи, които са чужди на местното население — творителен и местен.

При това трябва да се има пред вид, че тоя процес е много сложен: освен езиковото взаимодействие тук играят роля както фонетичните промени, които водят до изравняване на окончанията, така и засилената употреба на предлозите, които правят излишни падежните окончания. Но последните са само отделни моменти, а не единствени причини в многосложния процес на развитието на нашето склонение. От своя страна и български оказва влияние върху развитието на другите местни езици, например в румънски: дателен притежателен¹, звателен на -о при имената от женски род, формите за винителен падеж при местоименията като *mine, mă* и др. Най-сетне българският език, получил тласък в своето развитие от местните езици и развивайки се по своите особени вътрешни закони, стига до най-голяма степен на анализъм от всички други балкански езици.

Характерно е, че в днешния български език звателният падеж на -е е жива форма, въпреки че другите падежни форми са вече изчезнали. По-рядко се употребява и звателният падеж на -о при имената от женски род а-основи, но и той представя жива форма. Това не е в противоречие с основния вътрешен закон за развитието на българския език от синтетичен в аналитичен строй, понеже т. н. звателен падеж в същност не представя истинска падежна форма, т. е. той не означава граматическо отношение на думите в изречението, а представя само обращение. От останалите падежни форми най-дълго се пазят дателният падеж от м. род, който завършва на -у (*човеку*), отчасти и ж. род, който завършва на -е (*майце си*). Най-разпространеното окончание на имената от м. род множествено число е -и, за женски род мн. ч. окончанието е -и, по-рядко -е. Тези форми съответствуват и по звуков състав на румънските: в румънски дателен пад. ед. ч. м. род окончава на -и и -и, ж. р. на -е; звателен падеж м. род окончава на -е, ж. род на -о (по-рядко). Мн. число имен. пад. м. род окончава на -и и -и, ж. род на -е. Тези съответствия на морфемите в българския и румънския език са забележителни. Те намират добри съответствия и в новогръцки език: в новогръцки обикновеното окончание за родителен падеж м. род, който има функцията и на дателен падеж, е -ov (= -у); звателен

¹ Ср. E. Bourciez, *Éléments de linguistique romane* (1930), стр. 249. Употребата на дателен притежателен и ограничената употреба на родителен притежателен е общославянско явление.

падеж м. р. окончава на -е, им. пад. мн. ч. окончава на -и (= -и). Запазването на тия морфемии в български, румънски и гръцки език не може да бъде случайно. Поради особените взаимодействия между тия три езика, особено на български и румънски, в тях са се запазили предимно ония морфемии, които са били еднакви по функция и по звуков състав.

V

Най-ранният период в развоя на старобългарския език е времето от началото на VI век до последната четвърт на VII в. Тая фаза от развоя на нашия език може да се означава като преходен период от общославянския език към славянобългарския или накратко общославянски период от историята на българския език. През тая епоха южнославянски племена, чиито диалекти вече са показвали някои незначителни общи белези на различие в сравнение с езиците на другите славянски племена, влизат в сложни взаимоотношения с народите и племената, които са обитавали централната и източна част на Балканския полуостров. Това е епохата на известно обособяване на южнославянските диалекти в най-ранната степен на славянобългарския език, за което допринасят сложните взаимодействия между езиците на народите и племената, говорени тогава на Балканския полуостров. Наченките на нашата народност и нашия народностен език датират още от VI/VII в.

През последната четвърт на VII в. в североизточната част на Балканския полуостров сред славянското население нахлуват първобългарите. По това време започва процесът на изграждане на българската държава, а с възникването на класовото общество и държавата от съюзите на сродни племена и обединенията на няколко съюзи започва да се оформява и българската народност. Първоначално положението, както изтъкват историците¹, е било подобно на федерация, при което двата езика — славянският и първобългарският — съществували един до друг. Постепенно обаче — тоя процес се извършва през VIII—IX в. — славянският език се налага, той излиза победител, а първобългарският (тюркски) език постепенно отмира, като малобройното първобългарско население се славянизира. Тоя процес се е извършил постепенно. Окончателното оформяване на българската народност е станало през IX в.

И така вторият период започва от времето на нахлуването на Аспаруховите българи и трае приблизително до средата на IX в. Това е периодът, през който се изгражда българската народност. Той може да се определи като славянобългарски период от историята на нашия език. Понеже не притежаваме писмени паметници от това време, ние не познаваме особеностите на езика през тоя период. Ние можем само косвено да получим известна представа за промените, които са се извършвали в него, и то въз основа на сравнително-историческия метод, данните на топонимията и някои други оскъдни сведения. Така например ние установяваме, че ликвидната метатеза се е извършила през първата половина на IX в.

¹ Ср. Бурмов-Божиков-Ламбрев, Бълг. история, София 1952, стр. 20.

Важна дата в процеса на установяване на славянобългарски като народностен език може да се смята 893 год. (доколкото тая дата е сигурна), когато на събора в Преслав Симеон провъзгласява за официален език на българската държава славянобългарския език вместо гръцкия език, който дотогава е бил официалният език на българската държава. С това славянобългарският език добива вече престиж на меродавен държавен език. За това най-вече допринася установяването на писмения език.

Между 862—885 г. братята Кирил и Методий превеждат на солунски диалект някои черковни и други книги. Този диалект се установява като черковен и писмен език на българската държава. Както всеки черковен език тоя писмен език е твърде консервативен. По-късните преписвачи и автори на оригинални трудове се мъчат да пишат така, както са писали Кирил и Методий, а не на своя диалект.

Особени исторически условия довеждат до това да бъде издигнат в степен на единен писмен български език не плисковско-преславският, т. е. североизточният диалект, който се е говорил в областта, в която е бил центърът на тогавашната българска държава, а един от най-отдалечените диалекти от тая област. Писменият език, който се установява през втората половина на IX в., представя солунския български диалект. Тоя диалект се отличава с голяма архаичност. Той пази много добре чертите на славянския език-основа. Ръководният център на българската държава е обаче в Североизточна България. Говоримият език на двореца, придворните и централната администрация е бил плисковско-преславският диалект.

Между плисковско-преславския и солунския диалект е имало несъмнено известни различия. Разбира се тая разлика между споменатите два диалекта не е била твърде голяма, не е била съществена; тя е била може би дори по-незначителна отколкото между същите диалекти днес. Но все пак такава разлика е съществувала. Въпреки съвсем оскъдните сведения за старобългарските диалекти има известни данни за техните различия. Така например Йоан Екзарх е употребявал поне до известна степен членната форма¹, която е липсвала в югозападните говори от това време. Следователно по това време в преславския диалект вероятно вече е имало сериозни наченки на употреба на членните форми, докато в тогавашния солунски диалект те не са съществували.

Различие между тия диалекти е имало и относно първобългарските елементи. Солунският славянобългарски диалект не е бил, поне до втората половина на IX в., в непосредствен досег с първобългарското (тюркско) население. Първобългарско население е имало главно в Североизточна България. Това население е било постепенно славянизирано. При тая асимилация, която е траяла доста дълго време, поне няколко поколения, е бил изминат един етап на двуезичие. Когато едно иноезично население усвоява нов език, то внася известни елементи на своя език в усвоявания, победилия език. Но понеже първобългарското население е било малобройно, неговият

¹ Вж. К. Мирчев, История на българския език, стр. 167.

език не е могъл да окаже съществено въздействие върху българо-славянския език. Това въздействие се състои от известен брой първобългарски думи, проникнали в славянобългарския език. Ето думите, чийто първобългарски произход се смята за сигурен:

БЫЛЬ, род.-вин. БЫЛА една длъжност

Б'ЪЛЪГЪ

Б'ЪЛЪЧОУГЪ

БНСЕЪ, БНСЪ, БНСЪЪ (от арабски)

БОЛЪРИНЪ

БЖЕЪВЪГЪ

КАПЪ, КАПИЩЕ

КОУМИЪ (семитска дума)

ПАШЕНОГЪ

САНЪ, САНОВНЪТЪ, САНОВНИКЪ, САМЪЧНИ

ТОЯГЪ, ТОЯГА

ЧЪГОУБЫЛА, ЧЪГОУБЫЛЬСТВО

ЧЪТОГЪ

ЧЪПАГЪ

Повечето от тия думи се срещат и в съвременния език:

белег

белуг (диал.)

бисер

болярин

бъбрек

капище

кумир

пашенос (диал.)

сан, сановник

тояга

чертог

чипаг (диал.)

Някои от изброените думи са били заети от старобългарски в руски, отдето са преминали обратно в нашия език: *болярин*, *капище*, *сан*, *сановник*, *чертог*. Има и други думи, изтъквани като първобългарски, чийто първобългарски произход е спорен¹. Все пак първобългарският произход на някои от тях е твърде вероятен, например *бай*, *карам*, *сур* и др. Думата *крагуй* (диал.), въпреки че има съответствия във всички славянски езици, т. е. въпреки че е общославянска, все пак твърде вероятно е първобългарска по произход. Известно е, че има заемки дори от началото на IX в., които са станали общославянско достояние. Също така старобългарската дума *сълель* „петел“ (с производното *сълелница* „кокошка“) е вероятно от първобългарски произход, ср. тюркската дума *сабан* „див петел, глухар“.²

¹ Вж. Ст. Младенов, Вероятни и мними остатъци от езика на Аспаруховите българи в новобългарската реч, Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет, кн. XVII, 1920/21.

² Върху произхода на тая дума ми обърна внимание др. Ив. Венедиков.

От първобългарски е бил зает също словообразователният суфикс *-чнн*, например *зъдъчнн*, *къмъчнн*, *къннъчнн*, *сокачнн*, *шадъчнн*. Първобългарско е и нашето народностно име *българин*. От първобългарски произход са най-сетне почти всички имена на български царе до покръстването, както и други лични имена, някои от които се срещат и по-късно, например *Бългоуъ*, прякор на цар Асен I, *Шиман* и др.¹

Има основания да се предполага, че в североизточните славянобългарски говори през VIII—X в. е имало повече първобългаризми, отколкото в писмения език (солунския диалект), но че те постепенно са отпаднали с отмирането на първобългарския език. Това се потвърждава от факта, че много от гореизброените думи се срещат тъкмо само в такива най-стари писмени паметници, които произхождат от Североизточна България:

волаѣннъ, мн. ч. *волаѣ* в Супрасълския сборник, който произхожда от Източна България.

вълъчюгъ в Златоструя, превод, направен по заповед на цар Симеон и запазен в староруски препис от XII в.

быль, род.-вин. *была* в Супрасълския сборник.

капъ в Супрасълския сборник.

савль, *савлица* в Святославовия изборник от 1073 год., който представя препис от старобългарски оригинал, писан в Североизточна България.

чъгочъбыльа, *чъгочъбыльство* титла, която се среща в преславския надпис от средата на X в.

чътогъ в Супрасълския сборник.

чъпагъ в Святославовия изборник от 1073 год.

Някои от изброените думи се срещат и в по-късни староруски и старосръбски текстове като заемки от старобългарски.

Твърде вероятно е, че в езика на администрацията е имало доста първобългаризми. По всяка вероятност в славянобългарските североизточни диалекти са се употребявали думи за означение на разни длъжности и титли като *багаин*, *багатур*, *боил*, *ичиргу*, *кан*, *кавхан*, *копан*, *таркан* и под., които се срещат в първобългарските надписи от VIII/IX в., писани на гръцки език, както и в двата надписа, съставени на първобългарски език.²

Това предположение се потвърждава от неотдавна намерения кирилски надпис от Преслав, в който се срещат думите *чъгочъбыльа* = *ичиргу боил* (ср. *ἡγετορουου βουληα*, *ἡγετορουου βουλω*, *ἡγετορουου βουλε* в първобългарските надписи)³ и *чъгочъбыльство*. Втората част на тая сложна

¹ Вж. Ст. Младенов, Списание на БАН, XIV, 1933, стр. 39 и сл., *Geschichte der bulgarischen Sprache*, стр. 17.

² Вж. I. Venedikov, *Trois inscriptions protobulgares* в *Разкопки и проучвания*, IV, 1950, стр. 167 и сл. (Народен археологически музей на БАН).

³ Вж. В. Бешевлиев, *Първобългарски надписи*, стр. 118 и 134; I. Venedikov, там, стр. 173 и 183.

дума е засвидетелствувана в Супрасълския сборник под формата *была* (им. пад. *быль*) като означение на длъжност.

От този род е и *волаѣрнѣ*. Тая дума вече отдавна правилно е изтълкувана като славянизирана форма на първобългарската титла *βουλε* в първобългарския надпис от Преслав, *βοιλα, βοηλα, βοιληα*, вин. пад. мн. ч. *βοιλάδας* в първобългарските надписи на гръцки език, средногръцки *βοιλάδες, βοιιάδες* под влияние на българославянската дума *волин* „по-голям“. Суфиксът обаче оставаше неизяснен¹. По мое мнение този суфикс може да се обясни по следния начин: Единственото число *волаѣрнѣ* е от вторичен произход: обикновената форма е била множественото число *волаѣре*. Това личи добре от гръцките съответствия, дето множественото число, образувано с гръцкото окончание *-ades* (*βοιλάδες, βοιιάδες*), е обикновената форма. Следователно старобългарската дума представя славянизираната форма за множествено число на първобългарския език, която ще е гласяла приблизително **боил-лар, *боила-лар* или **боль-лар*. Първобългарското окончание за множествено число *-лар* може да се предположи въз основа на съответното османотурско окончание.

Към езика на администрацията се числи и първобългарската титла *кавхан*, която се е употребявала дори до началото на XI в.²

Изобщо от края на IX в., когато славянобългарският език се утвърждава като държавен, започва бързо отмиране на първобългаризмите, и то преди всичко на първобългаризмите в езика на администрацията. Остатъците от тия първобългаризми изчезват окончателно по време на гръцкото робство, когато като държавен (език на администрацията) се установява гръцкият език и гръцката административна терминология замества българската.

Освен това за отмирането на първобългаризмите допринася особено много установяването на писмения език. До средата на IX в., когато Кирил и Методи са възвели солунския диалект в писмен език, солунската област не е влизала в пределите на българската държава. Солунският български диалект следователно не е изпитал почти никакво влияние от страна на първобългарския език, от езика на първобългарската администрация. С това се обяснява фактът, че в писмения старобългарски език почти не се срещат първобългаризми. И понеже по-късните книжовници се мъчат да подражават на езика на Кирил и Методи, то поради това и в по-късните паметници, дори и тия от Източна България, първобългарските елементи са нищожно количество. Затова например в Супрасълския сборник, който произхожда от Източна България и се приписва на XI в., единствените сигурни първобългарски следи се състоят в думите *была, волаѣрнѣ, капь, капнице* и суфикса *-чнн*.

Процесът на отпадане на първобългаризмите е подобен на процеса на отпадането на турцизмите в нашия език от XIX и XX в.

¹ Обяснението като производно със суфикс *-арь* (вж. W. Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik*, I, 2. изд., стр. 559) е неправдоподобно.

² Вж. В. Н. Златарски, *История на българската държава*, II, стр. 138.

И тук след Освобождението отпаднаха преди всичко думите от езика на администрацията: *заптие, кадия, каймакамин, конак онбашия* и т. н.

И така има сериозни основания да се предполага, че първобългаризмите, макар и не многобройни, все пак първоначално са били повече. От друга страна не може да се смята, че вече е изчерпан въпросът дали в българския език няма още първобългаризми¹.

Известно е, че при асимилиране на иноезично население не са редки въздействия на победения език върху фонетиката на победилния език². Следователно може да се предполага, че първобългарският език е оказал някои незначителни влияния и върху фонетиката на североизточните славянобългарски диалекти. Така например забавянето на метатезата в североизточните говори би могло да се обясни с постепенното асимилиране на първобългарското население. Известно е, че на тюркоезично население е несвойствено произнасянето на две съгласни в началото на думите. Така биха могли да се обяснят формите без метатеза у Йоан Екзарх като *палтъ, баалтны, маалдннкъ*, за които досега нямаше задоволително обяснение.³

Също така може да се допусне, че в процеса на асимилиране на първобългарите са се появили известни начални условия за леко, незначително разколебаване в синтетичния строй на североизточните диалекти, например колебание в употребата на известни падежни форми.

VI

Тук се налага да се дефинира понятието народностен език. Според една дефиниция народностният език се проявява в близостта на диалектите на даден език, т. е. той е единството в многообразието на диалектите. Но тая дефиниция не е пълна. Дъл-

¹ Вж. и Ст. Младенов, Вероятни и мними остатъци от езика на Аспаруховите българи, стр. 238.

² Такъв е например случаят с въздействието на асимилирания полабски език върху съответния немски диалект, вж. Ив. Лекков, тук, стр. 65. Срав. по тоя въпрос и Б. А. Серебрянников в сборника Вопросы теории и истории языка в свете трудов И. В. Сталина по языкознанию, стр. 213 и сл., както и Ю. Д. Дешериев в същия сборник, стр. 469, 475 и сл., 485, 490.

³ На същото основание черковнославянската и новобългарска форма *исполннъ*, чието начално *и* е необяснено, покрай старобългарската *сполннъ* може да се обясни като първобългарска особеност. В такъв случай *сполннъ* е славянската форма на думата, а *исполннъ* първобългарската. Такива дублети срещаме във всички езици, ср. бълг. *грѣда* и *гринда* (чрез румънски) от стб. *градъ* и пол. Паралели ни дават диалектни форми като *истрах, исрам* вместо *страх, срам*, които се дължат на турско влияние. Подобно обяснение може да се даде и за *нстѣба*, чието начално *и* остава необяснено. обстоятелството, че тая дума е заета от германските езици (старовисоконемски *sticba*) и че е общославянска, не е аргумент против такова обяснение. Думата *крал* е също общославянска, макар и да е заета в началото на IX в. от германските езици. Подобно и първобългарската дума *болярин* е станала почти общославянска.

боко в първобитно-общинния строй племенните диалекти са много-по-близки помежду си. Следователно близостта на диалектите не може да бъде единственият определящ момент при народностния език, понеже в противен случай не личи никаква разлика между племенен и народностен език. Въпреки близостта на племенните диалекти основният процес на развитие в първобитно-общинния строй е езиковата диференциация, т. е. обособяване и отдалечаване на сродните диалекти. Обратен е процесът при развоя на народностния език: тук развитието върви към сближаване на диалектите.

Еднаквостта на езика при племето иде от кръвната връзка на родовете, които го образуват. В спомена на тия родове, който с течение на времето избледнява, се крие чувството за единния, общия им произход. С разпръскването и разселването на родовете чувството за взаимна принадлежност отслабва не само поради разпростирането им на по-голямо пространство; то отслабва преди всичко затова, че поради затворения характер на примитивното стопанство не се подкрепва от някакъв стопански обмен. Оттук на тая ранна степен на развитие тенденцията към все по-голямо отслабване на връзките помежду им и заедно с това и към усиляне на езиковите разлики.

При народността има обратна тенденция, защото народността възниква с разпадането на първобитно-общинния строй, при възникването на племенните съюзи, с появата на класовото разслоение и държавата като необходим резултат от това класово разслоение. Родовата връзка отслабва по-бързо или по-бавно и на нейно място идва териториалната връзка. Племената, които населяват държавата, в своята по-голяма част родствени по произход и език, се свързват с все по-тесните връзки на общия държавен и стопански живот, което намира израз в сближаването на диалектите.

И така народностният език се характеризира не само с близостта на диалектите, но също и особено с тенденцията за по-нататъшното им сближаване, с известни характерни общи белези на езиковото развитие и на сравнително хомогенен речников състав, не само наследени, но и новопридобити. При особено благоприятни условия крайният процес при развоя на народностния език може да приключи с установяване на общонароден език, повече или по-малко хомогенен, който дори може да измести диалектите, напр. т. н. койне „общ език“ в робовладелска Гърция. При това през епохата на робовладелския строй има по-благоприятни условия за поява и развитие на общонародни езици отколкото при феодалния строй, защото особеностите на робовладелската икономика дават възможност да се образуват по-тясно сплотени етнически общности, докато феодалната раздробеност е пречка за образуване на по-големи езикови единици. Обаче единен (общонароден) език може да се образува при благоприятни за това условия дори и през време на феодалното общество. Така например холандският език става общонароден още преди възникването на холандския национален език¹.

¹ Вж. Большая Советская Энциклопедия, 2. изд., т. 11, 1952, под *голландский язык*.

Прогресивното сближаване на диалектите се осъществява чрез нивелиращото влияние на един ръководен център върху всички останали диалекти. Ролята на такъв център играе диалектът на ръководната в политическо, административно и културно отношение област. Така например в историята на робовладелска Гърция се създава един общ език, в чиято основа ляга атическият диалект.

Но с отслабването на връзките, които свързват отделните части на народността, общият език отново може да се разпадне на диалекти, и то диалекти нови, различни от предишните, какъвто е случаят с разпадането на същия тоя общ гръцки език, след като е просъществувал няколко века. Изобщо при неблагоприятни условия за развитието на народността може да се стигне до отслабване на взаимодействието между отделните диалекти на народностния език. „Вообще нарушение экономических и политических связей населения — пишет Р. И. Аванесов — с течением времени может повести к нарушению общности языковой жизни, к появлению на каждой из обособившихся территорий своих, местных, только ей присущих, языковых черт“¹.

*

През IX/X в. в България поради започналото се феодално раздробяване не е имало необходимите условия за изграждане на единен общ народностен език. Териториалните диалекти са били в пълен разцвет. Обаче въпреки че е говорило на разни териториални диалекти, населението се е чувствувало принадлежащо на една и съща народност — българската народност, а своите териториални диалекти е схващало като разновидности на един и същ език. „Общность единого языка народности, различающегося лишь диалектами... — пишет Р. И. Аванесов, — в исторической основе своей есть общность унаследованная, объясняющаяся общностью происхождения. Эта общность живет в устном предании и самосознании представителей данной народности. Но эта общность одновременно есть и общность развивающаяся, поскольку развивается народность... Развивающийся характер этой общности сказывается в том, что новые языковые особенности охватывают всю народность“².

И така чувството за общност се е изразявало преди всичко в близостта на диалектите. Обаче сближаване на диалекти не може да има без един обединяващ център. Езиковите промени не стават едновременно във всички диалекти, колкото и близки да са те. Новите елементи се появяват в един център, отдето се разпространяват в различна степен по други диалекти³. Администрацията,

¹ Р. И. Аванесов в сборника Вопросы языкознания в свете трудов И. В. Сталина, 1952, стр. 303. Ср. и Б. А. Рыбаков, Вопросы истории, 1952, № 9, стр. 41: „Отличие народности от нации заключается прежде всего в её меньшей устойчивости, вытекающей из условий экономической разобщенности докапиталистической эпохи. Мы знаем множество примеров... расщепления единой народности на родственные нации... На протяжении всей своей исторической жизни народность может изменяться как за счёт полной ассимиляции иноязычных соседей, так и путём распада её на части“.

² Р. И. Аванесов, там, стр. 305.

³ Вж. и Р. И. Аванесов, Вопросы языкознания, 1952, № 6, стр. 26.

черквата, училищата, честите военни походи, които са обединявали големи групи хора от разни краища на държавата, честите размествания на населението във връзка с войните са допринасяли за внедряването на много общи елементи в разнообразието от диалекти. Такива са били известен брой думи и фразеологически съчетания, синтактични обрати, както и някои фонетични и морфологични особености (например метатезата при думи като палтъ — палтъ и под.). Освен това появата и развитието на писмеността, на писмения литературен език, е съществен фактор в развитието на езика на народността. Установяването на писмения български език през втората половина на IX в. несъмнено представя решителен фактор за утвърждаване на българската народност, за оформяването на нашия народностен език.

И така третият и най-важният период в развитието на старобългарския език е времето от втората половина на IX в. до края на X в. Тоя период може да се характеризира като процес на утвърждаване на българския народностен език. Самият език от това време може да се нарече същински или ранен старобългарски език. Изобщо през тоя период развитието на народностния език се проявява в утвърждаване на известни общи тенденции в развитието на българския език.

VII

Процесът на утвърждаване на общите елементи в народностния език отслабва при падането под гръцко робство (в Източна България в 972 г., в Западна България в 1018 г.). През двата века на гръцко робство (972/1018—1187) се създават благоприятни условия за съществени промени в говоримия български език. Причините за това са следните. Българската администрация е премахната и заменена с гръцка. Български престава да бъде официален, държавен език, той се заменя с гръцки. Гръцката власт прави всички усилия да погърчи българското население. Българските училища са затворени. Ръководството на черквата е обсебено от гърците: за архиепископи и епископи се назначават само гърци. Службата в черквата се извършвала обикновено също на гръцки. Част от българските книжовници са били принудени да емигрират.

Освен това в пределите на България се извършват през тия два века дълбоки етнически промени. Броят на българското население значително намалял. Особено пострадали Североизточна България и Македония. От 1026 год. в пределите на България започнали да нахлуват печенегите, които са обитавали отвъд Дунава. Византийските хронисти съобщават, че през 1048 г. в Северна България се поселили 20.000 печенеги; по-късно в пределите на България нахлули 800.000 печенеги, които били поселени от византийците в западната половина на Северна България, по-сетне те заели Северна България от р. Осъм до Черно море.

По всичко изглежда, че през втората половина XI в. и началото на XII в. Северна България е била под печенежко робство:

През втората половина на XI в. в Северна България нахлуват и узите; през 1083/5 г. в Добруджа се поселили около 600.000 узи. По-късно през средата на XII в. започват да нахлуват и куманите. Кумани завземат в началото на XIII в. Македония, Южна Тракия и Одринско. Печенеги, узи и кумани са говорили тюркски езици, близко сродни с първобългарския език. Дори тия цифри да са преувеличени, все пак те говорят за нахлуване на голямо иноезично население в Северна България, която по това време е била доста слабо населена.

Освен това двата века на гръцкото робство са създали особено благоприятни условия за разпространение и засилена дейност на влашкото население по целия Балкански полуостров: „Откак България била подчинена на Византия — пише В. Н. Златарски, — за власите настанало твърде щастливо време: те силно се размножили и... почнали да се пръскат по целия Балкански полуостров...“¹

Следователно през XI и XII в. българският език или по-право българските диалекти в различна степен се развиват под особено силно влияние на гръцкия език и в тясно взаимодействие с балканския романски език. Освен това по същото време, предимно през XII в. и особено след освобождението от гръцкото робство в 1187 г., както и през XIII в. се извършва постепенна българизация на многобройно население от печенеги, узи и кумани, и то по същия начин, както по-рано са били славянизирани първобългарите. Този процес се усилва през време на царуването на Иван Асен II (1218—1241), когато България се издига като единствена велика сила в европейския Югоизток. През тая епоха българският език отново добива престиж на официален държавен език. По същото време е била българизирана и част от местното романско население, което е живеело предимно в западните предели на държавата. През втората половина на XIII век обаче настава голямо раздробяване на държавата на независими области, управлявани от местни болярски династии. Това не дава възможност за по-значително разпространение на общите елементи на единния народностен език.

Езикът е специфично обществено явление. То има свои особености, присъщи нему общи и специфични вътрешни закони на развитие. Един такъв общ вътрешен закон на развитието на езика е законът за взаимодействието на езиците. Този закон може да се формулира приблизително така: Когато между племена или народи се установят по-продължителни отношения или по-тесни връзки, то неизбежно в техните езици се появяват разнообразни взаимодействия. Й. В. Сталин в своя труд по въпросите на езикознанието засегна една от формите, в която се проявява този закон, именно кръстосването на езиците, при което победеният език отмира бавно, като обогатява в по-голяма или по-малка степен победителя език. Както е известно, Сталин засегна тъкмо този въпрос във връзка с погрешната теория на Мар за кръстосването на езиците.

¹ Вж. В. Н. Златарски, История на българската държава, II, стр. 38 и 21.

Общият закон за взаимодействието на езиците при особени, благоприятни за това условия може да предизвика действието на разни специфични вътрешни закони, които действуват в определен период от време. Такъв един закон на новобългарския език през последните няколко века е движението от синтетизъм към аналитизъм.

Основните причини за разлагането на старобългарското склонение са взаимодействието между български, румънски и гръцки, както и асимилацията на иноезично население. Почти навсякъде, дето има асимилация на чуждо население, се констатираат подобни процеси. Така например латинското склонение се разлага при романизуването на галите; същото явление се отбелязва в разволя на персийския език, на английския и др. При това върху разволя на българското склонение оказват влияние както гръцки, така и балканският романски език. Разбира се тоя процес не се извършва изведнъж, а бавно, постепенно, той трае твърде дълго време.

Ние можем да формулираме следните частни случаи на проява на общия закон за взаимодействие на езиците:

1. Взаимодействие на езици се проявява особено силно при двуезичие.

2. При асимилиране на по-многобройно иноезично население синтетичните форми на победилния език обикновено се разлагат.

3. Силното въздействие на езици с предимно аналитичен строй върху език със синтетичен строй води обикновено до разлагане на синтетичния строй.

4. Езикови явления в зародишно състояние могат да получат силен импулс за развитие, ако във въздействиващия език съответното явление е добре развито¹.

Историческите условия за проявата и действието на тия закони в развитието на български език са следните:

Между населението на Балканския полуостров е било често явление двуезичието², дори триезичието.

На Балканския полуостров езикът (диалектите) на славянските племена, от които се образува по-късно българската народност, попада под въздействието на гръцкия и балканороманския език, които по това време са предимно аналитични.

Между VII и X в. славянобългарското население асимилира един иноезичен суперстрат (първобългарите) и известен иноезичен субстрат (тракийците), а също и част от местното романизувано и погърчено население.

През XI и XII в. българският език попада под силно влияние на гръцкия език; по същото време има силно взаимодействие между български и румънски.

През същия период, както и през XIII в., българският език асимилира доста многобройно иноезично население (печенегите, узи, кумани³; отчасти романизувано и погърчено население).

¹ Срав. и Б. А. Серебрянников в сборника Вопросы теории и истории языка в свете трудов И. В. Сталина по языкознанию, 1952, стр. 216.

² Вж. напоследък М. Губни, Byzantinoslavica, XII, 1951, стр. 41 и сл.

³ Какви следи са оставили езиците на тия народи в нашия език не може да се установи, тъй като те са били съвсем близко сродни с първобългарския език и не

Асимилация на иноезично население се извършва в продължение на няколко поколения, като минава през период на двуезичие.

Добре са изтъкнати етапите, през които минава един език при взаимодействие с друг, когато единият език отмира и се заменя с другия, в статията на Ю. Д. Дешериев „О взаимодействиях древне-письменных, младописьменных и бесписьменных языков“¹. Авторът установява три периода при това взаимодействие:

Първият период е период на едноезичие. Началото на този период се характеризира изключително с лексикални заемки. В края на тоя период в езика проникват някои фонетични особености на другия език и значително се увеличава броят на заемките.

Вторият период е период на двуезичие. Той е резултат на твърде продължително взаимодействие на двата езика. Тоя период се характеризира с бавно отмиране на победения език, при което у носителите на победения език се появява свой особен диалект на езика-победител. Този диалект е идентичен по своята структура с езика-победител, но той показва и някои фонетични, лексикални и други особености, свойствени на победения език.

Третият период се характеризира с окончателно отмиране на победения език.

В общи черти това е пътът, по който се е извършило отмирането на езиците на тракийците, първобългарите, печенегите, узите, куманите. При взаимодействието между български, румънски, албански, гръцки и турски обаче, т. е. при езици, които не отмират, са на лице само белезите от първия и отчасти от началото на втория период. Само отделни групи носители на един от тях езици са преминавали трите горепосочени периода, променяйки своя език.

И така особените промени, които са се извършили в историята на българския език в сравнение с другите славянски езици, са резултат главно на силното взаимодействие с различни други езици. Затова с право Л. А. Булаховски нарича българския език продукт на иноезични влияния, „интенсивная жизнь которого уже по внутренним законам развития, после длительных процессов столкновения с другими индоевропейскими и неиндоевропейскими языками, представляет для лингвиста острый интерес своеобразия“². Това обаче съвсем не трябва да се смята като някакъв недостатък на нашия език. Напротив интензивността на езиковите междуплеменни и международни взаимодействия ускорява темпа на развитието на езика³.

Следователно известни условия за проява на тенденции на разлагане на славянския синтетичен строй са били на лице предимно в Североизточна България още през VIII/IX в. През XI — XII в.

може да се разграничи кое трябва да се припише на първобългарския език и кое на някои от споменатите езици. От друга страна не е изключено, че някои заемки в нашите диалекти (или нашия език), които днес се смятат за османо-турски, датират от по-старо време.

¹ Ю. Д. Дешериев в сборника Вопросы теории и истории языка в свете трудов И. В. Сталина по языковедению, 1952, стр. 461 и сл.; вж. особено стр. 488 и сл.

² Л. А. Булаховский в същия сборник, стр. 238.

³ Срав. В. И. Абаев в същия сборник, стр. 47.

те намират особено благоприятна почва да се проявят като силно действаща закономерност в цялата област, в която се говорят българославянски диалекти. Резултатите от действието на тая закономерност започват да личат вече през XIII и XIV в.

И така периодът от разволя на старобългарския език от XI—XII в. може да се характеризира като епоха на силни иноезични взаимодействия, които предизвикват съществени промени в синтетичния строй на нашия език.

VIII

От края на XII век започва нов етап в разволя на българския народностен език. Меродавният говор, т. е. езикът на администрацията, е търновският диалект — друг североизточен диалект. Възражда се и достига разцвет и писменият език. Но сега вече има значителна разлика между писмения и говоримия език. Езикът на черквата е особено консервативен. Писателите се мъчат да запазят и да предадат езика такъв, какъвто е той в текстовете от IX/X в. Това е период на съзнателно архаизиране на езика. Текстовете от тоя период дават само оскъдни данни за истинското състояние на живия език. Ние вадим заключение за живия език само от отделните „грешки“, които допускат книжовниците в архаизираните текстове от това време. Тоя език разбира се оказва влияние върху народостния език. „Езикът“ на администрацията е по-малко издържан в това отношение. Той е по-близък до говоримия език. За съжаление ние нямаме данни за тогавашния говорим език, а ги черпим от оскъдните паметници, в които се срещат аналитични форми.

И така през XI и XII век са се създали условията за разлагане на синтетичния строй на старобългарския език. Самото разлагане не става изведнъж, а трае твърде дълго време и следва вътрешните закони на развитието на българския език. Първите резултати започват да се проявяват в паметниците от XIII и XIV в. Ето главните данни за това развитие.

1. Смесване на различни основи и окончания. В паметниците, приписвани на XII в., са обикновени формите като род. пад. *слова*, тълл, дат. пад. *словоу*, тълу, творит. пад. *словомь*, тълумь, вместо *словесе* и пр. Доста честа употреба на дателната форма *словесн*, именн вместо родителната *словесе*, нмнн; смесване на именителен и винителен падеж при имената от женски род и др., характерни за писмените паметници от XII в.; и пр.

Изобщо голямото разнообразие от основи и падежни окончания, които често имат една и съща функция — характерни белези на синтетичния индоевропейски език — създава трудности при усвояването му от иноезично население. Лицата, усвояващи такъв език, обикновено смесват преди всичко разните морфологични елементи с една и съща функция, но също така и различните окончания на отделните падежи, например род. пад. *-оу* и *-а* (*сыноу* и *сына*), *-(е)е* и *-а* (*тълесе* и *тълл*), местен пад. *-оу* и *-ъ* (*сыноу* и *сынъ*), род. пад. *-е* и дат.

пад. -н (дъне и дъни, вѣмне и вѣмни, понеже дателният падеж може да се употребява във функцията на родителен притежателен, т. е. дателен притежателен) и пр. Несигурността в употребата на разнообразните морфемни води до смещението им, а по-късно и до тяхното окончателно елиминиране. По същия път е вървяло и разлагането на склонението в романските езици, както и в английски, в персийски и пр. Днес ние наблюдаваме подобни явления при масовото изучаване на руски език у нас.

2. Процес на отмиране на местния и творителния падеж. Той стои във връзка с факта, че тези два падежа липсват в тогавашния гръцки и латински език. Те не намират опора в езиковите навици на местното население и затова постепенно изчезват.

а) В Болонския или Охридски псалтир, който е от XII в., намираме смесване на тия два падежа, ср. въ селѣ (местен пад.) *рекомъмь* (твор. пад. вместо *рекомъмь* местен пад.) *равне*; *прн царн асѣнн* (мест. пад.) *българьскыи* (твор. пад. вместо *българьскыи* мест. пад.).

б) В Боянския надпис, който се отнася към XIII век, местният падеж е заменен с общата форма (именителен-винителен падеж), т. е. почти така, както е в съвременния български език — *прн царьство българское* (вм. *царьствѣ българьскыи*)¹. Тоя случай е особено характерен и меродавен, понеже не се касае за черковен текст. Това е вече голяма крачка напред в развоия на аналитичния строй на нашия език. Изобщо най-напред изчезва местният падеж, след това творителният и най-сетне родителният.

3. Особено характерни за XIII и XIV в. са форми като дат. пад. мн. ч. на *-овомъ*, вм. *-омъ*: *сыновомъ*, *часовомъ*, *бонновомъ* (в Струмишкия пракапостол от XIII в.), *поповомъ* (в царските грамоти), *воловомъ*, *градовомъ*, *знздовомъ*, *чнковомъ* (в Манасиевата хроника); вин. пад. мн. ч. *-овы*, вместо *-ы*, мест. пад. мн. ч. *-овоуъ*, вместо *-оуъ*, твор. пад. мн. ч. *-овы*, вместо *-ъмн* с *-ы*, което е окончанието за твор. пад. мн. ч. на *о*-основи. Тези форми ясно показват разколебането в употребата на старите падежни окончания. Те се обясняват като аналогия по формите на им. пад. мн. ч. *сынове* и род. пад. мн. ч. *сыноуѣ*. Но тук се поставя и въпросът коя е причината за действието на тая аналогия.

Според мен главната причина за това явление е вероятно въздействието на езиковите навици на асимилираното тюркоезично население. Характерно за аглутиниращите тюркски езици е, че към морфемата за множествено число се прибавят падежните морфемни, ср. напр. турската дума *ev* „къща“: ед. ч. дат. *ev-e*, мест. пад. *ev-de*, мн. ч. им. пад. *ev-ler*, дат. пад. *ev-ler-e*, мест. пад. *ev-ler-de*.

¹ Вж. Ст. Младенов, Значението на Боянския надпис за българската езикова история, стр. 8 и сл. (Годишник на Соф. университет, Историко-филологически факултет, т. XXXI, 1935).

От същия тип са и формите им. пад. мн. ч. сын-ове, дат. пад. сын-ов-мъ, мест. пад. сын-ов-оухъ, при които падежните окончания са прибавени към окончанието за множествено число им. пад.¹

4. Отделни, спорадични примери за най-ранни наченки на аналитизъм при склонението. Характерен в това отношение е един случай из Добрейшовото евангелие (XIII век), изтъкнат от Б. Цонев, който пише: „Още по-любопитен и твърде характерен е случаят на л. 30², дето е употребен *на* без нужда наспротив правилните старобългарски текстове, но пък от новобългарска синтакса погледнато съвсем уместно: что же створѣ на нѣа наръцѣмаго хѣ; в Зогр. и Мар. липсва тоя предлог, както е и правилно наспротив гр. *τί οὖν ποιῶσθε Ἰησοῦ τὸν λεγόμενον Χριστόν*; примерът е съблазнителен, ала аз не се решавам да вадя от него заключение за старината на днешното наше дателно-родително *на*, едно, защото това *на* може да бъде обяснено и въз основа на стара българска синтакса, т. е. като се вземе тука *на* в смисъл на против, срещу, и друго, защото реченото *на* може да бъде писарска грешка, произлязла под влияние на следното *на* от наръцѣмаго“.² Обяснението на Цонев е неправдоподобно. Това е действително един от най-ранните предшественици на днешната употреба на предлога *на*. В писмените паметници от XIII и XIV в., които за съжаление все още не са достатъчно проучени, несъмнено има и други подобни случаи³. Известно е, че отделни примери с предлога *ад* и винителен падеж вместо безпредложен дателен падеж се срещат още в стария латински език като ранни предшественици на същата употреба в романските езици⁴.

5. Поява на аналитични форми при степените за сравнение през XIV в. Тези форми се срещат в Троянската притча от втората половина на XIV в. (напр. *побогатъ ѿт тебе, на нѣва*), както и в два кодекса от XIV в. (*по дѣвѣж, по тѣмо*)⁵. Първоначално съществува колебание в употребата на тия форми. Покрай чисто аналитичните форми се срещат и синтетични; срещат се и форми за сравнителна степен с *по* и *най*, срав. *полъпшаа*. Това положение ще е отговаряло на действителното състояние на тогавашния говорим език (северозточен диалект). По това време следователно старите форми още не са отмирели, а новите все още не са могли да се наложат.

¹ Подобни форми се срещат и в сърбохърватски (в писмени паметници още от XIV и XV в.), в словенски и планинските украински диалекти (вж. W. Vondrak-O. Grüneithal, Vergleichende slavische Grammatik, II, стр. 19 и сл., 25 и сл., 42). Ако те имат същия характер, както старобългарските от XIII и XIV в., трябва да се приеме влияние на унгарския език.

² Б. Цонев, Български старини, I, 1906, стр. 93. За този пример ми обърна внимание др. Ив. Дуриданов.

³ Др. С. Бояджиев, който готви работа върху употребата на предлога *на*, е намерил още няколко подобни примери в писмените паметници от XIII/XIV в.

⁴ Срав. Л. А. Булаховский в сборника Вопросы языкознания в свете трудов И. В. Сталина, 1952, стр. 221.

⁵ Срав. К. Мирчев, сп. Български език, I, 1951, стр. 215 и сл.

Чуждо въздействие при начина на образуване на степените за сравнение е засвидетелствувано в разни езици. Така например в гръцкия диалект от Тракия се среща сравнителна степен *πόσ καλός* „по-хубав“, буквално „още хубав“ (*πόσ* = *ἄλλοτε* „още“), което се дължи на влиянието на турския език, ср. турското *daha güzel* „по-хубав“, буквално „още хубав“¹. В един таджикски диалект (таджикски е ирански език) е зает узбекският суфикс (узбекски е тюркски език) за образуване на сравнителна степен *-рок*, който може да се употребява дори съвместно с таджикския суфикс за сравнителна степен *-тар*, ср. *тез-рок*, *тез-рок-тар* и *тез-тар-рок* „по-бързо“². В българския коларовградски диалект между старото население се чуват изрази като *той е хубав* (= по-хубав) *от мене*, което представя също въздействие на турския език, ср. тур. *benden güzel*, буквално „хубав от мене“ = „по-хубав от мене“.

В говоримия средногръцки език покрай синтетичните форми за сравнителна и превъзходна степен са съществували аналитични форми, както в новогръцки *πόσ καλός* „по-хубав“. В гръцките надписи на българската държава от VIII/IX в. вместо синтетичната превъзходна степен се явява *ἔτερο-* или *πλεον-* с прилагателно³. В балканския романски език, който се е говорил по онова време, е имало само аналитичен начин за изразяване на сравнителна и превъзходна степен (лат. *plus* и *magis* плюс прилагателно, рум. *mai* плюс прилагателно). В тюркските езици, които са били асимилирани от българския език, сравнителна и превъзходна степен са били изразявани също аналитично (ср. тур. *güzel* „хубав“, *daha güzel* „по-хубав“, *en güzel* „най-хубав“).

По мое мнение аналитичният начин на изразяване на сравнителната и превъзходна степен се развива под влияние на румънския, гръцкия и тюркските езици. Самата частица *по*, чийто произход е необяснен, е заета от гръцки (или от романския балкански език), ср. гр. *πόσ* (итал. *più*⁴): *πόσ* е било заето като *по*, понеже на български език е несвойствено твърдо *п* плюс *й*. Пътят, по който се е установила новобългарската употреба, е бил вероятно следният: *по* се е поставяло първоначално пред сравнителната степен, ср. напр. *πολύπαια* (Троянската притча), а по-късно е отпаднало като излишно особеното окончание за сравнителна степен⁵. Ако обаче частицата

¹ Ср. Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, стр. 161.

² Вж. В. С. Расторгуева в сборника *Вопросы теории и истории языка в свете трудов И. В. Сталина по языкознанию*, 1952, стр. 235.

³ Вж. В. Бешевлиев, *Първобългарските надписи*, стр. 79.

⁴ Гръцкото *πόσ*, което се обяснява обикновено от *ἄλλοτε* „повече“, е по-вероятно заето от латино-романски (ср. итал. *più* от *plus*). Първоначалното значение на *по* е „повече“, както личи от изрази като *πόσ ὄχιμα*, *πόσ ἄντα*. Това е значението на гръцкото *πόσ* (и латинското *plus*), от които се е развило значението на частица за сравнителна степен.

⁵ В такъв случай формите в днешния руски език от типа *получше*, *поновее*, ако те действително стоят в генетична връзка с българските, трябва да се определят като въздействие на българския език върху руския. Този начин на изразяване на сравнителна степен е бил зает през време на т. нареченото второ въздействие върху руския език от страна на българския език през XIV/XV в. (Вж. Из трудов А. А. Шахматова по современному русскому языку, 1952, стр. 245).

то трябва да се смята за праславянска дума, което не е твърде вероятно, то в такъв случай засилената употреба на *то* през XIV в. и пълното изместване на старата синтетична форма за сравнителна степен е станало под въздействието на румънски и гръцки, но със средствата на българския език.

Най-характерни паметници от тая епоха, в които се срещат повече форми на говоримия език, са Боянският надпис от XIII в. и Троянската притча от XIV в. В тия писмени паметници покрай формите, характерни за старобългарския език, се срещат вече и форми, свойствени на новобългарския език. Към тия паметници трябва да се причислят и Седмоградските (Чергедските) молитви, които отразяват един български диалект, развиващ се откъснато от другите диалекти в унгаро-румънска среда, асимилиран окончателно през XVI в. Седмоградските българи са се изселили от Свищовско веројатно през втората половина на XIII в. Езикът на тия молитви е подобен на езика на влахобългарските грамоти, но показва и някои свои особености поради особените условия на развитието на тоя диалект.

И така от XI до XV в. българският език търпи сериозни промени. В XIV в. вече е имало съществена разлика между писмения и говоримия език, както с право се изтъква от С. Б. Бернштейн. Тъкмо това обстоятелство е подбудило патриарх Евтимий през втората половина на XIV в. да проведе реформа в книжовния език. В консервативния дух на черквата той налага изкуствено архаизиране на езика с желание да го запази в неговия класически кирилометодиевски вид. Затова писмените паметници на търновската редакция от втората половина на XIV в. дават по-малко материал за историята на народностния език, отколкото паметниците от XIII в.¹

Въпреки тия особености в езика от XII—XIV в. все пак той пази всички по-съществени белези на старобългарския език и затова не може да се смята за ново качество в сравнение с езика от по-стария период. По това време се извършва само един сложен процес на силно чуждо влияние и асимилация на иноезично население, който дава начален тласък за по-късни значителни промени. Понеже промените в граматичния строеж на езика се извършват бавно, в продължение на твърде дълго време, то особеностите на езика през XIII и по-голямата част от XIV в. представят само начални спорадични прояви на продължително действащия основен вътрешен закон в развитието на нашия език: движение от синтетичен към аналитичен строй. Съществените резултати от действието на тоя закон се проявяват едва от края на XIV в. насам.

Следователно езикът през XIII и XIV в. се определя като късен старобългарски период. Тук вече констатираме многобройни отделни случаи, които представят предстепени в развитието на новобългарския език. Това е особено характерно за втората половина на XIV в. Изобщо състоянието на българския език през втората половина на XIV в. може да се определи като преходен

¹ Ср. С. Б. Бернштейн, Известия Академии Наук, Отделение литературы и языка, т. IX, 1950, вып. 2, стр. 114.

период, в който обаче решително преобладават белезите на старобългарския език

IX

В края на XIV в. България пада под турско робство. Българският език престава да бъде официален държавен език. С малко изключения училищата, черквите и манастирите са затворени, унищожени или превърнати в турски учреждения и джамии. В пределите на България през XV в. престава почти всякаква книжовна дейност. Голямата част от книжовниците емигрират. Отслабва развитието на общите елементи на народностния език. XV и XVI векове се характеризират с отмиране на старото книжовно наследство и със сръбско езиково влияние в западните области. Започва стихийно развитие на диалектите, почти без всякакво нивелиращо влияние на един общ център или на книжовния език.

За щастие ние имаме особено ценни документи за развитието на българския език от края на XIV и през XV век. Това са румънските грамоти, писани на български език, т. н. влахобългарски грамоти, които бяха отлично разработени напоследък от С. Б. Бернштейн. Ценното в тия грамоти е, че те представят административни, канцеларски документи, а не черковна литература. Техният език, въпреки че е повлиян до известна степен от черковния архаичен език, все пак доста добре отразява говоримия език от това време. От тия документи могат да се направят следните изводи за състоянието на тогавашния български език:

А. Аналитичен строеж

1. Склонение.

Общо взето, падежните форми са изчезнали, заменени от една обща форма, обикновено именителен падеж, по-рядко винителен падеж. Жива е само формата за дателен падеж, покрай която започва да се употребява предлогът *на* + общата форма. Жива е също формата за винителен падеж при имена на одушевени предмети. При местоименията се употребяват именителен, дателен и винителен падеж.

Във влахобългарските грамоти предлогът *на* има широко разпространение и в много случаи в съчетание с общата форма той заменя функцията на стария дателен¹. Дателният притежателен се употребява още в старобългарските паметници от X—XI в., но обикновено по това време се употребява родителен притежателен. Дателен притежателен се употребява много по-често в писмените паметници от XIII до XIV в. включително, но все пак по това време срещаме доста често и стария родителен притежателен². Във влахобългарските грамоти старият родителен притежателен се среща само в установени канцеларски формули. В тия грамоти и дателен притежателен се употребява само в определени канцеларски обрати. Покрай

¹ Ср. С. Б. Бернштейн, там, стр. 264, 307.

² Там, стр. 259 и сл.

това притежание се изразява с *от* плюс общата форма на името¹, което се дължи на румънско влияние.

II. Окончателно се установяват степените за сравнение с *по* и *най*.

III. Инфинитивната форма е все още жива, но покрай нея широко е разпространена конструкцията със съюза *да*. Конструкцията с *да* вместо инфинитив се среща съвсем рядко още в най-старите старобългарски паметници, срав. напр. в Зографското евангелие *нпльннша са дьнне роднѣн ѿн*, срещу което в Асемановото евангелие стои: ... *дьнне да роднѣн*. В употребата на конструкцията с *да* в старобългарски се крие началното влияние на тогавашния гръцки език, в който вече конструкцията с *да* е била широко разпространена покрай инфинитива. Сравнително доброто запазване на инфинитива във влахобългарските грамоти представя по всяка вероятност румънско и отчасти сръбско влияние в местния български диалект. В румънски инфинитивът се пази и до днес.

IV. Обикновената форма за бъдеще време е *щж* + инфинитив. Покрай нея се среща рядко и *щж да* с лична форма на глагола. Съвсем рядко се употребява и съкратената инфинитивна форма + *щж*, например *ѹмѣ ѿѣт*. В ранния старобългарски бъдеще време се предава обикновено с *нмамь* и инфинитив, а *ѹщж* с инфинитив има по-особено значение². Между XII и XIV в. *ѹщж* + инфинитив е вече обикновена форма за изразяване на бъдеще време, а в Троянската притча вече се среща и формата *щж* + инфинитив³.

V. Начален процес на употреба на двойни приглаголни допълнения. В другите писмени паметници, които са под силно влияние на архаичния черковен език, тия форми не са засвидетелствувани преди края на XVI и началото на XVII в.⁴

Б. Други характерни белези

I. Членната форма се употребява често, но още не е напълно установена, както в съвременния език. Наченки на употребата на членната форма намираме още в IX в.⁵, както и в писмени паметници от XI в.⁶ Може да се смята, че употребата на членната форма е била вече затвърдена през XIII в.⁷

II. Двойствено число се пази, както може да се заключи от оскъдните примери. Множествено бройно още не се е появило⁸.

¹ С. Б. Бернштейн, там, стр. 261 и сл., 308. Подобно и в северните новогръцки диалекти *ало* с име, вероятно романско влияние върху гръцкия език.

² Ср. A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, I, стр. 326.

³ Вж. С. Б. Бернштейн, там, стр. 203 и сл.

⁴ Вж. там, стр. 344 и сл.

⁵ Вж. тук, стр. 86.

⁶ Ср. St. Madenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, стр. 214.

⁷ Ср. К. Мирчев, *История на българския език*, стр. 149.

Вж. С. Б. Бернштейн, там, стр. 286 и сл.

III. Данни за „преизказни“ форми няма: те още не са се появили.

IV. Глаголни окончания.

1. Процес на широко разпространение на окончанието *-и* за 1 л. ед. ч. сегашно време. Данни за новобългарското спрежение на *-ам* има от втората половина на XIV в. (Троянската притча). Може да се смята, че тия форми започват (спорадично) да се явяват от XIII—XIV в. Тоя процес е вече завършен във влахобългарските грамоти.¹

2. Окончанието *-тъ* за трето лице единствено число сегашно време е изчезнало; то се пази тук-там само като архаизъм в писането.² Примери без *-тъ* се срещат и в някои ранни старобългарски паметници. По-често те се срещат в писмените паметници от XII—XIV в.

3. Окончанието за заповедно наклонение 2 л. мн. ч. е само *-ете* (= *-ѣте*); *-нѣ* е изчезнало. Процес на замяна на старото окончание започва през XIII в.

4. Вместо старобългарското окончание за 1 л. множествено число минало свършено и несвършено време *-хомъ* често се явява формата *-хмѣ*, но окончанието за второ лице множествено число е само *-сте*.³ Най-ранни примери с формата *-хмы* се срещат от XII/XIII в. (например в Добрейшовото евангелие от XIII в.). Обикновената форма за минало свършено време 3 л. множествено число е *-хѣ*.⁴ Тая форма (вместо старобългарско *-ша*) се явява рядко още през XII—XIV в. (Болонски псалтир, Добрейшово евангелие, Троянска притча).

5. Формите за минало несвършено време са контрахирани (напр. *молѣхмѣ*). Стегнати форми на минало несвършено време се срещат още в ранния старобългарски. Те ще са се установили окончателно през времето от XII до XIV в. Формите от типа *пошаахъ*, *прошаахъ*, *хождаахъ* днес са напълно изчезнали. Примери от новобългарски тип *водѣше*, *носѣше*, *просѣше*, *проходѣше* се срещат още от XIII—XIV в.

V. Окончания при имената.

1. Окончанието при съществителните от мъжки род множ. ч. *-ове* е вече широко разпространено.⁵

2. Процесът на замяна на окончанието за женски род множествено число *а* с *и* е в своята крайна фаза.⁶

VI. Фонетика.

1. Еровете са застъпени както в новобългарски.

¹ Вж. С. Б. Бернштейн, там, стр. 185.

² Ср. там, стр. 186 и сл.

³ Вж. там, стр. 208 и сл.

⁴ Вж. там, стр. 210 и сл.

⁵ Вж. там, стр. 277 и сл.

⁶ Вж. там, стр. 243 и сл.

2. Носовите гласни са изчезнали и са заменени с *ъ* и *е* както в съвременния език.

3. Гласната *ы* е преминала в *и*. Още към средата на XIII в. *ы* вече е преминало в повечето диалекти в *и*¹. Произношението на тая гласна е било несвойствено на местното население и затова тя рано е съвпаднала с *и*.

4. Елентетичното *л* е изчезнало².

Следователно XV в. е преходен период към новобългарски, в който, макар че се пазят някои преживелици от старобългарския период, вече са се установили или са във процес на установяване почти всички най-важни белези на новобългарския език. Въз основа на това XV в. трябва да се определи като начало на новобългарския период в историята на нашия език. През този период констатираме отново (второ) отслабване в развитието на общите елементи на българския народностен език.

Фактът, че тъкмо езикът на влахобългарските грамоти, т. е. езикът на българско население в румънска среда, което е било в процес на румънизирание, показва най-голяма близост по отношение на съвременния български език в сравнение с езикови паметници от другите области от XIV или дори и от XVI в., е от съществено значение. Това значи, че североизточните диалекти, към които принадлежат и влахобългарските, са се развивали в тясно взаимодействие с румънския език. Те са били вече значително по-променени от югозападните. Известно е, че новообразуванията не се появяват едновременно във всички диалекти на даден език, а обикновено в един меродавен център, отдето могат да се разпространят в различна степен и по разни времена и в останалите диалекти.

X

Задачата на този доклад е да разкрие несъстоятелността на досегашното триделение, да определи и разграничи двата основни периода в историята на българския език, както и да посочи причините за действието на вътрешния закон за развитие от синтетизъм към аналитизъм. Затова тук по-късните етапи от развитието на нашия език се разглеждат накратко, почти схематично. Тези въпроси ще бъдат разгледани подробно в специален труд, който сега се подготвя от един колектив при Института за български език на Академията.

Периодът от началото на XVI до средата на XVIII в. е оня дял от новобългарския език, който можем да наречем ранен новобългарски. По това време няма меродавен български център, няма единен народностен език. Диалектната раздробеност е характерна черта за тази епоха.

Несъмнено турското робство, колкото и неблагоприятно да се е отразило върху културното развитие на българския народ, не е прекъснало съвършено просветната традиция. През цялото време

¹ Ср. St. Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, стр. 110 и сл.

² Ср. С. Б. Бернштейн, там, стр. 161 и сл.

на турското робство е имало повече или по-малко училища и известен брой грамотни хора. Но просветата се е намирала на много ниска степен. По това време са съществували не много на брой килийни училища, които векове поред са били единствените, просветни огнища в България. Такива училища е имало главно в манастирите и метосите. Учителите са били монаси или попове. Постепенно започнали да се откриват килийни училища и в частни къщи, но и там учителите са били обикновено попове. Учениците са се учили да четат и пишат на черковния език; учили са молитви, черковни книги като псалтир, часослов и др. Изобщо образованието е имало религиозен характер.

От XVI в. нататък вече има книжнина от пределите на България (главно дамаскини). Между разните текстове има и няколко особено ценни документи като поп Методиевия летописен разказ, вероятно от 1657 г. (от Цѣпина), поп Петровия летописен разказ от 1690 г. и др., които предават езика на тогавашните български диалекти. Тези диалекти имат вече почти всички белези на съвременния език.

През XVI в. се появяват български граматичи, които пишат по сръбска редакция и се намират под влиянието на ресавската школа¹. В противоположност на развитието на говоримия и писмен език от IX до XV в., между които се констатира все повече и повече увеличаващо се различие, което достига своята кулминационна точка през втората половина на XIV в., от XVI в. насам започва обратен процес в развитието на писмения език и говоримата реч: писменият език все повече и повече се доближава до говоримия. Общо взето, езикът на писмените паметници от XVI—XVIII в. е доста близък до говоримата реч. Това се дължи на следните причини:

До падането на България под турско иго архаичният черковен писмен език се крепеше в нашата писменост от официалната черква, която от своя страна се опираше на официалната държава, т. е. върху горния слой на българската феодална йерархия. След падането на българската държава под ударите на турското нашествие изчезна преди всичко българската държавна власт, на която се опираше черквата и нейната писменост. Унищожението на средновековната българска държава и на българската феодална върхушка означаваше край и на българската официална черковна власт. Властта над християнското население и неговите черковни дела бяха поверени на цариградската патриаршия. Старинният език на черквата вече не се култивираше официално, малцина го изучаваха основно и биваха принудени поради непознаването му да употребяват все повече и повече формите и лексиката на говоримия език. Освен това българската черква, преследвана от фенерското духовенство, стремящо се към нейната елинизация, можеше да намери подкрепа само в народа. Официалният език трябваше да сподели съдбата на официалната българска държава и официалната българска черква: естествено бе с падането на българската държава и нейния ръководен културен институт — черквата да настъпят съществени промени и в изку-

¹ Вж. Б. Цонев, История на българския език, 1, 2. изд., стр. 222.

ствено поддържания мъртъв писмен език. Падането на средновековната българска държава под ударите на турските завоеватели създаде и друга важна предпоставка за отмирането на стария писмен език. С премахването на средновековната българска феодална върхушка, която культивираше старобългарската литература, литературата и културата у нас трябваше да се демократизират. Както сборниците, така и другите литературни произведения в епохата на турското робство започнаха да се пишат не вече за феодалната върхушка, а за обикновения читател, излязъл от широката народна маса. Ето защо и езикът на тая литература трябваше да бъде достъпен за народа, да стане народен.¹

И така поради ниската грамотност книжовниците не са познавали добре мъртвия черковен писмен език. От друга страна у самите тях се появява желание да бъдат разбирани от народа и поради това те започват съзнателно да си служат с народния език. За това допринася и влиянието на съчинението на Д. Студит *Θησαυρός*, в което авторът съзнателно използва народния език. Б. Пенев пише: „Новобългарската струя в нашия литературен език се засилва особено след като става известно у нас съчинението на Д. Студита *Θησαυρός*, написано на прост новогръцки език. Нашите книжовници и проповедници, които със съчиненията си са искали да въздействуват на широката маса, по примера на Д. Студит започват да пишат на простонароден език“². Говоримият новобългарски език се означава с термина „прост“ (или „нов“) в противоположност на архаичния черковнославянски писмен език.

Народната реч прониква в писмения език постепенно. В най-старите преводи на Дамаскиновите проповеди от XVI и XVII в. народната реч е силно примесена с особеностите на архаичния книжовен сръбско-български език. Към края на XVII в. вече се срещат сборници, написани на новобългарски език с много по-слабо влияние на черковнославянския. Поради липса на меродавен езиков център в тия сборници са отразени особеностите на различни диалекти, при което по-старите сборници са писани предимно на западнобългарски, а по-новите на източнобългарски³.

Изобщо тая епоха от разволя на нашия език се характеризира с продължителната борба между мъртвия черковнославянски език и живата говорима реч.

Характерни явления в развитието на езика през тоя период са следните:

A. I. Разширение на употребата на конструкцията с *на* за сметка на дателен падеж. През тая епоха тя се употребява покрай безпредложен дателен падеж.

II. Процес на отмиране на инфинитива.

III. Бъдеще време: *ходи-ща, ще да ходя и ще ходя*.

¹ В тоя пасаж са предадени думите на Е. Георгиев от едно изказване, направено на научната сесия на БАН по случай 190 години от Славянобългарската история на Паисий.

² Б. Пенев, История на новата българска литература, II, стр. 149.

³ Вж. Б. Пенев, там, стр. 150.

Б. I. Окончателно установяване на употребата на членната форма.

II. Изчезване на старото двойствено число и промяна на функцията му при съществителните от мъжки род в множествено бройно. Двойственото число при имената и глаголите се пази в писмените паметници от XIII и XIV в.; примери за употреба на двойственото число се срещат и в Троянската притча. Както личи от твърде оскъдните данни, двойственото число се пази и във влахо-българските грамоти от XV в.

III. Наченки на употреба на „преизказни“ форми. Отделни случаи на такава употреба се констатира в писмените паметници от втората половина на XVII в. През XVIII и дори в началото на XIX в. употребата на „преизказните“ форми все още не е окончателно утвърдена.¹

IV. Въздействие на турския суперстрат. Поради опитите за насилствена асимилация и поради липсата на български културен център времето от XV до средата на XVIII век се характеризира със силно влияние на турския език върху българския, и то почти изключително върху речниковия състав на езика. Сталин пише: „Стоотици години турските асимилатори се мъчеха да осакатят, да разрушат и унищожат езиците на балканските народи. През този период речниковият състав на балканските езици претърпя сериозни изменения, бяха възприети много турски думи и изрази, имаше „сходства“ и „различия“, обаче балканските езици устояха и оцеляха“.² Въздействието на турския език върху българския продължава интензивно до установяването на влиянието на руския език върху българския.

V. Начало на влияние на руския език върху българския. От средата на XVII в. насам в България започват да се употребяват руски черковни книги³ и с това започва влиянието на руския език върху българския.

XI

Нацията е историческа категория, която се поражда с възникването на буржоазното общество. Национално възраждане започва с възникването в недрата на старото феодално общество на капиталистически обществени отношения. Един народ добива своя национален облик чрез възстановяване на своето историческо минало и утвърждаване на свой национален език, тоя най-важен признак на онова, което наричаме нация.

Създател на славянската писменост в миналото, нашият народ поради вековното чуждоземно политическо и духовно иго късно и бавно се пробужда за самостоятелен национален живот. Формирането на българската нация започва бавно от втората половина на

¹ Тези сведения ми даде др. М. Янакиев, чиято работа върху историята на „преизказните“ форми наскоро ще бъде дадена за печат.

² И. В. Сталин, Марксизъмът и въпросите на езикознанието, изд. на БКП, 1952, стр. 25.

³ Вж. Б. Цонев, История на българския език, I, 2. изд., стр. 225.

XVIII в. Един от съществените белези на този процес е появата и развитието на българския национален език. Времето от втората половина на XVIII в. до днес може да се определи като период на българския национален език.

Образуването на нацията и националния език е значително събитие — събитие, което внася големи промени в езика и в неговото развитие.¹ Това събитие има още по-голямо значение специално за историята на българския език, понеже то е свързано със съществени и решителни промени в съдбата на българския народ — борбата за освобождение и още повече самото освобождение от страдания гнет на петвековното робство. Тая коренна промяна в историята на нашия народ дава особено големи отражения и в историята на нашия език.

Периодът на българския национален език се характеризира със следните най-главни черти:

Установяване на единен меродавен говорим език.

Премахване на голямата разлика между говорим и писмен език.

Значително обогатяване на речниковия състав и на синтактично-стилните изразни средства.

Начален процес на отмиране на диалектите.

Този период се разпада на три подпериода:

1. От средата на XVIII в. до втората четвърт на XIX в.: ранен период в развоя на българския национален език.

Втората половина на XVIII в. се характеризира с начален процес на формиране на българската нация, а във връзка с това и на нашия национален език. Славянобългарската история на Паисий Хилендарски от 1762 год. отбелязва началото на този период. Паисий има ясно съзнание за значението на народния език — „простата реч“, както той се изразява: „Не учих се ни граматика, ни политика, но простим болгаром просто и написах“. И на друго място: „От руски рѣчи прости обратихъ на болгарски прости рѣчи и словенски“. Б. Пенев с право изтъква, че Паисий е първият книжовник в новата ни литература, който има ясна представа за значението на националния език и за когото „език и народност“ образуват една неделима цялост.²

Основата на езика на Паисий, както и на Софроний Врачански е новобългарска, но черковнославянското влияние личи твърде силно. Прави впечатление, че езикът на Паисий е по-далеч от говоримия език, отколкото езикът на много дамаскини, които са по-стари по време. Изглежда, че Паисий е бил доста силно повлиян от руския текст, от който е превеждал. „Паисий е бил по-начетен от дамаскинарите в старобългарската литература и в литературата на руско-черковнославянски език и влиянието на тая литература се чувствава силно върху езика му. В езика и особено в стила на Паисий обаче се усеща нов живот, свежест и ударна сила, вдъхновение за служба на народа и за патриотично въздействие“.³

¹ Вж. Вопросы языкознания, 1952, № 6, стр. 126.

² Б. Пенев, История на новата българска литература, т. II, стр. 227.

³ Е. Георгиев в споменатото по-горе изказване.

През XVIII в., а дори и по-рано, започват да намират особено голямо разпространение в България гръцките училища. Първоначално тия училища са имали също такъв килиен характер, както и българските. Обаче в много градове започват да се откриват гръцки училища, в които се преподавали и светски науки. Особено благоприятни условия за влиянието на гръцкия език върху българския чрез тия училища се създават през втората половина на XVIII в. и първата четвърт на XIX в. Д. Косев пише: „През тоя период формиращата се българска търговско-промишлена буржоазия все по-силно чувствувала пълната негодност на старите килийни училища... За задоволяване нуждите си от светско образование градската буржоазия се обърнала към гръцките училища. Освен това господството на гръцкия търговски капитал в Турция наложило гръцкия език като официален език в търговските сношения, а това също подтиквало търговците да изучават гръцки“.¹ Като език на заможното търговско съсловие гръцки се смятал за „културен“, за „благороден“ език. Това карало доста българи, особено заможните, да търсят гръцките училища. Увлечението по гръцката просвета било толкова голямо, че някои видни представители на българското просветно движение почнали да откриват „елино-гречески“ или „елино-български“ училища, например Райно Попович в Котел (1819 год.) и Карлово (1826 год.). Това предизвиква известно засилване на влиянието на гръцкия език върху българския. Изобщо тая епоха от разволя на нашия език се очертава като преход от ранния новобългарски към националния език. Тя представя краен етап в продължителната борба за надмощие между мъртвия черковнославянски книжовен език и живата говорима реч. Едно сравнение на Паисиевата история или одата на Димитър Попски (1813 г.) със съвременния език показва до каква степен е било все още силно влиянието на старата черковна традиция. В края на тоя период — от първата четвърт на XIX в. — започва процесът на отпадане на турцизмите.

2. От втората четвърт на XIX в. до Освобождението. Тоя период се характеризира с борбата за издигане на един диалект за литературен език, която завършва с победата на централно-източните говори.² „Решителен поврат в българското просветно движение — пише Д. Косев — бил направен през втората четвърт на XIX в., когато укрепналата материално българска търговско-промишлена буржоазия се отвърнала от гръцката просвета и насочила силите си към изграждане на нови български училища. Нарастналите нужди от светско образование, от една страна, и ожесточената борба между гръцката и българска буржоазия за вътрешния пазар, от друга, налагали създаването на самостоятелна българска просвета и тъкмо поради това новото просветно движение имало подчертан светски и национален характер.“³ Промисленият и търгов-

¹ Д. Косев, Лекции по нова българска история, стр. 68.

² Тоя термин е за предпочитане вместо „североизточни“ или „североизточни балкански“ говори, тъй като географското разположение на тия говори не съответствува добре на географския термин Североизточна България.

³ Д. Косев, там, стр. 71.

ски разцвет на централно-източните балкански селища постепенно изтъква техния език на преден план. Рибният буквар на Петър Берон (1824), откриването на Габровското училище в 1835 г., както и на взаимоучителните и „класните“ училища през следващите години, дейността на разни писатели и преди всичко литературната дейност от третата четвърт на XIX в. на П. Р. Славейков, Л. Каравелов, Хр. Ботев и по-късно Ив. Вазов налагат окончателно източните говори като основа на българския национален език. Най-голямата заслуга на Петър Берон, който пръв и най-добре разбра значението на живия език за възраждането на българския народ, е демократизирането на книжовния език. Със своя Рибен буквар, най-популярната книга почти до Освобождението, той възведе говоримия народен език в степен на общ литературен език на българския народ.

Тая епоха се характеризира още с борбата на правописните школи и с надмощието на „новобългарската“ школа. Марин Дринов чрез своите граматически норми (1870 год.) утвърди до голяма степен изравняването на литературния и говоримия език.

Тая епоха се характеризира също така със значително обогатяване на речниковия състав на нашия език. Интересно би било да се проследят промените в речниковия състав през отделните периоди и подпериоди в развитието на българския език. Така например важно е да се установят времето и причините относно изчезването на такива обикновени старобългарски думи като *въсь*, *вън* („шия“), *кътъ*, *ланнта*, *ловъзати*, *съпстатъ*, *татъ*, *шочн* и пр. В това отношение за съжаление няма обстойни проучвания. От началото на тоя период започва все повече и повече усиляващ се процес на отпадане на турските (и гръцки) думи, които върви в тясна връзка с увеличаващото се благотворно въздействие на руския език. Характерен в това отношение е един превод от руски език, направен в 1836 год. от Кипиловски. Преводачът смята за необходимо да обясни думи като *бунт*, *важно*, *важност*, *ваяние*, *великолепно*, *вид*, *владение*, *власт*, *възмущение*, *върховен*, *зрелище*, *лукавство*, *представление*, *разстройство* с помощта на съответни турски думи. Днес обаче тия „руски“ думи са съвсем обикновени за нашия език, а техните турски съответствия, цитирани от Кипиловски, са неразбираеми.¹

Времето от втората четвърт на XIX в. до Освобождението се определя като период на окончателно утвърждаване на централно-източните говори като основа на нашия национален език.

Характерно за развоя на българския език е противоречието между стария писмен език, изграден въз основа на един от архаичните български диалекти, солунския, и меродавния говорим език, основан върху източните говори, който 10 века по-късно се установява като нов писмен език. Взаимодействието между двата пространствено най-отдалечени диалекта води до нивелиране на българския

¹ Вж. по-подробно статията на К. Мирчев, тук, стр. 122.

език, което благоприятствува да не се създава твърде голяма разлика между българските диалекти и националният език.

3. От Освобождението насам. Това е периодът на съвременния български език. Освобождението от турско робство изигра у нас ролята на буржоазно-демократическа революция. То даде мощен гласък за бързо и всестранно развитие на нашия национален език. Лексикалното му обогатяване и семантично уточняване се съпровожда с развитието му към целесъобразност и благозвучие. Писатели и езиковеди взаимно се подпомагат в стремежа да се усъвършенствува още повече писменият и говорим език, за да стане той в още по-голяма степен инструмент за точно, целесъобразно и благозвучно предаване на нашите мисли. Съвременният език се характеризира със следните по-типични белези в сравнение с предходните етапи:

А. Окончателно установяване на единен меродавен говорим и писмен език.

1. Лексика. Значително обогатяване и преобразуване на речниковия състав.

1. Огромно благотворно въздействие на руския език, което се проявява главно в лексиката.

Като говорим за основните особености в развитието на българския национален език, ние на първо място трябва да отчетем огромното благотворно въздействие на великия руски език. Това въздействие, проявило се още в ранния период на Възраждането, ускорява темповете на изграждане на нашия национален език. Обогатявайки го преди всичко с всестранно развития си речников състав, това въздействие за кратък исторически срок издигна нашия език до равнището на най-развитите културни езици. При това ние имаме рядкото щастие, че черпим цялото това богатство не от един неродствен език, дори не от един език, свързан с нашия само чрез общо-славянската близост. Голяма част от руския културно-езиков фонд, от който черпи българският език, няма за нас характер на нещо чуждо, заимствувано отвън, тъй като тя е изградена въз основа на оня културно-езиков фонд, който някога в ранната епоха на своето развитие руският език е възприел от българския. Руското влияние, което дава такъв мощен гласък напред на българския език в периода на формирането му като национален, е постоянно действащ фактор в цялото му развитие до днес. Но особено голямо значение то добива след народната победа на 9 септември. Днес резултатите от това влияние, което има такава здрава историческа основа, поставят нашия народ в най-благоприятно положение сред другите народи, които изграждат социализма, дават му възможност за най-пряко общуване със страната на строящия се комунизъм, за най-пряко приобщаване към великата съветска култура. Ето защо всеки тесногърд пуризм по отношение на руското влияние би бил проява на езиков шовинизъм, неразбиране на онова плодотворно въздействие, което има растящата близост с руския език. Ето защо, когато от Елба до Тихия океан се създава днес една велика общност от народи, поели пътя на социалистическото строителство под ръководството на СССР, когато вече, макар и в по-далечна историческа перспектива, виж-

даме реализирана гениалната мисъл на Й. В. Сталин за установяването на зонални езици и ролята, която има да играе руският език в това отношение, ние трябва съзнателно да вървим по пътя на все по-голямото укрепване на близостта на нашия език с руския.

2. Внедряване на много новосъздадени и съкратени думи.

3. Отпадане на някои остарели думи.

4. Бързо отмиране на турцизмите и отчасти на гърцизмите.

II. Синтаксис. Обогаляване и разнообразяване на синтактично-стилните изразни средства:

1. Утвърждаване на употребата на „обособени части“ в изречението.¹

2. Употреба на причастия и деепричастия (под влияние на руски език).

III. Морфология.

1. Бавно отмиране на остатъците от синтетичния строй:

а) Бавно отмиране на последните остатъци от падежните форми (*на Петър* вместо *на Петра*; *на вас* вместо *вам*; и под.)²

Една характерна особеност на българския език в сравнение с романските езици (и гръцкия език) е функцията на конструкцията с *на* да изразява както притежание, така и дателно допълнение. В романските езици притежание се изразява с предлога *de*, а дателно допълнение с *a(d)*. Същото се отнася и за други езици, които са се развили от синтетични в аналитични под влияние на романските езици, например английски *of* и *to*, холандски *van* = немски *von* „от“ (*het huis van de vader* буквално „къщата *om* бащата“) и *aan* = немски *an* „на“ (*hij schreef een brief aan zijn vriend* „той писа едно писмо *na* своя приятел“). Подобен начин на изразяване се среща под румънско влияние и във влахобългарските грамоти, както и в някои македонски говори. Тоя начин на изразяване не е обаче присъщ на българския национален език. Тая особеност се обяснява по следния начин. След като е получил известно въздействие от страна на балканороманския и гръцкия език относно своето развитие към аналитизъм, българският език се е развил по вътрешните закони на своето развитие. Характерната особеност на българския език, наследена от праславянски, да изразява както притежание, така и дателно допълнение чрез дателния падеж води до двойката функция на конструкцията с *на*, която е пряк заместник на дателния падеж в новобългарския език.

б) Отмиране на инфинитивните остатъци.

в) Отмиране на бъдеще време от типа *ходи-ща, ще да ходя* и окончателно установяване на типа *ще ходя*.

2. Утвърждаване на употребата на „преизказните“ форми.

В днешния български език употребата на някои глаголни времена е претърпяла съществени промени в сравнение със старобългарски. Старобългарският аорист представя констатиращо минало време, т. е. той означава действие или състояние, станало в минало време. Днес обаче това време е стеснило своето значение:

¹ Вж. Л. Андрейчин, тук, стр. 50.

² Вж. Л. Андрейчин, сп. Български език, год. II, кн. 1—2, 1952, стр. 24 и сл.

то представя подлога като очевидец на действие или състояние, станало в минало време („минало очевидно свършено време“). Същото се отнася и за имперфекта, но с тая разлика, че имперфект означава действието или състоянието като трайно („минало очевидно несвършено време“). От друга страна и старобългарският перфект днес е променил своето значение: той означава в старобългарски резултативно минало време, т. е. резултат на действие или състояние, станало в минало време. В съвременния език това време има две значения. Отчасти то пази старото си значение, но освен това то представя подлога като „неочевидец“ на събитие, станало в минало време. Само при трето л. ед. и мн. ч. тези значения се разграничават и формално в зависимост от наличието или липсата на спомагателния глагол. При това с помощта на новообразуваното минало несвършено причастие могат да се образуват две различни парадигми, които съответствуват на аорист и имперфект; разликата е само в изразяване на „очевидност“ и „неочевидност“ („минало очевидно свършено време“ и „минало неочевидно несвършено време“). Тези промени в значенията на времената са се извършили под влияние на турския език, но със средствата, т. е. по вътрешните закони на българския език, ср. *той чете* = тур. *okudu*, *той чел* = тур. *okutmuş*. Разграничението на „очевидни“ и „неочевидни“ времена (или наклонения)¹ е свойствено на всички тюркски езици. Подобни промени в значението на времената са станали и в други езици, които са попаднали под въздействието на тюркските езици. Така например в таджикски (ирански език) под влияние на узбекски (тюркски език) подобни промени са се извършили с таджикския перфект, който първоначално е означавал минало резултативно време¹. Същото явление, възникнало под влияние на чувашки и татарски (тюркски езици), е засвидетелствувано и в марийски (фино-угърски език).²

IV. Словообразуване.

1. Утвърждаване на употребата на нови словообразователни елементи почти изключително от чужд произход: *-ант*, *-ент*, *-чик*, *-ирам* и пр.

2. Отмиране на известни наставки:

а) *-лък* (от турски произход): *войниклък* и под.

б) *-нувам*, *-ювам*, *-увам* в глаголи като *посърнувам*, *потеглювам*, *привикнувам*, *стоплювам* и под.

Б. Деградиране на диалектите до положение на по-нисши форми спрямо националния език като висша форма и начален процес на тяхното отмиране.

XII

И така периодизацията на историята на българския език се свежда към следната схема.

¹ Ср. В. С. Расторгуева в сборника *Вопросы теории и истории языка в свете трудов И. В. Сталина по языкознанию*, 1952, стр. 231 и сл.

² Ср. Б. А. Серебряников в същия сборник, стр. 223.

А. СТАРОБЪЛГАРСКИ ЕЗИК

I. VI и VII в. Период на племенните диалекти и на езика на племенните съюзи: преход от общославянски към славянобългарски език.

II. От последната четвърт на VII в. до средата на IX в. Процес на установяване на българския народностен език: славянобългарски период. Асимилиране на първобългарите и на известна част от местното тракийско население, което е било в процес на романизиране или погърчване.

III. От втората половина на IX в. до началото на XI в. Ранен или същински старобългарски език. Утвърждаване на българския народностен език. Установяване на писмения език. Различие между писмения език (солунския диалект — югозападен диалект, най-отдалечен от административния център) и меродавния (административен) говорим език (плисковско-преславския — североизточен диалект).

IV. XI-XII в. Период на силни езикови взаимодействия. Отслабване на развитието на общите елементи в българския народностен език. Силно въздействие на гръцкия език като суперстрат и адстрат. Въздействие на романския език като адстрат и субстрат. Асимилиране на големи групи иноезично население (печенegi, узи, кумани, отчасти и на романизирано и погърчено местно население).

V. XIII и XIV в. Късен старобългарски език. Засилване на развитието на общите елементи в българския народностен език. Голяма разлика между архаичния мъртъв писмен език и говоримия език. Белези на преход към новобългарски особено през втората половина на XIV в.

Б. НОВОБЪЛГАРСКИ ЕЗИК

I. XV в. Преходен период към новобългарски. Повторно отслабване на развитието на общите елементи в българския народностен език. Стихийно развитие на диалектите без въздействие на определен нивелиращ център. Процес на утвърждаване на аналитичния строй: установяване на по-важните белези на новобългарския език покрай разни преживелици от старобългарския период.

II. От началото на XVI в. до средата на XVIII в. Ранен новобългарски език. Продължителна борба между черковния писмен език и говоримата реч. Силно въздействие на турския суперстрат.

III. От втората половина на XVIII в. до днес. Български национален език. Установяване на единен меродавен говорим език. Премахване на голямата разлика между говорим и писмен език. Значително обогатяване на речниковия състав и на синтактично-стилните изразни средства. Силно благотворно въздействие на руския език. Бързо отмиране на турцизмите и отчасти на гърцизмите. Подпериоди:

1. От втората половина на XVIII в. до втората четвърт на XIX в. Ранен период в развитието на националния език. Последна фаза на борбата за надмощие на говоримата реч над черковния език.

2. От втората четвърт на XIX в. до Освобождението. Утвърждаване на централно-източните говори като основа на българския национален език. Борба на правописните школи и надмощие на „новобългарската“ школа.

3. От Освобождението до днес. Съвременен български език. Окончателно установяване на единен меродавен говорим и писмен език. Значително обогатяване и преобразуване на речниковия състав; обогатяване на синтактично-стилните изрази средства. Начален процес на отмиране на диалектите.

*

Процесът на образуване на българския национален език започва бавно през втората половина на XVIII в. Той приключва през 60-те години на XIX в., когато вече окончателно се оформява българската нация и националният език. Но нашият език достига истински разцвет едва след Освобождението, когато той се разпространява на широко и се развива всестранно във връзка с установяването на самостоятелен държавен, културен и обществен живот, във връзка с бурния непрестанен растеж на учебното дело, на публицистиката и художествената литература, на науката и техниката. Голямото преобразуване на нашия език след Освобождението, главно в лексикално, отчасти и в синтактично-стилно отношение, го издигна до равнището на другите добре развити национални езици като средство за изразяване на най-разнообразни и най-тънки отсенки на човешката мисъл.

Деветосептемврийското народно въстание, станало възможно благодарение на световноисторическата победа на великата Съветска армия, предизвика революционни икономически и обществени преобразования в нашата страна, което даде нов мощен тласък в развитието на българския език. Огромният подем на нашата култура, която с кралимарковски крачки тръгна напред по пътя към социализма, обогатява непрестанно лексиката на нашия език, а успехите в областта на просветата, достъпна вече за най-широките народни маси, бележат началото на бързо отмиране на диалектите.

ЗА СЪДБАТА НА ТУРЦИЗМИТЕ В БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

от Кирил Мирчев

В своя гениален труд „Марксизмът и въпросите на езикознанието“ др. Сталин подчерта между другото и огромната съпрогивителна сила на езика срещу всякакви опити за насилствена асимилация. Като пример той изтъкна устойчивостта на балканските езици, които въпреки многовековните асимилаторски усилия на някогашните поробители на балканските народи турците, можаха да запазят почти непокътнати най-съществените черти на своя граматичен строй и основен лексикален фонд. „Сотни лет, казва Сталин, турецкие ассимиляторы старались искалечить, разрушить и уничтожить языки балканских народов. За этот период словарный состав балканских языков претерпел серьезные изменения, быдо воспринято не мало турецких слов и выражений, были и „схождения“ и „расхождения“, однако балканские языки выстояли и выжили. Почему? Потому, что грамматический строй и основной словарный фонд этих языков в основном сохранились.“

Всичко това най-добре проличава от съдбата на онзи балкански език, който се говори в самата сърцевина на Балканския полуостров и чийто народ-носител остана най-продължително време под ярема на турските завоеватели, а именно от съдбата на българския език.

Турското нашествие на Балканите съвпадна с времето, когато българският език вследствие на продължително и бавно натрупване на нови качества в неговата структура преживяваше последните етапи на своето окончателно преминаване към граматичен строй, който доста чувствително се различаваше от засвидетелствуваната в първите български паметници от X и XI в. езикова структура. Продължителното турско робство обаче, придружено с най-жестоки асимилаторски похвати спрямо българския народ, не можа да окаже никакво влияние върху свойствата на граматичния строй на българския език, не можа да измени по никакъв начин вътрешните закони на неговия развой. Действително в течение на това робство не липсваха кризисни моменти, когато вследствие на наложеното на българския народ двуезичие, езикът на завоевателя заплашваше доста сериозно българския език, ако не с пълно поглъщане и унищожение, както бе станало това с езика на големи маси от гръцко и арменско население в малозийските области, то с едно доста чувствително стеснение на неговата употреба сред исконното българско население, особено в по-крупните населени пунктове. Много характерно е в това отношение свидетелството на българския писател, общественик и

църковен деятел Софроний Врачански (1739—1813). В едно свое съчинение от 1802 год., чийто ръкопис се пази в Софийската държавна библиотека „Васил Коларов“, той открито твърди, че за да направи езика си понятен на българския читател, е употребил много турски думи — „по что болгарский народ в та времена в турецки земли навикли еста выше турецкаго языка беседовати, а своего языка погубили от иноверных насилия“. Българският език обаче не само смогна да надделее тая опасност, но и запази непокътнат основния характер на своя граматичен строеж. В българското езикознание преобладава мнението, че единственият по-значителен белег на турско влияние върху структурата на българския език се заключава в новото осмисляне на глаголните форми на стария перфект, които вследствие на подражание на напълно идентични по своята структура турски глаголни форми приемат и семантиката на последните, т. е. започват да служат за изразяване покрай другото и на действия, на които говорителят не е бил непосредствен свидетел. Успоредно с тази семантична промяна на стария перфект в български език е започнала да се създава като негова съставна част нов тип причастна форма със значение на минало несвършено причастие, пак по подражание на съответни форми в турски език. И двете влияния не могат да се преценяват като отрицателни. Напротив, те допринасят за известно обогатяване на българската глаголна система. Всичко останало, което може да се припише на влияние от страна на турския език, е от много незначително естество, напр. честият предимно в разговорната реч начин за изразяване на категорията притежателност от рода на конструкцията *на момчето майка му*, който обикновено бива избягван в литературния език. Досегашните проучвания и на българските диалекти не можаха да изтъкнат някои други по-съществени турски влияния, които биха имали евентуално по-ограничен, говорен характер. В областта на словообразуването известно разширение в български език бяха получили турските наставки *-джия* и *-лък*, които могат да бъдат присъединени и към корени от славянски произход. Тяхното ограничаване обаче в съвременния български литературен език е очевиден факт. Наред с други турски лексикални елементи, които все още се употребяват в разговорната реч, съчетанията с тези суфикси имат вече подчертан иронично-насмешлив или пейоративен характер. Предположението на хърватския учен П. Скок, че широко разпространеният умалителен суфикс *-че*, употребяван освен в български и македонски език, още и в някои източносръбски диалекти, бил арабски словотворен елемент, присаден в български език чрез турско посредничество¹, не може да се приеме за вярно.

Докато граматичният строеж на българския език в продължение на петвековното турско робство проявява своята необичайна устойчивост спрямо турските асимилаторски насилия, словарният състав на езика претърпява „сериозни изменения“. Всичко това може лесно да се разбере като се има пред вид обстоятелството, че словарът е най-неустойчивата част на езика и в условията на двуезичие не-

¹ Вж. *Revue internationale des études balkaniques*, t. II, стр. 256

минуемо се подлага на чувствителни промени. При това трябва да не се забравя, че заедно с политическото заробване турците насадиха в българските земи нова, източна култура, която обхваща всички области на духовния и материален бит на българския народ. Напълно естествено, разнообразните продукти на новата култура биваха възприемани от българското население с типичната за тях турска терминология. Вън от турските словарни заемки в българския език се бяха оформили и известен брой фразеологични калки.

Проучването на турцизмите в български език лесно може да ни подсказва пътищата, по които е ставало тяхното настаняване. Турците обсебиха на първо място българския град и го преобразиха на ориенталска почва. Днес няма български град, който да не сочи следи от турска терминология в наименованието на улици, пазари, квартали, местности. Пълно с турцизми е било и всичко, което се отнася до административния и търговски живот на града. Почти изключително турска е била и цялата занаятчийска терминология, както и терминологията, която се е отнасяла до строежа на сградите и тяхната вътрешна мобилировка. Наред с всичко това в български език бяха проникнали множество турцизми и в областта на растителната и животинска терминология, в областта на названията на различни части на облеклото, на човешкото тяло, та дори в значителни части на семейната и роднинска терминология. С течение на времето турцизмите проникнаха доста нашироко и в селския бит и селското стопанство. С насаждането на източната кухня бе възприета и нейната турска терминология. Турски наименования са носели и продължават да носят редица кухненски съоръжения. В тия области има дълбоко вкоренени турцизми, които мъчно биха могли да бъдат изместени. От турски произход са били и голяма част от словесните формули за изразяване на учтивост, благодарност и благопожелания, които е употребявал българският народ. Хвърля се по-нататък в очи огромното число турски прозвища и прякори, разпространени сред българското население, и то не свързани само с отделни професии, чиято терминология е била, както подчертах, изключително турска, но и с турски качествени прилагателни, много от които са били употребявани рядко в обиходната реч, напр. *гергин*, *узун*.

Във връзка с географското разпространение на турцизмите в българския език се забелязва известна неравномерност в смисъл, че не всички български области са били еднакво силно засегнати от турското лексикално влияние. Общо се приема, че по-голямо число турски думи са успели да се настанят в източните български говори вследствие на по-значителната колонизация на турско население в източните български области. Проф. Цонев допускаше, че турското влияние в източните български говори не се е ограничило само в областта на лексиката, а е засегнало и техния граматичен строй. Така чрез турско влияние той се опитваше да обясни факта, че глаголната система на източните говори показва известно превъзходство пред тая на западните говори. Известно е, че този български учен не само прие, че глаголните времена за преизказване в български език са възникнали под турско влияние, но и със същото влияние се силеше да обясни и запазването сравнително добре в

днешния български език на богатата глаголна система на старобългарския език.

В сравнение с нахлулите масово турски съществителни имена, броят на турските глаголи, проникнали в български език бе значително по-малък. По-малък бе и броят на прилагателните. Турските глаголни заемки носеха в структурата си един белег, който в същност е общ за турските глаголни заемки и в останалите балкански езици, а именно наставката *-с-*, която е от гръцки произход. От друга страна обща особеност на турските глаголни заемки в български език е и това, че по-голямата част от тях почиват върху съответна турска глаголна форма за минало време.

Що се отнася до включването на турските лексикални заемки в системата на българските имена, важели са същите принципи, които се прилагат и към заемки от други езици. Безродовите турски съществителни са получавали съответен граматичен род в български език в зависимост от характера на окончанието си. Много характерна промяна обаче е ставала с редица турски съществителни, които са окончавали на *-а*, *-у*, *-и*. Те са получавали ново окончание, напр. *ода* → *одая*, *чиви* → *чивия*, *капъ* → *капия*, *кочу* → *кочия* и т. н. Същото нещо се наблюдава с турските заемки в сърбохърватски, но не и в албански, новогръцки и румънски. Най-вероятно е да се предположи, че чрез тая промяна се е подпомагало на съответните турски думи да се включат по-тясно към именната система на двата славянски езици. Впрочем тия промени напълно приличат на промените, на които са се подлагали в български език някои гръцки заемки. Така още в най-старите наши паметници гръцките умалителни имена на *-и* приемат окончание *-ия*, напр. *димосия*, *катавасия*, *викия* и т. н. Предположението, че това окончание е било в същност окончанието за множествено число на тия гръцки имена едва ли може да се приеме, защото то се явява и при имена, които в гръцки език не окончават на *-ия*, но пък имат в единствено число пак окончание *-и*, напр. *скиния*, *граматикия*, *митрополия* и т. н. Същите процеси продължават до късно, сравни напр. новобългарско *фуния* от гр. *χόνι*.

На много по-малки промени са се подлагали турските прилагателни имена. Промяна, съответна на тая, която сме имали при съществителните имена, е ставала с ония от тях, които са имали окончание *-ли*, напр. *кибритлия*, *гайтанлия* и т. н. Обикновено обаче те са оставали непроменени и не са получавали родови окончания. В краен случай са могли да получат само ново окончание за множествено число. Само в редки случаи, когато окончанието на турското прилагателно име е съвпадало случайно с някоя българска наставка, то е получавало всички особености на българските прилагателни имена. Това е станало напр. с прилагателното *баят*, което може да има форма за всички родове, защото окончанието му е съвпаднало с наставка *-ат* в редица български прилагателни. Само една незначителна част от турските прилагателни имена са получавали нови славянски наставки и по тоя начин са били включвани изцяло в системата на българските прилагателни имена. Употребата на турските прилагателни имена в неизменен вид в български език

представя забележителна особеност и много важна точка в турско-българските езикови взаимоотношения. Тя е пряко доказателство за силата на турското влияние. Системата на българските прилагателни имена показва в тоя случай своята устойчивост и не можа да бъде засегната от това влияние. Българските прилагателни не загубиха своите моционни качества. В замяна на това обаче българският език не смогна да превие заетите турски прилагателни и да ги подчини на своите вътрешни закони.

Не можем да не отбележим, че между многобройните лексикални заемки, възприети от турски език, голям дял образуват такива, които не са чисти турцизми по своя произход, а представят арабски и персийски думи. Както е известно, самият турски език е бил пропит в голяма степен от подобни елементи, преки свидетели за огромното влияние върху него от страна на езика на високо развитите стари източни култури на перси и араби. Пряко турски език проникват в български език и известен брой гръцки и латински думи. Такива са напр. *фенер* (гр. фонарион), *гюмрук* (лат. комерциум, получило във византийски значение на митница), *гюбре* (гр. копрос), *кантиар* (от лат. центенарион пряко гр. кентинарион), *леген* (гр. лекани), *гайтан* (гр. гайетанон), *менгеме* (гр. манганос) и др.

Крайният предел на непрекъснатото нарастване на турцизмите в български език трябва да се постави в първата четвърт на XIX в. Възраждането на българския народ напредваше тогава с постепенното отстъпление на Турция в Европа и с неспирното възмогане на младата българска буржоазия. От този момент животът на българския народ, попаднал вече под влияние на Русия и Западна Европа, започна да се изменя на други основи. С непрестанното развитие на просветата вървеше и постепенното пренебрегване и изоставяне на порядките на турския ориент. Очевидно всичко това не можеше да не се отрази ярко и в езика. Възмогането на българския национален език започна да се съпровожда преди всичко с борба срещу натрапените и широко разрастнали се турцизми, които със своята многобройност се отразяваха неблагоприятно върху неговата самобитност, при все че не засягаха неговата граматична структура. Като чужди езикови елементи, свързани със спомена за загниващия вече в дадения исторически момент турски феодализъм, турцизмите все по-мъчно и по-мъчно можеха да намерят място в буйно разрастналия се под напора на напълно променена историческа обстановка млад български литературен език, загрижен на първо място за запазването на своята национална славянска самобитност. И те започнаха да отпадат, отначало бавно, а после с много ускорен темп. Както ще видим по-долу, българският език не можа напълно и изцяло да се освободи от тях. Продължителното, вековното кръстосване с турски език, което му бе наложено, естествено не можа да не остави и своето трайно отражение в неговата лексика.

Не във всички балкански езици това отпадане на турцизмите се осъществяваше с еднакъв темп. Забележителен е напр. фактът, че в бързо оформяващия се в тази епоха български национален език прочистването на турцизмите се извърши много по-ускорено, отколкото в сърбохърватски език. Обяснението на този интересен факт

из живота на двата съседни славянски езици трябва да се търси в неравното по степен въздействие оказано върху тях от страна на руския език. Започнало да се упражнява почти едновременно върху двата езика, руското влияние върху българския език се оказа несравнено по-мощно и обхваща много по-значителен период от време. То ускори почти в невероятен размах развоя на българския език като даде бърз тласък в обогатяването на неговите синтактични обрати и на неговата словообразователна система. Най-ценно обаче се оказа заимствването от руски език на лексикални елементи. Това заимствование спомогна на българския език да се освободи в много бърз срок от угнетяващите го векове наред турцизми и да се възвърне в значителна степен към своята първична славянска лексикална основа. Забележителен момент в това възраждане и обогатяване на българския език представят опитите на някои книжовници от епохата на Възраждането да направят понятни на българския читател чрез разяснения на турски език редица употребени от тях думи, заети от руски език. Така напр. Кипиловски в един свой превод направен от руски език и излязъл от печат в 1836 год. намира за нужно да обясни на своя читател чрез турски език думи като *разстройство, бунт, важно, важност, ваяние, великолепно, върховен, вид, владение, власт, възмущение, зрелище, лукавство, представление*. Както се вижда, касало се е до думи, които отдавна вече представят най-обикновени елементи в лексикалния състав на българския език.

Силна опозиция срещу загнездилите се в народния език турцизми се чувствуваше още в най-ранните произведения на новобългарската литература. Мощното и благотворно влияние на руския език служеше като най-здраво оръжие в ръцете на българските писатели в борбата им против турцизмите. Разбира се те често прибегваха и към оцелелите ресурси на народните говори. Трябва да отбележим, че писателите бяха улеснени значително от факта, че руското езиково влияние не бе започнало да се упражнява в българските земи едва през епохата на зараждането на новобългарската литература. То датуваше от много по-рано време и намираще широко място в чисто култовата и религиозно-проповедническа литература през XVI, XVII и XVIII в., които си служеха с руската редакция на черковнославянския език. То бе проникнало и в езика на дамаскинарите, които в своя стремеж да бъдат по-близо до народния език, проявяваха спрямо турцизмите често пъти доста чувствителна гърпимост. Опрени в значителна степен върху намерилите в черковната литература широко приложение русизми, първите български писатели успешно пропъждаха от младия, неукрепнал български книжовен език „народните“ турцизми и ги заменяха със съответни руски думи. От някои техни постъпки, като изнесения по-горе случай с Кипиловски, се вижда ясно, че те са имали съзнание, че по този начин внасят известна отчужденост от народния език в произведенията си. Те обаче устояват в своето упорство да не държат отворени широко вратите за насаждане в българския книжовен език на ненужните турцизми. На тия техни усилия се дължи обстоятелството, че още от самото начало в българския книжовен език се

отделяше много скромно място на турцизми, които бяха станали неотлъчна част в българския народен говор като напр. *таман*, *де-мек*, *инди*, *аслъ* и много други заменяни с *точно*, *сиреч*, *прочее*, *в същност*. Все по същите причини още в зората на новобългарския книжовен език не се отделяше никакво или напълно скромно място на много други турцизми, които българският народ употребяваще масово в повседневната си реч. Такива бяха нар. *хаир* заменяно с *щастие*, *киет* заменяно с *намерение*, *таксират* заменяно с *нещастие*. Така постепенно се замениха *каяфет* с *представителство*, *севда* с *любов*, *махана* и *кусур* с *недостатък*, *фудул* с *горд*, *лезет* с *удоволствие*, *дикат* с *внимание*, *усул* с *цел*, *мираз* с *наследство*, *мурафет* с *изкуство*, *кахър* с *грижа*, *иштах* с *охота*, *кабахат* с *вина*, *каик* с *лодка*, *джинс* с *род*, *далга* с *вълна*, *борч* с *дълг* и т. н., и т. н. По този начин се установи една от най-типичните черти в развоя на новобългарския литературен език. Поставянето му на народни основи не протече, както се вижда, за него във всички посоки равностойно. Постепенното изгонване на турцизмите като че ли влизаше в противоречие с принципата на неговото пълно онародяване, защото се касаеше за елементи действително чужди на неговата исконна славянска основа, но вече дълбоко вкоренени в езика на широките народни маси.

Разбира се не трябва да се мисли, че това изместване на „народните“ турцизми в българския литературен език е ставало напълно равномерно, без никакви зигзаги и с безусловно предпочитане на съответния църковнославянски или руски заместител. Както подчертах вече, писаната на доста чист народен език дамаскинска литература употребяваше съзнателно доста голям брой турцизми. Кръгът на тези турцизми бе толкова по-широк, колкото повече съответният съставител на подобно съчинение се е намирал по една или друга причина в по-слаб контакт с църковнославянската литература. Така напр. още в известния Люблянски дамаскин от XVII в. употребените турски думи са общо взето не малко на брой, но всички те са от обсега на по-обикновените, употребявани в разговорната и народна българска реч и до днес, напр. *ада*, *башка*, *бахча*, *душман*, *хак*, *гювендия*, *диван*, *куртулиса*, *раслан*, *тепция*, *файда* и др. Доста различно е положението обаче в намерилата по-късно, в XVIII и XIX в., известно разширение в българските земи литература писана на гръцка азбука, създавана очевидно от книжовници, които са останали по-слабо засегнати от черковнославянската литература, а са се намирали под силното влияние на гръцката литература. В тия съчинения езикът е с чист народен характер, примесен с много по-голямо число турцизми. За илюстрация ще обърна внимание върху издадените от проф. Милетич „Неделни поучения“, паметник от XVIII в., писан с гръцки букви. Покрай обикновените турцизми, които се срещат и в други паметници от същата епоха или от по-късно писани със славянско писмо, тук откриваме турцизми и от по-рядък характер, напр. *ялан*, *яра*, *матаф*, *ярдам*, *иксилдисвам*, *куландардисвам*, *аджедисвам*, *азат* и др. Очевидно в този род паметници много по-ярко се отразява широкото разпространение на турцизмите в български език. Покрай това обаче те са

и косвено доказателство за възродителната роля на руското влияние върху българския език. В Неделните поучения от XVIII в. напр. се вижда, как съставителят е прибягвал и до не напълно народни турцизми, които едва ли биха намерили у него място, ако той беше приобщен по-тясно към църковнославянската литература. Употребените от него изрази като *теклиф* за предложение, *тембих* за наставление или поучение, *темсил* за представление, *шехатлък* за свидетелство, *яланшехатчия* за лъжесвидетел доказват убедително, че при по-други условия на развой, при по-слабо въздействие на руския език, в българския литературен език са могли лесно да се загнездят и турцизми от по-висок стил.

Това нееднакво отношение към турцизмите продължава да се проявява в българския литературен език и по-късно, чак до наши дни. Има случаи, когато даден писател все още, ако не навсякъде, то в известни места в своите произведения предпочита народната турска дума пред църковнославянската или руската, за да придаде на езика си по-народен характер. Ще посоча един от най-ранните, но много характерен пример в това отношение. Известно е, че при тежаваме два преписа на Паисиевата история, направени от Софроний, единият от 1765 год. и другият от 1781 год. Във втория препис Софроний е внесъл множество промени в езика на Паисий с оглед на неговото по-тясно сближаване с народния език. Тези редакционни поправки са забележителен документ както за развой на езика, с който си е служел Софроний Врачански, така изобщо като начални фази за счупване на преградата на черковнославянската езикова традиция, направени от един от най-забележителните дейци на нашето Възраждане. Шестнадесет години след като преписва с незначителни поправки Историята на Паисий, Софроний чувствува нужда в новия си препис да замени редица черковнославянски думи с народни. Така той заменя *устидели се* с *усрамили се*, *обнищало* с *осиромашело*, *похитили* с *уловили*, *зде* с *тука*, *сразили се* с *ударили се*, *крати* с *пъти*, *отгнал* с *разпъдил*, *всюду* с *всякъде*, *зело* с *твърде*, *отвергли се* с *отрекли се* и т. н., и т. н. Наред с това обаче при много случаи Софроний е предпочел някой турски израз вместо черковнославянски. Така напр. той заменя *корабли* с *гемии*, *дело* с *занаят*, *вина* с *кабахат*, *злоба* с *карез*, *спаси се* с *куртулиса се*, *столи* с *кула*, *ради били* със *ставали* *мокает*, *лъвове* с *раслани*, *подание* с *рая*, *съкровище* с *казна*.

Вижда се следователно, че ограничаването на турцизмите в българския език бе бърз, но не и внезапен процес. Неговото протичане при това ставаше неравномерно в отделните разновидности на общонародния език. Най-значително се отразяваше той в книжовния език, по-умерен бе неговият ход в разговорната реч, а най-бавен сред диалектите. Неговата интензивност се определяше и от характера на историческите моменти, които изживяваше българският народ. Колкото българското възраждане и да отбелязваше успехи, ограничаването на турцизмите в разговорната реч и в диалектите не можеше да отбелязва много голям напредък поради факта, че условията на двуезичие за големи части от българския народ продължаваха да са на лице в течение на по-голямата част от XIX в. Реша-

телен етап в непрекъснатия процес на намаление на турцизмите в български език представя без съмнение създаването на независима българска държава като резултат от войните, които храброто руско воинство води за освобождението на своя славянски брат българския народ от турско владичество. От този момент започнаха да отмират бърже на първо място всички думи свързани с мюсюлманското право, с административната, военна и гражданска организация на турската държава и на нейната монетна система. Изолирани са случаите, когато турски думи, отнасящи се към тая категория, проявиха по-голяма жизненост и продължиха да се употребяват до късно дори в езика на българската наука, напр. като *ешлеме* или *емлячно* право. В този период се слага началото на пълно изчезване и на голям брой турцизми, свързани с военното дело, които здраво се бяха вкоренили в езика на българското население, напр. като *аскер*, *силях*, *дженк*, *моарабе*, *байрак* и т. н. И в тая област обаче, както и в редица други, останаха здраво на своето място известен брой думи, за които в български език не можа да се намери сполучлив заместник, напр. *барут*, *курушум*, *фишек*, *сачми*, *топ*. На мястото на изчезналите турцизми във военното дело в българския език започнаха да се употребяват съответни русизми. Пък и навсякъде другаде, гдето в организацията на новата българска държава се налагаше да се запазят форми, познати и в старата турска държава, цялата съответна турска терминология бе заменена с руска. Изобщо първите десетилетия след Освобождението бележат най-високите точки от руско езиково влияние върху българския език. Много ясна представа за поразително бързото намаление на турцизмите в български език в епохата след Освобождението ни дава проучването на оная сбирка от турски лексикални елементи, която в самото начало на XX в. състави проф. Цонев и в която той се бе постарал да събере всички употребявани в по-голяма или в по-малка степен турски думи по негово време в български език. Дори един бегъл поглед върху тая сбирка би ни убедил веднага, че от всички изброени там и разделени в няколко семантични групи турски думи, в днешния български език се радва на живот едва една трета. Като пример можем да вземем категорията заемки, която се отнася до наименования на минерали, растения и животни. От изброените в Цоневия списък 143 турцизми, спадащи към тая категория, едва около 30 могат да имат днес по-нормална употреба. Останалите или са загубени напълно или имат характер на редки диалектизми. При това трябва да се има пред вид, че самата сбирка на проф. Цонев представляше един етап в изложението на непрекъснатото намаляване на турцизмите в български език. В тая сбирка напълно оправдано не намериха място голям брой от турцизмите, които фигурират в речника на Найдено Геров, който положително отразява едно по-старо състояние на българския език в това отношение.

Много бърз бе процесът на изчезване в българския език на заетите турски глаголи. Както се подчерта вече, изобщо техният брой в български език бе сравнително взето по-малък. Днешният български литературен език, като се оставят на страна изолирани случаи като *боядисвам* или *дамгосвам*, можем каза е почти на-

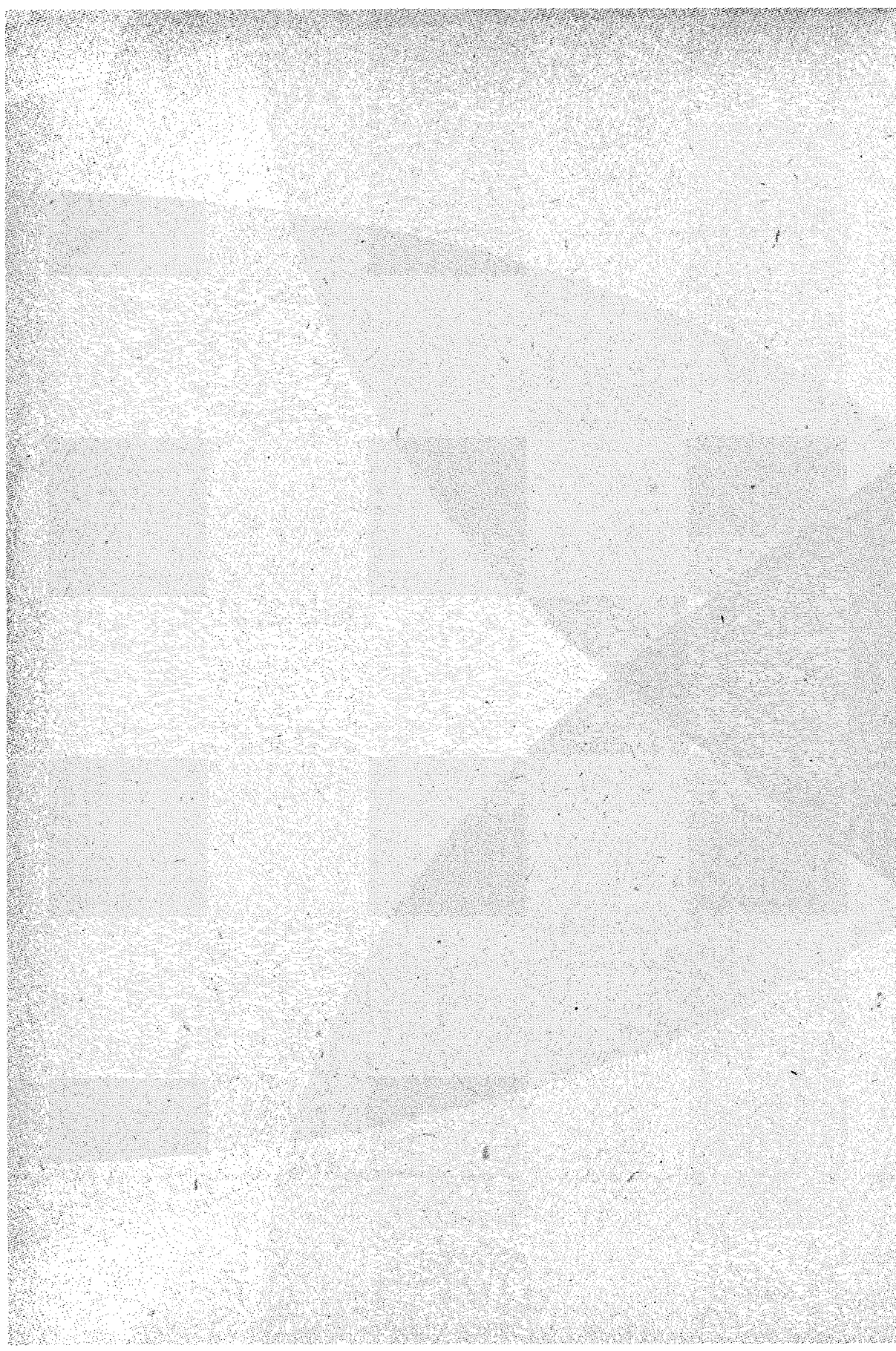
пълно прочистен от турски глаголни форми. Бързо изчезнаха и турските адвербиални и служебни думи. Съвсем чужди на днешния български литературен език са форми като *белки, карши, чунки, санки, бая, башка, биле, дил, сал, аджеба*, които могат да се чуят по диалектите и в разговорната реч. Употребяват се още *барем* и *зер*, но най-често в особена стилна окраска. Единствено здраво загнездил се служебна дума от турски произход в българския литературен език представя *чак*, която вече не се чувствава като турцизъм.

Ограничаването на турцизмите в диалектите и в неизисканата разговорна реч има някои много интересни последици. Възраждането на българския език чрез умело заместване на турцизмите с лесно подаващи се на широко разпространение славянски думи, взети в по-голямата си част от руски език, но все още носещи фонетичните и словотворни белези на старобългарски език, допринесе за рязкото отделяне на по-голямото число оцелели в разговорната реч турцизми като особена категория думи със своя специфична стилна окраска. Прякото свързване на тази категория думи с отживял своето време духовен и материален бит, им придава иронично, а много често и пейоративно значение. Така напр. в иронично-подигравателен стил вместо глагола *нагласявам* се употребява турцизъмът *курдисвам* или *уйдурдисвам*, *вм. спасявам се — куртулисвам*, *вм. уговарям — кандардисвам* и т. н. Същото нещо се отнася и до турските прилагателни и съществителни имена. В разговорната реч напр. в насмешливо-ироничен тон може да се каже *фукара* *вм. беден, завалия* *вм. нещастен, къотек* *вм. бой, късмет* *вм. щастие, дерадже* *вм. състояние, гайле* *вм. грижа, тюрлия* *вм. вид, съклет* *вм. притеснение, хаир* *вм. добрина, гюрултия* *вм. шум* и т. н. Всички тези случаи се използват не рядко и от българските писатели за оцветяване на речта на техни герои, взети от широките народни среди: С така създадите се особености на голям брой все още употребявани в разговорната българска реч турцизми се обяснява и фактът, че на последните се отделя значително място в така наречения български тарикатски говор, както и в жаргона на ученици и студенти. Не е трудно да се предвиди, че с нарастването на езиковата култура сред българското население въпросните турцизми, които придават на речта не малко вулгарен оттенък, постепенно ще изчезнат, с което ограничаването на турцизмите в български език ще се почувствува още по-силно.

Погрешно би било обаче да се твърди, че турските думи са окончателно премахнати дори от българския литературен език. Напротив доста голяма част турцизми са впуснали здраво корени в българския език и съставят днес един от най-значителните дялове в чуждия лексикален слой, възприет в български език. И тук намира потвърждение тезата в гениалния Сталинов труд „Марксизмът и въпросите на езикознанието“, че при кръстосванията, в които влиза в хода на своето историческо развитие даден език, при случаите, когато той излиза победител, винаги носи следи от победения език в своята лексика. Обикновено турцизмите в българския литературен език, с много малко изключения, се употребяват в своя първичен, непроме-

нев турски вид. За разлика от не по-малкия брой гърцизми в български език, които не се чувствуват вече като чуждици, по-голямата част от турцизмите са ясни по своя произход за съзнанието на днешния образован българин, който ги употребява в речта си. Друга част, при все че не претърпява никакви промени в своя фонетичен състав, обикновено за средния българин не издава ясно турския си произход, напр. *камара, леш, торба, лале, мукава, шал, шамар*. Трета не многобройна част от турцизмите се е подложила на промени било като е загубила типичното за турцизмите ударение върху последната сричка, било пък като е приела нови славянски наставки. Тази категория турцизми много здраво се е вплела в системата на българските имена и най-трудно се осъзнава като част от турския лексикален слой, напр. *гарга, кофа, пейка, фиданка, копче, топка, чанта, сопа, шемет*. Същия характер имат и прилагателните *калпав, ален, дорест, шишкав, кирлив*.

Интересните процеси, свързани с постепенното намаляване на турцизмите в български език, набелязани в най-общи черти в горните редове, все още не са станали обект на специално проучване в българското езикознание. А в същност те се оказват от много важно значение, защото засягат съществени страни в историята на формирането на българския национален език.

V ЛИТЕРАТУРЕН ЕЗИК И ДИАЛЕКТИ

от Стойко Стойков

I

Въпросите за същината на литературния (книжовния) език¹ и на териториалните диалекти (народните говори) и за тяхното взаимоотношение до сега у нас са поставяни и разглеждани много пъти, главно във връзка с разрешаване на редица теоретически и практически проблеми около устройството на българския литературен език. Почти всички български езиковеди и граматисти, от Неофит Рилски до наше време, са се занимавали с тях, изказвали са доста разнообразни схващания, но нито един не можа да разкрие специфичните особености на литературния език и на териториалните диалекти и не можа да посочи техните реални връзки и отношения. Това обаче не бе слабост само на нашите езиковеди, а бе изобщо слабост на буржоазното езикознание, което, изградено върху основите на идеализма, не бе в състояние да разкрие същината на езика като обществено явление и да посочи реалните отношения между литературен език и диалекти².

Едва през последните две десетилетия въз основа на редица изказвания на класиците на марксизма-ленинизма — Маркс, Енгелс, Ленин, Сталин — и по-специално въз основа на Енгелсовите трудове „Произход на семейството, частната собственост и държавата“ и „Франкският диалект“ и на Сталиновите трудове „Марксизмът и националният въпрос“³, „Националният въпрос и ленинизмът“⁴, Политическият отчет на ЦК пред XVI конгрес на ВКП(б)⁵ и др. въпросите за литературния език и диалектите бяха поставени на правилни, научни, марксистки основи. Известно забъркване и усложняване в марксисткото разглеждане на тия въпроси внесе т. н. „ново учение за езика“ на Н. Я. Мар и неговите ученици, изградено върху неправилни, вулгарно-материалистически схващания за езика като надстройка, като класово явление. Литературният език и диалектите обаче у нас не са разглеждани и осветлявани от позициите

¹ Терминът литературен (книжовен) език употребявам в обикновеното му общоприето у нас значение, равно на национален език. По-подробно за тия термини вж. тук забележката на стр. 139.

² В тая своя работа, за улеснение, с термина диалекти (говори) означавам само териториалните (местните, локалните) диалекти (говори).

³ Съчинения, т. 2, София 1949, стр. 245—308.

⁴ Съчинения, т. 11, София 1951, стр. 283—301.

⁵ Съчинения, т. 12, София 1951, стр. 299—307.

на „новото учение за езика“, та затова няма да се спирам на него¹.

Въпросите около литературния език и диалектите можаха да получат истинско и пълно разрешение едва в последно време — след като излезе епохалният труд на Й. В. Сталин „Марксизмът и въпросите на езикознанието“, в който с пределна яснота са формулирани основните положения на марксисткото езикознание. Сега въз основа на тия положения ние сме в състояние точно да определим същината на литературния език и диалектите, да посочим техните реални връзки и отношения и да дадем правилно, научно, марксистко разрешение на всички въпроси, свързани с езиковата теория и практика.

В тоя свой доклад, излизайки от основните положения на сталинското учение за езика, аз се опитвам да разясня общите принципни въпроси за същината на литературния език и диалектите и за тяхното взаимно отношение върху конкретен български материал, т. е. с оглед към български език, и същевременно критично преценявам изказаните до сега у нас схващания по тия въпроси.

II. ПРОИЗХОД И СЪЩИНА НА ДИАЛЕКТИТЕ И НА ЛИТЕРАТУРНИЯ ЕЗИК

1

В редицата статии и проучвания, появили се у нас във връзка с въпросите около диалектите и литературния език², обикновено не се разглежда, па дори и не се поставя основният въпрос — въпросът за произхода на диалектите, неразривно с който е свързан и въпросът за същината на диалектите. Повечето автори приемат диалектите като нещо дадено, съществуващо, без да търсят и без да обясняват причините, които са довели до тяхното оформяване. Единствен проф. Ст. Младенов до сега у нас се е занимавал по-специално с произхода на диалектите в български език. Според него

¹ Критика на неправилните вулгарно-материалистически схващания на Н. Я. Мар и неговите ученици вж. у Р. И. Аванесов, Новое учение о языке и лингвистическая география, Сборник „Против вулгаризации и извращения марксизма в языкознании“, т. I, 1951, стр. 278—309 и у С. Б. Бернштейн, Вопросы изучения славянских языков в свете трудов И. В. Сталина по языкознанию, Ученые записки Института славяноведения, т. III, 1951, стр. 5—38.

² По-важните от тях, излезли през последните 2—3 десетилетия са: Л. Андрейчин, Народни говори и книжовен език, Училищен преглед XLI, 1942, стр. 571—577; Ст. П. Василев, Книжовен и народен език, Българска реч IX, 1935, стр. 208—210; М. Григоров, Зараждане и развой на книжовния ни език, Враца 1922, 29 стр.; Книжовен език и народни говори, Учителска мисъл VI, 1924, кн. 3, стр. 153—156; Ст. Младенов, „Литературен“ език и народни говори („наречия“), Родна реч VI, 1933, стр. 174—176; Тряба ли да се запазят диалектите в българския език, Знагорч XVII, 1936, стр. 57—62; Българските народни говори и книжовния ни език, Родна реч XV, 1941, стр. 121—128; Съвременният български книжовен език и народните ни говори, София 1943, 68 стр.; Д. Осипин, Около книжовния език, Училищен преглед XXXV, 1936, стр. 984—995; Ст. Стойков, Книжовен език и народни говори, Език и литература II, 1947, стр. 37—41; Цв. Тодоров, Произход и развитие на българския книжовен език и въпросът за книжовен език, Годишник на Соф. у-т, Историко-филологически факултет, кн. XLIII, 1947, 24 стр.

„българските народни говори са се появили по силата на... всеобщата езикова антиномия за индивидуалното и социалното начало“ и „различните български народни говори свидетелствуват за многобройните прояви на българския народен дух“¹. Излизайки от своя идеализъм, проф. Ст. Младенов смята диалектите за последица от своеобразните прояви на българския народен „езиков дух“ и твърди, че те винаги са съществували и винаги ще съществуват, защото винаги ще съществуват условията, които ги създават².

Марксисткото езикознание въз основа на редица изказвания на класиците на марксизма установи, че диалектът е историческа категория. Това значи, че като разновидност на общия език диалектът не остава постоянно един и същ, че при разните общественно-икономически условия не се изменя еднакво, че закономерностите за неговото появяване, развитие и изчезване са обусловени от развоя на обществото³. Диалектът следователно не е постоянно, неизменно явление. Той се мени и има различни форми през отделните етапи от развитието на обществото, защото се намира в тясна връзка с него. Освен това процесите, при които се образуват диалектите, диалектните граници и степента на близост между отделните диалекти във всеки език са различни и зависят от конкретните исторически условия, при които живее и се развива народът — творец и носител на езика. Затова при изучаване на диалектите трябва най-широко да се прилага основният принцип на марксисткото езикознание — всеки конкретен език да се изучава „в неразривна връзка с историята на обществото, с историята на народа, на който принадлежи изучаваният език“⁴.

„Езикът — казва др. Сталин — е средство, оръдие, с помощта на което хората общуват един с друг, обменят мисли и постигат взаимно разбиране“⁵. Езикът дава възможност на хората да се обединят в общество и да организират своята трудова дейност, защото „без език, познат за обществото и общ за неговите членове, обществото прекратява производството, разпада се и престава да съществува като общество“⁶. За да може да изпълнява своите задачи като „най-важно средство за човешко общуване“ (Ленин), езикът трябва да бъде общ и единен за обществото. И затова той „като средство за общуване всякога е бил и си остава един за обществото и общ за неговите членове“⁷.

Обществото обаче не остава постоянно едно и също. С развитието на производителните сили, културата и пр. то се изменя и образува редица свързани едно с друго и развиващи се едно от друго обществени обединения, обществени единици — род, племе, народност

¹ Тряба ли да се запазят диалектите, Златогор XVII, 1936, стр. 61.

² Там, стр. 58.

³ В ж. Р. И. Аванесов, Учение о языке и диалекте в свете трудов И. В. Сталина по языкознанию, Вопросы языкознания в свете трудов И. В. Сталина, Москва 1952, стр. 295—296.

⁴ И. В. Сталин, Марксизмът и въпросите на езикознанието, София 1952, стр. 21.

⁵ Там, стр. 21.

⁶ Там, стр. 21.

⁷ Там, стр. 20.

(народ), нация. Всяка една от тия обществени единици има свои характерни особености, които между другото се отразяват и върху нейния език, та затова се говори за родови, племенни, народностни и национални езици. Тия родови, племенни, народностни и национални езици обаче не са отделни моменти, отделни качествени състояния в развитието на езиковата система, а са езикови цялости с различна плътност и различен обхват в зависимост от структурата на обществото. Всяка обществена единица — род, племе, народност, нация — е единна по език, но това единство приема различни форми, защото отразява характерните особености на обществената единица, здравината на връзките между отделните и съставни части. Изобщо езикът се определя като родов, племенен, народностен или национален „в зависимост от обема на неговите функции, т. е. до колко широко той обслужва общността на хората във всички сфери на тяхната дейност“¹.

Езикът като система постоянно се мени. Той се намира в състояние на непрестанно движение и развитие. Както изтъква другарят Сталин, „непрекъснатият растеж на промишлеността и селското стопанство, търговията и транспорта, техниката и науката изисква от езика полъване на неговия речник с нови думи и изрази, необходими за тяхната работа. И езикът, отразявайки непосредствено тези нужди, полъва речника си с нови думи, усъвършенствува своя граматичен строеж“².

Най-бавно в езика се мени граматичният строеж, по-бърже основният речников фонд, а най-бърже речниковият състав и фонетичният облик. При това промените във фонетичния облик и граматичния строеж се извършват по вътрешните закони на езика и не зависят от външни причини — от структурата на обществото и от състоянието на езика като родов, племенен, народностен или национален. А промените в речниковия състав и до голяма степен промените в основния речников фонд са в пряка връзка с промените в обществото и то както с развитието на производството, така и със смяната на общественно-икономическите формации. Изобщо всеки момент, в който общественият човек осъзнава околния свят или себе си, намира отражение в езика и то в неговия речник; всяко ново понятие, всеки нов предмет идва със свое название, със своя дума.

Промените в езика не се извършват с еднаква скорост. С развитието на писмеността, с установяването на литературните езици фонетичните и граматичните промени чувствително се забавят. А промените в речника следват промените в обществото — с общественно-политическите промени се мени и речниковият състав в общественно-политическата терминология, а с промените в производството се мени речниковият състав, свързан с производствената терминология.

¹ Г. Д. Санжеев, Образование и развитие национальных языков в свете учения И. В. Сталина, Вопросы языкознания в свете трудов И. В. Сталина, Москва 1952, стр. 337.

² И. В. Сталин, цит. съч., стр. 9.

Както вече се изтъкна, езикът винаги е бил и си остава общ и единен за обществото, но езиковото единство не е абсолютно и не трябва да се схваща механически. В езика постоянно се извършват промени, „с течение на времето той претърпява изменения, усъвършенствува се, подобрява и уточнява своите правила, обогатява се с нови правила“¹. При това промените в него не стават изведнъж, а бавно „по пътя на постепенното натрупване елементите на новото качество, следователно по пътя на постепенното отмиране елементите на старото качество“², т. е. в езика обикновено съществуват едни край други стари и нови форми. Езикът следователно се развива бавно и постепенно и то по вътрешните закони на своето развитие, по пътя на постепенното усъвършенствуване основните елементи, като в него постоянно се създават нови форми и постоянно отпадат стари.

Появата на новите форми във фонетиката и граматиката, както се каза, се обуславя от вътрешните закони на езика, но тяхното разпространение зависи от структурата на обществената единица, от функцията на езика. Ако обществената единица е напълно единна, новите форми се разпространяват навсякъде и постепенно изместват старите. Ако не е напълно единна, в зависимост от връзките, които съществуват между отделните части на обществената единица, членовете на която общуват помежду си в една или друга степен и имат съзнание за принадлежност към тая общност, то новите форми, главно фонетични и лексикални, се разпространяват в повече или по-малко ограничена територия. Тая особеност на езика да бъде общ и единен по граматичен строеж и основен речников фонд и да допуска известни отклонения във фонетичния облик и речниковия състав, дължащи се на оформяването на известни по-малки единици вътре в общата цялост — род, племе, народност, нация — дава възможност да се образуват диалекти. Диалектът е местна разновидност на общия език, която има с него еднакъв граматичен строеж и общ основен речников фонд, а се отличава с второстепенни езикови особености преди всичко във фонетиката и лексиката.³ Затова съществуването на диалектите не нарушава общността и единството на езика. Говорейки за езиците на племената и народностите, другарят Сталин изтъква, че наред с тях са съществували „диалекти, местни говори, но над тях е преобладавал и ги е подчинявал единният и общ език на племето или народността“⁴. Като се съпостави даденото тук определение на понятието диалект с определенията, давани у нас в миналото, веднага се хвърля в очи колко последните са едностранни, схематични и ненаучни. Така спо-

¹ Й. В. Сталин, цит. съч. стр. 24.

² Й. В. Сталин, цит. съч., стр. 27.

³ Г. Д. Санжеев дава следното по-пълно определение на диалект: „Диалектът е местна разновидност или местно отклонение на общонародния език, реч, която обслужва народните маси на определена част от общонародната територия, която има своя граматичен строеж и основен речников фонд, в общи черти съвпадащи с основния речников фонд и граматичния строеж на общонародния език, и която в своя исторически развой и по вътрешните закони на тоя развой е подчинена на общонародния език като по-нисша форма на по-висша“ (Известия АН СССР, Отделение литературы и языка, т. X, 1951, вып. 4, стр. 429).

⁴ Й. В. Сталин, цит. съч., стр. 11.

ред Ст. Младенов диалектът е „определена комбинация от езикови особености, които по отделно, всяка сама за себе си, може да се срещат и другде и да имат по-широко разпространение“¹. А според Цв. Тодоров „всякой говор представлява от себе си такава комбинация от езикови елементи, която е неповторима в тоя си вид и цялост на друго място нито с броя на елементите си, нито с тяхното взаимоотношение“².

2

В развоя на езика и диалектите марксистското езикознание можа да установи редица общи закономерности, свързани с развоя на обществото, с отделните обществено-икономически формации. Тия общи закономерности обаче приемат различна конкретна форма при отделните езици в зависимост от различните специфични културно-исторически и социално-икономически условия, при които живее и се развива народът, творец и носител на даден конкретен език. Затова, както изтъква другарят Сталин, „езикът и законите на неговото развитие може да се разберат само в случай, че той се изучава в неразривна връзка с историята на обществото, с историята на народа, на който принадлежи изучаваният език и който е творец и носител на тоя език“³.

3

През първобитно-общинния строй първата обществена единица е родът. „Езикът там бе общ, единен за целия колектив“, казва другарят Сталин⁴. От няколко близки по произход родове по-късно се образува по-висша обществена единица — племе. И племето е единно по език, макар че в него отделните родове могат да запазят някой свои езикови особености, които да очертаят началото на отделни диалекти.

Един от основните процеси, характерни за първобитно-общинния строй, е делението на племената и на племенните езици и диалекти на нови племенни езици и диалекти успоредно с уголемяването на племената и с тяхното териториално разселване. Така по пътя на делението, както изтъква Енгелс⁵, се образуват родствени племена с родствени диалекти. Тези родствени племенни диалекти, когато заемат ограничена и компактна територия, не загубват способността си да преживяват общи езикови процеси, т. е. запазват езиковата си връзка със сродните диалекти, а не се превръщат в отделни езици⁶.

През последната степен от развоя на първобитно-общинния строй с развитието на производителните сили се образуват, отна-

¹ Увод во всеобщото езикознание, второ допълнено издание, София 1943, стр. 218.

² Произход и развитие на българския книжовен език и въпросът за книжовен език, Годишник на Соф. у-т, Историко-филологически факултет, т. XLIII, 1947, стр. 23.

³ И. В. Сталин, цит. съч., стр. 20—21.

⁴ Там, стр. 10.

⁵ Произход на семейството, частната собственост и държавата, София 1947, Издание на БКП, стр. 96.

⁶ Б. В. Горнунг, В. Д. Левин, В. Н. Сидоров, Проблема образования и развития языковых семей, Вопросы языкознания, кн. 1, 1952, стр. 48—49.

чало за временни нужди, а след това за все по-дълъг период, повече или по-малко устойчиви обществени обединения — съюзи от родствени племена. При обединяването на родствените племена с родствени племенни диалекти вътре в племенния съюз започва известно сближаване, известно сливане на отделните родствени диалекти, при което диалектът на едно от племената, обикновено на това, което играе ръководна, господстваща роля, започва да влияе върху останалите и те му се подчиняват като негови разновидности, т. е. стават негови диалекти¹.

Така се знае, че южните славяни, които през VI и VII век заселват целия Балкански полуостров, се обединяват в няколко племенни съюза. От тия племенни съюзи е известен съюзът на седемте славянски племена в земите на днешна североизточна България.

4

В по-сетнешния развой на обществото, с разпадането на родовия строй и прехода към класовото общество, когато известен съюз от родствени племена се окаже траен по силата на едни или други благоприятни исторически условия, то той в продължение на няколко века се превръща в нова обществена единица — народност или народ. Народността е историческа категория — продукт на определена историческа епоха — епохата на класовите докапиталистически производствени отношения. Тя не е прост съюз от отделни племена, а е повече или по-малко устойчиво обединение, при което отделните племена загубват своята обособеност, своето самостоятелно съществуване, своето самоуправление и се сливат в една качествено нова обществена цялост с общо, единно управление в рамките на държавата.

Икономическа база на народността са докапиталистическите производствени отношения, които като например феодалните се характеризират с икономическа раздробеност и разпокъсаност.

Територията на народността се образува обикновено от сливането на териториите на отделните племена, влезли отначало в племенен съюз. При това територията добива извънредно важно значение, защото старото групиране на хората по кръв (роднинство) се заменя с ново групиране по територия.

Сливането на племената в една народност и образуването на териториални обществени единици в нея не означава непременно пълно изчезване на старите племенни различия. Обикновено вътре в народността се запазва известна племенна обособеност.

Важен характерен белег на народността е нейният език. Като обществена единица, която в сравнение с предходните обществени единици — племето и племенния съюз — има по-единна икономика, а с това и по-силни връзки между отделните членове, народността влияе обединително върху отделните родствени племенни диалекти

¹ За езиците и диалектите през първобитно-общинния строй по-подробно вж. у Р. И. Аванесов, цит. ст., стр. 297—300; Б. В. Горнунг, В. Д. Левин, В. Н. Сидоров, цит. ст., стр. 48—50.

и дава общата насока на тяхното развитие¹. Тия родствени диалекти, поради общия си произход от един език-основа, имат почти напълно еднакъв граматичен строеж и общ основен речников фонд. Сега близостта помежду им се засилва и се образува по-тясна езикова общност — народностен език, при която отпадат по-резките различия между предишните племенни диалекти и те започват да се изравняват. Същевременно на територията на народността се разпространяват и нови езикови явления, възникнали в известна по-малка нейна част. Така в езика на народността се появяват особености, които го отделят от езиците на сродни народности.

Поради особеностите на феодалната икономическа база народността не представя едно цяло в икономическо отношение, няма напълно единна икономика, а се състои от отделни феодални владения, повече или по-малко обособени и отделени едно от друго в икономическо и политическо отношение. Затова народността няма и не може да има единен език, а има само множество близки един до друг диалекти. Тия диалекти, както се каза, се оформяват териториално, успоредно с новото разделение на населението по териториалния принцип, и заместват предишните племенни диалекти. В едни случаи границите на новите диалекти могат да съвпадат напълно с границите на племето, а в други случаи може да се образуват нови диалекти като последица от преразпределението на племената, от тяхното числено увеличаване и териториално разширяване. Плътноста на населението се увеличава².

Езикът на народността, явявайки се общ и понятен за всички членове, реално съществува под формата на ред много близки местни диалекти, а не под формата на напълно общ, наддиалектен или извъндиалектен език. В зависимост от конкретните културно-исторически условия за нуждите на държавата и черквата на някои от тия диалекти може да се създаде и писменост, но тая писменост оказва много слабо, а в повечето случаи и не оказва никакво влияние върху останалите диалекти, оставайки си затворена в рамките на своя диалект. Така при народността се създава книжовен, по-правилно казано писмен език, на който може да се развие и значителна писменост, но който все пак си остава ограничен и задоволява само тесните нужди на известна много малка част от обществото — феодалната аристокрация и черквата, а не задоволява нуждите на широките народни маси, които през тая епоха изобщо са неграмотни. Освен това тоя книжовен език отразява характерната за феодализма диалектна раздробеност, т. е. той е и си остава отделен диалект. Най-сегне тоя писмен език, употребяван главно за нуждите на държавата и черквата, обикновено не се мени успо-

¹ За създаването на по-голямо единство при народността вж. Т. С. Шарандендзе, Процеси дифференциации и интеграции языков в свете учения И. В. Сталина, Вопросы языкознания, кн. 1, 1952, стр. 75. Изобщо за образуването на народността вж. И. Чамерян, Нация и народность, сп. Большевик, № 6, 1951, стр. 57—62.

² За езика и диалектите при народността вж. по-подробно у Р. И. Аванесов, цит. ст., стр. 300—307; Б. В. Горнунг, В. Д. Левин, В. Н. Сидоров, цит. ст., стр. 50—54.

редно с езиковото развитие, а фиксиран един път, дълго време, в продължение на цели векове, си остава същият, т. е. не следва общото развитие на езика, а изостава от него, та след време обикновено се получава значително различие между жива говорима реч и писмен език, и това различие с течение на времето все повече и повече се увеличава. Когато през този период се появи известен документ, обикновено административен, написан на жива говорима реч, то в него се отразява характерната за феодализма диалектна раздробеност¹.

Изобщо ролята на книжовния (писмения) език при народността е по-особена, та затова може да се използва и чужд,² дори мъртъв език, какъвто е случаят с черковнославянския език у нас, със старобългарски език у румъните, с латински език в Западна Европа, с арабски език в страните на мюсюлманския Изток и пр.

5

Българската народност се оформя от племенни съюзи на южните славяни, населяващи източната и южната част на Балканския полуостров, в продължение на няколко века — седми и осми век — и към средата на девети век тя вече е оформена. Това оформяване на българската народност рещително се подпомага от българската държава, основана през седми век.

Родствените диалекти на отделните племена и племенни съюзи, образували българската народност, постепенно започват да се сближават, в тях се развиват нови общи явления, които с течение на времето оформят езика на българската народност и го отделят от езика на другите славянски народности, на първо място от разположената в западните части на Балканския полуостров сръбска народност. Процесът на формиране езика на българската народност е бил сложен и дълъг. По ред исторически причини, свързани с развитието на българската народност и българската държава, той не е протичал едновременно и равномерно в цялата територия — в североизточните български земи е завършил по-рано отколкото в югоизточните и западните.

Езикът на българската народност реално се проявява под формата на ред диалекти, които имат еднакъв граматичен строеж, общ основен речников фонд и еднакви вътрешни закони. По-нататъшното развитие на тия диалекти става по сложен зигзагообразен път във връзка с конкретните съдбини на българския народ. По време на Първото и Второто българско царство диалектите се развиват по пътя на взаимното сближаване, понеже съществуват известни връзки между населението в рамките на българската държава, и то доста силни. А по време на Гръцкото и Турското робство, с развитието на чуждия феодален гнет, връзките между населението отслабват и диалектните различия се задълбочават. Независимо от

¹ Вж. В. Д. Левин, Некоторые вопросы истории русского языка в связи с историей народа, Русский язык в школе, кн. 3, 1952, стр. 17.

променливите исторически съдбини, българският народ никога не е загубвал съзнанието си за принадлежност към една народност — българската народност и е водил упорити борби за запазване на своя език. За тоя период от съществуването на българския език се отнасят думите на другаря Сталин: „Стотици години турските асимилатори се мъчиха да осакатят, да разрушат, да унищожат езиките на балканските народи. През този период речниковият състав на балканските езици претърпя сериозни изменения, бяха възприети много турски думи и изрази, имаше „сходства“ и „различия“, обаче балканските езици устояха и оцеляха.“¹

За нуждите на черквата през IX век у нас се създава писменост, т. е. един племенен диалект — диалектът на солунските славяни — се издига до книжовен, писмен език. С пренасянето и развитието на българската писменост в североизточна България, в тоя писмен език навлизат известни черти и от източните български говори. Издигането на един отделен диалект и превръщането му в писмен език не се отразява върху граматичния строеж на диалекта и върху неговия основен речников фонд, а главно върху неговия речников състав. За нуждите на черквата, а по-късно и за нуждите на държавата, в писмения (книжовния) български език навлизат множество нови думи — едни новосъздадени, други дословно преведени от гръцки, а трети направо заети от гръцки. Поради особено пиететно отношение на черквата към езика на първите преводи на свещените книги, поради особените прояви и особения характер на писмения език като език на традицията и поради голямото ограничение на писмеността и грамотността за нуждите на черквата и държавата, книжовният език през Първото и Второто българско царство се запазва такъв, какъвто е бил фиксиран още в IX век, т. е. откъсва се от постоянно развиващия се и постоянно променящия се народен език. И затова доста рано у нас се появява характерното за епохата на феодализма различие между книжовен (писмен) език и жива разговорна народна реч. А по време на турското робство, когато ролята на писмен и черковен език се поема от черковнославянския език, който представя руска редакция на старобългарския писмен език, това различие между писмен и говорим език значително се увеличава.

Българският писмен език и българският разговорен език по време на феодализма, колкото и да са били отделени и откъснати един от друг, все пак си оказват известно взаимно влияние, взаимно си въздействуват и то главно в областта на речника. Известни думи от писмения и черковнославянския език минават в диалектите, а отделни диалектни думи минават в писмения език.

При преминаването от феодализъм към капитализъм, с разрушаване на феодалната затвореност и разпокъсаност, се създава нацията, буржоазната нация — обществена единица, по-висша от народността. „Нацията — казва другарят Сталин — е исторически създадена се устойчива общност от хора, възникнала върху базата на

¹ Марксизмът и въпросите на езикознанието, стр. 25.

четири основни признака; именно: върху базата на общността на езика, общността на територията, общността на икономическия живот и общността на психическия облик, който се проявява в общността на специфичните особености на националната култура.¹

Икономическа база на нацията образуват капиталистическите производствени отношения. Със създаването на единна икономика, на единен пазар се установяват здрави и постоянни, редовни връзки между отделните части на населението и то започва да се обединява в едно. „През епохата на капитализма сферата на дейност на човека не само се разширява в стопанско-производствено и културно отношение, но и приема невидан и немислим по-рано териториален размах. Местните пазари се съединяват в общ пазар на страната, отделните райони в икономическо и във всяко друго отношение се циментират в едно неразривно цяло“.²

Със създаване на единна икономика при капитализма и със засилване на връзките между отделните части на населението се създава и оръдието за общуване между членовете на нацията — националният език.³ „В целия свят — пише Ленин — епохата на окончателната победа на капитализма над феодализма е свързана с национални движения. Икономическата основа на тия движения се състои в това, че за пълната победа на стопанското производство е необходимо завоюване на вътрешния пазар от буржоазията, необходимо е държавно обединение на територии с население, говорещо на един език, при отстраняване на всички пречки за развитието на тоя език и за закрепването му в литературата. Езикът е най-важно средство за човешко общуване. Единството на езика и безпрепятственото му развитие е едно от важните условия за наистина свободния и широк търговски обмен, съответстващ на съвременния капитализъм, за свободно и широко групиране на населението по всички отделни класи и на край условие за тясна връзка на пазара с всеки едър или дребен стопанин, с всеки продавач и купувач“.⁴

Националният език, както изтъква другарят Сталин, се образува въз основа на един от диалектите, т. е. един от диалектите се развива в национален език.⁵ Обикновено това е диалектът на тая

¹ Съчинения, т. XI, стр. 284; вж. и т. II, стр. 250.

² Г. Д. Сапжеев, Образование и развитие национальных языков в свете учения И. В. Сталина, стр. 337—338.

³ Националният език обикновено се нарича литературен или книжовен език, защото се оформя и закрепва главно в литературата (книжнината). Някои наричат литературен език и писмения език на народността. Има обаче съществена разлика между литературния, по-право казано писмения език през до-капиталистическите обществено-икономически формации и литературния (националния) език през епохата на капитализма и социализма, затова е погрешно те да се поставят на една плоскост. От това гледище не е право да се говори за старобългарски, среднобългарски и новобългарски литературен (книжовен) език. В развитието на българския език има два периода — старобългарски до XV век и новобългарски от XVI век до днес с писмен език през Първото и Второто българско царство и с национален език от началото на XIX век.

⁴ Съчинения, т. XX, изд. 4, стр. 368.

⁵ Справ. Марксизмът и въпросите на езикознанието, стр. 24.

територия, която по силата на ред исторически причини играе ръководна роля в процеса на оформяването на нацията, по-точно диалектът на най-значителния икономически, политически и културен център. А останалите диалекти на езика постепенно губят своите характерни отличителни черти, сближават се с националния език, сливат се с него и изчезват.¹ Така при капитализма се извършва едно ново езиково явление — „концентрация на диалектите в единен национален език, обусловена от икономическата и политическата концентрация“ (Маркс и Енгелс), т. е. силната политическа и икономическа концентрация, характерна за капитализма, пречи за по-нататъшното самостоятелно съществуване на диалектите и те започват да се развиват по пътя на все по-голямото им сближаване в единен национален език. Това сближаване и изравняване на диалектите става бавно и постепенно, като отначало отпадат ония диалектни особености, които най-рязко отличават диалекта от националния език и които се осъзнават от говорещите като „отклонения“, като „неправилности“, а след това отпадат и второстепенните отличителни особености. Така при капитализма се създава и се разпространява общонационална езикова норма — националният език, който постепенно стеснява и измества диалектите.

Изместването на диалектите от националния език, т. е. тяхното отпадане и изчезване, през епохата на капитализма обаче става много бавно и неравномерно. Това се дължи преди всичко на неравномерното развитие на капитализма, на неговата класова същност. Понеже всички части от националната територия не се възличат равномерно в процеса на капиталистическия начин на производство и пазарни връзки, то по-изостаналите в своето развитие краища със запазено дребностоково производство дълго време пазят своите диалекти, които напълно задоволяват нуждите на населението от средство за общуване във всички сфери на живота. Освен това през епохата на капитализма националната култура, развивана на национален език, остава в по-голяма или по-малка степен недостъпна за експлоатираното мнозинство от нацията — работниците и селяните, които в голямата си част са неграмотни или слабо грамотни. Най-сетне през епохата на капитализма всички членове на нацията не се включват във всички сфери на дейност, защото продължава да съществува коренно различие между града и селото, между физическия и умствен труд. Изобщо през епохата на капитализма националният език не успява да обхване всички членове на нацията и в значителна степен продължава да се пази характерната за феодализма диалектна раздробеност.

Когато един диалект легне в основата на национален език, това не значи, че тоя диалект направо става национален език, че националният език е диалект наред с другите диалекти. Диалектът дава само основата на националния език. Това е така, защото оформяването на националния език е сложен процес, в който вземат участие обикновено и други диалекти, та може да се каже, че националният език се формира върху цялото богатство на народната

¹ Срав. Марксизмът и въпросите на езикознанието, стр. 43.

разговорна реч. Освен това при формирането на националния език известно по-голямо или по-малко влияние оказва и съществуващата писмена традиция с писмен език, създаден и развит главно за нуждите на черквата и държавата през предишната общественно-икономическа формация.

В общото развитие на езика националният език не е качествено ново явление, което да се отличава по структурните си особености — граматичен строеж и основен речников фонд — от езика на народността, т. е. при образуване на националния език не се извършват съществени промени в структурата на езика. Националният език използва общонародния граматичен строеж и основен речников фонд, които са характерни и общи за всички диалекти на народността, и се оформя преди всичко със своя речник, т. е. онова, което го отделя от диалектите, в това число и от диалекта легнал в неговата основа, на първо място е речникът (речниковият състав). С развитието на икономиката, науката и културата речникът на националния език се обогатява извънредно много, в него навлизат хиляди нови думи за означаване на новите предмети, явления и понятия. Освен това в речника се изменя смисловото значение на значителен брой думи. Най-сетне от речника отпадат много остарели думи, означаващи изчезнали предмети, явления и понятия. Известни промени, известно обогатяване и усъвършенствуване се извършва и в граматичния строеж, но не изведнъж, а „по пътя на постепенно натрупване елементите на новото качество, следователно по пътя на постепенно отмиране елементите на старото качество“.¹ Така националният език се явява резултат от цялостното развитие на езика в протекание на много епохи, а не само резултат на капитализма или на въздигащата се буржоазия като класа, както до скоро се твърдеше от привържениците на новото учение за езика. Това е така, защото езикът е „продукт на цяла редица епохи, в продължение на които той се оформява, обогатява, развива, шлифова. Поради това езикът живее несравнено по-дълго от която и да е база и от която и да е надстройка“.²

Изобщо националният език в сравнение с диалектите е по-обработена, „по-висша форма, на която са подчинени диалектите като по-низши форми.“³ Затова напълно прав е М. Горки като изтъква, че „делението на езика на литературен [= национален] и народен значи само това, че имаме работа с така да се каже „суров“ език и обработен език.“⁴ Като по-висша фаза в разволя на езика, националният език позволява да се създаде на него национална литература, той е, пак по думите на Горки, „литературно обработен народен език“. Това обаче съвсем не значи, че диалектите са „беден език“, че на тях не може да се създава художествено творчество. Напротив. Макар и по-елементарни по граматичен строеж и по-бедни по речник в известни семантични области, главно в областта на науката, техниката и изкуството, диалектите дават широки възможно-

¹ Й. В. Сталин, Марксизмът и въпросите на езиковедството, стр. 27.

Там, стр. 7.

³ Там, стр. 13.

⁴ М. Горький, Литературно-критическите статии, Москва 1937, стр. 345.

сти за високо художествено творчество, свидетелство на което са прекрасните произведения на народната поезия (фолклора).

И тъй през епохата на капитализма езикът се явява в две свои форми — от една страна като национален (литературен, книжовен) език, а от друга като ред териториални диалекти с еднакъв граматичен строеж и общ основен речников фонд.¹

7

Българската нация започва да се формира през втората половина на XVIII век с разлагането на турската феодална система и с появата на парично-стоките отношения. Тя се оформява през първата половина на XIX век, когато българското занаятчийско производство и българската търговия вземат национални размери, когато се създава национален пазар, който свързва българската народност от всички краища на българската територия в едно икономическо цяло.²

Успоредно с оформяването на българската нация се оформява и българският национален език, главно въз основа на североизточните балкански говори.

Оформяването на българската нация и на българския национален език се извършва по дълъг и сложен път под влияние на ред конкретни исторически условия, които определят характера и посоката на тяхното развитие, които са причина българският национален език да се изгради по свой собствен път и да има днешния си облик. По-важните от тях са следните:

1. Липса на самостоятелна българска държава. Българската нация се оформя в границите на многонационалната турска държава по пътя на ожесточени борби срещу чуждото икономическо, политическо и културно господство не само на турци, но и на гърци.

2. Липса на един икономически, политически и културен център, чийто диалект да се издигне и да се наложи като национален език.

3. Липса на здрава литературна традиция и на оформен писмен език, който съществено да подпомогне изграждането на единната национална езикова норма.

Българският национален език, както се каза, се изгражда върху основа на североизточните балкански говори, но той не е отделен североизточен диалект, например Търновският, както не-

¹ По-подобно за националния език и за диалектите през епохата на капитализма вж. у Р. И. Аванесов, цит. ст., стр. 307—311; Г. Д. Санжеев, Образование и развитие национальных языков в свете учения И. В. Сталина, Вопросы языкознания в свете трудов И. В. Сталина, стр. 321—352; Т. П. Ломтев, Некоторые вопросы марксистско-ленинского учения о национальных языках, Вопросы филологии, кн. 2, 1950, стр. 31—50; В. М. Жирмунский, Образование и развитие национальных языков в свете учения Ленина-Сталина о нации, Иностранные языки в школе, кн. 4, 1952, стр. 11—29; В. И. Панов, Об отличиях национального языка от языка народности, Вопросы языкознания, кн. 6, 1952, стр. 120—125; К вопросу о развитии языка народности к национальному языку (библиографическая справка), Вопросы языкознания, кн. 6, 1952, стр. 126—135.

² За образуването на българската нация вж. А. Бънков, Марксистско-ленинската теория за нацията и национално-колониалния въпрос, София 1951, стр. 24—25.

правилно се твърди¹, или пък Габровският, издигнат до национален език. Територията на североизточните балкански говори, т. е. областта от двете страни на Средна Стара планина и Средна гора, през епохата на формирането на българската нация има ръководна роля в икономическия и културния живот, та затова североизточните балкански говори лягат в основата на българския национален език.

При оформяване на българския национален език известно влияние оказва и съществуващата от по-рано писменост на черковнославянски език, който първите наши книжовници като Н. Рилски, Н. Бозвели и др. смятат за стар истински български език и който се опитват да застъпват в една или друга степен в книжовната си дейност. През тридесетте и четиредесетте години на миналия век у нас се разгарят оживени спорове за характера на литературния ни език, които завършват с пълна победа на народната разговорна реч с нейните най-характерни особености в граматичния строеж: членна форма, липса на падежи и пр.² — и тия особености през петдесетте и шейсетте години се възприемат като единни норми на литературния език. Националният език, за да може успешно да изпълнява своята роля като оръдие за общуване между всички членове на нацията, трябва да бъде понятен и достъпен за цялата нация. Затова при формирането на българската нация народно-разговорният език започва да приема върху себе си функцията на средство за общуване между всички членове на обществото във всички сфери на тяхната дейност и да измества черковнославянския писмен език или изкуствения книжовен език, изграден върху черковнославянски елементи, на първо място върху падежната му система. Така практиката, нуждите на обществото налагат народно-разговорния език, а конкретните културно-исторически условия издигат до национален език народно-разговорната реч от областта на североизточните говори.

В изграждането на българския национален език особено голямо влияние оказва и руският национален език, та може да се каже, че българският национален език се изгражда под благотворното пряко влияние на руския език.³

Друга характерна особеност на българския национален език е, че той се изгражда и оформя главно като език писан. До Освобождението, па и дълго след него, само писмената форма на националния език се възприема като общозадължителна и стремежът е еднакво да се пише. Много по-късно, едва през последните няколко десетилетия, се постави и въпросът за еднаквия изговор, т. е.

¹ „В основата на нашия книжовен език е легвало преди стотина години източното наречие около Балкана, предимно от областта на гр. Велико Търново“ (Л. Андрейчин, Училищен преглед, ХLI, 1942, стр. 573); вж. още С. Б. Бернштейн, Известия АН СССР, Отделение литературы и языка, IX, 1950, вып. 2, стр. 117.

² За образуването на българския нац. език вж. още С. Б. Бернштейн, К вопросу о периодизации истории болгарского языка, Известия АН СССР, Отделение литературы и языка, вып. 2, стр. 116—117; А. Теодоров-Балан, Към историята на българския език, Периодическо списание, кн. XXXII—XXXIII, 1890, стр. 242—286, кн. XXXIV, 1890, стр. 511—541.

³ Вж. Б. Цонев, История на българския език, т. II, София 1934, стр. 344—345.

за правоговора. Затова писмото (писането) е оказало значително влияние върху звуковото оформяне на българския национален език и във фонетично отношение той значително се отличава от североизточните балкански говори. Например той не притежава една от най-характерните фонетични особености на североизточните говори — редукцията, т. е. изговорът на широките гласни *a*, *o*, *e* като съответните тесни *ъ*, *у*, *и* или *ь* в неударено положение (*зилѐну* вм. „зелено“, *дърѐвѐ* вм. „дарове“, *глад'ѐн* вм. „гладен“ и пр.). В българския национален език не са застъпени и ред други фонетични особености на североизточните балкански говори като преглас на т. н. палатално *a* (*'a*) в *e* пред мека сричка (*пулѐни* вм. „поляни“, *йѐсли* вм. „ясли“, *шѐпки* вм. „шапки“ и пр.), меки съгласни в краесловието (*сол'*, *кон'*, *пѐт'* и др.) и пр. Дори и якането, което е заето направо от североизточните балкански говори, има свой собствен облик в българския национален език, поради продължителното му отбелязване с особена буква *ъ*, която позволява двояк—якав и екав изговор (*мл'ъко* = *мл'ако* и *млѐко*)¹.

Когато се говори за българския национален език като за ново явление, оформило се през първата половина на миналия век, и когато той се съпоставя с българските диалекти, трябва да се имат пред вид няколко важни положения. А те са:

1. Българският национален език не е съвсем ново явление, нов език, а е само по-висша фаза в развоя на общонародния български език. Той се отличава от отделните български диалекти, в това число и от североизточните балкански говори, на първо място по своя речник, а след това и по своя фонетичен облик. А е еднакъв с тях по граматичен строеж и основен речников фонд. Затова отношението между литературния език и териториалните диалекти не е отношение между две езикови системи, а отношение на една по-обработена форма към една по-необработена. В историята на българския език, българският национален език не е нов, отделен период, а заедно с диалектите влиза в т. н. новобългарски период, който започва откъм XVI век и който по отношение на старобългарски език има ред нови специфични особености в граматичния строеж, на първо място аналитично изразяване на граматичните отношения между съществителните.

2. Разликите между отделните български диалекти съвсем не са така значителни, както обикновено се мисли и както може да се заключи от някои диалектоложки проучвания. Усилията на диалектолозите до сега у нас бяха насочени само към онова, което отделя, което отдалечава диалекта от останалите диалекти и от литературния език, та затова в диалектоложките описания то се изтъкваше и подчертаваше. Марксисткото езикознание внесе пълна светлина и тук. Фактите ясно показват, че териториалните диалекти на един език образуват здраво единство, оформена цялост, защото имат еднакъв граматичен строеж, общ основен речников фонд и до голяма степен еднакъв речников състав, а се отличават един от

¹ Вж. Ст. Стойков, Язовият въпрос в новобългарския книжовен език, Годишник на Соф. у-т, Историко-филологически ф-т, т. XLIV, 1948, стр. 121.

друг главно по фонетичните си особености. Затова наличието на диалекти не нарушава единството на общонародния език, единството на неговия граматичен строеж и основен речников фонд, или, както изтъква другарят Сталин, наличието на диалекти „не отрича, а потвърждава наличието на общонароден език, клонки на който са те и на който са подчинени.“¹

Истинността на това положение много ясно проличава при съпоставяне на отделните български диалекти. Така например от текстовете, дадени като образци на по-важните български диалекти в съставената от мен „Христоматия по българска диалектология“ (София 1951), ясно се вижда, че отделните български диалекти се различават помежду си по фонетични и речникови особености, а са еднакви по граматичен строеж и по по-голямата част от речника си. Дадените в христоматията текстове съдържат около 30.000 думи, от които особени, диалектни са само около 1170.

3. Изграждането на българския литературен език като средство за общуване на нацията, като средство, на което се твори висока култура, литература и наука, е станало бавно и постепенно с усилията на редица поколения и то главно чрез обогатяване на речника. Като орган за по-висша и по-разнообразна дейност, националният език се обогатява с хиляди нови думи, свързани с науката, изкуството, техниката, общественно-политическия живот, културата и и пр. До създаването на българската нация и на българския национален език българският народ е бил угнетяван и спъван в своето развитие от феодалната турска власт, та затова езикът му е бил беден откъм думи, свързани с науката, техниката, изкуството, общественно-политическия живот и пр. Едва с оформяването на българската нация и на българския национален език в речниковия състав на българския език навлизат множество нови думи, които дават възможност за изразяване на такива понятия. И така главно чрез обогатяване на речника народният език се превръща в национален език.

При изграждане лексиката на българския национален език се проявява друга една особеност. Първите наши просветни и книжовни дейци започват да гонят системно турските думи и да ги заместват с домашни или чужди. При това гонене на турски думи те не започват безогледно да коват нови думи въз основа на съществуващия български речников материал — основни думи и продуктивни словообразователни елементи, — както това правят например чехи и унгарци, а в повечето случаи заемат думи направо от най-близкия и най-богатия славянски език — руския език. Освен това от руски те заемат и необходимите им нови думи за означаване на новите понятия. Посредством руски в български език навлиза и по-голямата част от международната европейска лексика.

При оформяване на българския национален език се извършват и други промени в речника. От речниковия състав опадат голям брой остарели думи. Освен това се изменя и смисловото значение на известен брой думи.

¹ Марксизмът и въпросите на езикознанието, стр. 20.

При оформяване на българския национален език най-сетне се извършват известни промени и в граматичния строеж на общонародния език по пътя на неговото подобряване и усъвършенствование. В него например се развиват някои нови глаголни форми като деепричастията на *-ейки, -айки* (*ходейки, знаейки, имайки* и пр.), заети от западните и македонските говори, въвежда се сегашното действително причастие на *-ещ, -ащ* (*ходещ, знаещ, имащ* и пр.), сегашното страдателно причастие на *-м* (*видим, носим, уважаем* и пр.) и др. Тия подобрявания и усъвършенствования в националния език стават много бавно и са сравнително взето малко, та с пълно право може да се каже, че не се отразяват съществено върху структурата на езика. Това ясно личи, когато се съпоставят образци от българския национален език през отделните епохи от неговото съществуване. Например дори и езикът на Рибния буквар на Петър Берон, издаден в Брашов през 1824 год., който се смята за първата книга, написана на говорим български език, много слабо се отличава от българския литературен език в днешния му вид, що се отнася до граматичния му строеж. Разликите, до колкото ги има, са главно в областта на речника и в областта на фонетиката.

8

И тъй българският национален език е обработена, усъвършенствувана форма на общонародния български език на народността, представян от отделните териториални диалекти. Той е историческа категория — характерно явление за нацията — и, както подчертава др. Сталин, е „по-висша форма, на която диалектите са подчинени като нисша“.¹ Освен това националният език има много по-богат речник и то за понятия, свързани с науката, техниката, изкуството, обществено-политическия живот и пр. Най-сетне българският нац. език се изменя много бавно. Той се намира под постоянния контрол на писмеността и за него е характерна граматичната нормализация, която в основата си е свързана с писмената форма на езика. А диалектите се намират в положението на безписмените езици, та се изменят сравнително по-бързо. Освен това сферата на употреба на диалекта е доста ограничена в рамките на семейния и частния живот, в общуването между съседи и другари.²

От всичко казано до тук е напълно ясно, че националният език не може да бъде смятан за отделен, особен диалект и че не може да се поставя на една плоскост с териториалните диалекти, както това прави напр. А. Т.-Балан. А. Т.-Балан настоятелно поддържа, че „българският книжовен език в полето на целокупния български език на народа е особит говор или наречие между всички български говори или наречия“³, че „той се развива и строи като български книжовен

¹ Марксизмът и въпросите на езикознанието, стр. 13; и Л. Андрейчин (Училищен преглед ХLI, стр. 573) твърди, че „диалектите са по-елементарна, а книжовният език е по-висша форма на езика“.

² По-подробно за тия разлики вж. Ст. Стойков, Книжовен език и народни говори, Език и литература II, 1947, кн. I, стр. 37—41.

³ Българска граматика, дял I, за думите, част I, звукословие, София 1930, стр. 2.

говор между българските народни говори¹. Това схващане с пълно право отхвърлят още Ст. Младенов², Л. Андрейчин³ и Цв. Тодоров⁴, излизайки обаче също така от не напълно правилни позиции.

Неправилни схващания за същината на книжовния език у нас имаше и Ст. Младенов, който теоретически отричаше неговото съществуване, както изобщо отричаше съществуването на общ език в обществото. Изхождайки от позициите на субективния идеализъм, той смяташе, че „първично и същинско битие имат едничко индивидуалните говори, говорите на отделните лица, като носители на език, ... че строго погледнато на земята има толкова езици, колкото са живите човеци, надарени от бога с езикова „способност“⁵. „Напълно еднакъв говор няма нигде между някои човеци тук на земята — еднакъв говор от гледището на съвременното езикословие е чиста безсмислица“⁶. „В действителност въобще съществуват само индивидуални говори и езици на отделни човеци, а общият „литературен“ език е фикция, в която вярват като нещо неприложно само ограничени „граматици“ и невежи „писатели“⁷.

Към териториалните диалекти обаче Ст. Младенов проявява известна слабост, та затова допуска тяхното реално съществуване покрай индивидуалните говори. „Книжовният език у нас, както и навсякъде другаде, не съществува като някакъв отделен език извън индивидуалните говори на книжовните дейци или извън многобройните народни говори, т. н. географски диалекти, на които са представители и отделните писатели“⁸. „Това, което във всекидневния обиход се нарича и се смята общ литературен език, не съществува като строго определен или особен език, някак издигнат над индивидуалните писателски и народни говори“⁹.

Тия схващания на Ст. Младенов за същината на литературния език и диалектите с пълно право отхвърлят като неправилни още Л. Андрейчин и Цв. Тодоров, които изтъкват, че „книжовният език не може да се схваща като изключителна функция на диалектите“¹⁰, че „е съвсем недопустимо да се отрича реалното съ-

¹ Нова българска граматика, София 1940, стр. 1; вж. още Списание на българската академия на науките, кн. LII, 1935, стр. 95—100; Училищен преглед XXXVI, 1937, стр. 188; Училищен преглед XXXVII, 1938, стр. 132.

² Списание на Българската академия на науките, кн. XLVIII, 1934, стр. 23—25.

³ Училищен преглед XLI, 1942, стр. 577; Основна българска граматика, София 1944, стр. 10.

⁴ Произход и развитие на българския книжовен език и въпросът за книжовен език, Годишник на Соф. у-т, Историко-филолог. ф-т, т. XLIII, 1947, стр. 23.

⁵ Към вокализма на новобългарския книжовен език с оглед на римите у най-видните поети, Годишник на Соф. у-т, Историко-филолог. ф-т, т. XXX, 1934 стр. 5; Увод во всеобщото езикознание, София 1943, стр. 214—217.

⁶ Списание на Българската академия на науките, кн. XLVIII, стр. 30.

⁷ Увод во всеобщото езикознание, стр. 222.

⁸ Граматика на българския език, София 1939, стр. 3; Към вокализма на българския книжовен език, стр. 4.

⁹ Към вокализма на бълг. кн. език, стр. 6.

¹⁰ Л. Андрейчин, Училищен преглед XLI, стр. 576; вж. още Основна българска граматика, стр. 10.

ществуване на книжовния език¹, който „е също такава реалност, каквато реалност представят и народните говори“².

Неправилни схващания за същината и произхода на литературния език срещаме и у други наши езиковеди като Цв. Тодоров, Л. Андрейчин и Ст. Стойков. Например Цв. Тодоров смята, че литературният език е последица от стремежа да се създаде общ език, когато диалектите поради „засилващото се с времето диференциране биха могли да създадат сериозни пречки за непосредствено общуване и разбиране“³. Подобни мисли изказва и Л. Андрейчин, според когото „всеки културен народ си изработва определени общи и постоянни езикови норми, задължителни за всички образовани среди. Така се създава книжовният език на един народ“⁴. Неправилни в своята основа са схващанията и на Ст. Стойков, който разглежда книжовния език и диалектите като дадености извън времето, без да държи сметка, че те са исторически категории, обусловени в своята същина и функция от конкретни обществено-исторически условия⁵. По-правилни са схващанията, които Ст. Стойков развива в своите записки „Българска диалектология“ (София 1950).

9

И тъй българският литературен (национален) език е реално езиково явление, което образува единство, цялост с българските диалекти. Българският литературен език и българските диалекти представят две страни на общонародния български език, два етапа в неговия развой. Те обаче не са две езикови системи, които се противопоставят една на друга и водят борба помежду си. Напротив те си сътрудничат, като диалектите постепенно се сближават и сливат в единния национален (литературен) език. Българският литературен език не се противопоставя на диалектите и като втори език, защото е само по-висша, по-напреднала фаза в разволя на общонародния език. Затова усвояването му не представя особени трудности. Широките народни маси усвояват националния език бавно и незабелязано, успоредно с промените в бита, с приобщаването им към националната култура. Но при буржоазната нация националният език не може да обхване напълно всички членове на нацията, защото капитализмът, поради своята класова същност, не е в състояние да преодолее противоречието между града и селото, между физическия и умствения труд. Затова през тая епоха диалектите се запазват в една или друга степен, продължават да съществуват, като общата им тенденция е да се сближават с единната национална норма. Това обаче не изключва възможността те да развият в себе си понякога и особености, главно фонетични, които не само не ги сближават, но ги и отдалечават от националния език.

¹ Цв. Тодоров, Произход и развитие на българския книжовен език и въпросът за книжовен език, стр. 24.

² Там, стр. 10.

³ Там, стр. 3.

⁴ Основна българска граматика, стр. 8.

⁵ Вж. Книжовен език и народни говори говори, Език и литература II, кн. I, стр. 37—41.

10

Едва през епохата на социализма със създаване на социалистическата нация, когато всички членове на нацията напълно се приобшат към националната по форма (т. е. по език) и социалистическа по съдържание култура, когато се премахне съществената разлика между физическия и умствения труд, между града и селото, диалектите ще изчезнат бавно и незабелязано, т. е. едва тогава ще се осъществи пълната „концентрация на диалектите в единен национален език, обусловена от икономическата и политическата концентрация“ (Маркс и Енгелс).¹

III. ВЗАИМООТНОШЕНИЕ МЕЖДУ НАЦИОНАЛЕН ЕЗИК И ДИАЛЕКТИ

1

След като се разясниха основните въпроси около произхода и същината на националния (литературния) език и диалектите, ще трябва да се разгледа и един по-специален въпрос, а именно въпросът за обогатяването на националния език от диалектите и за диалектизмите в националния език. Националният език, както вече видяхме, произлиза от диалектите и представя по-висш етап в развоя на общонародния език. Неговото отношение към диалектите обаче не остава постоянно едно и също. Отначало, при оформяване на националния език, в зависимост от конкретните исторически условия, влиянието на диалектите е по-силно и то не на всички, а само на някои от тях. Така при изграждане на българския национален език главно участие вземат североизточните балкански говори, западните говори вземат слабо участие, а югоизточните говори и по-специално родопските говори не вземат почти никакво участие. Освен това при оформяване на българския национален език, както и през първите периоди от съществуването му, в него по-лесно проникват елементи, на първо място думи, от отделните диалекти. По-късно, с окончателното оформяване и затвърдяване на българския национален език, влиянието на диалектите постепенно намалява и отслабва, за да стане много малко, почти незначително след време. И това е напълно естествено. Както вече се изтъкна, диалектите на един език са еднакви по граматичен строеж, по основен речников фонд и до голяма степен по речников състав, т. е. всеки език има общонароден граматичен строеж и речник. И именно тоя общонароден граматичен строеж и речник образува основата на националния език. Оформен въз основа на известни диалекти, националният език се развива, макар и бавно, по вътрешните си закони, които в общи черти са присъщи и на всички диалекти.

¹ За диалектите през епохата на социализма вж. Г. Д. Санжеев, Образование и развитие национальных языков в свете учения И. В. Сталина, стр. 350—353; вж. още Т. П. Ломтев, Некоторые вопросы марксистско-ленинского учения о национальных языках, стр. 42—43.

Националният език и диалектите се различават помежду си, както вече на няколко пъти се подчерта, на първо място по фонетични особености, а след това по особености в речника.

Фонетичните разлики между националния език и отделните диалекти са различни. В зависимост от диалектното разчленение на общонародния език и от конкретните културно-исторически условия, при които се е образувал националният език, в едни случаи те са по-малки, а в други случаи по-големи. Така българският национален език във фонетично отношение е доста близък до североизточните балкански говори, но не е равен на тях по всичките си особености. Например той е еднакъв с тях по заместниците на старобълг. ъ, ѧ, ѣ, ѧ, ѣ, а се различава по изговора на широките гласни в неударено положение, по изговора на *a* след палатална съгласна и пр. В останалите български диалекти има ред фонетични особености, като напр. изговор на *a*, *o*, *e* вместо старобълг. ъ, ѧ, изговор на *й* вм. *л'* и пр., които не се срещат в българския национален език и за които няма изгледи да влязат в него. Дори и употребата на меки съгласни *т'*, *д'*, *н'*, *л'* в краесловието, която някои наши езиковеди като А. Т. Балан, Ст. Младенов и др. смятат за голямо предимство на езика, няма изгледи да се възприеме в българския национален език. Изобщо българският национален език във фонетично отношение е напълно оформен и няма никакви основания да се допуска, че той може да се „обогати“ със звукови особености, които днес са живи в отделните български диалекти, в това число и в североизточните балкански говори.

Малко по-особено е положението с речника. В лексикално отношение диалектите се отличават доста един от друг и то главно по речниковия си състав. Наистина между тях има известни разлики и в основния речников фонд, но тия разлики са много малки. Например в основния речников фонд на западните говори има думи като *нога* (крак), *мачка* (котка), *кошуля* (риза), *он* (той), *сакам* (искам), *кина* (късам), *окам* (викам), *найда* (намеря), *варкам* (бързам), и пр., които не са влезли в основния речников фонд на българския национален език. Такива думи, макар и малко на брой, се срещат и в североизточните говори, например *припор* (стръмен път), *гудя* (слож), *чета* (броя), *гълча* (говоря), *договеждам се* (досещам се), *жерка* (воденица), *нине* (сега), *вричам се* (обещавам) и пр. Изобщо във всеки диалект има по няколко стотици думи, засягащи най-разнообразни страни на живота, които са особени, типични за диалекта. Едни от тях имат равнозначни заместници в националния език, а други означават понятия, тясно ограничени и непосредно свързани с някои особености в бита и производството, та затова липсват в националния език.

Когато стане дума за обогатяване на литературния (националния) език от диалектите, обикновено се има пред вид словното богатство на диалектите. Обаче в оформени литературни езици, какъвто е днешният български, само много малка част от особените диалектни думи може да бъде възприета. Това са 1. названия на предмети и понятия, за които няма думи в литературния език, и 2. названия, които могат да подпомогнат изграждането на някои специални

терминологии в науката (ботаническа, зоологическа, геоложка, медицинска и др.), в производството и пр.

2

Диалектните думи (диалектизмите) заемат малко по-особено място в художествената литература. В нея те са застъпени сравнително по-широко и функцията им е предимно стилистическа. За да очертаят и характеризират известен герой или за да предадат местна окраска (локален колорит), писателите и поетите понякога си служат с отделни диалектни думи. По своето положение и по своята роля в художественото произведение обаче тия думи се изравняват с професионалната и арготичната лексика, т. е. с ония пластове на общонародния речник, които се намират на границата на всеобщата употреба. Затова по начало, независимо от тематиката, употребата на диалектизми в художествените творби трябва да бъде умерена и да се регулира от изискването за общонародния характер на националния (литературния) език.

3

Въпросите за диалектната лексика и за обогатяването на литературния език с думи от диалектите отдавна занимават нашите езикови теоретици и писателите. До скоро у нас бе широко разпространено мнението, поддържано главно от Ст. Младенов, че „от диалектите иде живата вода на книжовния език“¹, че „общия „литературен“ език не може да съществува без живи народни говори“², че „всеки литературен език бедствува да се лиши от образност и емоционалност, ако непрекъснато не се опреснява с неизчерпаемите и животворни богатства на народните говори“³, че „без живите струи на народните говори всеки книжовен език избледнява, измахва се и се излага на опасност да се обърне в еднообразно, сухо и досадно есперанто, без багри и отсенки в думите, без емоционалност, сиреч без качества да раздвижи душата, да развълнува слушателя или читателя и най-сетне без признак на личното или индивидуалното“⁴ и, че „трябва да благодарим на небесния отеп, че с безкрайното разнообразие на народните ни говори ни е дал неизчерпаема рудница за езиково благо, с което непрестайно да обогатяваме, да украсяваме и да усъвършенствуваме книжовния си език“⁴.

Тия неправилни по своята същина мисли на Ст. Младенов, развивани от него в продължение на повече от три десетилетия и възприети от редица негови последователи като Ст. П. Василев, М. Григоров, Ас. Марков, Д. Маджаров, К. Куев и др.; са причина за широкото разпространение на ред неправилни възгледи за отношението на диалектите към литературния език.

¹ Граматика на българския език, стр. 5.

² Увод во всеобщото езикознание, стр. 222.

³ Съвременният български книжовен език и народните ни говори, София 1943, стр. 53.

⁴ Съвременният български книжовен език и народните ни говори, стр. 9.

Преди всичко не е вярно твърдението на Ст. Младенов, че „тъй наречените литературни езици не могат да съществуват без народни говори“¹. Литературният език наистина се изгражда върху диалектите, но в своето развитие той постепенно се откъсва от тях и продължава да се развива по свой път като по-висша фаза в разволя на общонародния език. Липсата на правилни научни схващания за произхода и същината на диалектите и литературния език е причина Ст. Младенов да смята, че диалектите винаги са съществували, съществуват и ще съществуват успоредно с литературния език, като постоянно го обогатяват. „Всички литературни езици, през всички времена (р. м. — Ст. Ст.) и у всички народи, непрестанно са били обогатявани във всяко отношение с думи, живописни епитети, поетични фигури и синтактични образи из простонародните говори, които са били, са и ще бъдат навсякъде (р. м. — Ст. Ст.) неизчерпаемата съкровищница на езикови бисери. Из народните говори винаги са идели ония свежи и животворни струи, които са обезсмъртили творенията на всички велики майстори на словото у всички народи“². Воден от тия си неправилни възгледи за вечното съществуване на диалектите Ст. Младенов в специална статия „Тряба ли да се запазят диалектите в българския език“³, пише, че „на тоя въпрос може да се отговори само утвърдително“⁴. Според него „народните говори винаги са съществували и винаги ще съществуват, защото са проява на основните антиномии на езика, който е дейност абсолютно индивидуална и абсолютно социална: всеки говори и пише по своему“⁵. А както вече се изтъкна подробно (вж. тук стр. 131), диалектите не са постоянно явление, резултат от противодействието между индивидуалното и социалното в езика. Те са историческа категория, появила се при известни конкретни обществено-исторически условия, и тяхното съществуване не е вечно.

Подобни мисли за голямата ценност на диалектите като постоянен източник за обогатяване на литературния език срещаме и у ред други наши езиковеди и книжовни дейци като Л. Андрейчин, Д. Осинин, Ас. Марков, А. Т.-Балан и др. Така Л. Андрейчин, който изобщо има правилно отношение към диалектите и литературния език, твърди, че „въпросът за отношението между книжовния език и диалектите не е загубил и днес, нито ще загуби и в бъдеще своето значение“, защото диалектите „могат винаги да служат като извор за обогатяването на книжовния език“⁶. Според Д. Осинин „пътят на откъсване от народните говори е път на големи загуби“⁷, а според Ас. Марков „безсъмнена истина е, че литературният език съществува и непрекъснато се създава върху поч-

¹ Тряба ли да се запазят диалектите в българския език, Златоког XVII, 1936, стр. 57.

² Там, стр. 57.

³ Златоког XVII, 1936, стр. 57—62.

⁴ Там, стр. 58.

⁵ Там, стр. 58.

⁶ Народни говори и книжовен език, Училищен преглед XLI, 1942, стр. 574.

⁷ Около книжовния език, Училищен преглед, XXXV, 1936, стр. 987.

вата на живите народни говори¹. Много високо над литературния език поставя диалектите и А. Т.-Балан, който твърди, че „простият българин и досега е по-добър думски творец отколкото са мнозинството наши книжевни люде“².

Изобщо както Ст. Младенов, така и редица други наши езиковеди и книжовници имат неправилно, неисторическо отношение към диалектите като проява на чистия народен дух, като вечно творческо езиково начало.

Погрешността на тия възгледи относно диалектите и литературния език особено ясно личи в светлината на основните Сталински положения за общонародния характер на езика и за диалектите, развити в гениалния му труд „Марксизмът и въпросите на езикознанието“. Литературният (националният) език е средство за общуване на цялата нация и в него не могат да се внасят произволно и безразборно диалектни думи, колкото и красиви да ни се струват, щом като имат установени и общоприети точни литературни съответствия. Изобщо в един оформен и развит литературен език, какъвто е днес българският, много малко са диалектните думи и форми, които могат да го обогатят. Употребата да диалектни думи и форми в повечето случаи затруднява разбирането и е в противоречие с основната функция на литературния език като средство за общуване на нацията. Уместно е тук да се припомнят думите на М. Горки, че „пристрастието към провинциализмите, към местните думи, така пречи на яснотата на изображението, както затруднява нашия читател вмъкването на чужди думи в руската фраза“³.

Също така неправилно и погрешно е обаче и пренебрежителното отношение към диалектите и диалектизмите, което се среща у някои наши литературни критици и теоретици. Например П. Зарев като се спира на значителния брой диалектни думи в романа на Ст. Ц. Даскалов „Път“, смята едни от тях за „грозни думи, характерни за селския жаргон във Врачанско“⁴. В тоя случай П. Зарев прави съществена грешка като нарича диалекта на населението във Врачанско „селски жаргон“ и като смята редица характерни негови думи за „грозни“. В подкрепа на своето схващане П. Зарев привежда следните думи на другаря Сталин: „диалектите и жаргоните представят клонки от общонародния национален език, лишени от каквато и да е езикова самостоятелност и обречени на жалко съществуване“⁵. Но тук има недоразумение. Цитираната мисъл на др. Сталин не се отнася изобщо за териториалните диалекти, а само за класовите „диалекти и жаргони“ на дворянската аристокрация и на горните слоеве на буржоазията, за които става дума на това място в труда на др. Сталин „Марксизмът и въпросите на езикознанието“. На същото място др. Сталин изтъква, че „тия диалекти и жаргони нямат свой граматически строеж и основен речников фонд“, а на

¹ Граматика и жива реч, Родна реч XIII, 1939, стр. 70.

² Българска граматика, София 1930, стр. 88.

³ М. Горький, Литературно-критически статии, стр. 530.

⁴ За по-високо идейно-художествено отразяване на действителността, Работническо дело, бр. 142 от 22. V. 1951 год.

⁵ Марксизмът и въпросите на езикознанието, стр. 12.

друго място ги характеризира със следните думи: „Класовите диалекти, които по-правилно би било да се нарекат жаргони, обслужват не народните маси, а тясна социална върхушка. При това те нямат свой собствен граматичен строеж и основен речников фонд. Поради това те съвсем не могат да се развият като самостоятелни езици“¹. А „местните („териториални“) диалекти напротив обслужват народните маси и имат свой граматичен строеж и основен речников фонд. Като се има пред вид това, някои местни диалекти в процеса на образуването на нациите могат да легнат в основата на националните езици и да се развият като самостоятелни национални езици“². И тъй П. Зарев е прав като се отнася отрицателно към злоупотребата с диалектизми у Ст. Ц. Даскалов, но греша като смята диалектите за жаргони, а диалектните думи за „грозни думи“.

4

Такова е положението на теоретическия езиковедски фронт у нас. Какво е обаче положението в практиката? До каква степен разгледаните по-горе схващания на нашите езиковеди-теоретици намират отражение в практическото езиково строителство? Трябва да се подчертае, че нашата езикова практика е била по-направен път отколкото някои наши теоретици като Ст. Младенов, Ст. П. Василев и др. Опитите за внасяне на диалектизми в нашия книжовен език са сравнително малко. Същото е и в художествената литература. Най-големите майстори на българското художествено творчество, колкото и на теория да се отнасят с почит и обич към диалектните думи, много внимателно внасят диалектни елементи в своите творби. Те се стремят да пишат на разбран и общодостъпен език, като спазват особеностите на общоприетия и установен български литературен език.

Интересни примери за приобщаване към нормите на установения литературен език и за отказване от особеностите на родния диалект намираме в творчеството на редица наши поети и писатели. Ще приведа няколко примера от Хр. Ботев и Ив. Вазов.

Известно е, че Христо Ботев внимателно е преработвал своите стихотворения, като при всяко ново издание е внасял в тях редица поправки. Между тия поправки за нас представят по-специален интерес ония случаи, при които той заменя диалектни думи и форми, характерни за родния му говор, с книжовни съответствия. Хр. Ботев работи главно през 70-те години на миналия век, когато българският литературен език още не е бил установен в днешния си вид, но все пак е бил оформен, и той е чувствувал, че известни думи и форми в неговото творчество не са литературни, че се отклоняват от общоприетата употреба, та ги заменя с литературни съответствия. Така Ботев заменя *ния* с *ние*, *тебя* с *тебе*, *повна* с *помна*, *грешан* с *грешен*, *песян* с *песен*, *мойти* с *моите*, *сюрмаси* със *сиромаси*, *нь* с *но*, *вов* с *във*, *сос* със *със* и пр. Ето и самите поправки:

¹ Марксизмът и въпросите на езикознанието, стр. 42.

² Там, стр. 42.

Първоначално

Поправено

Бедния народ тръпн, и ния
без срам, без укор *броими* време.

А бедният роб тръпн, и *ние*
без срам, без укор *броиме* време.
(Елегия)

Млад съм аз, *ал'* младост не *повна*,
ах, па и да *повна* не рова
туй шо съм аз вече намразил
и пред *тебя* с крака погазил.

Млад съм аз, *но* младост не *помна*
пак и да я *помна*, не рова
туй, що съм азе намразил
и пред *тебе* с крака погазил.
(До моето първо либе)

На бога само ти се надявай.
Боже помилуй! — *грешан* съм ази,
думай, моли са и твърдо вярвай —
бог не наказва когото мрази!

На бога само ти са надявай:
„Боже, помилуй! — *грешен* съм азе*,
думай, моли са и твърдо вярвай —
бог не наказва когото мрази...
(Борба)

Ти излез майко та слушай,
с *мошти* братя невръстни,
моята *песян* юнашка

Ти излез, майко, послушай
със *моите* братя невръстни
моята *песен* юнашка.
(На прощаване)

Запей и ти *песян* такава

Запей и ти *песен* такава
(До моето първо либе)

Нъ чуйш ли как пее гората?
Чуваш ли как плачат *сюрмаси*?

Но чуйш ли пее гората?
Чуйш ли как плачат *сиромаси*?
(До моето първо либе)

Нъ кълни майко проклинай
Нъ кажи какво да правя?
Нъ стига ми тази награда

Но кълни, майко, проклинай
Но кажи какво да правя?
Но... стига ми тая награда
(На прощаване)

Юнак *вов* младост и с сила мъжка.

Юнак *във* младост и в сила мъжка.
(Хаджи Димитър)

И братя ти и двоица
полежаха, па изгниха
отровени *вов* тъмница.

Братята ти и двоица
полежаха, па изгниха
отровени *във* темница.
(Странник)

Кръста е забит *вов* живо тело

Кръстът е забит *във* живо тело
(Елегия)

Земи жена хубавица
или някоя *сос* имот;

Земи жена хубавица
или грозна *със* имот;
(Странник)

При преработката на своите стихотворения Ботев заменя и някои лексикални диалектизми с литературни думи като *загна са със спусна са, гният с гинат*¹, *дору с даже, тва с туй, кво с що, кви с какви* и пр.:

¹ Глаголът *гние* в диалектите означава и „гине“ (Вж. Ив. Хаджов, Стихотворенията на Ботева, том първи, София 1947, стр. 102).

Първоначално	Поправено
Па са <i>загна</i> к нейна мама	Па са <i>спусна</i> к нейна мама (Пристанала)
Как <i>гният</i> сили и младост	Как <i>гинат</i> сили и младост (До моето първо либе)
И играйш <i>дору</i> кога ти свирят!	И играйш <i>даже</i> , кога та бият! (Гергьовден)
... <i>Т'ва</i> е казало стадо от вълци във овчи кожи	... <i>Туй</i> е казало стадо от вълци във овчи кожи (Борба)
Но кажи <i>к'во</i> са могле да сторят?	Но кажи <i>що</i> са могле да сторят? (Борба)
Защо и как съм загинал и <i>к'ви</i> съм думи издумал	Защо и как съм загинал и <i>какви</i> думи издумал (На прощаване)

От приведените примери ясно личи стремежът на Ботев да пише на установения и общоприет литературен език, като се освобождава от ред диалектни форми и думи. Наистина тия случаи не са много, но те са характерни и показват тенденцията в развитието на неговия език.

В стихотворенията на Ботев обаче и след направените поправки остават диалектни форми и думи, които по негово време сигурно не са се чувствували така силно като отклонение от литературната езикова норма. Такива форми са твърдите глаголни окончания (*позна, рова, паза, губа, права, хода, любя, забрава; пищат, гонат, любат, видат, мразат, теглат, пищат* и пр.), кратките местоименни форми на *-а* (*ма, та, са* вм. *ме, те, се*), множествено число на *-е* при многосрични съществителни имена от мъжки род и при причастия (*калугере, другаре, камъне; правиле, биле, разпнале*), форми с редуцирани гласни (*сми, теби, казахми, плачи, иди*) и други диалектни форми (*последнята, чекаме, плачах, влачах, байряк, сяка, зема, секиму, синца* и пр.). Интересно е да се изтъкне, че издателите на Ботевите стихотворения в последно време, в това число и най-добрите от тях Мих. Димитров и Ал. Бурмов, заменят тия диалектни форми със съответни литературни (*помна* с 'помня', *рова* с 'ровя', *паза* с 'пазя', *пищат* с 'пищят', *калугере* с 'калугери', *другаре* с 'другари', *сми* със 'сме', *теби* с 'тебе', *последнята* с 'последната', *чекаме* с 'чакаме', *плачах* с 'плачех', *байряк* с 'байрак', *сяка* с 'всяка', *зема* с 'взема' и пр.).

И въпреки всички тия поправки в стихотворенията на Ботев днес са останали няколко диалектни форми като *желби* вм. 'жалби' (Майце си), *пиени* вм. 'пияни' (Гергьовден), *наеден* вм. 'наяден' (В механата), *Стоянкин* вм. 'Стойкин' (Пристанала), *мечтаях* вм. 'мечтаех' (Майце се) и пр. главно в рими, но те почти не се чувствуват и не се забелязват.

Подобни поправки — замяна на диалектни думи и форми с литературни — намираме и в творчеството на Ив. Вазов. Тук ще приведа няколко примера от романа му „Под игото“. Издаден за пръв път през 1889—1890 год в Сборника за народни умотворения, тоя

роман е преиздаван много пъти, но още в първите няколко издания авторът му внася редица поправки, между които има и доста случаи със замяна на диалектни форми и думи с литературни. Така Вазов заменя ред диалектни форми като *ния* с *ние*, *тие* с *тия*, *утрента* с *утринта*, *можа* с *мога*, *увлеца* с *увлека*, *нели* с *нали*, *давно* с *дано*, *веке* с *вече*, *подиря* с *подире*, *нема* с *нима*, *ний* с *ние*, *вий* с *вие*, *живей* с *живее*, *чуйш* с *чуеш*, *лей* с *лее*, *замеща* със *замества*, *селяне* със *селяни*, *граждани* с *граждани*, *махалени* с *махаленци*, *червек* с *червей*, *дошли* с *дошли*, *българе* с *българи*, *белочерковчани* с *белочерковчани* и пр.¹ Ето и самите поправки:

Първоначално	Поправено
Направи, както <i>ния</i> докторите на болните (СбНУ II 108) ² .	Направи, както <i>ние</i> докторите на болните (IV 370).
... много от <i>тие</i> погледи не бяха благосклонни (СбНУ II 87).	Много от <i>тия</i> погледи не бяха благосклонни (IV 347).
Свещта горя до <i>утрента</i> (СбНУ II 98).	Свещта горя до <i>утринта</i> (V 285).
Аз би искал..., но като не <i>можа</i> (СбНУ I 148).	Аз би искал..., но като не <i>мога</i> (IV 206).
Грехота ще бъде да <i>увлеца</i> това момиче в нещастие (СбНУ I 104).	Грехота ще бъде да <i>увлека</i> това момиче в нещастие (IV 146).
Немецът <i>нели</i> го заклаха (СбНУ III 22).	Немецът <i>нали</i> го заклаха (V 372).
Той впиваше очи в дола <i>давно</i> зърне някого (СбНУ III 18).	Той впиваше очи в дола <i>дано</i> зърне някого (IV 463).
... жена Ви не боледува <i>веке</i> (СбНУ II 24).	... жена Ви не боледува <i>вече</i> (II 273).
... <i>влачаха</i> върволица кола <i>подиря</i> си (СбНУ II 138).	... <i>влачеха</i> върволица кола <i>подире</i> си (IV 407).
<i>Нема</i> за това идехте тук? (СбНУ I 43).	<i>Нима</i> за това идехте тук? (IV 68).
<i>Ний</i> пак захващаме подробно разказа си (СбНУ II 4)	<i>Ние</i> пак захващаме подробно разказа си (IV 252).
Да <i>живейш</i> , бай Марко, и България да <i>живей</i> (СбНУ II 80).	Да <i>живееш</i> , бай Марко, и България да <i>живее</i> (V 272).
... той трябва пък топове да <i>лей</i> (СбНУ II 16).	... той трябва пък топове да <i>лее</i> (IV 266).
... сляп инстинкт за самосъхранение <i>замеща</i> всичките му други нравствени сили (СбНУ I 8).	... сляп инстинкт за самосъхранение <i>замества</i> всичките му други нравствени сили (V 22).
... неколцина верни <i>селяне</i> го <i>навиждаха</i> (СбНУ I 137).	... неколцина верни <i>селяни</i> го <i>навестяваха</i> (IV 192).

¹ Примерите за замяна на диалектизми с литературни думи в „Под игото“ вземам от непубликуваната още работа на д-р Кети Ничева „Редакционни промени в романа „Под игото“ от Ив. Вазов“. Тук я изказвам своята голяма благодарност.

² Употребените тук съкращения означават: СбНУ I, II, III — Сборник за народни умотворения, кн. първа, втора и трета, София 1889, 1890; II — Второ издание, София 1894; III — Издание трето, София 1896; IV — Издание четвърто, София 1910; V — Издание пето, София 1921.

Някои *българе* уверяваха, че графът бил *погребен* (СбНУ II 2).

... *гражданете* зарязваха търговията (СбНУ II 84).

... приятели и врагове са еднакво добре *дошли* при прага на вечността (СбНУ II 372).

... имаше сватба и в нея *участвоваха* всичките *махлени* (СбНУ II 79).

Някои *българи* уверяваха, че графът бил *погребан* (IV 250).

... *гражданите* зарязваха търговията (V 277).

... приятели и врагове са еднакво добре *дошли* при прага на вечността (IV 375).

... имаше сватба и в нея *участвуваха* всичките *махленци* (IV 336).

При преработката на романа си „Под игото“ Ив. Вазов заменя и тясно диалектни думи с литературни съответствия, например: *пропори* с *пробие*, *съникаса* със *свгледа*, *прислал* с *припасал*, *варди се* с *вижда се*, *клюмна* с *кимна*, *плата* със *заплата*, *вет* със *стар*, *драговолен* с *доброволен*, *къде* с *към* и пр.:

Първоначално

... не беше мислимо да си *пропори* път до трона на Огнянова (СбНУ I 126).

В това слабо осветлено търкало Огнянов *съникаса* всякакви неопределени форми (СбНУ III 16).

Тя беше се *прислала* с една синя престилка (СбНУ I 13).

Ней ѝ *се вардеше* отвратителен тоя живот вече (СбНУ II 157).

Господин Фратю му *клюмна* съгласително с глава (СбНУ I 124).

... аз живея от спестеното, от учителската *плата* (СбНУ II 70).

Дядо Манол му беше *вет* приятел (СбНУ I 6).

... да му дадат вид на *драговолен* подарък (СбНУ I 159).

Цанко тръгна попарен *къде* вратата (СбНУ I 156).

Поправено

... не беше мислимо да си *пробие* път до трона на Огнянова (IV 176).

В това слабо осветено търкало Огнянов *свгледа* всякакви неопределени форми (IV 461).

Тя беше се *припасала* с една синя престилка (V 211).

Ней ѝ *се виждаше* отвратителен тоя живот вече (III 445).

Господин Фратю му *кимна* съгласително с глава (IV 173).

... аз живея от спестеното, от учителската *заплата* (V 260).

Дядо Манол му беше *стар* приятел (IV 16).

... да му дадат вид на *доброволен* подарък (IV 221).

Цанко тръгна попарен *към* вратата (V 175).

Приведените примери за замяна на диалектни форми и думи с литературни у Ботев и Вазов са добро потвърждение на изтъкнатото вече положение за общозадължителния характер на литературните (националните) езикови норми, на които се подчиняват всички, в това число и най-изтъкнатите писатели и поети. Дори и ония от тях като Хр. Ботев и Ив. Вазов, които творят през периода на формирането на литературния език и които дейно участват и него-

вото изграждане, не пишат на родния си диалект, а се стараят да пишат на установяващия се литературен език, съобразявайки се с неговите норми. Затова при преработката на своите творби те отстраняват ония езикови форми и думи, които схващат като диалектни, като отклонение от литературния език. Това е така, защото литературният език за тях не е фикция, не е „непостижим идеал“, както твърди Ст. Младенов, а е реалност, даденост, която задължава всички, които пишат, да ѝ се подчиняват. Това се потвърждава и от по-сетнешната практика в нашата художествена литература.

Обикновено се смята, че употребата на повече или по-малко диалектни форми и думи в художествената литература се определя от тематиката. Ако тя е селска, диалектизмите били не само допустими, но и необходими. Това обаче не е така. Селската тематика дава само по-големи възможности на автора да употреби диалектизми, но техният брой и вид зависи от неговия художествен метод, от неговите схващания за начина, по който трябва да бъде отразена действителността.

Селската тематика е основна тематика в нашата литература. Обаче отделните писатели, които пишат на теми, свързани със селото, в различна степен си служат с диалектни думи и форми както в авторската реч, така и в речта на героите.

Например най-големите наши писатели Иван Вазов, Елин Пелин, Йордан Йовков и др., в чието творчество широко е застъпена селската тематика, употребяват сравнително малко диалектни думи. Така Ив. Вазов в известните си разкази „Дядо Йоцо гледа“, „Една българка“ и „Иде ли?“ си служи само с по няколко диалектни думи като средство за косвена или пряка характеристика на героите. В „Дядо Йоцо гледа“ той употребява *безрамник* (вид мъжка горна дреха), *държавка* (всичкият недвижим имот на едно лице), *анджак* (та именно, тъкмо), *талим* (военно обучение), *миндизин* (инженер), *калъчка* (сабя), *аскерлия* (войник), *челяк*, *видох*, член за мъжки род -о (*Началнико е уморен; За кого, за какво дириш началнико? И добре го гледат челяко*); в „Една българка“ — *карпа* (скала), *чини* (прави), *христиени*, *унуче*, глаголно окончание -м за 1 л. ед. число, сегашно време (*Аго, чекай, чекай, молим те! Да му четем, хаджи, за здраве*); а в „Иде ли“ — *книга* (писмо), *хабер* (известие), *мюдже* (дар, даван на лице, което първо донесе радостна вест), *ракла* (сандък), *ремик* (ремък), *христиени*, *Стоене*, *Стоенчо* и пр. Дори и в поемата му „из шопския живот“ „Грамада“ диалектните думи и форми са сравнително много малко: *щерка* (дъщеря), *челяк* (човек), *презръчник* (дълга кърпа, която се слага на колената при хранене), *рачи* (иска), *съпкасва* (съглежда), *гуди* (сложи), *найде* (намери), *вече* (обеща), *угажда* (усеща), *людски* (чужд), *пъси* (кучи), *дека* (къде) и пр.

Подобно на Вазов умело и ограничено използва диалектните елементи и Елин Пелин. Макар че в творчеството си изобразява селския бит в западните български земи, главно в Софийско, той си служи с много малко диалектизми, които повишават художественото изобразяване на действителността, без да бъдат пречка за пра-

вилното разбиране. Ето някои диалектизми, които се срещат в творчеството на Елин Пелин: *нане* (обръщение към по-възрастен мъж, бай, чичо, I, 211, II 164, 247, 259)¹, *момляче* (момиче, II 36), *тропо-зан* (ограда на чердак, II 18), *судурма* (чердак, II 34), *водник* (място където се поставят съдовете за вода, I 133), *ногавици* (кожи, с които се увиват краката, за да предпазят от одрасване, II 306), *кана* (шапка, I 212), *палурче* (малък плосък съд за ракия с тесен отвор за пиене, I 219), *клопотарче* (звънче, I 96), *вител* (уред за връзване на снопи, I 53), *кладекче* (извор, II 77), *орум* (път, II 67), *стока* (добитък, I 151), *навиляк* (количество слама, сено и пр., което може да се вземе на един път с вида, I 130), *чукундур* (пвекло, II 260), *ручок* (обед, II 9), *мразници* (студени тръпки, I 110), *берекет* (плодородие, II 259), *видело* (светло, I 66), *возгара* (горчива плюнка, I 135), *омисъл* (мисъл, I 129), *нозе* (крак, I 147), *немой* (недей, I 174), *сакам* (искам, II 166), *кара* (карам се някому, укорявам, I 64, II 90, 164), *цуна* (целуна I 64), *чувам* (отглеждам, I 51), *чини ми се* (струва ми се, I 99), *наставям* (добавям, I 156), *навиквам* (карам се някому, укорявам, I 67), *пременя се* (преоблека се, I 221), *пърпелишкам се* (търкалям се, ваям се, I 46), *уривам* (карам се, ругая, II 16, 28), *оградисвам* (заболявам, понеже съм стъпил на „нечисто“ място, урочасвам, II 53), *приклопя* (притворя, I 216), *благ* (сладък, II 382), *же-жък* (топъл, горещ, I 91), *русуляв* (възрус, I 221), *гноен* (тлъст, I 113), *смал* (за малко, насмалко, I 263), *божем* (уж, I 60), *барем* (поне, I 58), *намерешки* (на око, на глед, I 80), *пролети* (пролетно време, I 230), *вечери* (вечерно време, вечер, I 228) и пр. Тия и други подобни думи се срещат както в авторската реч, така и в речта на героите. В повечето случаи те засягат характерни особености в бита.

При разглеждане на диалектните елементи в творчеството на Елин Пелин трябва да се подчертае, че лицата, които произлизат от средата на народа, не говорят на диалект, а на литературен език. В тяхната реч се срещат само отделни характерни диалектни думи и някои дребни диалектни особености, характерни за западните диалекти от рода на *па оно* (II 164, 166), *па ете* (I 58) и пр.

Също и в разказите на Йордан Йовков със селска тематика броят на диалектните думи е много малък, почти незначителен. Така в сборника „Ако можеха да говорят“ се срещат само няколко десетки диалектни думи като *брезна* (бразда, 13)², *хергеледжия* (коњар, 129), *аргатаин* (ратай, 7), *сундурма* (пруст, 91), *хает* (коридор, 50), *соба* (стая, 178), *дам* (обор, 8), *згъл* (кошара, 119), *доярник* (място за доене, 119), *стърга* (проход, през който се прекарват овцете една по една при доене, 120), *сака* (мехове за носене на вода, 196), *рукла* (куп наредени дърва за горене, 203), *милини* (баница, 51), *вулия* (кожена овчарска торба, 83), *мочуга* (къса и здрава тояга с топка на края, 142), *алаша* (кон, който кара макара за вадене на

¹ Примерите са взети от Събрани съчинения на Елин Пелин, Издание на „Български писател“, София 1950; I — том първи, II — том втори.

² Примерите са взети от изданието Йордан Йовков, Ако можеха да говорят, разкази, София 1939 год.

вода, 111), *калаузи* (преден впряг волове в плуг, 13), *бутрак* (вид бурен, 33), *пайвант* (въже, с което се спъва кон, като му се връзва преден крак за заден, 117), *кладня* (висока продълговата копа, 14), *тезек* (изсушен говежди тор, употребяван за гориво, 9), *алай* (почести, 7), *мисирлици* (ниви с царевича, 38), *кабил не е* (не е възможно, 151), *сайдисвам* (почитам, уважавам, 151), *призлее ми* (стане ми лошо, 125), *кулест* (жълтеникиво-червен — за кон, 132), *топарлачест* (топчест, 35), *начасничав* (непостоянен, 66), *неугадешката* (неусетно, 39), *отадям* (отивам, 154) и пр.

Правилно и пестеливо използване на диалектни форми и думи наблюдаваме и у редица други по-нови наши писатели, които изобразяват селския бит като Г. Караславов, Ил. Волен, Кр. Григоров и др.

Например Г. Караславов в романа си „Снаха“ употребява много малко диалектни думи — едни за означаване на понятия и отсенки в значенията, които липсват в българския литературен език, а други за придаване местен колорит: *синурдаш* (съсед по имот, 106¹), *копунтия* (краен бедняк, 152), *цици-баби* (особен вид насекоми, 189), *дъбица* (младо дъбово дърво, 64), *властуна* (стебло на растение, което се влачи по земята, 42 — *тиквина властуна*), *иловица* (глинеста почва, 165), *карък* (високата част на браздата, 34, 82), *дрън* (буца, 8, 12 — *дрън сирене*), *присоска* (снадено парче на дреха, 47), *котмач* (ядене от гъсто сварено овче мляко, 98), *наръч* (количество, което може да се обхване с две ръце, 213), *акранка* (врътничка, 96), *тейко* (баща, 21), *сватанак* (сват, 97), *тормаче* (биволче, 13), *моловка* (вид цвете, мушкато, 136), *кайначе* (изворче, 6), *пладника* (обед, 183), *икрам* (уважение, 103), *кър* (землище поле, 107), *редушка* (епидемия, 174), *дусна се* (дръпна се обидено, 157), *отягам се* (разтакам се, не работя съвестно, 223), *лъщя се* (разтакам се, не работя съвестно, 6), *калъфосвам* (слагам калъф, 102), *скитасам* (забележа, видя, 185), *помреня* (притворя, 122), *сколасвам* (успявам, 6), *калесвам* (каня, 167), *курдисвам се* (разполагам се, 269), *немой* (недей, 10), *найда* (намеря, 95), *чувам* (пазя, 170), *наръчвам* (заръчвам, 127), *паратик* (празен, 189), *припърт* (чевръст, 6), *слинест* (мазолест, 16), *наздрави* (добре, 6), *навремени* (от време на време, 5), *комай* (като че ли, 6) и пр.²

Много малко са диалектните думи и у Илия Волен. В сборника му разкази „Божи хора“ (София 1937) се срещат думи като *котлак* (средно голям котел, 33), *топчина* (топ, 38 — *топчини платно*), *кльоп* (халка от връв, 39), *бранище* (полски имот, 93), *кладенче* (извор, 48), *човек* (съпруг, 64), *добичарче* (пастирче, 29, 30), *стока* (домашни животни, 83), *детел* (кълвач, 86), *медник* (звънец, клопатар, 87), *сечина* (храсти в сечище, 93), *кукурузенище* (нива, на която е имало царевича, 93), *крупичка* (бучка, 28), *брежлинка* (ни-

¹ Примерите са взети от изданието Георги Караславов, Снаха, роман, София, 1942 год.

² За употребата на диалектизми в творчеството на Г. Караславов вж. още П. Диневков, За езика на съвременната ни литература, Септември IV, кн. 5, стр. 131; Ст. п. Василев, Наблюдения върху Караславовия език и стил, Септември V, 1952, кн. 12, стр. 144.

сък бряг, 14), *кър* (поле, землище, 7), *полендашки* (полски, 86), *тънкуляв* (възтънък, 55), *момчан* (мъжки, 33 — *момчана рожба*), *шетарен* (работлив, 5 — *шетарна стопанка*), *сгаждам* (намирам, 89), *навиквам* (карам се, 75), *одъжди се времето* (започна да вали продължително дъжд, 68), *дикисам* (давам дар на просяк, на циганин, 47), *обрека* (съобща, 35), *разлюти се* (разсърди се, 27), *уничам* (поглеждам, заничам, 18), *отопли се времето* (затопли се времето, 15), *улети росата* (дигне се росата, 6), *дече* (като че ли, сякаш, 29, 31), *спроти* (срещу, 37) и др.

6

В нашата художествена литература сравнително повече диалектизми се срещат в творчеството на Пенчо Славейков, Петко Тодоров, Ст. Ц. Даскалов и др. Едни от тях като Пенчо Славейков и Петко Тодоров си служат с по-редки диалектни думи, не само от родния си говор, но и от други говори, за да придадат по-особен колорит на речта си. Употребата на диалектни думи у тях се обуславя не само от желание да предадат характерните особености на изобразявания от тях бит, но и от особеното им отношение към литературния език и по-специално към езика на писателя. Изобщо художественият им метод е главна причина те да си служат понякога с излишни, редки диалектизми. Така у Пенчо Славейков се срещат диалектни думи като *божек* (просяк, I, 26)¹, *ортак* (съдружник, I 71), *веда* (призрак, I 28), *хляв* (обор, I 95), *бачия* (помещение за овци извън селото, I 108), *члун* (сал, II 24), *оджак* (огнище, I 154), *ploska* (малък плосък дървен съд за ракия, I 51), *пош* (кърпа, I 101), *чембер* (кърпа за глава, I 53), *тасма* (лента, ивица, I 25, II 29, 74), *чад* (дим, I 54), *виноберма* (гроздобер, I 52), *огнища* (треска, I 162), *моркици* (студени тръпки, I 98), *ниет* (намерение, I 155), *лизет* (вкус, I 143), *препелка* (пътищък, I 107), *чемер* (отрова, I 171), *доганям* (мириша, удрям, I 52), *вричам* (давам дума за нещо, обещавам, I 49), *подникна* (погледна, I 52), *сколасвам* (свършвам I 53), *пишманя се* (разкайвам се, I 49), *зарна* (зърна, видя, I 54), *чувам* (пазя, I 117), *ударен* (работлив, трудолюбив, I 49), *сур* (сив, I 83), *вакъл* (черноок, I 91), *кривен* (пълен, I 142), *попан* (гален, I 115), *шалав* (палав, II 6), *нетъврез* (нетрезвен, пиян, I 125), *наризан гръста* (много пиян, I 158), *кабил не е* (не е възможно, не може, I 10), *на подплес* (на криво, I 162), *с кривачи* (с пълни шепи, твърде много, I 59), *вседен* (цял ден, I 98), *задним* (заднишком, I 114), *наспроти* (срещу, I 99), *увреме* (на време, I 111), *градом* (като град, II 27), *дека* (къде, I 112), *кръз* (през, II 59), *самси* (сам, I 53), *н'ам* (не знам, I 162), *бозна* (бог знае, II 74) и пр. Освен това Пенчо Славейков употребява и редица диалектни форми като *полени* (II 5), *желба* (II 21), *бура* (II 14, 41), *дошле* (I 100), *стали* (станали, I 19), *отколя* (I 90), *водяха* (I 55) и пр.²

¹ Примерите са взети от следните издания на съчиненията на Пенчо Славейков: I — Епически песни, трето издание, София 1921; II — Сън за щастие, трето издание, София 1921.

² За езика на Пенчо Славейков вж. Ст. П. Василев, Българският писател и родната реч, т. II, стр. 20—61.

Много повече са диалектните думи и форми у Петко Тодоров. Те придават особен колорит на речта му и я правят до голяма степен веразбрана. Идеализирайки и разкрасявайки селския бит, Петко Тодоров си служи с множество диалектизми като *акранин* (връстник, 61)¹, *друмник* (пътник, 19), *коритан* (момък, който има по-голям неженен брат, 31), *икиндия* (времето около 4 часа след пладне, 21), *врах* (снопи, насадени за вършитба, харман, 72), *постат* (място, което жъне един жътвар, 71), *хар* (белянка, 73, 74, 76), *паралия* (ниска маса за хранене, софра, 77), *пачник* (кошница 27), *танур* (блюдо, галерка, 64), *хутия* (плосък дървен съд за грозде, 27), *баския* (тънко изделано дърво, бичме, 37), *стубел* (пробито дебело дърво, през което тече вода от извор, 320), *ръченик* (кърпа за глава, 28), *бичкия* (дъскорезница, 64), *раздрумье* (кръстопът, 77), *припор* (стръмен път по височина, 76), *пригорье* (връх, височина 34), *присое* (място на припек, 19), *рудина* (планинско пасище, 31), *бран* (вълна, талаз, 22), *плавак* (гиня, клоци листа и пр., които влачи придошла река, 23), *фитария* (леха, 60), *фанара* (пара, 76), *перигла* (кръг, окръжност, 24), *берекет* (плодородие 65), *копани* (кочани на паревница, 72), *хластина* (стебло на царевина без плода, 27), *плярскуница* (вид горска ягода, 23), *подрумче* (лайкучка, 27), *свирчок* (бъз, 34), *пищидялка* (бъз, 34), *кошута* (вид трева, която расте по влажни места, 25), *чемер* (отровна билка, отрова, 248), *дреновина* (дрянова пръчка, 23), *подочници* (бръчки около очите, 33), *мена* (годеж, 62), *угарисвам* (ора нива за угар, 74), *бълдам* (газя из нещо, 72), *салмисвам* (права пакост, 24), *бутурясвам* (бутам някого да падне, 320), *капичкам* (бутам, 326), *склаждам* (права сено на копа, 27), *дръстя* (пера чрез бухане във вода, 35, 36), *хепам се* (скачам, 61), *зазмия се* (плъзна се като змия, 154, 160), *харосвам* (виждам щастие, преуспявам, 33), *изничам* (поглеждам, 29), *изтирям се* (изсилвам се, 24), *пастря* (пазя, 64), *рача* (искам, 27), *среть* (преуспявам, 61), *обредя* (обиколя по ред, 32), *маря* (обръщам внимание, 31, 69), *вричам се* (обещавам, 66), *изпроводя* (изпратя, 60), *раздумвам* (разговарям, 60), *помайвам се* (бавя се, 78), *подкачам* (започвам, 20), *погна се* (спусна се, 23), *зярна* (зърна, 37), *хрясна* (ударя с все сила, 37), *отморя се* (почива си, 32), *спреварвам се* (надпреварвам се, 22), *избръщам се* (обръщам се назад, 29), *омразя* (намразя, 31), *окъснея* (закъснея, 78), *разседлица* (неоседлан, без седло, 71), *паранет* (без работа, 69), *замашен* (едър, силен, 70), *големлив* (горделив, 22), *кравен* (пълен, 20), *кривоврат* (непослушен, 60), *миличев* (зелен — за житна храна, 27), *людски* (чужд, 67, 71), *криворлив* (който кривули, 62) *мускури* (изцапан, 122), *срещен* (на-срещен, 28), *чоголно* (неприятно, 74), *лихом* (леко, пъргаво, 25), *наспоред* (успоредно, 26), *ката* (всеки, 20, 27, 59), *ником* (под очи, надолу, 69), *щу* (едва, що, 64), *чева* (нима, 77), *белжим* (нима, 72), *невям* (като че ли, 26), *по* (след, 36), *въз* (на, 24, 38) и пр.

Покрай диалектните думи Петко Тодоров употребява и доста диалектни форми като *възглаве* (възглавница, 32), *вошка* (овошка, 34), *щерка* (дъщеря, 35), *мишца* (мишница 60), *унука* (внук, 60),

¹ Примерите са взети от П. Ю. Тодоров, Съчинения, София 1929 год.

двори (дворове, 60), окончание *-ей* вместо *-ее* при глаголи в 3 л. ед. число, сегашно време (*знай, нехай, руменей, изгрей, повей* и пр.), прегласени форми като *полени* (68), *беленка* (36), *козеци* (35), прилагателни на *-яст* и *-ян* вместо на *-ест* и *-ен* като *перяст* (20), *своляст* (20), *въляст* (22), *петлян* (29) и пр., мекост в думи като *дюгения* (34), *бостаня* (37), *гереня* (63), *коланя* (64), *куминя* (34), *сетня* (79), *хромеля* (31), *щъркеля* (37) и пр.¹

Значителен брой диалектни думи и форми в последно време се срещат в творчеството на Ст. Ц. Даскалов и то не само в речта на героите, но и в авторската реч. Това са думи, характерни за родния диалект на автора — Врачанския говор, като *ледунки* (ледени висулки, IV 7),² *челенка* (белег по челото от удар, IV 52), *нарамък* (количество, което може да се носи на едно рамо, I 61), *щрапни* (следи от стъпки, I 153, III 4), *пазия* (парапет, III 309), *брежлинка* (нисък бряг, I 131), *битанка* (нехранимако, II 37, 281), *лесигер* (мъжка лисица, III 58, 591), *каракотняк* (вамфир, чудовище, II 279), *плътеник* (вамфир, зъл дух, III 759), *подояк* (агне, което суче; храненик, II 247), *бележец* (следа, I 76), *прощавка* (прощаване, II 144), *изпратушка* (изпращане, II 115), *ситка* (насищане, II 139), *бозана* (бозаджийница, III 605, 659), *шпор* (готварска печка, II 294, III, 22, 577), *соба* (стая, II 29), *пенджерци* (прозорци, I 145), *манара* (секира, III 644), *саджак* (връшник, I 137), *тестия* (голяма негледжосана стомна, II 364, 372, 379), *капистра* (юзда, оглавник, II 28, III 474), *катарга* (стълба, III 644, 648), *потоница* (под на кола, III 23), *ковчег* (сандък, II 10), *вария* (голям чук, I 20, II 30), *гора* (дърва, дървен материал, I 124, II 251), *курия* (малка гора, I 124), *ботурче* (трупче, късо дърво, III 664), *кулен* (царевичен кочан със зърната, IV 51), *врезж* (стебло на тиква, диня и пр., III 532, IV 59), *подпетащ* (парче плат, което се слага в царвул; подлога, II 26), *крупа* (буца, I 146), *грамуда* (буца, IV 70), *талок* (тиня, III 337), *фанара* (пара, II 4), *сприя* (буря, хала, II 11, III 636), *талимат* (документ, II 37), *цвъркот* (цвърчене, IV 56), *цанувам се* (пазарявам се да служа като ратай, I 33), *корувам* (наричам по прякор, II 11), *щъпоникам* (шушукам II 83), *пошивам* (веза, бродирам, II 73), *лъопна* (ударя, II 44), *слуня се* (скита се IV 63), *сплати* (сгъне, I 69), *гавна* (гребна, III 603), *разплатя* (разгъна, I 155), *орънзавя* (окъсам се, III 36), *дзубти се* (сърди се, III 36), *долупа* (дойде, пристигне, III 135), *отмалаксам* (отпадам, III 554), *глафам* (гълтам, III 41), *рапна* (ударя, I 25), *скина* (скъсам, I 6), *варна* (преваря, I 22), *изклоцатя* (развалям, II 133), *декам* (карам се, ругая, II 3), *задумвам се* (замислям се, I 69), *кляпца* (издавам пляскав звук — за течност в непълнен затворен съд, III 11).

¹ За езика на Петко Тодоров вж. Т. Хр. Дашков, *Езикът на П. Ю. Тодоров*, Родна мисъл, I, Плевен 1921, кн. 2, стр. 196—223; К. М. Куев, *Народни думи и изрази в творчеството на П. Ю. Тодоров*, Родна реч VIII, 1934, стр. 143—156; Ст. П. Василев, *Стилно-езикови свойства на П. Ю. Тодоровата реч*, Българският писател и родната реч, кн. II, София 1937, стр. 62—84; П. Динев, *За езика на съвременната българска литература*, Септември IV, 1951, кн. 5, стр. 130.

² Примерите са взети от следните издания: I — *Магдина чука*, разкази, София 1940; II — *Път*, роман, Книга първа, четвърто издание, София 1950; III — *Път*, роман, Втора книга „Път в Балкана“, София 1950; IV — *Владин пише до Сталин*, София 1952.

промъцам (измърморя, III 54), *измитам се* (отивам си, I 16), *сакам* (искам, II 39, III 625), *он* (той, II 297), *язе* (аз, II 27), *негав* (лунав, II 230), *тунтест* (нисък и дебел, III 26), *таферен* (добър, III 286 — *таферна работа*), *вален* (изцапан, I 126), *зацебръснат* (глунав, наивен, IV 53), *колчав* (колко голям, I 36), *пролецам* (през пролетта, I 94, III 353), *едноман* (постоянно, II 114), *посеги* (от сега, сега, II 6, 41, 56), *на затул* (на закрито място, II 33), *изнетре* (отвътре, II 146), *весден* (цял ден, I 61, II 10), *дека* (къде, II 29) и пр.

Значителният брой диалектни думи в творчеството на Ст. Ц. Даскалов е последица от неговия стремеж за реалистично изобразяване на действителността. Реализмът на Даскалов обаче често преминава в натурализъм, който езиково се проявява както в точното предаване диалектната реч на героите, така и в прекомерната употреба на езикови и стилни диалектизми в авторската реч. Даскалов неправилно смята, че големият брой диалектни думи и форми прави произведенията му по-народни, по-реалистични. Напротив, както правилно изтъква литературната критика¹, диалектизмите са съществен недостатък на неговия език и те значително намаляват силата на художественото въздействие.

7

В нашата художествена литература особено многобройни са диалектните думи и форми в творчеството на Т. Г. Влайков, Мих. Георгиев и др. За тия автори, особено за Т. Г. Влайков, може дори да се каже, че пишат направо на диалект и че създават донякъде регионална литература². Т. Г. Влайков пише на родния си Пирдопски диалект, а Мих. Георгиев на Видинския диалект. Употребата на диалектизми у тая група писатели се обуславя от художествения им метод, от стремежа им правдиво да изобразят живота на народа в селото и малкия провинциален град, излизайки от народнически позиции. За тая цел те употребяват диалектни думи и форми не само в речта на героите, но и в собствената си реч.

Употребата на многобройни диалектизми в творчеството на Т. Г. Влайков преди всичко се обяснява с желанието му да изобрази действителността правдиво и точно, като за тая цел използва и езика. „Аз преднамерено разказвам случките — пише сам той — така, както би ги разказала майка ми: същите думи, същите почти изрази, както си ги припомнях аз от нашите беседи“.³ Освен това Влайков и теоретически оправдава многото диалектни думи и форми

¹ П. Зарев, Творчеството на Ст. Ц. Даскалов, Септември III, 1950, кн. 8, стр. 109—112; Е. Петров, Жизнена правда и натуралистическо правдоподобие, Литературен фронт, бр. 67 от 13. XII. 1951 год.; П. Диневков, За езика на съвременната българска литература, Септември IV, кн. 5, стр. 132—133.

² Опити за създаване на регионална литература има и в други наши краища. Така например в Средните Родопи има стара традиция да се пишат драми и разкази на местен диалект — вж. напр. Сборник Родина, издание на българо-мохамеданската културно-просветна и благотворителна дружба „Родина“ в гр. Смолян, кн. I, 1939, стр. 169—254; кн. II, 1940, стр. 179—262; кн. III, 1941, стр. 205—281.

³ Април 1935 год. (Цит. по Д. Хр. Маджаров, Няколко думи за езика и стила на Т. Г. Влайков, Известия на Дружеството на филолозите-слависти в България, кн. I, 1942, стр. 115).

в своето творчество, като смята, че по тоя път обогатява литературния език. „Не само чист, без чуждици трябва да бъде езикът на българския писател. Той трябва да бъде и народен, в смисъл да има в него възможно повече думи и изрази, вземени от живия народен език. Трябва книжовният ни език все по-много да се обогатява и опреснява. А обогатяването и опресняването му ще става, като все повече и повече се вливат в него думи и изрази, почерпени из езика на народа. Това най-успешно може да върши, а поради туй най-много е и длъжен да го върши българският писател... Творец на литературни ценности — той е творец и на езика. Като възсъздава в художествени произведения живота на народа във всички негови слоеве, той трябва да възсъздава и езика на народа, като по такъв начин привнася в езика все по-нови народности елементи“¹.

В своето творчество Влайков употребява диалектни думи като *божък* (просяк, III 188)², *еранка* (дружка, връстница, I 48), *изгорник* (любовник, I 11), *утик* (свит, срамежлив човек, I 70), *уредница* (жена, която добре си гледа къщата, I 65), *поганчарче* (овчарски чирак, момче, което подгонва овцете при доене, I 1), *отлукана* (плевник, I 60, III 15), *отвод* (чардак, I 158), *буерия* (ниска ограда на чардак, стълби и пр., I 158, III 2), *соба* (стая, I 121), *буджак* (кът край огнището, I 129, III 6), *пезул* (издигнато място пред огнище или стълба, направено от пръст и измазано с глина, I 59), *скемле* (масичка, I 121), *палур* (плосък оловен съд за ракия, от който се пие през малка дупчица, I 38), *палурче* (палур, II 3, III 97), *стилка* (дълга покривка, която се постила при ядене на много гости, I 123), *бурилка* (буре, I 229), *менгуше* (обеци, I 110), *пиринка* (тънка цветна кърпа за глава, III 25), *зрулка* (зелен плод от търносливка, I 106), *кромпил* (картоф, III 298), *постот* (част от нива, която се жъне от редица жътвари, II 2, III 282), *навиляк* (количество сено, слама и пр., което може да се вдигне с вила на един път, III 288), *яба* (четирирога вила, III 16), *кладенец* (извор, I 68), *стублица* (дебело пробито дърво, поставено върху извор, за да се събира вода в него, I 97), *поминувка* (прехрана, II 6), *първица* (първ път, I 82), *екна* (запитам, II 6), *сякам* (мисля, I 69), *патаксам* (ставам мирен, умирявам се, успокоявам се, II 6), *сапикасам се* (срамувам се, I 115), *сколасвам* (успявам, свършвам, I 74), *радея* (грижа се, I 66), *ревне ми се* (харесва ми се, I 114), *седя* (живея, I 37), *нарушквам* (стъкмавам, наклаждам, I 10), *обрешна ме* (случи ми се, стана, I 157), *померя* (възнамерявам, I 22), *завасвам* (набавям, достигам, I 119), *коря* (карам се, I 152), *прикалемисвам се* (примъквам се, настанявам се, I 13), *разтрупвам се* (става ми мъчно, I 137), *поотморя се* (поотпочина си, I 30), *раздумвам* (утешавам, I 137), *вричам се* (обещавам, I 97), *нехвелит* (болен, болнав, III 76), *нечинлив* (нехубав, лош, I 95, II 10), *паметен* (умен, I 60), *достиген* (заможен, I 129), *жаден* (силно

¹ Т. Г. Влайков, Българският писател и неговият език, Родна реч XII, 1939, стр. 161—162.

² Примерите са взети от следните издания: I — Съчинения на Т. Г. Влайков, том I, разкази и повести, София 1925; II — Съчинения на Т. Г. Влайков, том III, очерки и разкази, хроника „В село“, София 1928; III — Преживяното, част I, детски години, София 1934.

желан, жадуван, I 62), *напокон* (после, I 13, III 285), *сложно* (тихо, кротко, II 6), *надни* (тия дни, II 7), *мерно* (отмерено II 12), *облизно* (наблизо, I 69), *сърчено* (сръчно, I 1), *давно* (дано, I 133), *ено* (защото, II 23), *нема* (нима, I 17), *иззади* (зад, I 69) и пр.¹ Освен диалектни думи Влайков употребява и много диалектни форми, характерни за Пирдопския говор като якав изговор пред *щ*, *ж* (*нящо*, *сящам*, *усящам*, *срящам*, *наряждам*, *разряждам*), якав изговор на отрицателната частица *не*, когато е под ударение (*какво ня*, *дека ня*, *ня малко*), екав изговор на глагола *нямам* (*немам*, *нема*), прегласени форми с етимологично *я* (*изедбици*, *поес*, *доедя*, *чивещина*, *ристиене*), твърди глаголни окончания за I л. ед. ч. и 3 л. мн. число, сегашно време, (*помна*, *дода*, *спечела*, *вида*, *мола*, *помнат*, *додат*, *спечелат*, *видат*, *молат*), изяснение на *ъ* в *о* в предлози и представки (*во всяка*, *во ваша*, *воз брега*, *воз огъня*, *воз него*, *возври*, *возглавница*, *вовира се*), изяснен изговор на вторичен *ъ* от старобълг. *ж*, *ъ* (*пат*, *ваглени*, *каща*, *папки*, *накасят*, *кадя*, *касно*, *ванка*, *добар*, *лаже*)², дателни падежни форми при лични имена и местоимения (*Стояну в очите*, *блясна пламък* (I 22), *поднесе кюскията Рашку* (I 17), *подадох бае Цену* (II 3), *Дяду Славчу никак не се щеше да се сряща с хаджи Донка* (I 148), *Дядо Славчо... подаде дяду Хаджию* (I 121), *Пенки идеше на ум* (I 26), *каза Донки* (I 84), *Занес това баби си Дони* (III 181), *Баби Джуровици чегато ѝ беше нящо в устата да го каже*, *па се чудеше как да зафане* (I 130), *Аз сторил ли съм тям нящо* (II 10), *Тям се е досадило* (I 12), *А вам, момчета, лека ноц* (I 23), окончания *-е* за множествено число при имената от мъжки род (*овчаре*, *девере*, *ергене*, *косаче*, *клепаче*, *царвуле*, *камъне*, *ръкаве*, *чораве*, *кахъре*, *глизане*) и при причастията (*дошле*, *ходиле*, *станале*, *биле*, *виждале*, *светнале*, *изяле*, *седяле*) и пр.

От многобройните диалектни думи и форми, употребявани от Влайков в неговото творчество, само една малка част би могла да влезе в българския литературен език като обозначения на понятия, които не съществуват в литературната реч, или като синоними на някои литературни думи. Такива са например думи като *поганчарче*, *отвод*, *стилка*, *навиляк*, *стублица*, *поминувка*, *поотморя се*, *нечинлив*, *жсаден*. При това трябва да се има пред вид, че тия думи могат да влязат в литературния български език в повечето случаи като специални термини, а не като общонародно речниково богатство. Повечето от диалектните думи в творчеството на Влайков имат равностойни заместници в българския литературен език и няма никакви изгледи да влязат в него. Затова съвсем не са прави ония наши езиковеди и литературни критици, като се почне с Беньо Цонев и се свърши с Дим. Хр. Маджаров, които твърдят, че езикът на Влайков е „богат с хубави народни думи, много от които навлизат в книжовния език, за да го обогатят и да потвърдят още един

¹ Много диалектни думи дава и сам Т. Г. Влайков в специален речник „Някои народни думи, малко известни днес в книжовния език, и някои местни речи из Пирдопския говор, които се срящат в напечатаните тук разкази и повести“, поместен в края на Първия том от съчиненията му (София 1925).

² Тия случаи се срещат само в „Преживяното“.

път мисълта, че книжовният език се освежава чрез народните говори, които всеки ден му дават нови форми и думи¹.

Освен народни диалектни елементи, в речта на Влайков се срещат и извънредно много турски думи, повечето от които изобщо не са влезли в българския литературен език и които няма да влязат. Такива са *акъл, ищах, мурафет, файда, севда, кирия, мерак, хак, кусур, аркадаш, мегдан, кемер, хабер, коджа, дип, ептен* и пр.²

Много народни диалектни думи и турцизми се срещат и в творчеството на Михалаки Георгиев. Старайки се да дава „живи лица“ от Видинския край и изобщо от Западна България, той изпъстря не само речта на героите, но и авторската реч с множество диалектни думи като *месечкар* (лунатик, 68)³, *нанко* (по-голям брат, бате, 57), *рода* (роднина, 101), *живина* (живо същество, 42), *лекарница* (аптека, 237), *кучник* (колиба за куче, кучкарник, 111), *сенарница* (помещение за сено, плевник, 74), *манара* (секира, 215), *малища* (бухалка, 163), *кърменец* (вид жълтица, 83), *бравя* (глава дребен добитък, 43), *вамнор* (параход, 244), *сприя* (вихрушка, 166), *гълтук* (гълтка, 181), *глед* (зрение, 238), *имовина* (имот, 42), *помана* (помен, 93), *комка* (причастие, 240), *смиа* (пречи, 138), *сака* (иска, 85), *мари* (обръща внимание, 61), *варди* (пази, 65), *ганади* (ругае 64), *тражи* (търси, 55), *ради* (прави, върши, 84), *опиня* (тегли, 224), *звери се* (чуди се, 287), *ядува* (ядосва се, 240), *забъши* (захвърли, 150), *гнете* (муши, тъпче, 74), *пременва* (преоблича, 231), *скриви* (завие, 41), *израстен* (висок на ръст, 58), *силовит* (силен, 127), *шепест* (който е с големи шепи, 232), *сгоден* (удобен, 108), *суросинкав* (сивосинкав, 94), *смолничав* (лепкав, 213), *едноман* (постоянно, 123), *навам* (насам, 128), *божем* (уж, 123) и пр.

Покрай отделните диалектни думи М. Георгиев употребява и ред диалектни форми, характерни изобщо за западните български говори като окончание *-м* за 1 л. ед. число и окончание *-ме* за 1 л. мн. число при глаголите в сегашно време (*патим, одим, седим, станем, вървим*; *патиме, одиме, седиме, станеме, вървиме*), частица за бъдеще време *че*, третолично местоимение *он, она, оно, они* и пр.

Старайки се да предаде точно речта на героите си, взети от живота, М. Георгиев съвсем безкритично използва всички диалектни елементи и не полага никакви грижи за литературната обработка на езика си. Затова наред с народните диалектни думи той употребява и много турцизми. В същност турските думи в разказите му са повече от народните диалектни и ги правят неразбрани до голяма

¹ Дим. Хр. Маджаров, Няколко думи за езика и стила на Т. Г. Влайков, Известия на Д-вото на филолозите-слависти в България, кн. I, стр. 117.

² За езика на Т. Г. Влайков вж. Б. Цонев, Български преглед IV, 1897, кн. 8, стр. 149—151; проф. Ст. Младенов, Бележки за българската реч у Т. Г. Влайков, Юбилеен сборник Т. Г. Влайков, литературно и обществено дело, София 1935, стр. 100—108; Ст. П. Василев, Езикови ценности в белетристиката на Т. Г. Влайков, Българският писател и родната реч, т. I, София 1933, стр. 61—72; Д. Хр. Маджаров, Няколко думи за езика и стила на Т. Г. Влайков, Известия на Д-вото на филолозите-слависти в България, кн. I, София 1942, стр. 114—122; П. Динев, За езика на съвременната българска литература, Септември IV, кн. 5, стр. 129—130.

³ Примерите са взети от изданието Михалаки Георгиев, Избрани разкази, релакция и предговор на Цветан Минков, София 1952.

степен. Това налага винаги да бъдат придружени със специален речник, както постъпва напр. Цв. Минков в споменатото вече издание. Ето някои от турските думи, които се срещат у М. Георгиев: *кафадар* (приятел, другар, 112), *васия* (настойник, 119), *талигаджия* (колар, 221), *бина* (постройка, сграда, 324), *кириш* (греда, 108), *мутвак* (кухня, 61), *бърде* (чаша, 171), *чевре* (кърпа, 104), *ястък* (възглавница, 118), *сахат* (час, часовник, 97), *мангър* (дребна медна монета, 117), *джасаир* (скъпоценност, 51), *вергия* (вид данък, 45), *джигер* (дроб, 292), *янгън* (пожар, 235), *джеза* (глоба, 99), *лакърдия* (дума, 42), *ихтибар* (уважение, почит, 65), *икрам* (уважение, 42), *кахър* (грижа, 230), *табиет* (навик, обичай, 126), *джесаретлък* (храброст, смелост, 97), *таксират* (нешастие, 236), *кандардисвам* (уговарям, 285), *кандисвам* (съгласявам се, 49), *кондисвам* (отсядам, 42), *даврандисвам* (успявам, 235), *егелендисвам се* (забавлявам се, 129), *дуздисвам се* (стягам се, приготвявам се, 139), *бурордисвам* (заповядвам, 44), *бегендисвам* (харесвам, 232), *беджерисвам* (изкарвам, спечелвам, 233), *геберясвам* (умирам, 245), *кабулим* (приемам, 67), *бакарим* (уважавам, смятам, 82), *гевшек* (мекушав, 106), *сарп* (остър, лют, 99), *мутлак* (без друго, 244), *максус* (нарочно, 285), *ашикере* (явно, 58), *башка* (отделно, 45), *йок* (не, 47), *демек* (значи, 62) и пр.¹

Диалектизмите в творчеството на М. Георгиев не са свързани само с правдивото и точно изобразяване на действителността, на народния бит. В известни случаи те имат и една по-специална функция, а именно да засилват комичния ефект на хумористичните му разкази.

Особеното положение на диалектите в сегашния етап от развитието на общонародния български език — когато те вече са отмираща категория и когато се осъзнават повече като „развален“ литературен език — дава възможност техните елементи да се използват за целите на хумора. Такова нещо именно се наблюдава у М. Георгиев. Подобно използване на диалектните елементи за постигане на комичен ефект се наблюдава и у други наши автори-хумористи, например у Елин Пелин. Така хуморът на неговите „Пижо и Пендо“ до голяма степен се дължи и на диалектната отговорност на езика — на „шопския“, т. е. на Софийския диалект. Когато диалектните елементи се използват за постигане на комичен ефект, за по-голяма убедителност и правдоподобност, обикновено разказът се води от името на героя — той сам, по своему, със своя език и своите изразни средства предава известна случка, известно наблюдение и пр. А когато разказът се води от името на автора в трето лице, диалектизми се срещат само в речта на героите. Ето по един пример от хумористични разкази на М. Георгиев и Елин Пелин:

„Нема, брате, нема; я съм виждал много *аджеиб* хора, много такива, какви да ги река? — *бамбашка*, ама като това чудо — у цело село друг не е имало!

¹ За езика на М. Георгиев вж. К. М. Куев, Бележки за езика на М. Георгиев, Родна реч IX, 1935, стр. 79—86; Цв. Минков, Михалаки Георгиев, Избрани разкази, София 1952, стр. 34—37; П. Диневков, За езика на съвременната българска литература, Септември IV, кн. 5, стр. 130—131.

Право си казва *дедо* Лико: *те*, каже, пет ги имам, тия *пуцини* на ръка — па пак, каже, не са еднакви, *камо* ли и хората да са?... Па и така си е: колко глави — толкова и *табиети*: колко крака — толкова и пети!*

(М. Георгиев, Тошо, Избрани произведения, стр. 126).

„Наше село е на баир. От *врво* се види *доло*, от *доло врво* не се види. У *доло* е реката, у реката *дедо* поп лови риба. У *благ* ден си я *руча* сам, а у *пости* я пържат в механата с *даскало*. Едно време *дедо* поп и *даскало* се *караа*, *караа* — *щеа* очи да си изподават, а сега от *них* по-големи приятели и у околията *нема*.“

(Елин Пелин, Ветаро, Пижо и Пендо, стр. 30).

8

От всичко казано до тук за употребата на диалектни думи и форми в творчеството на нашите по-видни писатели става напълно ясно изтъкнатото вече положение, че броят и видът на диалектизмите не зависи само от тематиката, а и от художествено-естетическите възгледи на автора. Понятията „литературен език“ и „език на художествената литература“ не са равнозначни. Между тях има известна разлика не по същество, а по подбора на изразните средства, по конкретното използване на общонародния език за специалните цели на художественото въздействие.¹ Спецификата на езика на художествената литература не е в материални отличия от общонародния литературен език. В художествената литература езикът покрай основната си комуникативна функция има и други функции като емоционална, художествено-изобразителна, естетическа. За постигането на тия функции покрай литературната езикова норма могат да се използват и други езикови средства, които са извън обсега на литературния език като архаизми, неологизми, диалектизми, професионализми, арготизми и пр.

Употребата на извънлитературните езикови средства и по-специално употребата на диалектните думи и форми трябва да бъде умерена и внимателна. Диалектизмите, въведени в дадено художествено произведение, са нужни и оправдани само тогава, когато допринасят за пълното и правилно осъществяване на идейно-художествения замисъл на автора, когато не само не отслабват комуникативната функция на речта, но я и засилват. Употребата на много диалектизми, които отслабват комуникативната функция на езика, понижава художествената ценност на литературното произведение. Затова при подбора на диалектни думи от писателя се изисква умение, мярка и голям художествен вкус. Авторът не трябва да предава натуралистически, фотографски точно речта на своите герои, както я наблюдава в действителността, а трябва да я типизира, да обобщава най-характерните ѝ особености. В това отношение видяхме колко правилно постъпват Ив. Вазов, Елин Пелин, Йордан Йовков, Г. Караславов и други наши писатели. Също така видяхме, колко неоправдана е езиковата практика на писатели като Т. Г. Влайков, Ст. Ц. Даскалов, М. Георгиев и др., които нямат художествена мярка при употребата на диалектни думи и форми.² Големият майстор на

¹ Вж. Г. В. Степанов, О стиле художественной литературы, Вопросы языкознания, кн. 5, 1952, стр. 24, 37.

² За употребата на диалектизми в езика на съвременната българска литература вж. П. Диневков, За езика на съвременната българска литература, Септември IV, 1951, кн. 5, стр. 128—133.

речта не върви по линията на примитивното, натуралистическо изобразяване езика на героите, а като излиза от принципите за типизиращото значение на езика на художествената литература, умело използва диалектните думи и форми за осъществяването на общия идеен замисъл на произведението.¹

И тъй диалектните думи и форми, които могат да влязат в българския литературен език в сегашния етап от неговия развой и да го обогатят, са много малко. Сравнително повече са диалектните думи и форми, които могат да се употребяват в художествената литература за специални цели при изобразяване на минал или сегашен бит. Тоя вид диалектни думи обаче няма да влязат в литературния език, а ще си останат характерни, типични само за дадена литературна творба.² Това е така, защото, както вече се изтъкна, има известни разлики между литературен език и език на художествената литература. Липсата на такова разграничение у ред по-стари наши езиковеди като Ст. Младенов, Ст. П. Василев и др. е причина за теоретическото обявяване, че всяка „хубава“ диалектна дума, употребена от писател, е обогатяване на националния (литературния) език. Практиката показва, че не е така. А сега в светлината на сталинското учение за езика ние сме в състояние и теоретически да обясним това положение, в състояние сме правилно да разкрием произхода и същността на литературния език и на диалектите и да очертаем техните реални връзки и отношения.

¹ Срав. Г. В. Степанов, цит. ст., стр. 36.

² Такава е службата на диалектизмите и в другите литературни езици. За руския език например А. И. Ефимов пише: „Диалектизми в русской литературе XIX в. и современной играют уже роль не столько резерва для пополнения литературного словаря, сколько материала стилизации слога и создания речи соответствующих персонажей, как это можно наблюдать у Шолохова и других современных писателей. Попытка же Панферова использовать местные словечки и ввести их в литературный обиход, заслуженно получила у Горького суровое осуждение“ (Об изучении языка художественных произведений, Москва 1952, стр. 47).

ИЗКАЗВАНИЯ¹

НЯКОИ ВЪПРОСИ НА БЪЛГАРСКИЯ ЛИТЕРАТУРЕН ЕЗИК

от Димитър Осинин

Най-първо ще изразя задоволството си от подбора на темите на докладите, както и от сериозната им научна разработка. Това е безспорно качествено ново стъпало в развитието на нашето езикознание. Докладчиците са вложили много труд и особени старания и изнасят интересни данни и мисли. Ползата от тях е несъмнена. Като им благодарим за всичко това, аз смятам, че ние най-сърдечно трябва да благодарим на гениалния водител на цялото прогресивно човечество по пътя на мира и прогреса — корифея на науката др. Йосиф Висарионович Сталин.

Като се радвам заедно с всички на този несъмнен успех на настоящата сесия, аз не мога да не отбележа един доста сериозен недостатък в нея. Недостатъкът се състои в това, че другарите докладчици не свързваха с практиката ония теми, които можеха и трябваше да се свържат с практиката. Настоящата сесия, според мене, подцени живия език — така остро поставения въпрос на езиковата практика. И по този начин настоящата сесия има предимно исторически характер. Можеше, и аз това очаквах, др. проф. Л. Андрейчин да направи по-кратка научна екскурзия, а вместо това, което чухме, да сложи тежестта върху сегашното разбиране за самобитността на българския език. Аз съм му крайно благодарен за авторитетната защита, която даде на деепричастната форма. И това негово старание щеше да бъде още по-ценно, ако беше дал по-пълни данни.

Искам да се спра с няколко думи на доклада на др. проф. К. Мирчев. Въпросът, който той разглежда, се нуждаеше, според мене, от историческо осветление. Днешната наша наука има тази съществена разлика от предишната, че свързва теорията с практиката. Др. Мирчев беше длъжен, след като ни запозна с турцизмите в българския език, да ни каже, как трябва да насочим работата по-нататък за премахването на турцизмите. При това той не взе отношение спрямо тях в смисъл: разваляне на езика ли са те или го обогатяват. Той само се докосна до онова място от гениалния труд на др. Сталин, което можеше и трябваше да му послужи за изходно положение. То е онова, което можеше да укаже ново отношение да можем да ревизираме тяснонационалистическото разбиране за самобитността на българския език. Мисълта на др. Сталин е, че при кръстосването на два езика един от езиците излиза

¹ Тук са дадени с известни съкращения ония изказвания, които имат по-пряко отношение към изнесените доклади. Останалите изказвания са дадени на края в резюме.

победител за сметка на победения, като става обогатяване в речниковия състав на победения език за сметка на победения и това засява победения език. Тази мисъл на др. Сталин е богата със значение. Аз смятам, че ако не гледаме тяснонационалистически, турският език, покрай вредното си действие, е принасял обогатителна полза на нашия език, което не би трябвало да се отрича. Така някога Пушкин погледна на старобългарски език във връзка с делото на Кирил и Методий.

Аз напълно споделям радостта на уважаемия председател на Академията др. Тодор Павлов за героичното устояване на нашия език срещу турския език, но въпросът за нашето отношение към останалите турцизми в езика ни е друг въпрос и той ще трябва конкретно и перспективно да бъде решен.

Успоредно със самобитното изграждане на нашия език ще трябва да се държи сметка за интернационалното развитие на езика. Ние ще изграждаме нашия език по онзи диалектически път, който ни очерта др. Сталин на XVI конгрес на ВКП(б). Другари, др. Сталин, както каза акад. Каммари, при анализиране перспективите на нациите и езиците изхожда от закона на развитието на обществото, от закона на развитието на международната революция, от законите на развитието на социалистическото общество. И затова др. Сталин чертае следния ход: разцвет на националната по форма и социалистическа по съдържание култура, която трябва да се слее в една обща социалистическа култура, когато пролетариатът победи в целия свят. В това се състои диалектиката на ленинската постановка на въпроса за националната култура.

Смятам, че от тази мисъл трябваше да изхожда др. Л. Андрейчин. От това перспективно гледище трябваше да излезе и др. Мирчев.

Както се вижда, това гледище на ленинизма коренно се различава от космополитизма. Последният проповядва изчезването на езиците на малките народи. Марксизъм-ленинизмът ратува за пълен разцвет на националните култури.

Едничкият теоретико-практически въпрос аз виждам поставен в доклада на др. проф. Ст. Стойков. Но и той е поставен, в известен смисъл тъй, както го поставяха буржоазните езиковеди или както го поставя реакционната интелигенция от времето на Пушкин. Това беше тогава, когато Пушкин искаше да освежи езика с просторечieto. Ние с др. Стойков в много отношения сме на една линия, само тук-там има някои разлики, които са един вид принципни и върху тях искам да се спра. Има един извънредно интересен и важен въпрос, който според мене, трябва да интересува всички. Това е въпросът за изграждането на нашия език. Исках да се убедя по-вярно, по-точно, какво е отношението на др. Сталин по този въпрос. Затова още един път прегледах неговия труд. Аз намирам, че др. Сталин на две места се спира върху диалектите. От една страна той говори за диалекти-жаргони, към които има отрицателно отношение. Те са паразит на народния език — частно дело на върхушката на горните слоеве от имотните съсловия. От друга страна, др. Сталин говори за местни или териториални диалекти и тук отношението му към тях е друго. Тия диалекти имат самостоятелен живот. Когато някой от тях взема връх, легне в основата на нац. език, поставя се въпрос, какво става с останалите диалекти? Те се сливат в този единен общ език, като го обогатяват и по този начин изчезват. Ето тук именно

ние имаме, тъй да се каже, известна разлика с др. Стойков. Др. Стойков смята, че вливането на нашите диалекти в българския литературен език вече е станало и че нашият литературен език е издигнат много високо, за да има нужда да се обогатява от диалектите. С това именно аз не съм съгласен. Аз съм съгласен с положението, че диалектите не могат да имат вечно съществуване. И тъкмо защото те нямат вечно съществуване и бързо се топят, ние трябва да имаме правилно отношение към този въпрос. Погрешно е разбирането, че ние няма какво да взимаме от народните говори. Сега, след пречетен доклад, аз виждам, че др. Стойков държи в това отношение една умерена позиция и по приведените примери ние няма да спорим.

Бих могъл да се спра и на други мнения във връзка с този въпрос, но смятам, че след тази постановка, която др. Стойков даде на този въпрос, той вече не е така спорен.

ПО ВЪПРОСА ЗА НАЦИОНАЛНАТА САМОБИТНОСТ НА ЕЗИКА, ОТРАЗЕНА В ЗНАЧЕНИЕТО НА ДУМАТА

от Радослав Мутафчиев

В доклада на чл.-кор. Иван Леков е поставен въпросът за устойчивостта на славянските езици и изобщо за устойчивостта на езика, а в доклада на чл.-кор. Л. Андрейчин въпросът за самобитността на националните езици се свързва с въпроса за устойчивостта на езика, като се казва: „От самобитността като качество на езика произтича и неговата голяма и колосална съпротивляемост срещу насилствената асимилация“.

И двамата докладчици нямат за задача да изчерпат основно и все-странно въпросите за самобитността и устойчивостта на езика и затова отбелязват, че този въпрос може да се разработва и разглежда и от други страни.

Във връзка с двете теми и особено с тази на др. Л. Андрейчин считам, че може да се постави и въпросът за значението на думата и неговото национално своеобразие, което от една страна допълва въпроса за националната самобитност на езика, а от друга пояснява въпроса за устойчивостта на езика.

Както знаем, буржоазните езиковеди дават най-различни определения на думата. Без да изброявам техните определения трябва да кажа, че съществува извънредно голяма пестрота в мненията им. Всички буржоазни езиковеди, като определят думата, разглеждат езика откъснато от мисленето и от развитието на човешкото общество. Една постановка чисто идеалистическа по своето същество.

Марксистическото езикознание разглежда езика в неразривна връзка с мисленето и с развитието на човешкото общество. В труда си „Марксизмът и въпросите на езикознанието“ др. Сталин отбелязва следното: „Каквито и мисли да възникнат в главата на човека и когато и да възникнат, те могат да възникнат и да съществуват само върху базата на езиковия материал, върху базата на езиковите термини и фрази“.¹ От тук става ясно, че при разрешаване на въпроса за думата, трябва да се държи сметка за тясната връзка на езика с мисленето.

Аз нямам за цел да давам тук точно определение на думата, обаче марксистическото езикознание отбелязва, че в основата на всяка дума лежи едно понятие. „Думата съдържа нещо материално и нещо идеално. Материалното в думата е звуковото оформление; идеалното — логико-предметното значение, което съвпада със съдържанието на съзнанието, т. е. с понятието, което отразява явленията на обективния свят. Думата от гледна точка на понятието, съдържащо се в нея, е образ, отражение на

¹ И. В. Сталин, Марксизмът и въпросите на езикознанието, София 1952, стр. 38.

действителността, която се реализува в звуковата форма, от друга страна — знак, т. е. звуково оформление на логико-предметното значение, следователно, думата е форма на проява и съществуване на понятието¹.

Като излизаме от сталинското определение на езика, който е в непосредствена връзка с мисленето, стигаме до извода, че законите и формите на мисленето имат общочовешки характер, защото са обусловени от единството на законите на обективната действителност. Законите на материалната действителност са общозадължителни за всички хора на земята. Ако законите и формите на човешкото мислене не бяха общи за всички хора на земята, не би могло да се стигне до познание на истината, тъй като не би било възможно взаимното общуване между хората, не би било възможно тяхното развитие и тяхното съществуване.

Единството и общността на законите и формите на човешкото мислене обаче съвсем не отхвърлят тезата за националната специфичност на езиците. Ако законите и формите на човешкото мислене са обусловени от единството на законите на материалната действителност, то националната специфичност на езиците се определя от историята на народа, от своеобразните материални условия, в които той живее.

От всичко това следва, че понятията за предметите и явленията в действителността, като форми на човешката мисъл, са общи за всички хора на земята. Тези понятия обаче в различните езици се означават с различни думи. Понятието следователно определя значението на думата, то е един от най-важните му елементи. Развитието на значението на думата се намира винаги във връзка със съответното понятие. Между значението на думата и понятието има много тясна връзка, защото понятието като форма на човешкото мислене не съществува отделно от думата, тъй както и мисълта не съществува отделно от езика. Обаче понятието не може да се отъждествява със значението на думата, защото думата с нейното значение е езикова категория, а понятието е форма на мисленето. Понятието е само основният, най-важният елемент на значението на думата. Значението на думата обаче е по-широко от съдържащото се в нея понятие. Следователно думата означава понятие за предмет, действие или явление, но тя означава и всички конкретни представи, свързани с това понятие в дадена обществена среда.² Понятието е общо за всички хора, обаче думите в различните езици нямат еднакъв смисъл. Причините за това са, че между понятие и значение на думата няма еднаквост, няма равенство, няма тъждество. Ако понятието би съвпаднало, т. е. ако би се отъждествило със значението на думата, тогава бихме очаквали думите, които означават едни и същи понятия в различните езици, да имат едни и същи значения. Ако вземем например такива понятия като *слънце*, *звезда*, *планина* и др., ще видим, че те са едни и същи за хората, които говорят различни езици. Обаче думите в тези езици, като означават същите понятия, имат покрай общите си черти и различни, своеобразни и самобитни елементи за даден език. Самобитността в значението на думите в даден език се обуславя от националните и

¹ Е. М. Галкина-Федорук, Знаковостъ в языке с точки зрения марксистического языкознания, Иностранные языки в школе, кн. 2, 1952, стр. 11.

² Вж. А. М. Земский, С. Е. Крючков, М. В. Светлаев, Русский язык, I часть, 1950, стр. 8.

самобитни елементи на езика, които намираме в особеностите на речниковия състав и граматичния му строеж.

Й. В. Сталин в труда си „Марксизмът и въпросите на езикознанието“ изброява 10 думи от основния речников фонд — *вода, земя, планина, гора, риба, човек, ходи, произвежда, търгува* (стр. 8). На всички е известно, че тези думи имат свои съответствия в другите езици, че понятията, означени с тези думи, са общи за хората от различните националности, но едновременно с това на всички е известно, че тези думи имат и достатъчно различни елементи в значенията си в различни езици.

Така например руският глагол *ходить*, който Й. В. Сталин посочва в труда си, в българския превод е преведен с *ходи*.

Ако сравним шестте значения на тази дума, отбелязани в „Словарь русского языка“ от С. И. Ожегов (Москва 1952), ще видим, че само основните две значения могат да се преведат с нашия глагол *ходя*, а останалите — с други наши глаголи, които също така предават понятие за движение, както и първите две значения.

Всичко това говори, че значенията на глагола *ходить* в руски език съвсем не съвпадат със значенията на глагола *ходя* в български език. Такива несъответствия в значенията намираме и при други думи, когато ги сравняваме с техните съответствия в различни езици.

От тук следва изводът, че значението на думата не е твърдствено с понятието. Понятието определя от една страна значението на думата, обаче значението на думата се определя още и от редица езикови фактори, характерни за даден език. Тези езикови фактори представят съвкупността от езиковите особености на граматичния строеж на даден език и неговия речников състав. Съвкупността от езиковите фактори не е една и съща и не може да предизвика едни и същи резултати при определяне значението на думите в различните езици, тъй като тя се обуславя и от конкретно-историческите особености в развитието на думите в даден език.

Аз не мога да изчерпя тук всички ония езикови фактори, които обуславят значението на думите, а ще се спра само на един, като се опитам да го илюстрирам с по няколко примера.

Българските глаголи *ходя* (несв.), *идвам* (несв.), *ида* (св.) *ида* (несв.) имат своите съответственици в руски език *ходить* и *идти*.

В руски език глаголът *идти* означава една от конкретните форми за движение — преместване в пространство „в един момент и в едно направление“¹, без да включва в значението си понятие за приближаване или отдалечаване. Например: *иди сюда* и *иди туда* или *Я иду в кино* и *Я иду к вам*.

В български език съответственикът на руския глагол *идти* е *идвам* — *ида*. Във връзка с посочените понятия за движение, нашият глагол е диференцирал своите значения.

Глаголът *идвам* е от несвършен вид и означава конкретно движение в една посока, но включва в значението си понятие само за приближаване: напр. *Това, което събщи момчето му, излезе вярно. В неделя тракторът идва наистина* (Ст. Ц. Даскалов).

¹ Толковий словарь русского языка, под редакцией проф. Д. Н. Ушакова, Москва 1940; вж. *ходить*, IV том, стр. 1164.

Понятието за приближаване служи като белег да се разграничи лексикалното значение на несвършения глагол от свършения *ида*, който също означава конкретно движение в една посока, но включва в значението си като важен елемент понятие за отдалечаване: напр. *Ще ида у друга поробени народи, да правя това, което правя тук сега* (Ив. Вазов); *Да набобите конете, черните, утре ще ида с тях в града* (Й. Йовков).

В посочените примери понятието за отдалечаване ще проличи още по-ясно, ако заместим глагола *ида* с глагола *отида*, който много по-ясно сочи отдалечаване на действието от нещо.

Освен *идвам* (несв.) и *ида* (св.) български език познава още един глагол *ида* от несвършен вид, който също като глагола *идвам* означава понятие за приближаване; напр. *Нещо иде, приближава се, върви по всички посоки и по всички пътища. Иде пролетта* (Й. Йовков), или *Наблизжи Коледа и войниците зеха да си идат в отпусък* (Ив. Вазов).

Руският глагол *идти́* изразява изобщо движение, затова включва в своето значение различни форми на движение, за които стана дума по-горе. Българският глагол *идвам* — *ида* обаче няма толкова широк смислов обем, тъй като някои от понятията за движение, които се включват в значенията на *идти́* в руски език, у нас се поемат от синонима на глагола *ида* — *вървя*, който в руски език няма свой съответственик. В български език той изразява най-общо движение в различни посоки. Например,

в руски език: <i>Часы идут верно.</i>	в български език: <i>Часовникът върви точно.</i>
<i>Как идут дела?</i>	<i>Как върви работата?</i>
<i>Время идет медленно.</i>	<i>Времето върви бавно.</i>
<i>Посевы идут плохо.</i>	<i>Посевите вървят слабо.</i>
	и т. н.

В руски език казват *дождь идет*, обаче такова понятие за движение в смисловия обем на нашия глагол *идвам* — *ида* не се включва, а се поема от нашия глагол *валѝ*. В старобългарски глаголът нтн е имал и значение в смисъл на *валѝ*, напр. *дождь ндетъ, дъждь начеть нтн* или много *снѣгову ндетъ на нь*.¹ Някои наши диалекти пазят още това значение. Найден Геров сочи такива примери: *Дъждь иде, слънце пече, отъвол-тъ ся жени*,² или *Божне-ле, вышни господи, | Девять години стан.жжж*, *Как съдж в тѣзи тьмницж, | Паднахж тяжскы снѣгове*, *Идяхж буйни дъждове* (Нар. песен).³

В днешния литературен български език глаголът *ида* (несв.) е загубил това значение и понятие за такова движение се означава с глагола *валѝ*.

В руски език много от значенията на глагола *ходить* се сливат с тези на глагола *идти́*, както това е посочено в „Толковый словарь русского языка“ под редакцията на Ушаков. Това се дължи на факта, че

¹ Fr. Miklosich, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinitum, Vindobonae 1862—1865, вж. нтн стр. 275.

² Найден Геров, Речник на Българския език, I част, 1897, вж. *дъждь*, стр. 383.

³ Пак там, II част, вж. *идя*, стр. 174.

и двата глагола приблизително еднакво означават движение изобщо в пространството с тази разлика, че глаголет *ходѣть* означава движение, „което се повтаря и се извършва в различно време, в различни направления“.¹

У нас глаголет *ходѣ* съответствува в основните си значения на руския глагол *ходѣть*. Смесовият обем обаче, на този глагол в руски език е по-широк от този на нашия *ходѣ*, тъй като неговият синоним *вървя* е включил някои значения в своя смислов обем, които в руски се изразяват чрез *ходѣть*. Например,

в руски :

*Часы ходят верно.
Серебро и медь ходят как
разменные монеты*².

в български :

*Часовникът върви вярно.
Среброто и медта вървят
като разменни монети.*

Да се спрем на няколко примера от български, френски и немски език. За френското прилагателно *grand* и немското *gross* ние имаме три думи *едър*, *голям* и *велик*. Следователно посочените прилагателни в френски и немски обхващат в своя смислов обем значенията на наши три прилагателни. Например,

в български :

*едра ябълка
голяма къща
Великият Октомври
Александър Велики*

във френски :

*une grande pomme
une grande maison
Le grand Octobre
Alexandre le Grand*

в немски :

*ein grosser Apfel
ein grosse Haus
der grosses Oktober
Alexander der Grosse*

Смесовият обем на френското прилагателно *grand* и немското *gross* е по-голям от този на нашите три прилагателни *едър*, *голям* и *велик*, тъй като различните белези на понятието, което се означава с френската и немска дума, в български език се разпределят между три синонима, като прилагателното *едър* обхваща най-конкретните белези на понятието, прилагателното *голям* — също конкретни и част от по-обстрактните белези, а прилагателното *велик* обхваща най-абстрактните белези на понятието.

Френската дума *grand* и немската *gross* означават родовото понятие. Затова техният смислов обем е доста голям, тъй като събират всички белези на това понятие в значенията си. Нашите думи *едър*, *голям* и *велик* имат по-стеснен смислов обем, тъй като те означават видовите понятия на общото родово понятие, което намираме във френското и немско прилагателно.

Руските глаголи *идти* и *ходѣть* означават видовите понятия на общото родово понятие, означено с руската дума *двѣгаться*. Техният смислов обем обаче е по-голям от този на техните български съответственици *идвам* — *ида*, *ходѣ* и *вървя*, които също означават видовите понятия на родовото, означено с глагола *двѣжса се*.

Двата руски глагола имат по-широк смислов обем от нашите три, тъй като белезите на общото понятие, означено с *идти* и *ходѣть*, се разпределя между нашите три синонима *идвам* — *ида*, *ходѣ* и *вървя*.

¹ Толковий словарь русского языка, под редакцией проф. Д. Н. Ушакова, Москва 1940, вж. *ходѣть*, IV том, стр. 1164.

² Пак там.

От изложеното се вижда, че значението на думата се определя освен от самото понятие, още и от редица езикови фактори, които се отнасят до особеностите на речниковия състав на езика.

Наличието на различни синоними за едно и също понятие е един от езиковите фактори, които определя значението — смисловия обем на думите в даден език, защото става разпределяне на значенията между всички синоними. Това разпределяне обаче не върви по един и същи път в разните езици, а става по различни пътища и затова води до различие в значението на думите, които означават едно и също понятие в различните езици.

Различното разпределяне на значенията между синонимите в отделните езици се определя и от това, че в различните езици синонимите за едно понятие са различни по брой. Колкото едно понятие има по-малко синоними, толкова думите, които го означават, имат по-голям смислов обем; колкото те са повече на брой, толкова смисловият им обем е по-малък.

Значението на думата, няма съмнение, се обуславя и от историята на народа. Езикът, неговият речников състав и основният речников фонд, а така също и неговият граматичен строеж са плод на многовековната история на народа, затова смисловата структура на думата трябва да се разглежда както във връзка с развитието на вътрешните закони на езика, така и във връзка с историята на народа, който го говори.

С развитието на езика и на обществото и смисловата структура на думите търпи изменения.

Езиковите фактори, които обуславят смисловата структура на думата, можем да търсим още и в лексико-синтактическите възможности на думата, във възможностите ѝ да бъде използвана в най-различни свободни и несвободни съчетания и т. н. На тях няма да се спирам.

На край искам да отбележа, че когато сравняваме значенията на думите в един език, особено на тези, които принадлежат към основния речников фонд, с техните съответственици в други езици, то установяваме, че покрай общите елементи те притежават и твърде много различни елементи, специфични за определения език. Именно това различие, което зависи от особеностите на речниковия състав и граматичния строеж на даден език, представя друга страна на националната самобитност на езика.

ЗА АНАЛИТИЧНИЯ ХАРАКТЕР НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

от Константин Попов

Както се подчерта в доклада на проф. Л. Андрейчин, най-отличителната черта в граматичния строеж на съвременния български език е неговият аналитизъм. Аналитичният характер на българския език обуславя неговото своеобразие и национална самобитност, неговата национална специфика, която се слага исторически под влияние на един вътрешен закон в разволя на българския език, добре формулиран от академик Вл. Георгиев като „движение от синтетизъм към аналитизъм“. Този вътрешен закон извява определено действието си при разпадане на именното склонение и изчезване на падежите, при разпадане на инфинитива и заместването му с „да изречение“ (хоиѣ пиѣти → искам да пиша), при образуване на бъдеще време с частица *ще* (*ще четя*), при степенуване на прилагателните с частици *по-* и *най-* и т. н. Това развитие е присъщо и на други езици: френски, английски, новогръцки, новоперсийски, новиндийски и др. Обикновено аналитични езици се срещат у народи, които са претърпели чувствително етническо смесване и кръстосване. Причините за появата на аналитизъм в българския език още не са конкретно проучени и научно обяснени. Теорията на проф. Милетич за смесването на носовките, за звуковото изравняване на падежните форми днес не може да има сериозно научно значение. Докладът на акад. Вл. Георгиев е нов и ценен принос, който ще допринесе до голяма степен за правилното обяснение на това крупно явление в развитието на българския език. Сталинското учение за езика и за неговите вътрешни закони, за националната му специфика и устойчивост трябва да легне в основите на нови и задълбочени проучвания върху конкретен исторически и езиков материал, а не само върху логически доводи и съображения; сталинското учение за езика, няма съмнение, ще ориентира правилно нашите научни работници към разрешаването на тази централна проблема в историята на българския език.

Както се изтъкна в доклада на проф. Л. Андрейчин, аналитичният характер на някои езици стана повод да се заговори за превъзходство на аналитичните езици над синтетичните. Подхвана се теорията на датския учен Ото Йесперсен, че съществува особен вид война между индивида и обществото. Индивидът, от една страна, се стреми към удобство и към по-малко усилия при говоренето, а, от друга страна, за да бъде добре разбран от другите, той се стреми към ясен израз. Тези две противоположни тенденции в езика — стремеж към удобство и стремеж към ясен израз — са равни, и по мнението на Йесперсен представят противоречие между индивида и социалната среда.

Не може обаче да се прави извод за богатството и съвършенството на даден език само от една негова граматическа особеност или изобщо само от граматическа страна.

Ако застанем на такова неправилно и псевдонаучно становище, трябва да приемем, че нашият език е по-съвършен от всички останали славянски езици, защото е изгубил падежните форми, и същевременно да признаем, че той е по-несъвършен от другите славянски езици, понеже е развил повече глаголни (синтетични) форми за време, а също така има и преизказано наклонение. Следва още, че езикът на Ленин-Сталин или езикът на Маркс-Енгелс е по-несъвършен и по-беден от езика Чърчил-Атли. Такъв извод е ненаучен и неверен. Английският език безспорно е богат в лексикално отношение, но на него не отстъпват нито руски, нито немски, нито френски. Ако пък приемем, че съвършенството на един език е в зависимост от степента на неговия аналитизъм, тогава трябва да признаем без уговорки, че китайският език стои по-високо от английския, понеже е най-аналитичният език в света. Въпросът, разбира се, е много по-сложен и не може да се разрешава така елементарно и наивно, както правят някои пропагандатори.

Известно е, че у нас през 1943 г. излезе книгата на Л. Казанджиев „Българският народен езиков гений“, в която се прави опит да се докаже превъзходството на българския език над другите езици в света и по този начин да се направи световна прослава на нашия език, да се възвеличи българският езиков гений със средства, които нямат стойност в науката. От такава прослава, естествено, българският език не се нуждае. Ние обичаме родната си реч и работим всякак за нейното обогатяване и усъвършенстване, работим да я направим по-стройна, по-мощна и по-изразителна. И тъймо затова не е нужно да ѝ приписваме измислени и несъществуващи достойнства и превъзходства. Кожото се отнася до запазването и засилването на народностните и самобитните елементи в нея, трябва да признаем, че не всякога сме проявявали достатъчно грижи и съзнание за това. След големите обществени и социални преобразования, след културната революция в нашата страна, езикът ни се обогати с много нови думи, фразеологически съчетания, термини, названия, нови понятия. Това, естествено, трябваше да стане. Езикът на вестника, на ежедневния печат, на партийната и професионална просвета даде нов облик на нашата реч. Той въведе и разпространи нови думи, нови изрази, без обаче да се проявява всякога верен усет, без да се прилага последователно установен и безспорен критерий, без да се поддържа един режим за разширяване или запазване на народностната и самобитна основа на родната реч. Не е правилно например да пишѐм и да казваме *Дайте да се разберем* вместо *Нека да се разберем*, или по-просто *Да се разберем*. Защо е необходимо тук да употребяваме по чужд образец глагола *дайте*, когато той нищо не означава и службата му се свежда до службата на обикновена паразитна дума? Не е уместна употребата на новостъкмени глаголи като *договорирам* (вм. сключвам договор), *запорирам* (вм. налагам запор), защото тези форми са чужди на българското словообразуване. Те са образувани с помощта на немско-латинската наставка *-ieren* (на българска почва *-ирам*), прибавена към българските думи *договор* и *запор*. А известно е, че тази наставка се среща само в думи от немско-латински произход: *редактирам*, *организирам*, *телеграфирам* и др.

Всякак за предпочитане са описателните форми в нашия случай: *сключвам договор, налагам заповор*.

Ако нашият национален език се развива стихийно, сяпо в тази посока, приемайки всички и всякакви чуждици, той ще се превърне в сух, книжен език, лишен от вътрешно движение, образност и изразителност, от емоционална сила, простота и естественост.

Не е необходимо, разбира се, да се отива в другата крайност — до престараване и преследване на всички и всякакви чуждици. Необходимо е разумна езикова политика, опряна на здрав езиков усет; необходимо е словотворчество и езиково строителство, което да засилва народностните струи в книжовния език, което да поддържа народностната стихия на езика, без да се стига до груба провинциална реч, до просторечие.

*

В доклада на проф. Л. Андрейчин се защитава за първи път от такова място една нова теза, че в съвременния български език няма не само падежни форми, но и падежни отношения, няма следователно падежи, че в изказванията на видни наши езиковеди, с неопценими заслуги в миналото, има неточни и не съвсем верни теоретически положения. Според акад. Ал. Т.Балан „няма реч без падежи, но има езици без падежни облици“ (т. е. форми),¹ а в днешния ни език има пет падежи: именителен, звателен, винителен, дателен, родителен. Освен това, според акад. Ал. Т.Балан в нашия език съществуват и специални падежни форми за винителен, дателен и звателен падеж и обща падежна форма за всички падежи.² Например: *Славей* (им. п.) *е птица. Слушам песен на славей* (род. п.). *Хвала на славей* (дат. п.) *за песен* (вин. п.).

В горните изречения според акад. Ал. Т.Балан има една обща падежна форма *славей* (casus generalis), която изразява с помощта на предлога *на* различни падежни отношения. Вярно е, че тук съществителното *славей* се намира в различни отношения спрямо другите думи в изречението, но тези отношения са преди всичко граматични отношения, синтактични отношения, отношения в изречението — подлог, определение, допълнение и пр., а не падежни. В първото изречение *славей* е подлог (*славей е птица*), във второто същата дума е определение (*слушам песен на славей*), а в третото тя е допълнение (*хвала на славей*).

Че не можем да говорим за падежни отношения, се вижда и от следното изречение на акад. Ал. Т.Балан: *Бия през зима лисици за кожух*.

От съвременно гледище съществителното *лисици* е пряко допълнение, а съществителните *зима* и *кожух* са обстоятелствени пояснения. Според акад. Ал. Т.Балан и трите съществителни (*зима, лисици, кожух*) са във винителен падеж. Явно е, че върху граматичния анализ на акад. Ал. Т.Балан тежат оковите на историческата граматика. В историческата перспектива, в която вижда развой на нашия език, той не съзира лика и спецификата на живата родна реч.

Звателната падежна форма служи за обращение и се е запазила при нарицателни и собствени имена на лица от мъжки и женски род (*брат-*

¹ Състояние на българската граматика, София 1947, стр. 103.

² Нова българска граматика, София 1940, стр. 43—49.

brate, Иван-Иване, сестра-сестро, Иванка-Иванке) и в някои други случаи. Всеизвестно е обаче, че звателният падеж не е типичен падеж, т. е. че не изразява синтактично отношение. Съвсем разколебана е и винителната форма, която се среща в някои говори при имена на лица от мъжки пол (*говорих с Ивана, Избрахме Петка*). Падежните остатъци от стари падежи по говорите свидетелствуват за един отминал период в развоя на езика ни.

Нямаме следователно основание и опора в самия език да говорим за падежи и за разновидности падежни функции като родителен частичен (*genitivus partitivus*), родителен за отрицание (*genitivus negativus*), за самостоятелен дателен падеж (*dativus absolutus*) и за много други форми и конструкции, които са се употребявали в старобългарския език, но днес не съществуват. Не е правилно да разграничаваме по смисъл и по употреба наречията *къде* и *где (де)*, изгъквайки, че *къде* се употребява при глаголи за движение, а *где* при глаголи за състояние.

В съвременния български език няма падежни форми при имената, следователно не съществува и категорията падеж в езиковото съзнание на българина. Не е възможно да съществува реално дадена граматическа категория, без да съществува реално съответна граматична форма, която да закрепва и изразява граматичното съдържание, без да е внедрена тази форма в системата на езика като постоянен граматичен показател. В немски език например липсва категорията вид на глагола, толкова типична за славянските изици. Вместо българския израз *Погледни!* немецът ще каже *Schau mal!* Нашият израз в този случай е синтетичен, а немският аналитичен, защото се състои от една главна дума (*Schau*) и друга помощна (*mal*). Този факт, че в немски език в известни случаи граматичната категория вид на глагола се изразява описателно и приблизително, никак не дава повод и основание да се говори, че в немски език съществува категорията вид на глагола и че тази категория се изразява аналитично.

*

Др. Сталин, за пръв път в историята на езикознанието, така ясно посочи ролята на абстракцията в езика и в граматиката. Именно специфичното в езика в много отношения се обуславя от вида и размера на абстракцията, на обобщението. В езика можем да говорим за лексическа абстракция, при която една дума означава по-широко понятие от друга, или една дума е по-абстрактна от друга, например: *растение* — *дъб, птица* — *гълъб, машина* — *трактор; щит* — *защита, храбрец* — *храбър* — *храброст*; и за граматична абстракция. Граматичната абстракция има две разновидности: 1. Граматична абстракция в теоретичната граматика, с която определяме граматичните категории, и 2. Граматична абстракция в самия език, по силата на която при по-широко обобщение едни форми отпадат и се поглъщат от други граматични форми, едни граматични категории преминават в други. Например формите на старото двойствено число се поглъщат от формите на множествено число, които се противопоставят на единствено число; пет глаголни времена могат да се обобщат в три; косвените падежни форми на имената могат да станат наречия (*ден* — *денем, нощ* — *нощем, гора* — *горе*). При друг вид абстракция и при необходимостта да се означат по-

точно и конкретно известни временни, целни, причинни, модални и други отношения, граматичните категории могат да се увеличат, а не да се поглъщат едни от други. В основата на всяка граматична абстракция лежи логическа абстракция и все пак граматичната абстракция има свои специфични форми и разновидности. Особено ясно това се наблюдава в развитието на езика и в промените и особеностите на неговия граматичен строеж. Няма съмнение, че самите падежни системи са резултат на абстрахиращата работа на мисленето, и по всяка вероятност на по-широко обобщение, щом като всички лексико-граматични отношения на имената могат да се обхванат и обобщят в няколко падежа (до осем в индоевропейските езици). При аналитичните езици обобщението е по-ограничено, а предлозите изразяват по-конкретни пространствени, временни, целни, причинни и други отношения. Всичко това до голяма степен обуславя своеобразието и националната самобитност в граматичния строеж на езика, а също така и в неговия речник. Граматиката е своеобразна логика на езика, но не е универсална логика. Единството на законите на човешкото мислене (логическите закони) позволява на хората от различни народности и континенти да мислят еднакво, да обменят мисли, да се разбират, да превеждат от един език на друг, да разбират древността и цялото развитие на човешките общества, но единството на логическите закони не означава единство на граматичните закони и граматичните категории. Ние можем да превеждаме свободно от български на турски например, макар че турски език е от друга система и в него няма форми за мъжки, женски и среден род; можем да превеждаме от фински, макар че в този език има 15 падежа, а в български изобщо няма падежи.

Всички тези съображения ни дават основание да поддържаме тезата, че в съвременния български език при съществителните имена няма падежи и падежни отношения, а има само граматични отношения, които се изразяват в изречението чрез службата на подлога, сказуемото, определението, приложението и обстоятелственото пояснение. Тези отношения са, разбира се, синтактични отношения, които не се свързват с морфологичната техника и не се изразяват с нейна помощ, както е при синтетичните езици.

Това положение има важно теоретическо и практическо значение за обучението по родния език и по чуждите езици. То ни позволява да разграничаваме по-добре и по-ясно системата на нашия език от системата на другите езици — сродни или несродни на него.

Ако приемем, че съществува падежна система в съвременния български език, ние ще поставим българските учители в положение да принуждават своите ученици да „откриват“ несъществуващи реално падежни форми и отношения в книжовната реч. Че в такъв случай обучението може да стане твърде формалистично и догматично, се вижда от теорията на акад. Ал. Т.-Балан за същинските и за формалните предлози. С оглед на граматичните особености на днешния ни език, не е целесъобразно да се делят едни и същи предлози на същински и формални: да се разглеждат като същински, когато се употребяват със старобългарското си падежно значение, а да се считат за формални, когато се употребяват с по-ново значение. Това ще рече, че предлогът *на* в изречението *Книгата е на масата* е същински предлог, защото се намира пред старобъл-

гарски местен падеж, а в изречението *Кориците на книгата са зелени* същият предлог е формален, защото притежателното си значение тук той е добил по-късно

Теоретически и граматични разсъждения от тоя род, пренесени в училищната работа, биха внесли голяма обърканост и в езиковото обучение.

За падежни форми в съвременния български език може да се говори само при личните местоимения. При останалите местоимения аналитичните форми са се наложили почти във всички случаи.

ЗА НАЧЕНКИТЕ НА АНАЛИТИЗМА В БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

от Йордан Заимов

Както по темата си, така също и по поставянето и разработването на материала, докладът на др. Вл. Георгиев „Опит за периодизация на историята на български език“ отговаря на основната идея на тая сесия — да се разгледат важни въпроси от българския език и от неговата история.

Единствените досегашни извори за историята на българския език за жалост не ни дават пълна или поне подробна представа за състоянието на езика ни през най-интересните и важни периоди от историята му. Почти всички те са от черковен произход, преведени от византийски и то точно, дословно и дори, бих казал, рабски, без оглед към живия български език от онова време. Освен това трябва винаги да се има предвид, че езикът на религията у всички народи е бил малко или много различен от говоримия език, в него съзнателно и системно са били поддържани старите елементи, които да му придават по-внушителен и обаятелен характер. Така е било и във православна Византия, където постепенно с течение на векове се създават два езика — езикът на народа — димотикий, и консервативният език на книжнината, предимно черковна, наречен по-късно катаревуса, което ще рече прочистващ език, освободен от простонародни и чужди, „варварски“ елементи. Това разделение на гръцки език продължава и до днес, поддържано съзнателно от политическия режим.

Нашите прадеди са превеждали черковните си книги именно от този книжовен консервативен гръцки език, различен от простонародния тъкмо по тия специфични черти, които отличават новогръцки от старогръцки или новобългарски от старобългарски. С други думи езикът на черковните книги, преведени у нас през старобългарско време, не е говоримият народен език. С течение на времето обаче преписвачите на черковни книги не са могли да се въздържат да не вмъкват в традиционния черковен текст и някои особености от говоримия си народен език. Така в текстовете се вмъкват най-много фонетични особености, а най-малко речникови, поради ограничената тематика на текстовете. Това явление не се наблюдава толкова в най-старите преписи като Зографско, Маринско евангелие и други, а в по-нови, които се явяват в по-късна епоха, когато черковните лица все повече се увеличават и вече не всички са били подготвени да преведат от оригинал, а само са преписвали по-стари готови преводи. Подобно явление наблюдаваме и днес, когато хора със запазени диалектни черти в езика си, макар и образовани, като говорят и пишат вмъкват много елементи от родния си говор, главно фонетични и речникови.

След всичко това става явно, че началото на т. н. среднобългарски период, който винаги по същество си е бил период, без под него да се разбира език с определен цялостен образ, се туря, когато в книжовния език нахълтват множество фонетични особености, които ние погрешно мислим, че се появяват тъкмо тогава. Така се създава тази шарена картина на фонетиката на писмения език от това време, като главни характерни явления са замяната на носовките, изчезването на ъ, изравняването на много падежни завършеци, създаването на падежни омоними и пр. Среднобългарските книжовни извори не показват единство откъм отклоненията си от класическия старобългарски език, понеже преписите са правени на различни географски места от различно подготвени преписвачи. Това обстоятелство повишава цената на съвременната и на историческата диалектология, на която до сега историците на български език не са обръщали достатъчно внимание.

Досегашната история на българския език и нейната периодизация, в същност не е история и периодизация на езика на българския народ, а на езика на писмените му паметници, които много или малко са отдалечени от живия народен език, както това се наблюдава в известна, макар и по-слаба, степен и днес.

В основата си двуделението на историята на българския език е правилно, понеже изхожда от най-характерното явление в разволя на езика ни — преход от синтетизъм към аналитизъм, макар че този преход не е станал изведнъж, а между началото и края му може да има период дори от 3—4 века, като се има предвид, че тук се променя граматичният строеж, който се изменя извънредно бавно. Този преход е засегнал езика на население, пръснато в планински земи, при отсъствие на връзки между отделните области, особено през феодалния строй, когато именно са настанали тези промени в езика ни. Всички тези обстоятелства, струва ми се, пречат да се възприеме мнението, че аналитизмът в езика ни започва към края на средните векове, значи през среднобългарския период.

Наченките на аналитизма трябва да отнесем към по-ранна епоха, а именно още по времето на разселването на славяните от европейската им прародина, което започва след III век и нахлуването на южните славяни на Балканския полуостров, което пък започва откъслечно преди VI век и след това се усилва и добива масов характер. Съюзени главно с авари и с други племена, славяните към VII век така изпълват Полуострова, че и сам Константин Багренородни трябва да признае, че цяла Елада се е пославяничила. Тъкмо при тия набези върху богатата византийска империя българските славяни с цялото си население са влизали в допир и са живели с разни племена от различен произход и тук следователно след по-дълго съжителство се е появило двуезичието, което, както знаем, е характерно явление тъкмо при такива случаи; тук най-сетне се нанася и първият удар на синтетизма. От историята знаем, че най-много промени настават в политическия и културен живот на племената и на народите не когато живеят мирен и уседнал живот, а когато са в движение, когато се намират в период на постоянни нападения и отстъпления. По-късните племена като кумани, печенези, узи и др., които нахълтват в Северна България през XI и XII век, струва ми се, не биха могли да повлияят до такава степен за разпадането на синтетизма.

понеже тези племена не засягат по-голямата част от българското население, пръснато по много земи на Полуострова и от друга страна, като скитнишки племена, те бързо се претопяват в българския народ.

Ние трябва да знаем езика на племената и народите, с които българският народ е имал преки връзки и особено на тези, които е претопил през различни времена. Такива са на първо място Аспаруховите първобългари, аварите, куманите, печенезите, узите, татарите, както и езика на завареното романизирано и елинизирано население. За да си уясним пък характера на византийското книжовно влияние особено от IX и X век, когато се туря начало на славянската писменост в България, трябва добре да познаваме изобщо целия книжовен гръцки език от това време, за което имаме доста извори.

Историческият материал в доклада на др. Вл. Георгиев е ладен доста грижливо и подробно. Ако действието на някои сили и фактори в една среда довежда до едни резултати, налага се да кажем защо нямаме същите резултати в близки или подобни среди, върху които са действували същите сили и фактори. Така например, ако ние обясняваме прехода от синтетизъм към аналитизъм чрез иноезично влияние, трябва да обясним защо нямаме аналитизъм в съседни или сродни езици, които също са изпитвали иноезично езиково влияние и то може би в не по-слаба степен. Ако се приеме, че формите за преизказаните времена се появяват под турско влияние, естествено е да се запитаме, защо подобно явление няма напр. в сръбски език, който, както знаем, не е по-малко повлиян от турски език. Всичко това налага да се подбере и привлече и сравнителен материал, за да бъдат по-сигурни и убедителни резултатите от една теза, която има изгледи да се превърне в теория. Все поради същите причини, струва ми се, не трябва да се приема само едно обяснение за причините на прехода от синтетизъм към аналитизъм. По-край чисто външните иноезични влияния, които може да са дали само тласък към аналитизъм, а такива влияния не е изпитвал само българският език, ще трябва да се потърсят причини и в действието на вътрешните закони на езиковия развой, които вече са специфични за всеки език.

Идеята за двуделението на периодизацията на българската езикова история е наистина оригинална и заслужено буди жив интерес и ще предизвика много отзиви.

О НАЦИОНАЛЬНОЙ САМОБЫТНОСТИ БОЛГАРСКОГО ЯЗЫКА

проф. И. И. Лавров

Чрезвычайно важно, что научная сессия Болгарской Академии Наук и Филологического факультета Софийского государственного университета, посвященная знаменательной дате в жизни великого зодчего коммунизма И. В. Сталина, давшего основополагающие работы творческого развития марксизма, сосредоточила свое внимание на проблемах национальной самобытности болгарского языка, его периодизации и связи истории языка с историей народа.

Наиболее важной проблемой в истории болгарского языка является вопрос о сохранении им национальной самобытности и устойчивости в трудные периоды его истории в противовес вредным и губительным стремлениям турецких ассимиляторов.

Товарищ И. В. Сталин учит, что „выработанный в течение эпох и вошедший в плоть и кровь языка, грамматический строй изменяется еще медленнее, чем основной словарный фонд“ („Марксизм и вопросы языкознания“, изд. Правда, М. 1950, стр. 21. Подчеркнуто нами. И. Л.). Каждому конкретному языку присуще свое качество в его национально-самобытном своеобразии.

Это национально-самобытное своеобразие языка сказывается особенно ярко в устойчивости его грамматического строя, который является наиболее непроницаемой сферой для влияний и заимствований.

Если в области словарного состава связь развития языка с историей народа является прямой и непосредственной, то в грамматическом строе эта связь выступает „отдаленной, опосредствованной и очень сложной“ (Акад. В. В. Виноградов, Значение работ И. В. Сталина для развития советского языкознания. Сб. МГУ, 2 изд., М. 1952, стр. 29).

Для того, чтобы включить в сложившуюся грамматическую структуру новый элемент извне, надо произвести изменения во всей системе грамматических связей, надо преодолеть структурную сопротивляемость языка в целом.

Тов. Сталин учит: „Сотни лет турецкие ассимиляторы старались искалечить, разрушить и уничтожить языки балканских народов. За этот период словарный состав балканских языков претерпел серьезные изменения, было воспринято не мало турецких слов и выражений, были „схождения“ и „расхождения“, однако балканские языки выстояли и выжили. Почему? Потому, что грамматический строй и основной словарный фонд этих языков в основном сохранились“ (И. В. Сталин, цит. соч., стр. 22).

„Болгарский язык переживал скрещивание с другими языками, но, несмотря на все эти скрещивания, остался по своему грамматическому строю и основному словарному фонду славянским языком. Сталки-

ваясь с другими языками, он обычно выходил победителем и ассимилировал их (болгарский—тюркский, фракийский и др.)“ („Вопросы языкознания“, 1952, № 3, стр. 125).

Почему же авторы учебника по болгарскому языку в X—XI классах средних общеобразовательных училищ утверждают: „Преизказаните глаголни времена са се появили в нашия език през време на турското робство под влияние на турски език, който също притежава такива времена“ (Проф. Л. Андрейчин, проф. Ст. Стойков, К. Попов. Български език за X и XI клас на средните общеобразователни училища, София 1952, стр. 94).

Каким же образом турецкий язык, язык совершенно иной языковой семьи, мог оказать основное воздействие на грамматический строй славянского языка и за такой сравнительно короткий для языкового развития срок? Ведь степень воздействия одного языка на другой уменьшается по мере большего их структурного расхождения.

Вопрос об условиях возникновения в глагольной системе болгарского языка форм пересказывания является дискуссионным (см. „Вопросы языкознания“, 1952, № 3, стр. 125), и включать его в стабильный учебник болгарского языка для средней школы не следовало.

Неясной остается формулировка члена-корреспондента Акад. Наук проф. Л. Андрейчина о том, что система пересказанных времен представляет собою „семантическое влияние в морфологии“.

Следует признать чрезвычайно ценным предложенную академиком В. Георгиевым концепцию периодизации в развитии болгарского языка, вносящую ясность в ряд спорных до сих пор положений.

Вопрос об утрате болгарским языком именной флексии, а отсюда разграничение и уточнение понятий „падеж“, „падежные отношения“, „синтаксические отношения“ применительно к болгарскому языку — существенно необходимы и требуют дидактического оформления.

В прениях высказаны были ошибочные мнения о яко бы упрощении грамматической структуры языка в связи с отсутствием падежей.

Неудачны ссылки в доказательство существования падежей в болгарском языке на звательный падеж (см. выступление т. Илчева), который как раз не выражает синтаксической функции отношения к другим членам предложения. В докладе члена-корреспондента Акад. Наук проф. К. Мирчева неясно, каким образом, утверждая самобытность болгарского языка и проводимую в нем очистительную работу, можно считать, что турцизмы у современных болгарских писателей придают языку „народный характер“.

Выступление ряда участников дискуссии по смежным с повесткой дня проблемам синтаксиса, теории перевода (т. Мутафчиев) указывают на неясность и неразработанность ряда вопросов в современном болгарском языкознании.

В основном доклады члена-корреспондента АН проф. Л. Андрейчина, члена-корреспондента АН проф. И. Лекова, академика проф. В. Георгиева, члена-корреспондента АН проф. К. Мирчева и проф. Ст. Стойкова чрезвычайно интересны, конкретны и актуальны по своей проблематике.

Желательно в работах Института болгарского языка больше внимания уделить проблемам взаимоотношения болгарского и русского языка в области синтаксиса и ритмомелодики.

Сталинская идея языкового родства славянских языков, получившая яркое воплощение в „золотых“ словах товарища Вълко Червенкова (письмо об изучении русского языка в Болгарии от 30. IX. 52.) о близости болгарского и русского языков, должна быть предметом особого внимания Института болгарского языка Академии Наук Болгарии.

Да здравствует славянское единство! Да здравствует великий вождь болгарского народа, генеральный секретарь Болгарской Коммунистической партии товарищ Вълко Червенков!

ЗА ПЕРИОДИЗАЦИЯТА НА ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК от Кирил Мирчев

В доклада на др. Вл. Георгиев се разглеждат съществени въпроси относно българската езикова история, именно въпросите за нейната периодизация. Неотдавна, през 1950 год., същите въпроси бяха подигнати в една статия на проф. С. Б. Бернщейн, напечатана в Известията на Съветската академия на науките¹. Поради някои смели схващания, изнесени в тая статия, редакцията на Известията бе я придружила със забележка, че я обнародва като дискуссионна. Няма никакво съмнение, докладът на др. Вл. Георгиев, който изслушахме вчера, се явява естествена последица от подигнатите в статията на проф. С. Б. Бернщейн въпроси за ревизия на досегашните схващания за периодизация на българската езикова история и преследва целта да предложи нова периодизация, съобразена с изискванията на марксистическото езикознание.

Проф. С. Б. Бернщейн от своя страна се опълчи рязко против досегашната периодизация на историята на българския език, възприемана единодушно от всички представители на славянската езиковедческа наука. Основните негови тези са следните: Българската езикова история трябва да започне много по-рано, а не както правеха досегашните историци на българския език, които взимаха за изходно начало втората половина на IX в., т. е. векът на зараждането на старобългарската книжнина. Тя именно трябва да започне с описание на българските племенни диалекти от VII, VIII и IX в. Ще си позволя да отбележа, че в своя учебник по история на българския език, излязъл преди появата на статията на проф. С. Б. Бернщейн, аз се опитах да започна историята на българския език с описание на особеностите на българските племенни диалекти от VII, VIII и IX в. Послужих си с косвени доказателства, върху които обръща внимание и проф. С. Б. Бернщейн, именно с архаичната славянска топонимия в днешните гръцки области. Със своето заселване на Балканския полуостров българо-славянските племена попадат според проф. С. Б. Бернщейн под извънредно силното влияние на трако-илирийските езици и се повлияват от тях не само лексикално, но в значителна степен под тяхно въздействие изменят и своя граматичен строй. Успоредно с изживяваните промени под трако-илирийско влияние започнал сложният и продължителен процес на оформяване на българския народностен език. Края на този процес проф. С. Б. Бернщейн поставя във втората половина на IX в. За характера на българския език от тази епоха паметниците, писани в България по това време, не ни давали никаква представа. Тия паметници

¹ Вж. Известия Академии Наук СССР, Отделение литературы и языка, т. IX, вып. 2, стр. 108—118.

били писани на езика на Кирил и Методий, който не е бил български. Това е бил изкуствен книжовен език, който дълго време тегне върху българската книжнина. Така че за състоянието на българския език през Първото българско царство ние нямаме никакви сведения. В писаните обаче по-късно паметници, именно през Второто българско царство, под булото на този изкуствен език започват да прозират елементите на говоримия български език. Въз основа на тия елементи, както и въз основа на данните на влахобългарските грамоти, проф. Бернщейн идва до заключение, че между българския език от преди XV в. и от по-късно разлика няма. По-нататък проф. Бернщейн описва условията на оформяването на българския национален език през епохата на капитализма. От изложението на проф. Бернщейн проличава ясно, че от епохата, когато българският език попада под влияние на тракоилирийските езици и променя коренно наследения от славянския език-основа свой граматичен строй, българският език претърпява доста, но не и съществени промени. Без да е казано изрично това в статията, явно е, че авторът разделя българската история на три периода. Един период до втората половина на IX в., т. е. до установяване на българския народностен език, втор период от IX до втората половина на XIX в., времето на оформяването на българския национален език, и трети период от втората половина на XIX в. до днес.

Акад. Вл. Георгиев в своя опит за нова периодизация на историята на българския език стои на становището, че в развоя на българския език се отбелязват два основни периода, — един старобългарски и друг новобългарски. По напълно оправдан начин др. Георгиев иска да приложи като мерило за разделя на българската езикова история на периоди основните качества в развоя на българския език. В противоположност именно на проф. Бернщейн, който никъде не говори за никакви качествени промени в развоя на българския език, др. Георгиев като взема пред вид, че основната специфика в развоя на българския език е преходът от синтетизъм към аналитизъм, търси да установи онзи период в неговия живот, в който натрупаните елементи от ново аналитическо качество имат вече превес над елементите от старото синтетично качество. Този период Вл. Георгиев смята, че е XV в. Вижда се следователно, че най-същественото в предложената от др. Георгиев периодизация се заключава в това, че той заличава така наречения среднобългарски период и го присъединява към старобългарския период.

Отричането на каквато и да било качествена промяна в развоя на българския език от IX век нататък, основана очевидно главно на тезата, че езикът на Кирил и Методий не е български език, е най-слабата страна в периодизацията на проф. Бернщейн. Новата периодизация на проф. Георгиев, като премахва тая слабост, оборва, според мене напълно оправдано, и друга една много съществена позиция в статията на проф. Бернщейн, а именно преувеличеното влияние на тракоилирийски върху езика на българските славяни. Акад. Вл. Георгиев е на мнение, че в периода, когато славяните заселват окончателно Балканския полуостров, те заварват тук само незначителни остатъци от тракийско население, по-голямата част от което е била вече еленизирана или романизирана. От друга страна науката не разполага със сигурни данни за характерните особености на тракийския език и въпреки оптимизма на проф. Бернщейн, че необхо-

димите данни могли да се почерпят по косвен път, главно от днешния албански език, до такива данни, които определено да се отнесат към стария тракийски език, науката до сега не се е добрала. Ще си позволя пак да добавя, че още на нашата малка дискусия през 1948 година по този повод бях заявил, че късното идване на славяните на Балканския полуостров не ни позволява да търсим в българския език отражения на стари влияния, които бихме могли да определим като предромански и че подигането на въпроса за трако-илирийски субстрат означава възкресяване на старите хипотези на Миклошич за трако-илирийски влияния, на които се приписваше толкова мистериозна роля в развоя на българския език. Отхвърлянето на тракийския език като фактор за промени, настанали в български език, и насочването на вниманието върху балканския латински език и средновековния гръцки език е положителна черта в доклада на Вл. Георгиев, която правилно указва в каква посока следва да се търсят вероятните влияния, упражнени върху българския език.

Що се отнася до определяне на периода, в който българският език навлиза в нов качествен стадий на развоя, разногласия между досегашната периодизация и тая, която предлага др. Георгиев, няма. Това е XV в. Акад. Георгиев обаче неправилно отбелязва, че раздялата на българската езикова история на три дяла — старобългарски, среднобългарски и новобългарски — била установена по подражание на чужди образци. Аз мисля, че тук и дума не може да става за някакво подражание на чужди образци. Науката за българския език, като дял от славяноведението, излишно бе да търси образци за периодизация на българската езикова история във от начините, по които става периодизацията на историята на останалите славянски езици и ако единствено във връзка с българския език говорим за негов среден период, а никога не говорим за средноруски, средносръбски, среднополски, средночешки, то си има своите специални основания. А те са ясни. Най-старите български паметници, които отразяват така наречения от др. Георгиев същински старобългарски език, се отделят отдавна в особена група най-рано засвидетелствувани славянски паметници. Езикът на тези паметници, наричан обикновено в науката старочерковнославянски, отдавна е издигнат като класически за славянския свят и неговото изучаване лежи в основата на историческото изучаване на всички славянски езици. Явно беше, че писаните след XI в. български паметници не можеха да се включат в кръга на същинските старобългарски паметници, защото съдържаха в езика си множество отклонения поради естествената еволюция на езика. И така по напълно естествен път се дойде до тяхното определение като среднобългарски, като заедно с това се отдели и един среднобългарски период в развоя на българския език. Не е правилно да се твърди, че Билярски е създател на термина среднобългарски. Той само оточи това, което по естествен начин бе изтъквано преди него. Така терминът „среден“ за означаване езика не на класически старославянски паметници, а на по-късните, отразяващи редица отклонения, бе въведен за пръв път от бележития руски учен Востоков, който в 1820 год. в съчинението си „Рассуждение о старославянском языке“ писа: „Древний язык (славенский) заключается в письменных памятниках от IX-го за XIII-е столетие. Он неприметно сливается с языком средним XV и XVI столетий, и за ним уже следует новый славенский или язык печатных церковных книг.“ Такава е исто-

рията на установяването на двата периода старобългарски и среднобългарски и в нея няма нищо изкуствено, никакво външно подражание на чужди образци. Получи се една периодизация, която силно напомня положението, което имаме при периодизацията на някои други езици, напр. на немски език. Тя е удобна в много отношения, особено с това, че дава възможност за точно разграничаване на същинските старобългарски паметници от по-късните и бе възприета от всички слависти. Друг е въпросът до колко тя би могла да се поддържа с оглед на обстоятелството, че между старобългарски и среднобългарски език, тъй както те ни се представят в паметниците, коренно различие в качествено отношение няма. С голяма вероятност може да се каже, че такова различие не е съществувало и между говоримите езици през тези две епохи. Ето защо като се има пред вид, че основното качество в разволя на българския език е преходът от синтетизъм към аналитизъм, срещу сливането на тези два периода, отличаващи се със синтетичен и предимно синтетичен строеж на речта в едно цяло, което се противопоставя на аналитичния новобългарски език, едва ли би могло да се възрази нещо съществено.

Съществува обаче една важна пречка, която еднакво тежи както върху традиционната периодизация, така и върху предложената от др. Георгиев. А тя се заключава в това, че среднобългарският период в редица отношения за нас е още много тъмен. Най-болното място в историческото проучване на българския език представи слабата ни осведоменост относно истинското положение на българския език през тази епоха. Тази пречка би могла да се премахне чрез издирване и проучване на по-надежден материал, какъвто би могъл да се намери всред купищата нищо не говорещи среднобългарски паметници. В това отношение българската езиковедческа наука непростимо изостава до сега.

Всичко това не ни позволява с необходимата сигурност да определим времето на завършека на първия основен период в живота на българския език както и по-точната граница между неговите подпериоди.

Акад. Вл. Георгиев се престаравя като иска да внуши, че отделянето на старобългарския период от среднобългарския става въз основа на един единствен фонетичен белег — смесването на носовките. Действително този белег се изтъкваше като един от най-обикновените, най-лесно доловимите и най-отличителните. Но към него се прибавят и редица други, които не се срещат в същинските старобългарски паметници. Така още Востоков, който пръв в историята на славистиката даде характеристика на среднобългарските паметници, изтъкна, че те се отличават от по-старите както със замяната на носовките, така и с прехода на *ъ* в *и* със замяната на *ъ* с *ѣ*, със загубата на супинната форма, с контрахиранни форми на имперфекта и сложните прилагателни. В своя учебник по история на българския език аз започвам характеристиката на среднобългарския период със следните думи: „Среднобългарският период обхваща XII, XIII и XIV в. В течение на този доста дълъг период българският език е преживял редица промени, от които само сравнително взето малка част намират отражение в писмените паметници. Промените са засягали целокупния строеж на езика и са били еднакво важни както във фонетично, така и в морфоложко отношение.“ Да се твърди следователно, че отделянето на среднобългарския период от старобългарския става въз основа на един или

почти на един признак е крайно несправедливо. Нека за допълнение да добавя, че и до сега среднобългарският период не се е схващал като качествено нов период в развой на българския език. Той се схваща точно така, както го схваща и др. Георгиев, именно като преходен период от старобългарски към новобългарски. За коренни промени в български език се говори едва във връзка с новобългарския период, чието начало се поставяше в XV в.

Що се отнася до подпериодите, на които у Георгиев е разделен първият основен период — старобългарския език, ние останахме с впечатление, че понякога се е постъпвало механично, с механично свързване на особеностите на историческия момент с особеностите на езика. Както вече изтъкнах, отделянето на един предписмен период, в който се е извършил преходът от племенните диалекти към установен български народностен език, е напълно оправдано. Сведенията ни за този период неизбежно ще бъдат ограничени с фонетичната страна на езика, опряна върху данните на топонимията. Това са първите два подпериода в периодизацията на др. Георгиев. Не мога обаче да се съглася, че в този период е играл някаква роля тюркският език на Аспаруховите българи, нещо, което е много ясно подчертано от Георгиев. Отражение на тази роля др. Георгиев вижда и в следващия период, именно в периода на така наречения същински старобългарски език, когато според него североизточните български диалекти под първобългарско влияние се намирали в по-изменена фаза на развой, отколкото югозападните. За такава роля обаче ние не притежаваме никакви сигурни данни. За да примесваме езика на първобългарите като фактор при оформяването на българския народностен език, ние трябва да притежаваме много по-солидни свидетелства, да откриваме много по-ярки отражения от него в днешния български език. Малкото лексикални елементи в днешния ни език, които се приписват с известна вероятност на влияние от страна на първобългарите, са несигурни. Те са могли да проникнат в български език и по-късно, напр. през XII в. при повторното, много по-масово нахлуване на турско население в българските земи, т. е. по време, когато от Аспаруховите българи няма никаква следа. Единствени за сега сигурни лексикални елементи от Аспаруховите българи можем да смятаме ония, които намираме в Супрасълския сборник, източнобългарски паметник от XI в. Касае се за три думи, само една от които има до известна степен днес народен характер. Това са *болярин*, *биля* (длъжностно име, гръцко *комис*) и *кап* с неговото производно *капище*. Към тях можем да включим и наставката *-чиш*. Явно става, че влиянието на Аспаруховите българи е било нищожно. Примесването на тяхното име в съдбините на българския език не намира никакво оправдание.

Нищожно е било влиянието и от страна на останалото турско население, което до XIV в. на последователни вълни нахлува в българските земи. Когато имаме желание да отладем известна част от промените в български език на влияние от страна на това население, не бива струва ми се да забравяме Сталиновата теза, че при кръстосване на два езика най-чувствителни следи от победения език се запазват в лексиката на езика победител. У др. Вл. Георгиев не се забелязва винаги желание да държи сметка за това положение. Когато той ни убеждава, че румънско *мине мь* е резултат от българско *мене ме*, ние сме готови да му вярваме, защото зад този факт и зад други единични не много важни факти на бъл-

гарско влияние върху структурата на румънски език стои огромният български лексикален слой в румънски език. Отношенията, които се създават между български и османскотурски, са ново ярко доказателство за верността на Сталиновата теза. Срещу големия османски лексикален слой в български език, ние отбелязваме само много слаби следи от турско влияние върху граматичния строй на българския език. Преди да е издирил по-значителен и по-убедителен лексикален материал, който би могъл да се отдаде на влияние на първобългари, узи, печенези, кумани, др. Георгиев бърза да открива следи от техния език върху структурата на българския език. Не е никак чудно при това положение, че неговите доводи са крайно необезпечателни. Форми на *-овом*, *-овох* са били типични не само за среднобългарски, но и за старосръбски. Следователно много по-вероятно е да се допуска, че тук имаме чисто славянски процес, а не отражение на някакво турско влияние. Написание *ър*, което откриваме в Добруджанския и Преславския надпис, е редовно в един старобългарски паметник от западен произход, именно в Македонския кирилски лист и мъчно може да се приеме, че е първобългарско влияние. Формите *нстѣва* и *нсполннѣ* са общославянски, следователно и тук не може да се мисли за чуждо влияние.

Централно място в старобългарския период от развоя на българския език заема така нареченият от др. Вл. Георгиев същински старобългарски език. На тоя старобългарски език в досегашната периодизация, срещу която се опълчва др. Георгиев, се отделя самостоятелно място. Това е в същност понятието за Кирилометодиевия език с всички многобройни промени, настанали в неговия звуков и морфоложки състав, намерили отражение в паметниците от X и XI в.

Старобългарският език на Кирил и Методий представя забележителен момент в развоя на българския език. За втората половина на IX в. той се явява идеално отражение на народен български говор. В светлината на Сталиновото учение за езика той е прекрасно свидетелство за устойчивостта на граматичния строй. Повече от три века след заселването на славяните на Балканския полуостров, три века след всевъзможни кръстосвания със старо хеленизирано и романизирано население, езикът на солунските славяни от втората половина на IX в. ни се явява във вид, който е много близък до общославянския език-основа. Той е най-ярко доказателство следователно за несъстоятелността на теорията за влиянието на трако-илирийския субстрат в развоя на българския език и изобщо сериозна пречка за всички, които в живота на българския език виждат само огъване на неговия граматичен строй под чуждо влияние, а пренебрегват ролята на вътрешните му закони на развой. Проф. Бернщейн премахва много лесно тази пречка. За него езикът на Кирил и Методий не е тъждествен с български език. Акад. Георгиев е далеч от такава мисъл. Все пак и у него се забелязва известна резерва по отношение на солунския диалект на Кирил и Методий. Той го обявява за архаичен български диалект, следователно за нетипичен за своята епоха. Този архаичен български диалект е започнал да се използва като литературен език в Източна България, гдето местният говор е бил по-напреднал. Действително не би могло да се възрази нищо против тезата, че не всички диалекти се развиват еднакво бързо. По една или друга причина известни диалекти изостават в своя развой и пазят по-продължително време архаични черти в граматичния

си строй. Така напр. прибързано е да сравняваме във всяко отношение разволя на българските диалекти във Влашко със разволя на българските диалекти на юг от Дунав. В условията, в които живеят българите във Влашко, бързо претопявани сред романско население и изчезнали напълно още в XVI в., съвсем естествено аналитизмът е могъл да се развие много по-рано. И няма нищо чудно в това, че езикът на някои влахо-български грамоти от самия край на XIV в. е подчертано аналитичен, а езикът на възникналата по същото време Троянска повест показва все още слаби следи от аналитизъм. Но имаме ли сериозни съображения, поради които да смятаме, че говорът на Кирил и Методий е бил по-архаичен от местния говор в Северна България? Според мен с такива съображения не разполагаме.

През X и XI в. в българските земи се използва диалектът на Кирил и Методий като литературен език. В течение на тези два века писмени паметници възникват във всички български области, както на югозапад, така и на североизток. В тези паметници имаме различно отношение към развитите по-нови особености в езика. В югозападните паметници, които са и по-стари, новите черти имат по-скромно място. В североизточните паметници, които са по-нови, естествено новите черти са по-изобилни. Имам пред вид такива черти, които са общи на целия български език, напр. замяната на редките типове аористни форми с новите форми на *-ох* или пренебрегването на епентетичното *л*. От тук се вадя правилното заключение, че югозападните паметници са изобщо по-архаични. В същите паметници обаче проникват известни диалектни черти, които не са от общобългарски характер. Те именно ни дават представа кои говори са били по-архаични, кои по-малко архаични. Най-важната диалектна разлика в тая епоха се е заключавала в различното отношение към еровите гласни. Това отношение красноречиво говори за архаичен характер не на югозападните говори, а на североизточните. Докато на североизток еровите гласни се пазят непроменени, на югоизток те се променят в *о* и *е*. Това съотношение се запазва и по-късно. Прибързано е да се говори, че днешните югозападни български говори, включително с македонските, били по-архаични. Какво значение има напр. островното запазване в тия говори на назализма пред една не по-малко архаична и повсеместно запазена черта на изток, именно *я* кането. Не искам да навлизам в подробности, но не само във фонетично, но и във всяко друго отношение, включително и акцентно, българските югозападни говори са по-малко архаични от източните.

Акад. Вл. Георгиев търси обяснение на приемания от него по-напредна характер на североизточните български диалекти в X и XI в. във влиянието на езика на Асларуховите българи. Но ако се приеме то за вярно, ние не можем да не държим сметка, че и Солунският български диалект е бил изложен на не по-малко чуждо влияние. Във втората половина на IX в. многобройното славянско население в Гърция е вече в процес на пълно изчезване. Ако за двуезичие в Източна България правим теоретични предположения, за положението в Солунската област ние имаме ясни исторически доказателства. Думите на император Михаил, отправени към Кирил и Методий „Вие сте солунчани, а всички солунчани говорят чисто по славянски“, свидетелствуват ясно за двуезичието, в което са живеели славяни и гърци в Солунската област.

Акад. Вл. Георгиев е съвършено прав като вижда в разво­я на българския език към аналитизъм много сложен процес, в който възможните влияния на средата се преплитат с вътрешните закони на разво­я в езика. Той е обаче според мене неправ, когато твърди, че условия за поява на тоя процес в български език сме имали още в VI, VII и VIII в. Както подчертах, Солунският диалект със своя ясно подчертан синтетичен характер се противопоставя на такова твърдение. Неприемливо е за сега да се допуска, че този диалект се е отличавал по някакъв по-чувствителен начин от останалите български диалекти през IX в. Началата на процеса към аналитичен строй следователно следва да се поставят след IX век, когато българският език вследствие на действието на своите вътрешни закони започва да променя звуковата си система. С течение на времето тя промени са довели до чувствителна омонимия на окончанията в някои склонения. Без влияние на средата обаче тоя процес би спрял до тук, т. е. бихме имали положение сходно с някои склонитбени типове в чешки език. Влиянието на средата при дадените условия в български език поражда закона за разво­я към пълен аналитизъм в областта на имената. Това са грубите линии на разво­я, който българският език преживява от IX до XV в.

Процесът в същност е протичал по доста сложен път и неговото разбулване е най-належаща задача на историческото проучване на българския език.

ЗА ПЕРИОДИЗАЦИЯТА НА ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

от Ив. Дуриданов

Докладът върху периодизацията на историята на българския език от акад. Вл. Георгиев представя сериозен опит за разрешаване върху основата на сталинското учение за езика на важен проблем на българското езикознание. Новата постановка на този проблем съвършено правилно изхожда, както от спецификата на действащите в различни периоди вътрешни езикови закони, така и от сталинския принцип за неразривна връзка на развитието на езика с историята на народа, който е негов създател.

В това отношение трябва да се счита за незадоволително и неприемливо досегашното традиционно деление на историята на български език на три периода, за което впрочем липсва една подробна, задълбочена обосновка в досегашната езиковедска литература. Така напр. проф. Б. Цонев, който има несъмнено големи заслуги за историята на нашия език, след като изтъква значението на смесването на носовките като първостепенен делитбен белег между старобългарски и среднобългарски, се задоволява да отбележи: „Освен тези особености, които засягат езика главно звуково, среднобългарският период се различава от старобългарския по някои отстъпки досежно формите (именни и глаголни). Главните отстъпки от тази страна са тези, че между именните форми се развива до голяма мяра аналогията или смесването между разните склонения, а откъм глаголни форми се забелязва изчезване на някои старинни форми, на първо място двата аориста, които се употребяват много често в старобългарските паметници: след XII в. те се срещат като архаизми“¹. Ясно е, че тази характеристика на т. н. среднобългарски период изтъква по един статичен начин наред с промените на носовките „някои отстъпки“ в областта на морфологията, обаче не изхожда от установяване на вътрешните закони на развитието на български език, които в своята съвкупност довеждат до ново качество, до нова структура. Промените, които претърпяват носовките в своето развитие през XII и XIII в., не могат да се считат за първостепенни и решаващи за прехода на старобългарски в ново качество, тъй като не се оказват способни да изменят съществено стария облик на езика, а засягат само частично падежната флексия на имената от ж. р. (главно *а*-основи), отчасти имената от м. р. (*йо*-основи) и незначително глаголната флексия. В същност най-важната качествена промяна на носовите гласни, а именно тяхната денализация, е продължителен процес, който завършва не по-рано от края на XIII в., следователно няма основание началният момент на този про-

¹ Вж. История на бълг. език, т. II, София 1934, стр. 260.

цес (първата половина на XII в., а известни следи още в старобългарските паметници от XI в.) да се определя като характерно явление за един нов период. По същите съображения не може да се приеме за делителен белег и преходът на *ы* в *и*, който също не е закономерно явление за развитието на нашия език в XII в. Изобщо резултатите от действието на фонетичните закони, засягащи характера на старобългарските гласни *ѡ*, *Ѡ*, *ы* и др., са били окончателно установени не по-рано от началото на XIV в., поради което е неправилно предходните два века да се отделят като особен период на български език. Що се отнася до морфологията, наистина за т. н. среднобългарски период е характерна тенденцията към упростиране на склоненията, към родова диференциация на имената, в резултат на което наблюдаваме смесването на *о*- и *у*-основи (м. р.), преход на малобройните *и*-дълги и *у*-дълги основи ж. р. (от типа *многостыни*, *мазыни*, *смокы*) към многобройните *а*-основи, стремеж към унификация на имената от ср. р. с надмощие на *о*-основи над консонантните основи и т. н. Тази тенденция към намаляване броя на склоненията също не е решаваща за преобразуване структурата на старобългарски език, обаче тя улеснява действието на важния вътрешен закон за разлагане на падежната система на старобългарски. Освен това от същото място в Историята на проф. Б. Цонев (т. II), където се дава характеристика на среднобългарски, лесно може да се разбере, че авторът има предвид книжовния, писмения български език, който през т. н. среднобългарски период „бил доста отдалечен от народната реч“ (стр. 260). Обаче при решаване на въпроса за периодизацията на историята на български език ние трябва да вземем под внимание както писмения, така и говоримия български език през различните му етапи на развитие, да установим тяхното взаимоотношение и темпове на развитие, доколкото разполагаме с данни. Особено важно е да се проследи как се появяват елементите на новото качество на езика, отначало спорадично, и как тези единични факти постепенно с тяхното количествено натрупване преграждат във вътрешни закони, преобразуващи структурата на старобългарски в новобългарски. Тук са методологически особено ценни следните указания на акад. В. В. Виноградов, произтичащи от сталинската концепция за разволя на езика: „При анализа на развитието на езика е необходимо да се обединят и в същото време да се различат диалектически взаимосвързаните три вида качествени изменения: а) изменения, свидетелстващи за зараждането, възникването на елементи на новото качество; б) изменения, характеризиращи хода на продължителния и постепен процес на натрупване на тези елементи, процес, който се съпровожда с отмиране на елементи на старото качество; и накрай в) произходящият в резултат на натрупване на тези качествени изменения преход на езика от едно качество в друго.“¹

Вярно е, че данните, с които разполагаме от т. н. среднобългарски период, са оскъдни, но не по-малко е вярно, че тези данни обикновено се тълкуваха в миналото като „отклонения“ и „неправилности“ от гледище на нормата на старобългарски език, а не като свидетелство за появата и натрупването на елементи на новото качество и отмирането на

¹ Вопросы языкознания, 1952, кв. 2, стр. 18.

елементи на старото качество. За илюстрация ще си послужи със следния пример. Касае се за предлога *на*, който, както е известно от определен момент на развитието на български започва да изразява отношение за родителен и дателен падеж. Развитието на тази функция на предлога *на* стои във връзка с процеса на разлагане синтетичните именни форми в български; по-значителни следи от този процес са засвидетелствувани през XIII в. Първият пример на употреба на предлога *на* с функция за дателно отношение се явява тъкмо в XIII в. в Добрейшово евангелие: *что же створи на нса на рнцѣмаго хл* (Мат. XXVII, 22). Като разглежда този случай изолирано от останалите граматични особености на паметника, проф. Б. Цонев оспорва вероятността да се тълкува тук конструкцията на *нса* като заместник на дателен падеж.¹ Той не взима под внимание факта, че несъмнени примери за значително разпространение на този предлог в новобългарската му функция за дателен падеж се наблюдават през XIV и XV в. във влахобългарските грамоти. В същност Добрейшовото евангелие, в което общо взето се пази старобългарското склонение, показва значително число примери с неправилна употреба на падежни форми и особено на употреба на обща форма като пряко допълнение или след предлози *къ*, *отъ*, *надъ*, *прѣжде* и др.² Тези примери ясно отразяват процес на неразграничение и обезсмисляне на падежната флексия като изразител на синтактични отношения. В този процес е съвсем естествена и появата на предлога *на* с нова функция за дателно отношение. Това е един спорадичен елемент на новото качество на български през XIII в., предшествуващ постепенното разширение и засилване на предложната конструкция *на* + обща форма през следващите XIV и XV векове.

Безспорно монографичните изследвания на редица видни слависти върху езика на отделни писмени паметници от т. н. среднобългарски период са ценни (напр. на Щепкин, Кулбакин, Ягич, Валявец, Цонев, Милетич, Младенов и др.); те направиха не малко за систематизацията на данните и тълкуването на езиковите особености на тези паметници. Но днес в светлината на Сталиновия труд по въпросите на езикознанието не задоволяват в методологическо отношение. Необходимо е да се подеме енергична работата в тази насока, като се има пред вид, че много паметници от същото време са още съвсем непроучени.

Ще се спра на въпроса за основния вътрешен закон, формулиран в доклада, — движение на нашия език от синтетизъм към аналитизъм. По същество този закон представя обобщена формула на повече от съществените вътрешни закони в развитието на български език (9 на брой) и поради това е основателно да се приеме. Аз мисля дори, че в тази обобщена формула може да се включи още един от другите характерни белези, именно изчезването на двойствено число като смислово-граматическа категория, тъй като неговото изразяване в новобългарски се осъществява аналитично — с помощта на числително (*два*, *две*) вместо с падежна флексия. Разбира се, като приемаме за основен този вътрешен закон

¹ Вж. Добрейшово евангелие, Бълг. старини, кн. I, София 1906, стр. 93.

² Вж. там, стр. 92—93.

(движение от синтетизъм към аналитизъм), това не значи, че останалите вътрешни закони са маловажни за преобразуване на старата структура на нашия език. Но те засягат в по-малък размер граматичния строеж на български език. Този основен вътрешен закон съвсем не е някой „универсален“ закон, задължителен за всички езици и водач към някакво „съвършенство“ на едни езици в сравнение с други. Това бе ясно изтъкнато в доклада. Този закон е специфичен като обобщена формула за развитието на някои езици, но за други не е характерен. Трябва да се изтъкне освен това, че националната специфика на граматичния строеж на езиците, в които се наблюдава движение от синтетизъм към аналитизъм, е обусловена не само от различните средства за осъществяването му, но и от нееднаквото му проникване в различни страни на граматическата структура, от различния темп на действие. Така напр. докато в български език движението от синтетизъм към аналитизъм е довело до цялостно разпадане на именното склонение и до изместване на инфинитива от аналитичен способ на изразяване с *да*-изречения, то в гръцки език действието на този закон не е засегнало родителен падеж, а инфинитивът се е запазил отчасти в описателните форми за минали времена на глаголите.

Според данните на българските писмени паметници действието на основния вътрешен закон се проявява с особена сила през втората половина на XIV в., но добива особен размах през XV и XVI век, в резултат на което се извършва концентрация на елементите на новото качество в граматическата структура на нашия език. Засиленото действие на този закон в края на XIV в. решително определя границата между двата основни периода в развитието на нашия език, въпреки че по това време формите за род. и дат. п. (с член и без член) все още не са окончателно изместени от аналитични (предложни) конструкции, които обаче преобладават. Въпреки че нашите паметници от XII—XIV в. представят един архаизиран език, то все пак в тях се съдържат данни, по които може да се проследи как постепенно елементите на новото качество изместват елементите на старото качество в борба с тях. За изясняване на преходния момент от старобългарски към новобългарски особено значение има диалектът на седмоградските българи от XVI в., засвидетелствуван в т. н. Чергедски молитви. Както е известно, този паметник има редица съществени новобългарски черти, между които най-важни са: надделяване на общата форма, която с помощта на предлози заменя всички стари косвени падежи, от които има още остатъци; развитие на членна форма; преобладаване на *да*-изречения на мястото на стария инфинитив; оформяване на глаголният клас с 1 л. ед. ч. на *-ам* (*отпочивам*) и др. Наред с това диалектът на седмоградските българи е запазил известни архаизми, между които най-характерно е запазването на носовките. От проучването на езика на Чергедските текстове могат да се направят следните важни изводи в полза на новата периодизация:

1. Седмоградските българи са се изселили от своята родина (вероятно Свищовско, според изследването на Милетич¹) преди края на

¹ Вж. Седмоградските българи и техният език, Списание на Бълг. академията на науките, кн. XXXIII, 1926, стр. 7 и сл.

XIII в., т. е. преди преминаването на носовките в чисти гласни. Това стои в съгласие с историческите факти.

2. Дialeктът на седмоградските българи, въпреки прекъсването на връзката си с общонародния български език през XIII в., в своето развитие през следващите два века е достигнал до същите резултати по отношение на граматичния строеж, които са характерни изобщо за български език. Това можем да си обясним с обстоятелството, че този диалект в своето ново отечество (Седмоградско) е продължил да се развива след откъсването си по тенденции, наследени от развитието на нашия език на българска територия и подсилени от влиянието на румънски език в същата посока.

3. Тези тенденции следователно (предимно движението от синтетизъм към аналитизъм) вече са били налице още в XIII в. в български език, а в такъв случай е логично да се очаква, че през следващия XIV в. те са се намирали вече в пълно действие като господстващ закон на развитието на български език, преобразуващ неговата структура.

В доклада на акад. Вл. Георгиев вниманието е насочено главно към изтъкване на онези факти и явления, които определят новия облик на нашия език. Това е правилно. Необходимо е обаче да се даде по-пълна характеристика на вътрешните закони на нашия език като динамични и конкретно-исторически закони върху основата на повече фактически материали; необходимо е да се определи моментът на зараждането на всеки вътрешен закон, етапите на неговото най-силно, всеобхватно действие и постепенното му прекратяване или ограничаване.

В зависимост от конкретния наличен материал някои от подпериодите следва да бъдат доуточнени. Така напр. изглежда невъзможно поради липсата на лингвистични данни разграничаването на първия подпериод на старобългарски („преход от общославянски към славяно-български“) от втория („процес на установяване на българския народностен език“). Това не ще рече, че ние нямаме изобщо данни за характеристиката на предписмения период на български. Този предписмен български език може да бъде реконструиран до голяма степен успешно въз основа на данните на топонимията (преди всичко славянските местни имена от Гърция), въз основа на зарегистрирания старобългарски език, въз основа на сравнение с другите славянски езици и пр. С известни трудности е свързано разграничаването на третия и четвъртия подпериоди на старобългарски език.

Несъмнена заслуга на доклада е това, че за пръв път убедително се проследява в основни линии развитието на нашия език в неразривна връзка с формирането и развитието на българската народност, във връзка с основни исторически факти на взаимодействие на българския народ и другите народи на Балканския полуостров.

Общо взето считам, че новата периодизация на историята на български език заслужава внимание като изградена върху принципите на сталинското учение за езика.

ПО ВЪПРОСА ЗА ПЕРИОДИЗАЦИЯТА НА ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

от Стоян Стоянов

Аз ще засегна някои въпроси, които се разглеждат в доклада на акад. Вл. Георгиев. При все че този доклад е озаглавен „Опит за периодизация на историята на българския език“, всъщност в него са поставени на разглеждане две основни проблеми: 1. периодизацията на историята на нашия език, и 2. установяване на основния закон в неговия развой. Тези две задачи ясно и определено са формулирани от акад. Георгиев по следния начин: „Задачата на този доклад е да определи и да разграничи двата основни периода в историята на българския език, както и да посочи причините за действието на вътрешния закон от синтетизъм към аналитизъм“.

Трябва веднага да се отбележи, че, особено що се отнася до разрешаването на втората задача, докладът представлява значителен принос към проучване историята на българския език. За пръв път така смело, ясно и убедително, и при това на истински научни основи, се прави общ преглед на историята на нашия език във връзка с историята на народа ни. Въоръжен с единствено правилния и докрай последователен марксистки диалектически метод, опирайки се на установките в genialния труд на Сталин „Марксизмът и въпросите на езикознанието“, Вл. Георгиев разбива окончателно досегашните схващания за „самостояно“, „независимо“ и необусловено от никакви външни влияния развитие на нашия език. А такива са, както е известно, схващанията на почти всички наши историци на български език: Милетич, Цонев и Младенов.

Служейки си умело с примери от историята на гръцки, латински, френски, немски, английски, персийски и др. езици, привличайки множество важни данни и факти от историята на нашия народ, Вл. Георгиев по напълно убедителен начин, в рамките на тази своя работа, доказва, че най-характерната тенденция и посока в развой на нашия език е обусловена от особените исторически условия, при които е живял народът ни и по-специално вследствие на почти непрекъснатото съжителство на българските славяни с иноезични народи от заселването на славяните на Балканския полуостров чак до края на миналия век.

Ясно, категорично и убедително е показано, че развойт на българския език от синтетизъм към аналитизъм е резултат именно, преди всичко, на чуждозеично влияние, а не на самостоятелно, изолирано развитие, имащо за изходно начало фонетични причини. Както е известно, големите наши учени-езиковеди и историци на българския език Милетич, Цонев и Младенов приемаха като изходно начало на процеса, който довежда до пълното разпадане на именното склонение, изговора и писането в кни-

жовните паметници след j и след шушкавите съгласни ж, ч, ш на ж вместо правилното етимологично ѡ, например: жѡтѡ, шѡпа, ѡдѡ, чѡдѡ вместо правилните жѡтѡ, шѡпа, чѡдѡ, ѡдѡ и др.

Развойната тенденция от синтетизъм към аналитизъм напълно правилно е посочена като основен вътрешен закон в разволя на българския език. Всичко това придава безспорна научна стойност на работата на акад. Вл. Георгиев.

*

Що се отнася обаче до разрешаването на първата задача, поставена в доклада — „да определи и разграничи двата основни периода в историята на българския език“ —, то по мое мнение, не всички постановки, формулировки и изводи в нея са убедителни и приемливи.

1. Още в началото на доклада се казва: „Периодизацията на историята на нашия език е един от най-важните проблеми на нашето езикознание“. Подир това следва мисълта, че само успешното разрешение на този проблем може да даде правилно осветление на цялото развитие на нашия език.

Тази изходна позиция според мене е неправилна. Надценява се значението на периодизацията на нашия език. Не е правилната периодизация, която ще даде истинско осветление на историята на българския език. Напротив, само след дълбокото и обстойно проучване историята на езика ще може да се направи и една действително явна и научно обоснована периодизация на нашия език. Явно е следователно, че проучването историята на българския език за сега е и още за дълго време ще си остане една от най-главните задачи на нашето езикознание. А като най-близка и най-неотложна работа в тази обща задача е проучването на книжовните паметници, принадлежащи на времето между XIII и XV век. И трябва да се отбележи, че тази задача е огромна, понеже такива паметници има около 370. Да се отлага повече тази основна и абсолютно необходима работа, е недопустимо. Отговорните лица и институти ще трябва в най-непродължително време да организират и да пристъпят към проучването на най-важните паметници, като за целта се привлекат всички лица, които имат съответната подготовка и биха могли да сътрудничат в това отношение.

2. В доклада не е достатъчно мотивирано твърдението, че сегашната периодизация на историята на българския език е нагласена по чужди схеми, по „готови шаблони“.

3. Нека видим какъв е критерият, който се използва от акад. Вл. Георгиев за определяне периодите в разволя на българския език. В тезисите на доклада си той пише:

„1. В светлината на Сталиновия труд по въпросите на езикознанието периодизацията на историята на даден конкретен език трябва да изхожда от следните основни положения:

а) Да се открият основните „качества“ в развитието на даден език, като се има предвид, че преминаването на езика от старо качество към ново се извършва по пътя на постепенното нагрупване на елементите на новото качество и постепенното отмиране на елементите на старото качество“...

2. (...) Отделянето на среднобългарския период от старобългарския се основава почти изключително върху смесването на носовките. Но едно фонетично явление, което няма общобългарски характер, не може да служи като критерий за разграничаване на основни „качества“, т. е. основни периоди в разво­я на езика.

3. Основният вътрешен закон, който характеризира разво­я на българския език, е: движение от синтетизъм към аналитизъм. Затова резултатите от действието на тоя закон трябва да бъдат основният критерий за периодизацията на историята на българския език“.

В доклада по-нататък (вж. тук стр. 73) пък е казано: „Да се отделят периоди в развитието на езика, това значи да се посочат такива най-характерни белези в новия период, които го отличават от стария“.

Както се вижда от приведените цитати, критерият на акад. Георгиев за периодизацията на българския език не е единен.

Веднъж за критерий се взема основно качество в разво­я на езика, т. е. ново качество на езика (изобщо на езика като цяло, а не отделна нова черта); втори път за критерий се приемат резултатите от действието на основния вътрешен закон в разво­я на езика; трети път пък се предлагат като критерии най-характерните белези в новия период, които го отличават от стария.

Очевидно е, че тези три критерия не са еднакви. Основно качество на езика се разбира старо или ново качество, по което рязко се отличават характерните черти на езика през един период от характерните му черти през друг период от неговото развитие. Основно качество следователно е твърд, но статичен критерий, защото той се опира на крайните резултати от действието на известен закон в разво­я на езика, например в разво­я на българския език: синтетичен строй — старо основно качество, аналитичен строй — ново основно качество и съответно на това — стар период и нов период.

Тъй като този критерий на практика не държи сметка за разво­я на езика като бавен и непрекъснат процес на натрупване новото качество и отмиране на старото качество, той не може да се приеме за правилен и научен.

Другият критерий — резултатите от действието на основния закон в развитието на езика (ако се разбира изобщо резултати, а не само крайните резултати) — не е свързан с основно (ново) качество от разво­я на езика. В такъв смисъл този критерий е динамичен. Той дава възможност общият процес на развитието на езика да се дели (условно) и на повече от два основни периода, ако има за такова деление достатъчно основания, т. е. ако в резултат от действието на основния вътрешен закон в развитието на езика са се „натрупали“ достатъчно нови черти, които да отличават вече съществува (макар и не коренно) езика в този му период на развитие от езика през предходния период.

Относно третия критерий — най-характерните белези в новия период — трябва да се отбележи, че е неприемлив, понеже не взема под внимание всички настанали промени (или поне на по-голямата част от тях), а държи сметка само за най-важните. При това тук

изпъква и друга трудност и несигурност — признакът, по който ще се подбират и степенуват новите черти като маловажни, важни и най-важни.

4. Като излиза от основното положение, че периодизацията на който и да било език трябва да се определи от основните качества (различни за отделните периоди), които езикът придобива в своето развитие, акад. Георгиев отхвърля досегашната тридялба в разволя на българския език — старобългарски, среднобългарски и новобългарски — и предлага нова периодизация, в основата на която лежи двудялбата — старобългарски и новобългарски период.

Отхвърлянето на досегашната периодизация се основава на следните по-важни съображения:

„Отделянето на среднобългарския период от старобългарския — казва акад. Георгиев — се основава почти изключително върху смесването на носовките. Но едно фонетично явление, което няма общобългарски характер, не може да служи като критерий за разграничаване на основни качества, т. е. основни периоди в разволя на езика“. В доклада пък се казва: „Понеже действително на вътрешните закони с право трябва да се счита като основен критерий за периодизацията на даден език, то ние се питаме: има ли основание да се смята, че смесването на двата юса е такъв важен вътрешен закон, който дава право да разграничим 2 качества в развитието на нашия език — старобългарски и новобългарски?“ И по-нататък: „Понеже друг по-съществен елемент на новото качество няма в езика от XII и XIII век, то ние не можем да приемем, че по това време се е създало ново качество в неговия разволя. Следователно ние нямаме сериозни основания да смятаме, че началото на XII век представя преломен (разр. С. С.) момент в разволя на българския език. Досегашната периодизация не почива на здрава основа“ (вж. тук стр. 74).

И така, акад. Георгиев изключва среднобългарския период (XII до XV в.) като отделен период от периодизацията на историята на българския език, при което XII, XIII и XIV в. отнася към старобългарския период, а XV в. — към новобългарския.

Но аргументите, въз основа на които се заличава среднобългарският период и се отрича неговото обособяване в историята на нашия език, търпят сериозни възражения.

Първо. Периодът от XII до XV в. не се отличава от старобългарския период само (или дори главно) по смесването на носовките. Честото смесване в паметниците на писмените белези на назалните вокали говори за силно променения характер на самите звукове в сравнение със старобългарските им предходници. Наистина ние не знаем какъв е бил точно гласежът им и дали е бил еднакъв в отделните диалекти, но смесването на буквите им е сигурно указание за тяхната променена фонетична стойност. За такава промяна говори добре фактът, че винителната форма при имената с *a*-основи започва още от XII в. да се употребява на мястото на именителната форма; вместо именителната форма на *a* във функция на именит. падеж се явява и винителната форма на *-ж*. Явно е, че такава замяна може да стане при сближение в гласежа на *a* и *ж*. *ж* вероятно вече е загубило в значителна степен своя назален призвук и се е приближило до *ъ*¹, а неударено *а*

¹ Срв. Б. Цонев, История на Българския език, т. I, София 1941, стр. 162.

също е било вероятно още през този период със затъмнен гласеж, та и то се е приближавало до ъ.

Между XII и XV в. се извършват още редица фонетични, морфологични и синтактични промени, обусловени в по-голямата си част от действието на основния вътрешен закон — движение от синтетизъм към аналитизъм. Такива промени например са:

- а) изравняването на ѝ с и (след XIII в.);
- б) отпадането на ъ и ъ в слаби позиции;
- в) деназализацията на ж и љ и превръщането им в чисти (орални) вокали;
- г) силното смесване на различните основи в системата на именното склонение и прегрупирането им по родов признак;
- д) несравнено по-широката употреба на предлозите в сравнение със старобългарски език.

Тези промени и по количество и по значение (същина) са достатъчни, за да служат като характеристични белези на нов отделен период в развоя на нашия език. Този период би трябвало да се отдели и да се обособи и по друга важна причина. Именно той е най-показателният за действието на основния закон в развитието на нашия език — движението от синтетизъм към аналитизъм. През този период е на лице и най-интензивното иноезично влияние поради „симбиозата“ между големи маси българско и румънско население и вероятното двуезичие на това население.

Второ. Мотивът, че XII в. не може да се вземе като преломен момент в историята на българския език и поради това не може да се отдели среднобългарски период, също не може да се счита за задоволителен. И. В. Сталин в своя гениален труд „Марксизмът и въпросите на езикознанието“ ни учи, че преходът от едно качество на езика към друго качество се е извършвал не по пътя на взрива, не по пътя на унищожаване изведнъж старото и изграждане на новото, а по пътя на постепенното и продължително натрупване елементите на новото качество, на новата структура на езика, по пътя на постепенното отмиране на елементите на старото качество.¹

От Сталиновата формулировка е ясно, че нито един момент от историческия развой на българския език пък и от развоя на който и да било друг език не може да се вземе за преломен момент, означаващ граница на ново качество и начало на нов период от развоя на езика. Следователно определянето на периоди и подпериоди в развоя на езиците и специално на нашия език винаги ще бъде условно. При подялбата обаче ще трябва да се държи сметка за всички характерни особености през даден период, за важноста на отделните периоди и за връзката между историята на езика и историята на народа — творец и носител на тоя език.

¹ Вж. Марксизмът и въпросите на езикознанието, София 1952, стр. 27.

КЪМ ВЪПРОСА ЗА РАЗВОЯ НА ПРИЧАСТНИТЕ КОНСТРУКЦИИ В БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

от Дора Иванова

Изказванията на др. Сталин за езика дават възможност да се постави на истински научни основи и периодизацията на нашата езикова история, свързана със спецификата на езика и с историята на народа, който говори тоя език.

В своя доклад „Опит за периодизация на историята на български език“ акад. Георгиев посочва като основен вътрешен закон в нашия език разволя му от синтетизъм към аналитизъм. Този закон определя спецификата на езика. Въз основа на това с право се изтъква, че основният критерий при периодизацията на историята на езика трябва да бъдат именно резултатите от действието на тоя закон.

При тази постановка на въпроса, докладчикът убедително посочва не три, а два периода в разволя на българския език: старобългарски — до XIV в. и новобългарски — от XV в. насам.

За да обоснове своята теза акад. Георгиев естествено се спира най-много на тъй наречения „среднобългарски“ период и предлага той да бъде отнесен към старобългарския, защото езикът от това време по своите отлики не представлял „качество“, различно от „качеството“ на езика, зарегистриран в нашите писмени паметници от IX—XI в.

Аз ще се спра в общи линии именно на този период, като разгледам резултатите от наблюденията си върху състоянието на причастията. Както е посочено и в доклада, аналитизмът се проявява и в разволя на старобългарските причастия. Така от някогашните пет причастни форми в старобългарски език по-сетне в нашия език са останали в жива употреба миналото действително причастие на *-л* (*играл, писал*), с което се образуват сложните глаголни времена, и миналото страдателно причастие на *-н* (*игран, писан*). Сегашните действителни причастия на *-ещ, -ащ, -ящ* (*играещ, пишещ*) проникват отново в езика под руско влияние. От морфологичната и синтактичната система на нашия език бавно отпадат онези причастия, като сегашно действително причастие (*вѣдѣ, -жшѣ*), минало действително I-во причастие на *-ѣ, -ѣши, -вѣ, -вѣши* (*принѣдѣ, -ѣши; оуслѣшаѣѣ, -вѣши*), които представят синтактични форми, равностойни на подчинено обстоятелствено изречение, (напр. *н се сътворише, обаша множество рѣбѣ много* — И като направиха това, уловиха много риба). Следователно, в новобългарски език съдържанието на тези причастия се изказва с цяло изречение. Това описателно изразяване на синтактичната функция на една морфологична форма е именно проява на аналитизма в езика, аналогична на разпада-

нето на именното склонение. Този процес е бавен и се извършва в продължение на дълъг период от време докато се достигне до новото качество — аналитизма в новобългарски език.

Добрейшовото евангелие¹ от XIII в. и Троянската притча² от XIV в. дават интересен материал за начина, по който се употребяват причастните конструкции — обособената служба на миналите действителни причастия и конструкцията дателен самостоятелен (*dativus absolutus*). Досегашната наша наука определя тези паметници като среднобългарски. По език те палят характерните особености на старобългарския език, но показват и начални моменти от разпадане на някои синтактични форми. В текста на Добрейшовото евангелие редовно се срещат и минало действително първо причастие и дателен самостоятелен. Но въпреки стремежа на преписвача да запази и предаде точно евангелския текст от по-стария извор, в употребата на тези форми проличава вече известно разколебаване и вмъкване на нови елементи. Така например самият изследвач на паметника проф. Б. Цонев посочва няколко случая; в които причастна конструкция е заменена с глаголен изказ. Така докато в Зографското и Мариинското евангелие от X и XI век е употребена причастна конструкция — *отъвѣщаѣвъ же Петръ рече ему* (Мат. XIV, 28), в Добрейшово евангелие намираме глаголна форма *отъвѣща же Петръ н рече*. Или причастната конструкция *въздаѣвъ* в Зографско и Мариинско евангелие — *н прнемъ ж хлѣбъ н рыбы, хваа ж въздаѣвъ, прѣломн н дасть оученикомъ своимъ* (Мат. XV, 36) — в Добрейшово евангелие е заменена с глагол *въздасть* — *н прнемъ з хлѣбъ н рыбы н хваа ж въздасть н прѣломн н дасть оученикомъ своимъ*. Проф. Б. Цонев посочва още, че в Добрейшовото евангелие аористното причастие на *-ше* се схваща вече като деепричастие, което се употребява и за единствено и за множествено число, напр. *посла н съ Петра н хана рекше* (Лука, XXII 8). В Зографско и Мариинско евангелие вместо *рекше* намираме *рекъ*.

Но дори когато запази причастната конструкция, както най-често прави, преписвачът показва, че вече я чувства почти като глагол и чувства нужда да вмъкне между глагола и причастието съюз *и*. За пояснение ще вземем един пример. В Зографско и Мариинско евангелие срещаме случаи като *онъ же отъвѣщаѣвъ рече* — *А той като отговори, рече* (Мат. XXVI, 23). Тук има и глагол *рече* и причастие като обособена част *отъвѣщаѣвъ*. В Добрейшово евангелие същият текст гласи *онже отъвѣщаѣвъ н рече* т. е. между причастната конструкция и глагола се появява съюз *и*, който съединява равностойните части на сложни съчинени

¹ Добрейшово четвороевангелие, стъкмил за издание проф. Б. Цонев, Български старини, кн. I, София, 1906.

² Й. Иванов, Старобългарски разкази, София 1935, стр. 249—266.

изречения. Значи в текста на Зографско и Мариинско евангелие има сложно изречение, в което глаголят рече образува главното изречение, а причастната конструкция отъвърцакъ представя подчинено обстоятелствено изречение, докато в Добрейшово евангелие присъствието на съюз и показва известно разколебаване на конструкцията, стремеж към оточняване на изречението. Или друг пример. Вндъвъше же оученици его негодоваша глаголюще (Мат. XXXI) в Зографско и Мариинско евангелие, в Добрейшово евангелие е вндъвъше же оученици его и негодовашъ глаголюще. Трябва да се изтъкне, че тези случаи са почти закономерно явление в паметника, та не е нужно да се дават повече примери.

Тук би могло да се илюстрира и известно разпадане на конструкцията дателен самостоятелен. В Зографско и Мариинско евангелие намираме следният текст с *dativus absolutus*: слышашамъ же нмъ се приложъ притчъ рече (Лука XIX, 11). В Добрейшово евангелие обаче текстът е твърде променен: слышашемже неосъх рече притчъ. От конструкцията е останало само причастието в дателен падеж. Може да се предполага, че и тук има известна проява на неразбиране на конструкцията, която вече не е била много жива в езика.

Цитираните случаи, както и онези, които не е възможно да цитирам тук, показват, че тенденцията към аналитично предаване на причастните конструкции започва ясно да се чувства в езика на паметника от XIII век. Но не трябва да се забравя, че това са само тенденции, а по характер езикът на паметника е старобългарски, но вече „късен старобългарски“, както акад. Георгиев предлага да бъде наречен.

Още по-засилено е проникването на аналитизма в причастните конструкции в Троянската притча от XIV в., но и там това все още е само начален процес. В Троянската притча, наред със запазените старобългарски причастни конструкции в тяхната синтактична функция, се срещат и случаи като онези, които цитирах в Добрейшово евангелие. Напр. слышавъ же прѣамочша крѣль и нде в полатѣ.¹ Има и случаи, в които конструкцията по-ясно се чувства: и оубѣдѣвъ Агамонъ, озлоби се вѣлми.² Но случаите с разколебаване на конструкциите са значително повече.

Положението на причастните форми във влахобългарските грамоти е твърде интересно. Самият характер на грамотите, които са официални документи, написани на традиционния за тях стил, определя и езиковия им състав. В канцеларските и официални формули, които не отразяват езика от своето време, срещаме много причастия. Но в изразите със жива народна реч се срещат причастни конструкции само тук-там особено в по-късните грамоти от XV в. Миналите действителни причастия са превърнати в деепричастия. Напр. „...тиж въсѣ да им сѣт въ

¹ Й. Иванов, Старобългарски разкази, с. 250.

² Там, стр. 256.

очини и въ охабж до живота гва ми и до живота сновъ гва ми и. *почевши от овчи вам, от свин(ии) вам, от пчел. вам, от къбларства, от винарства... и да им несмѣет банговати ни сжденц, ни глобник...* (Грамота от Влад войвода, 1437 г).¹

Преминем ли обаче към езика на дамаскините, напр. на Коприщенския дамаскин от XVII в., вече ще намерим само днешните причастия на -л и -н, а останалите, синтетичните старобългарски причастни конструкции вече напълно са заменени с аналитичен начин на изказване.

Правя тоя бегъл преглед на състоянието на причастните конструкции в допълнение на изложеното в доклада на акад. Георгиев, понеже намирам, че фактическият материал от паметниците потвърждава добре неговото становище за тъй наречения среднобългарски период. Тезата за причисляване на среднобългарския период към старобългарския е правилна и убедителна. По всичко ясно личи, че езикът на паметниците от това време не ни дава основание да говорим за отделен среднобългарски период наред със старобългарския и новобългарския, а само за късен старобългарски период — преход от синтетизъм към аналитизъм, период на бавно натрупване на елементи от новото качество върху основата на характерните черти на старобългарски език.

На изследвачите от миналото тези прояви на аналитизъм не бяха чужди и неизвестни. Така и някои от онези факти от Добрейшово евангелие, за които говорих, са отбелязани от самия издател на паметника, проф. Б. Цонев. Но той ги квалифицира като „неточности“, „отклонения“ и „отстъпки от старобългарската синтакса“², отбелязва „отслабване на причастните конструкции“, без да прави по-общи изводи от тия прояви на аналитизъм. А тези „отклонения“ и „неточности“ са прояви на основния вътрешен закон, върху който трябва да се гради съвременната периодизация на историята на български език. По-обстойното проучване на тези „отклонения“ ще даде богат материал за проявите на тоя основен закон. То ще покаже, че аналитизмът е основно явление, което прониква почти в цялата граматична система на нашия език.

Проявата на аналитизъм в развитието на причастните конструкции и пълното им изчезване в ранния новобългарски период обаче се последва по-късно, малко преди Освобождението и след Освобождението, от повторна поява на причастия с функция на обособени части. Съществуващите в днешния български език минали действителни причастия на -л и страдателните на -н, заедно със заестите от македонските говори деепричастия и сегашните действителни причастия на -щ, дошли от руски език, започват да се употребяват в обособени конструкции, изпълнявайки службата и на подчинени обстоятелствени изречения, заместници на някогашните сегашни действителни и минали действителни причастия. Напр. *Той се радваше на полето, бухнало в зеленина; По дърветата, отрупани с цвят, бръмчаха пчели, или Преценявайки по-конкретно постиженията в тази област, трябва да направим следните изводи* и пр.

¹ Милетич, Л. и Агура, Д., Дако-ромъните и тяхната славянска писменост, Сборник за народни умотворения, кн. IX, стр. 332.

² Вж. Цонев, Б. Добрейшово четвроевангелие, Български старини, кн. I, София 1906, стр. 92, 93.

Възниква въпросът: трябва ли да се смята че повторното появяване на такива синтетични конструкции е противно и несъвместимо със спецификата на съвременния български език, който веднъж вече е изгубил тези конструкции в предишния период от своето развитие. На този въпрос обстойно се спира др. Л. Андрейчин в своя доклад за спецификата на езика, като изтъква, че това явление съвсем не пречи на самобитността на нашия език и някои наши езиковеди съвсем неправилно се стремят да го изкоренят от езика като чуждо влияние.

Действително, появата на причастията като обособени части е станала под чуждо влияние от езици, които притежават такива конструкции и преди всичко от руски език. В своя път към усъвършенствуване, към обогатяване на своите изразни средства и възможности, езикът заема от другите езици образци на обрати, които му липсват, и това ни най-малко не е в състояние да накърни неговата самобитност. И наистина, употребата на обособени части в изречението бързо се разширява в съвременния български език, както в художествената литература (Ботев, Елин Пелин, П. П. Славейков, А. Каралийчев и др.), така и в научната литература, публицистиката и пр.

Интересното в случая е, че причастията на *-л* и *-н* получават функция, която не са имали в старобългарски език. Тяхната употреба се разширява поради обстоятелството, че в новобългарски език те могат да се употребяват и като определения. От тази прилагателна функция много лесно се развива и функцията им на обособени части. Например, лесно е да си представим как може да се достигне до обособена част в следния пример: *„И днес, в петата годишнина на младата ни Конституция, ние със същите дълбоки чувства си спомняме оня паметен миг: Димитров говори вдъхновено от трибуната, леко поруменял от вълнение, издигнал десница, насочена напред, към нашето честито бъдеще, силен, уверен, незабравим“* (в. Литературен фронт, бр. 49 от 4 декември 1952 г.). Обособените части *проуменял от вълнение* и *издигнал десница* биха могли да са развият от изречението *Поруменелият от вълнение Димитров*, където причастното е употребено като прилагателно. Или друг пример. Изречението *Направените в доклада бележки бяха взети под внимание* лесно може да се превърне в *Бележките, направени в доклада, бяха взети под внимание*. Така че и в самото развитие на тези обособени части няма нищо неестествено, противно на характера на нашия език. Наистина, обособената синтактична роля на причастията е проникнала в нашия език под чуждо влияние, при превеждане от друг език, но тая поява не бива да се третира като паразитно влияние, ненужно на езика, и най-вече несъвместимо с неговия характер. В този смисъл аз схващам и казаното в доклада на др. Андрейчин. Появата на обособени части в нашия език е факт, против който е съвсем късно и, най-важното, неправилно и излишно да се борят нашите езиковеди. Той е регистриран в произведенията на нашите големи писатели, особено причастията на *-л* и *-н*. А сегашните действителни причастия, дошли от руски, и деепричастията, се употребяват твърде много в научно-публицистичната литература.

С употребата на причастията като обособени части изразните средства на езика се увеличават, без да се изместват и оставят на заден

план аналитичните начини на изказване. В някои лоши преводи от чужди езици се злоупотребява с причастията, но това не може да бъде довод, за да „чистим“ езика от причастия, при положение, че дори да го желаем, вече не можем да го наложим в книжовния език, който не винаги се подчинява на нашите „правила“.

Въпросът за развоя на причастията е само един от многото въпроси, които стоят пред нашето езикознание, и чакат своето разрешение. И както се вижда, той има не само теоретическо значение като помощен фактор при периодизацията на нашата езикова история. Той има и практическо значение, свързано с установяването на нормите в нашия съвременен език.

ЗА ТУРЦИЗМИТЕ И ДИАЛЕКТИЗМИТЕ В БЪЛГАРСКИЯ ЛИТЕРАТУРЕН ЕЗИК

от Людмил Стоянов

Струва ми се, че настоящата сесия е една от най-интересните, устройвани до сега във връзка с езика и неговото развитие. Бяха поставени принципни въпроси, които осветлиха историята, развитието и днешното състояние на българския език.

Това ново, плодотворно и жизнено отношение към въпросите на езика ние дължим на труда на др. Сталин „Марксизмът и въпросите на езикознанието“. В този труд с най-голяма яснота са разкрити сложните и съзнателно усложнени от учени като Мар въпроси за развитието на езиците и за тяхната устойчивост и еволюция.

И петте доклада бяха поставени на сериозни научни основи.

Аз няма да правя критика на принципни положения. Искам само да направя някои бележки по доклада на проф. Мирчев, както и по доклада на проф. Стойков и то главно като излизам от мой личен опит.

В моята повест „Мехмед Синап“ аз съм прибегвал до турски думи, изрази и пословици, което, според мене, е оправдано. Изрази като *давия*, *царска бюрултия* и др. илюстрират характера и душевното състояние на героите.

Мнозина останаха учудени от казаното от проф. Мирчев за големия брой турцизми в нашия език. Тия турцизми можеха да бъдат повече, ако турските завоеватели имаха ясна асимилаторска политика. Благодарение на факта, че тя беше насочена по религиозна линия, не можа да бъде засегнат матерния ни език. Турската асимилация засегна икономическото общуване между двата народа, поради необходимостта на аргатина да бъде във връзка със своя господар. Хората от моето поколение помнят преобладаващото влияние на турския език в народния говор, което продължи до края на миналия век и дори до началото на Балканската война. По-старите хора илюстрираха мислите си с турски поговорки, предпочитаха псувни на турски и когато трябваше да говорят скрито от жените си, говореха на турски. И това продължи до Балканската война, когато нашият народ видя ниския уровень на турската маса. И се изпълни с дълбоко патриотично съзнание за своя език и култура.

Изобщо в нашия език са навлезли няколко хиляди турски думи. Фактът, че те са проникнали през робството, чрез насилие, а не чрез свободно културно общение, ни изпълва с неприязън към този език. Но езикът не може да се отдели от историята на народа. А от друга страна, турският народ не може да се уеднаквява с неговите насилници.

Турските думи изпълняват у нас известна роля и те ще се търпят, докато езикът не ги направи излишни. Някои от тях ще останат в нашия

речников фонд като негова съставна част. По-голямата част от турските думи остават в диалектите и ще продължават да битуват в тях.

Мисълта на проф. Стойков за влиянието на диалектите върху литературния език аз я приемам в смисъл, че това влияние е временно. Силно през време на Възраждането, по-късно то намалява и в днешно време нашият литературен език се бори срещу него. Литературният език все повече укрепва и се затвърдява, за да стане език на цял народ, паралелно с премахването на границата между града и селото, между физическия и умствен труд.

Не е случайно, че др. Сталин постави Пушкин като предел в развитието на руския език. Геният на Пушкин помогна руският език да приеме постоянна и трайна форма. Нашият литературен език се обогатява от говоримия народен език не според това, дали писателят е от Източна или от Западна България, а според това, доколко той може да направи художествен отбор от говоримия език, който да бъде понятен за цял народ. Нашият литературен език днес е на такъв стадий, когато трябва да се изучава неговата структура, неговият граматичен строеж и речников състав с оглед на по-нататъшното му развитие. Борейки се с езика, всеки наш писател трябва да чувства неговата фонетична двойственост и незавършеност. Всеки наш писател чувства, че нашият език е в процес на усъвършенстване. Руският език трябва да бъде за нас школа как думите влизат в езика, как комбинациите на думи и изрази дават онова богатство на израза, което се усвоява и от читателя. Нашият език е по-близо до руския език от всички други славянски езици. Руската и съветската литература ще бъдат школа за нас не само за идейно и школско възпитание, но и за усъвършенстване на нашия литературен език. В това отношение пред нашите писатели стои голяма задача.

Езикът, който създават нашите писатели, трябва да бъде точен и да отразява най-тънките отсенки на мисълта. Народът ще живее чрез езика на своите водачи. Езикът е основният материал, с който работи писателят, който той трябва да се освежи с идейно и художествено богатство, ако иска да отрази идейния облик на хората.

Днес, когато едно от най-силните оръжия на борбата е словото, което сваля маските и поставя на подсъдимата скамейка подпалвачите на нова война, за нас е нужен ясен език.

В думите са заключени понятия, създадени от значителен трудов опит, казва Горки. Борбата за чистотата на езика е борба, е оръдие на културата. Колкото по-остро е това оръдие, толкова е то по-победоносно. Езикът, за който се борим, езикът на нашата нова литература и култура, езикът на нашата социалистическа нация, този език ние сме длъжни не само да пазим, но и да го усъвършенствуваме, за да стане мощно оръжие на културата.

ТУРСКИТЕ НАИМЕНОВАНИЯ НА ОТВЛЕЧЕНИ ПОНЯТИЯ В ЕЗИКА НА БЪЛГАРСКИЯ ФОЛКЛОР

от Цветана Вранска

Както изтъква и напълно правилно и обосновано осветлява в доклада си проф. Кирил Мирчев, продължителното кръстосване с турски език, наложено на български език в течение на пет века, оставя трайно отражение предимно в неговата лексика. През дългата епоха на робството в български проникват много турцизми за означаване на предмети и понятия от най-различни области на живота. Ще се спра накратко върху един специален въпрос, незасегнат в доклада на проф. Мирчев, а именно на турцизмите, проникнали в езика на българските народни умотворения, и то на един специален дял от тях — турските наименования на отвлечени понятия, на които се натъкнах при издирването на наименованията на отвлечени понятия в българското народно творчество изобщо.

Произведенията на фолклора се явяват като най-пълно, най-цялостно отражение на живота на народа през всички етапи на съществуването му. А доколкото животът на народа намира отражение и в неговия език, на което набляга др. Сталин в своя гениален труд „Марксизмът и въпросите на езикознанието“, езикът на народните умотворения също така ще бъде в най-тясна връзка с историята на народа. Вследствие на това напълно естествено и в езика на народните умотворения проникват ред турски думи. Също така напълно естествено е наред с българските думи за именуване на отвлечени понятия, които се срещат в доста голям брой, в българските народни песни, приказки, поговорки и пр. да се намират често и турски наименования на отвлечени понятия.

Не всички турски наименования на отвлечени понятия, проникнали в българския фолклор, имат еднакво голямо разпространение. Едни от тях, като напр. *адет, акъл, зулум, кахър, кеф, колай, късмет, севда* се намират в голям брой примери. От тях особено *акъл* се среща толкова често колкото и българското му съответствие *ум*, а *севда* дори има по-голямо разпространение от българските ѝ съответствия *любов* и *обич*, проникнали по-късно в българските народни умотворения и то под известно книжовно влияние. Сравнително често се срещат и турцизмите *заман, зор, изин, инат, кабахат, кусур, маана, мерак, гайле, хатър, файда*. Ако трябва да се споменат всички други турски наименования на отвлечени понятия, които се намират в различни примери в българските народни песни и приказки, би могло да се направи един доста дълъг списък, в който ще влязат думи като *гарез, дерт, зарар, заамет, зян, икрам, инсаф, имдат, ихтибар, келепир, куртулуш, кяр, мараз, майтан, мурафет, рахат, резил, сеир, та-*

биет, таксир, таксират, тафра, тимар и пр. Покрай тях доста голям е и броят на имената със суфикси *-лък* и *-лук* като напр. *раха-тлък*, *резилък*, *тафралък*, *фудулук*, *дослук*, *урсузулук*, *сертлик*, *махмурлук*, *мюзевирлък*, *аджамилък*, *ахмакък*, *будалицилък*, *душ-манлък*, *късканджилък*, *мурафетлък*, *ортакък*, *зулумлук*, *ина-тлък*, *колайлък*, *меракък* и др.

Любопитно е да се отбележи фактът, че повечето от посочените наименования на отвлечени понятия, проникнали в български език от турски, в самия турски език са преминали от арабски. В доклада си проф. К. Мирчев посочва, че в областта на словообразуването известно разширение в български език получава и турската наставка *-лък*, която може да бъде присъединена и към корени от славянски произход. Това твърдение се подкрепя и с примери от българския фолклор, където се срещат думите *богатлък*, *лошотилък*, *майсторлък*, *мудроцилък*, *сиромашлък*, *омразлък*, *светилък*, *юнакък*. Проф. Мирчев посочва и обратния процес, — когато към турски думи се прибавят български наставки и окончания. Подобни примери също могат да бъдат посочени и в българските народни умотворения, като напр. *фудулицина*, *будалицина*, *шмекерия*, *некаилство*. Трябва да се отбележи също така, че народните певци използват понякога турските наименования на отвлечени понятия и като стилино средство, като напр. в следните изрази, гдето има повторение на турска и българска дума със същото значение:

Тодоро, Тодоро, я море!

Кара кавгаийю!..

Хубава си била,

Яла *ума* нямащ,

Ума и *акъла*...

(Г. Янков, Български народни песни, Пловдив, 1908, стр. 154)

Невеста Станю думаше:

„Браче ле, Станьо, браче ле,

или баю си обади

да ми децата събере,

азе ще си ги прибера,

на *време* да ги окапа

и на *заман* да ги нахрана.

(М. Маринов, Народни песни от Тетевенско, Сборник за народни умотворения, т. XII, стр. 14)

Проникването на турски наименования на отвлечени понятия в езика на българския фолклор е едно несъмнено и ярко доказателство за влиянието на турски върху български език. А тъй като народният език по-трудно се чисти от турцизмите отколкото книжовния, напълно естествено е в народните песни и приказки те да се запазят до по-късно време. Заслужава внимание и фактът, че най-характерните, най-типични турцизми са записани в песни и приказки от български области, които са били в по-тесен досег с турско население, като напр. в Източна Тракия, гдето в народните умотворения има турски думи, които не са записани в никои други български краища.

В своя доклад проф. К. Мирчев подчертава, че условията за тесен контакт между турски и български език за големи части от българският народ продължават да са на лице в течение почти на целия XIX в.

Обаче след освобождението ни от турския гнет, с промяната на обществено-историческите условия, при които живее нашият народ, броят на турцизмите в езика ни все повече и повече намалява, тъй като няма предпоставки за тяхното съществуване. Същото може да се каже и за турските наименования на отвлечени понятия в българските народни умотворения. Докато, както видяхме, те се срещат сравнително често във фолклора, завещан от миналото, в съвременните народни песни, създадени в най-ново време, според материали, които сама съм събирала, те не се намират. Няма място за тях в партизанския фолклор, нито във фолклора, който възпява новото социалистическо строителство, тъй като действителността, която те оразяват, е действителност нова, твърде отдалечена от робското минало на нашия народ, плод на което се явяват те.

ОТНОШЕНИЕТО НА ПЕТКО СЛАВЕЙКОВ КЪМ ТУРЦИЗМИТЕ В БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК

от Цветана Македонска

Проучването, което правя върху лексиката на Петко Славейков, ми дава възможност да приведа примери, които допълват някои от въпросите, поставени в доклада на проф. К. Мирчев „За съдбата на турцизмите в български език.“

Отстраняването на турцизмите от българския книжовен език започва с неговото оформяване през първата половина на XIX век, затова, покрай посочения в доклада на проф. Мирчев случай с опита на Кипиловски (от 1836 год.) да замени някои широко разпространени турцизми с руски думи, необходимо е да се разгледат и опитите на други наши книжовници от това време като например на Петър Берон, Найдено Геров, Петко Славейков и др. Особено внимание трябва да се обърне на Петко Славейков, който играе значителна роля във формирането на българския книжовен език.

Първата грижа на Славейков е да очисти езика ни от мъртвите форми на черковнославянския език и от напластените гърцизми и турцизми. „Занаятчийт — казва Славейков — както и селянинът трябва да говори по български, разумява се не като някой мудрословеснейши учители и калугери с *обачета* и *понежета* и други таквиз *ежета*, но чисто български и вразумително, нито чужди и пазарски речи да употребява, нито на славенщини да облизва. Нека говори и нека пише *ум*, а не *акъл*, *ключ*, а не *анахтар*, *киреч*, а не *вар*. Сиреч да не употребява стари книжевни думи, што па чужди, като има в употребението от старо предание думи чисто български. За да разберем до колко е неприятно и смешно това, дето без никаква нужда ся силим да употребяваме в говорене или в писане стари, ръждиви, или нови и чужди речи, нека си представим един човек, който иска да ходи, като има единът си крак обут в кован ботуш, а другият със съдран царвул.“¹ Петко Славейков, както личи от тоя цитат, води борба за изгонване на турцизмите, както от писмения, така и от говоримия български език, и то турцизми дълбоко вкоренени в говоримата ни реч.

Освен разпространения начин между мнозина наши книжовници през епохата на Възраждането да дават в края на книгите речник на новите непознати думи и да ги тълкуват с широко известни турцизми, начин, който проф. К. Мирчев посочва в доклада си, аз ще приведа и друг един способ, неспоменат от докладчика, към който прибягват както Петко Сла-

¹ П. Р. Славейков, *Общопотребните на всички знания*, Гайда, год. III, 1866, бр. 6, стр. 95—96.

вейков, така и други негови съвременници: новата непозната дума да се обяснява в самия текст, на място, като се поставя в скоби изместеният турцизъм. Ето няколко примери из в-к Гайда от 1866 год., при които Петко Славейков употребява народни думи вместо турцизми: *примрели* (баялдисали), *залагане* (чалащисване), *ухрабна* (зарарлия), *надници* (гюнлици), *меден* (бакърен), *боров* (чамов), *лакът* (ендазие¹).

Славейков заменя някои турски думи и с народно-песенни елементи, т. е. внася в нашия книжовен език тъй наречените условно от И. А. Оссовещкий в статията му „Об изучении языка русского фольклора“² „литературни форми“ на народните говори. Такъв е случаят с замяната на турската дума *бюлюци* с *рукла*.

Много малко са случаите, при които Петко Славейков заменя турски думи с неологизми, т. е. с думи, изковани от самия Славейков.

Най-много обаче са случаите, при които Славейков измества турцизмите с думи от руски произход. Например: *причудливо* (абжаиб, банбашка), *стъкла* (джамови), *разкошност* (салтанат), *глашатай* (телалин), *освежва* (тазалетисва), *печка* (соба), *ревнование* (касканджилък), *излишен* (артък), *стяжение* (мюлкове), *смелмаци* (каяк хора), *училище* (медресе), *смелост* (джесарет). Тия примери напълно подкрепят твърдението на проф. Мирчев за мощното и благотворно влияние на руски език. Действително, руски език е бил силно оръжие в ръцете на нашите книжовници в борбата им против турцизмите. Трябва да отбележа, че Петко Славейков е давал твърде широко място на русизмите в нашия език и затова не веднъж е бил упрекван от някои книжовници, които са смятали, че единственият и най-къс път за просветата на нашия народ е бащиният ни език. „Вестник Македония — пише Богоров³ — за редактора на който казват хората, че уж знаел най-добре български език, носи на връх челото си тия речи: *Подписката на спомоществованията, вм. на спомощта; Статии и писма за общеполезни работи поместяват се без запламя вм. сместяват се или вместяват се.* Българите казват *поместявам* кога някой промени мястото на едно нещо, както: *помести камикът да видим отдолу що има.* А *опровержение* и *възражение* ядат ли се пият ли се, печени ли са или пържени?“ Богоров не е съгласен дори и с употребата на думи като *отечество*, *дружество*, *училище*, *читалище*, *смисъл*, *чувство*, *събрат*, *беден*, *постоян*, *опасен*, *жител*, *получвам*, *нужда*, *нужен*, *част*, *частен*, *великолепен* и др., които Петко Славейков затвърдява в българския книжовен език.⁴

За Петко Славейков замяната на турските думи с руски, както и широката употреба изобщо на русизми в български език, не е случайна. Ръководен от мисълта, че формирането на нашия език трябва да стане не само в тесните рамки на бащиния ни народен език, но и на по-широки, славянски основи, Славейков казва: „Когато коренът на една дума я има в живий език, ний свободно можем да заемами всичките производни от нея думи в другите славянски наречия, най-първо от чърков-

¹ Единица мярка.

² Вопросы языкознания, 1952, кн. 3, стр. 97.

³ И. А. Богоров, Улътване за български език, Виена 1869, стр. 10—11.

⁴ И. А. Богоров, Трето улътване за български език, Читалище 1871, бр. 21, стр. 641—654.

ното и ако я няма от руското, което е по-близо до него, а после и от сръбският и чехският и полският, когато е по-вразумителна и по-близка до свойството на български език."¹ По тоя начин Петко Славейков очертава ясно пътя на оформянето и развоя на българския книжовен език: от една страна, здрави връзки с народния език, а от друга страна, дълбоки връзки с останалите славянски езици, на първо място близката връзка с руски език. И тъй, отстраняването на турцизмите от български език върви по две посоки: замяна с народни думи и замяна с руски думи.

Въпросът за постепенното изместване на турцизмите от езика ни е твърде важен, защото е свързан с редица съществени проблеми от историята на формирането на нашия общонационален език. За правилното му разрешениe обаче е необходимо преди всичко да бъде проучен езикът на отделните писатели, особено на ония, които са играли значителна роля при формирането на българския книжовен език.

¹ Сп. Читалище, 1871, бр. 21, стр. 646, заб. под черта.

ИТАЛИАНСКИ ЗАЕМКИ В БЪЛГАРСКИ ЕЗИК МИНАЛИ ПРЕЗ ТУРСКИ от А. Спасова

Проф. К. Мирчев, като разглежда в доклада си въпроса за съдбата на турцизмите в български език, засяга пътем и интересния въпрос за проникването на някои латински и гръцки думи в български език през турски. Във връзка с това може да се добави, че през турски са минали в нашия език и думи от италиански произход. Това са думи като *скеле*, *пранга*, *пъсула*, *пищов*, *пианко*, *марангоз*, *бербер* и др., свързани главно с народния бит. Някои от тях и днес се срещат в разговорния език или диалектите.

Италианските думи, които минават през турски у нас, променят своя звуков гласеж според фонетичните закони на турски език, а в български запазват турския си фонетичен облик.

Италианските съществителни, минали в турски, губят рода си, поради това, че в турски език няма категория род. Проникнали от турски в български те получават родово определение според окончанията за мъжки, женски и среден род в български език. Така че много често родът на подобен вид думи в български не се запазва такъв, какъвто е в италиански.

По отношение на значението тези заемки не запазват обикновено всички значения, които имат в италиански език. В някои случаи, обаче, покрай познатите италиански значения, те придобиват в български език нови такива.

Понякога, наред със заемки на отделни думи, от италиански през турски минават като калки и фразеологични съчетания.

За илюстрация на казаното до тук ще приведа няколко примера:

Думата *scàla* в италиански език има няколко значения: 1. Стълба, 2. Скеля, 3. Пристанище, 4. Машаб. В турски език тя се явява като *iskèle* в следните значения: 1. Стълба, 2. Пристанище, 3. Скеля, 4. Ляв борд на параход. У нас тази дума, минала през турски, има два облика *скеле*, съществително от среден род, и *скеля*, съществително от женски род. Геров тълкува тази дума по следния начин: 1. Място на бряг, на море, на голяма река, за да спират корабите; 2. Направа над вода като мост за нещо; 3. Греди и дъски около нова сграда кога се гради, за да се качват по тях зидарите; 4. Сграда от диреци и препречени на тях греди, на които окачват нещо за сушене. И тук, както в турски, значението „машаб“ не се среща. В замяна на това, тук имаме ново значение — приспособление от греди за сушене на нещо. Днес в български език думата *скеля* се среща предимно в смисъл на дървена конструкция, която се употребява при строеж на сгради, и като пристанище, където се товарят и разтоварват стоки.

Италианската дума *bùssola* (компас) минава в турски като *pu-sula*, със същото значение и като *püsia* със значение: 1. Записка, 2. Бюлетина, писъмце. В български език звуковият гласеж на думата е *пъсула*,

съществително от женски род. У Геров намираме следното тълкуване: 1. Справа за гледане на далеко; 2. Списък, тефтер за нещо; 3. Късичка записка, писъмице. Както се вижда, и трите посочени значения не съществуват в италиански. В български, в разговорната реч, и днес се казва *загубих* или *изпуснах пусулата* в смисъл „обърках се, забърках се“; на турски имаме същия израз със същото значение *pusulayı şaşırarak*, което е превод на италианския израз *perdere la bussola*, означаващ също „забърквам се“.

В турски език се среща думата *pidnco* (лотария) заета от италиански *bidnco*, прилагателно — „бял“. И днес, макар вече доста рядко, в разговорния език се среща същата дума *pidnko*, съществително от среден род. Тази дума в български, както в турски, означава „лотария“. У Геров намираме следното обяснение: Игра с билети с номера, за да се види кому какво ще се падне.

Думата *marangöz*, у Геров *марангозчйя*, съществително от мъжки род, е дошла също в нашия език през турски от италиански. Италианската дума е *marangone*, има значение „дърводелец“. В турски тя се явява като *marangös* със същото значение. У нас обаче тя означава „резбар“.

Думата *nişöv* (револвер) е дошла също през турски *pistöv* от италиански *pistola*, където също означава „револвер“.

Думата *spranga*, която в италиански език означава „къс желязо, поставено на горния край на каменни блокове, за да ги придържа заедно“, минава в турски със звукот гласеж *pranga* и има значение на „окови“. От турски думата идва в български със същия фонетичен облик — *пранга* и се употребява обикновено в множествено число *пранги* също в смисъл на „окови“.

Посочените примери не изчерпват въпроса за италианските заемки в български през турски език. Те са дадени, както казах вече, само за илюстрация.

Изобщо, докато италианските думи, дошли по културен път в нашия език, се запазват в езика ни, тъй като означават нови понятия, непосредно свързани със съвременния културен живот и изкуствата, от италианските думи, минали през турски, означаващи понятия, които постепенно изчезват, имат съдба подобна на турцизмите. Някои от тези заемки отпадат от езика като остарели, други остават живи в диалектите, а трети се употребяват в разговорната реч. В езика на художествената литература някои от тях се употребяват и днес при описания — за колорит или за характеристика на герои.

Във връзка с казаното до тук трябва да се поставят два основни въпроса: въпросът за лексическите заемки от чужди езици в български, както и въпросът изобщо за чуждия лексикален слой в нашия език. Известно е, че с развитието на науката, културата и техниката, с установяването на международни търговски, научни и културни връзки настъпват големи изменения в състава на езика. В езика навлизат много нови думи, част от които са чуждици. Да се определи произходът на чуждите думи, времето по което навлизат в езика и пътят, по който проникват, а по-нататък, да се определи и тяхната принадлежност към основния речников фонд или речниковия състав на езика, е проблем от първостепенно значение. Разрешението на този все още твърде малко разработен проблем у нас ще бъде значителен принос към историята на български език.

КЪМ ВЪПРОСА ЗА НАРОДНОСТНИЯ ЕЗИК

от Любен Тодоров

Другарят акад. Вл. Георгиев в доклада си „Опит за периодизация на историята за български език“, като говори за развитието на народностния ни език от края на XIV век насам, след падането ни под турско робство и загубването на нашата държавна самостоятелност, изказа мисълта, че с изчезването на нашата държава и на всякаква книжовна дейност през XV век у нас настъпва период, „когато започва стихийно, безпрепятствено развитие на диалектите, почти без всякакво нивелиращо влияние на един общ център или на книжовния ни език“, или с други думи период, през който „отслабва развитието на общите елементи на народностния ни език“. Това отслабване на „развитието на общите елементи на народностния език“, според Вл. Георгиев, е второ по ред в развитието на езика ни (първото засяга периода през XI—XII век и съвпада с времето на византийското робство). С други думи, посочените периоди се характеризират с това, че един общ език на народността не съществува, а съществуват „стихийно и безпрепятствено“ отделни местни диалекти.

В този смисъл е и казаното от проф. Ст. Стойков в доклада му „Литературен език и диалекти“. Като говори за нашия народностен език, той подчертава, че „по време на Гръцкото и Турско робство, с развитието на чуждия феодален гнет, връзките между населението отслабват и диалектните различия се задълбочават.“ Нещо повече. Проф. Ст. Стойков намира, че поради феодалната разпокъсаност и слабата икономическа свързаност „народността няма и не може да има единен език, а има само множество близки един на друг диалекти“, че „езикът на народността, явявайки се общ и понятен за всички членове, реално съществува под формата на ред много близки местни диалекти, а не под формата на напълно общ, наддиалектен или извъндиалектен език.“ По този начин езикът на народността не е нито „единен“, нито „напълно общ“.

Трябва да се отбележи все пак известно различие по този въпрос между двамата автори. Акад. Вл. Георгиев говори само за отслабване „развитието на общите елементи на народностния език“, свързано с определени периоди от историята на народа ни без да обобщава, както това прави Стойков.

Може ли да се приеме за вярна тезата, че изчезването, премахването или разпадането на нашата държава през епохата на феодализма (гръцкото и турско робство) означава същевременно отслабване на „връзките между населението“, т. е. отслабване на съзнанието за народностна принадлежност, на единството и цялостта на нашата народност? И във връзка с това имаме ли през тези периоди единен български народно-

стен език или той съществува реално само чрез отделните свои диалекти? Може ли изобщо да се говори за реално съществуващ единен и общ език на народността?

Историята на нашия народ през епохата на двете робства не говори за подобно отслабване на „връзките между населението“, на единството и цялостта на нашата народност. Напротив, тя ни сочи прояви, които са ярък израз на това единство, които недвусмислено говорят за неизчерпаемите отпорни, съпротивителни сили на нашата народност, намерили израз в хайдушкото движение и в редица народни въстания през периода на гръцкото и турско робство. За такова високо народностно съзнание говорят и редица пътешественици, минали през страната ни особено през турското робство. Познатите от историята и засвидетелствувани в народното творчество усилия на поробителя за отслабване и насилствено претопяване на народността, дори отделните случаи на успехи в това отношение, подкрепят факта за ясно и ярко особено съзнание на нашата народност като исторически и конкретно съществуващ факт.

Следователно от разпадането и премахването на феодалната българска държава и държавно-административните органи неправилно се правят изводи и за „задълбочаване на диалектните различия“, за период на „стихийно и безпрепятствено“ тяхно развитие, за „отслабване на общите елементи на народностния ни език“. Тези изводи стоят в определена връзка с посоченото мнение на Ст. Стойков, а именно че „народността няма и не може да има единен (разр. моя, Л. Т.) език“, че народностният език съществува реално „под форма на ред много близки местни диалекти, а не под формата на напълно общ, наддиалектен и извъндиалектен език“ и т. н.

Смятам, че подобно твърдение на проф. Ст. Стойков противоречи на едно от основните положения в сталинското езикознание. Като говори за онези племена и народности, които са влизали в състава на империята на Кир и Александър Велики или на империята на Цезар и Карл Велики, които племена и народности са имали своя икономическа база и свои отделно създадени езици, др. Сталин отбелязва: „Разбира се, съществували са наред с това диалекти, местни говори, но над тях е преобладавал и ги е подчинявал единният и общ език на племето или народността.“¹ Това основно положение важи напълно и за развитието на нашия народностен език от епохата на феодализма, когато нашият народ също така е имал своя икономическа база и свой отдавна създаден език. Езикът ни през този период е съществувал именно като „единен и общ“ за българската народност и като такъв е преобладавал над съществуващите диалекти, местни говори.

За реалното съществуване на единен народностен език говори определено и ясно Р. И. Аванесов. Като засяга въпроса на народностен език и диалекти, той отбелязва следното: „За реалното съществуване на народности и на нейния единен език ясно свидетелствуват данните за самосъзнанието, за народностната самооценка, отразени в паметниците на древната култура“² (разр. моя, Л. Т.). Нещо повече, като засяга този въ-

¹ Й. В. Сталин, Марксизмът и въпросите на езикознанието, стр. 11.

² Р. И. Аванесов, Вопросы развития языка и диалектов в свете трудов И. В. Сталина по языкознанию, Москва 1951, стр. 17.

прос, Р. И. Аванесов определено говори не само за засилване, при благоприятни исторически условия, на общността на народностния език, но и за процес на сливане и изчезване на диалектите в него, в народностния език. „При това често, — пише той пак там, — като основа на общия език на народността по причини от социално-политически характер се издига един от диалектите, а останалите диалекти в този случай губят своята самобитност, вливат се в езика на народността, изчезват в него“ (разр. моя, Л. Т.).

Ст. Стойков застъпва гледището за равноправно участие на диалектите, които по силата на тяхната близост представят вкупом езика на народността, реално съществуващ чрез тях, а „не под формата на напълно общ наддиалектен или извъндиалектен“ език. Поради това, според него, когато връзките между населението отслабнат, както това бе у нас при феодализма (гръцкото и турско робство), поради разпадане на държавата, „диалектните различия се задълбочават“. Изключва се следователно възможността, каквато Р. И. Аванесов допуска в току-що приведената цитат, един от диалектите да се издигне „като основа на общия език на народността“ като добие по-широка териториална разпространеност; изключва се заедно с това и възможността за известен процес на интеграция, на относителна концентрация на диалектите през периода на народностните езици. Трябва да се приеме, че засилването на диалектните различия и дори образуването на нови диалекти не отрича съществуването на един общ език на народността, който „често“ има в основата си един от диалектите „като основа на общия език на народността“.

Когато говорим за езика на българската народност, например, ние бихме могли да кажем в подкрепа на тази мисъл, че въпросът за това кой от диалектите е легнал в основата на общонародния ни език, на езика на българската народност и нация, е решен в известен смисъл от историята. Той е решен с историческия факт за формирането, създаването на българската народност през VI и VII век в земите на днешна северозточна България. В полза на такова решение говори и няколко-вековното ни самостоятелно съществуване, свързано все с тази част на страната ни, с център Плиска, Преслав, Търново.

Ние можем следователно да говорим не само за реално съществуващ общ и единен език на българската народност включително и през периода на византийското и турско робство, но също така и за известен процес на относителна концентрация на диалектите, започнал с формирането на българската народност, за известно движение на диалектите по посока на единния и общ народностен език. В какво се изразява този процес и на каква основа се е извършвал? Това, разбира се, не е концентрация на диалектите, за която говори Маркс, имайки предвид развитието на националните езици. Това движение на диалектите по посока на единния език на народността не е водело все пак към изгубване на тяхната самобитност, към изчезване и вливане в народностния език, в този смисъл, в който говори Й. В. Сталин, засягайки въпроса за нациите и националните езици. Този процес на относителна концентрация не е могъл да се извършва на основата на стария наш книжовен писмен език, който от XII век насам, както изтъква акад. Вл. Георгиев, показва значителни отклонения от живия народен език, като все повече се архаизира и обособява като орган за нуждите на черквата. Този книжовен

писмен език, вече като черковнославянски, значително отдалечен по граматическия си строеж и речниковия си състав от общонародния ни език, не е могъл да послужи като основа и център на подобно движение на диалектите. Стариият ни книжовен писмен език е имал изключително значение през средните векове в създаването и укрепването на по-нататъшно развитие на българската народност, на нашия език и култура; на него бе създадена огромна за времето си книжнина, макар и преводна. Чрез черквата той излезе извън пределите на своята родина и даде начало на книжовни езици у редица други славянски народи като по такъв начин затвърди чрез средствата на езика и книжнината историческото родство на славянските народи. При това не трябва да се забравя, че този език се яви като по-някъде и близък на славянските народи и като такъв именно дойде да замести съществуващия до тогава чужд език — гръцкия. При това редица старобългарски писатели (Йоан Екзарх, Черноризец Храбър и др.) направиха сериозни опити да си послужат с него като орган за познание и борба. Но поради тенденциите у писателите и черквата да се придържат о първоначалния му вид, да го запазят като „свещен“, той се отдалечи с течение на вековете значително от живия народен език. По тази причина и изместването на черковнославянския писмен език бе напълно закономерно явление.

Трябва да се приеме, че тъкмо поради това старобългарският, впоследствие черковнославянски език, не е могъл да послужи като основа на този процес на относителна концентрация на диалектите. Старобългарският език нито се е влияел от живия народен език и неговите диалекти, нито пък е оказвал особено влияние върху тях, както за такова взаимно влияние може да се говори вече при създаването на общонационалния литературен език. Вследствие на това този езиков процес не е бил мислим без съществуването тъкмо на общ народностен език, в основата на който да лежи един от съществуващите местни диалекти, получил с историческото развитие на народа ни все по-широко териториално разпространение. В такава светлина смятам, че исторически правилно може да се разреши поставеният въпрос. Наред с това би могло да се допусне, че народното творчество, диалектно в основата си, е представлявало, в езиково отношение, също така своеобразна основа на това движение на диалектите. С това би могло да се обясни и значението, което то има като неизчерпаема съкровищница на езика, изключителният интерес към него и високата оценка, която намира у класиците на марксизма, у Ленин, Горки, както и особеният интерес към него, проявен от дейците на нашето възраждане (Г. С. Раковски, П. Р. Славейков, Л. Каравелов, Хр. Ботев), свързан с правилното разрешаване на въпроса за общонационалния език.

Но това е друг въпрос, който изисква конкретно проучване на взаимоотношенията между езика на народното творчество и общонационалния език и живата диалектна реч.

ЗА ДИАЛЕКТИЗМИТЕ В БЪЛГАРСКИЯ ЛИТЕРАТУРЕН ЕЗИК от Кети Ничева

Във връзка с доклада на др. Ст. Стойков искам най-напред да засегна един въпрос, който стои в тясна връзка с работата по съставянето Речника на българския книжовен език.

Като се има предвид изгъкнатото в доклада положение, че „националният език се оформя преди всичко със своя речник, т. е. речникът е онова, което го отделя от диалектите и от диалекта, легнал в неговата основа“, ясно е от какво голямо значение е установяването състава на речника на литературния език. Разрешаването на този въпрос обаче се усложнява от обстоятелството, че лексиката, наред със синтаксиса, е от онези страни на общонародния език, които най-лесно са податливи на художествена обработка.¹ В художествената литература, покрай собствените на литературния език и ненарушаващи нормите му думи, за целите на художественото изобразяване се употребяват и редица думи от „нелитературните“ пластове на речта (просторечни думи, архаизми, неологизми, диалектизми, жаргонни думи и пр.). Във връзка с това възникват следните два въпроса: 1. Ще се включват ли в състава на Речника на българския книжовен език такива думи от художествената литература, които са въвн от нормите на литературния език, и ако се включват (а това според мен е необходимо), въз основа на какви критерии ще става подборът им; и 2. С каква стилистична бележка ще се отбелязват тези думи. За да могат да се разрешат тези въпроси (особено вторият от тях), необходимо е да се изясни отношението между разговорната (или устно-разговорна) лексика и литературния език, да се изясни дали всичко онова, което се отнася към разговорната лексика, влиза или не влиза в литературния език.

При досегашната работа върху Речника се употребяват две стилистични бележки за означаване на думи от „нелитературните“, „извънлитературните“ пластове на речта: *диал.* и *нар.* като с *диал.* (диалектна) се отбелязват думи, които не са свойствени на литературния език, но се срещат в някои от диалектите — напр. *бае* (*бай*), *башка*, *балю*, а със стилистичната бележка *нар.* (народна) се отбелязват думи, които имат по-широко разпространение и които са свойствени на повече или на всички български диалекти, но не са приети в литературния език — напр. *баба* (акушерка), *бабувам*, *дюлгерин*, *върст* (възраст), изрази като *петляно време* и др. Наред с тези стилистични бележки се употребява и стилистичната бележка *разг.* (разговорна), с която, съгласно инструк-

¹ Срав. Г. В. Степанов, О стиле художественной литературы, Вопросы языкознания, кн. 5, 1952, стр. 37.

цията за съставяне на Речника, се отбелязват думи, свойствени на устната реч, но не излизащи вън от нормите на литературната употреба. На практика обаче тази стилистична бележка се поставя както при думи, които действително не излизат вън от нормите на литературния език (напр. *дърдоря*, *бъбря*, *бе*, изрази като *вятър* и *мъгла* и пр.), така и при думи, за които може да се спори дали са наистина литературни (напр. *барабар*, *баткам*, *бабичасам*, *балама*, *бамбашка* и др.). Достатъчно е да се хвърли само бегъл поглед върху екземплярите с различни редакции на думите от първата свезка на речника, за да се види как липсата на теоретическа яснота по тези въпроси води до голямо колебание и неустановеност в употребата на гореизброените стилистични бележки (*диал.*, *нар.* и *разг.*). Ясно е, че е назрял моментът тези въпроси да намерят правилното си разрешение в светлината на новите схващания за разликата между литературен език и език на художествената литература, като се съобразят с учението за разновидностите — стилове на общонародния език.

*

Към посочените в доклада случаи на замяна на диалектизми с литературни думи при работата на Ив. Вазов върху „Под игото“ може да се прибавят и други примери. Вазов заменя не само диалектни форми и думи, но прави промени и в словоредата на някои енклитики, като по този начин отстранява и намалява случаите с диалектна употреба. В съвременния български литературен език е затвърден словоред, при който отрицателната частица *не* се поставя пред местоименната енклитика и пред глагола. Словоред, при който местоименните енклитики се поставят пред *не* е архаичен и свойствен само на някои наши диалекти (между другото и на родния на Вазов Сопотски диалект). Последното обстоятелство е причина Вазов да употребява много често покрай книжовния словоред и словоред, отречен днес от нормите на литературния език. Интересно е обаче да се отбележи, че при работата си върху редакционните промени на романа си „Под игото“ Вазов на няколко места прави поправки в това отношение като замества диалектния словоред с книжовен: *Никой се не обади*“ (СбНУ I 7) → „*Никой не се обади*“ (IV 17); „*Никой се не чудеше*“ (СбНУ II 161) → „*Никой не се чудеше*“ (III 551); ... „за него да *ви не* е грижа“ (СбНУ I 91) → „да *не ви* е грижа“ (III 451). От същия характер са и поправки като: „*Не* безспокой *се*, Радке!“ (СбНУ I 130) → „*Не се* безспокой, Радке“ (IV 364).

Изтъкнатото в доклада правилно положение, че писателите се подчиняват на установените или установяващи се норми на литературния език може да се подкрепи, освен с примери за отстраняване на диалектизми от творчеството на някои наши писатели, още и с примери за отстраняване на други езикови форми, отречени и отхвърлени от литературния език в процеса на неговия развой. Така известно е, че приетите под руско влияние в книжовния ни език сегашни действителни причастия са били заети първоначално в руската им форма. По-късно обаче те постепенно се нагаждат към особеностите на българската фонетика и към системата на българската морфология¹. При редакционната работа на Ив. Вазов върху романа „Под игото“ можем да отбележим няколко ин-

¹ Срав. Л. Андрейчин, Основна българска граматика, София 1944, стр. 314.

тересни случая, от които ясно личи как големият наш писател полага грижи да съобрази и в това отношение езика на своето произведение с установилите се норми на литературния език. Докато в първото издание на романа си (1889—1890 г.) той употребява сегашните действителни причастия в руската им форма, в четвъртото издание от 1910 г., т. е. по времето, когато, както изглежда, в литературния ни език е започнала да се затвърдява приспособената към българската фонетика форма на тези причастия, прави следните промени: *пеющий призрак* (СБНУ I 18) заменя с *пеещият призрак* (IV 33); *подобаящата* и *чест* (СБНУ I 111) с *подобавашата* и *чест* (IV 156); *треперящ* (II 440) с *треперещ* (IV 444); *играющ* с *играещ*, *сияющ* със *сияещ*, *учащ се* с *учещ се*, и т. н. Пак по същите съображения Вазов заменя и други причастни форми напр. *вроден* (СБНУ I 104) с *вроден* (IV изд. 147), *възбуден* (СБНУ I 133) с *възбуден* (IV 106), *възхищен* с *възхитен*.

*

Искам да направя и няколко критични бележки. Намирам, че не всички примери за излишни, редки диалектизми в творчеството на П. П. Славейков (вж. тук стр. 162), са добре подбрани. Действително Пенчо Славейков, под влияние на естетическите си възгледи и на схващанията си за езика на писателя, въвежда в творчеството си редица неуместни диалектизми. Що се отнася обаче до онези негови творби, които представляват разработка на народни мотиви, диалектизмите в тях, според мен, са оправдани, понеже стоят в тясна връзка с идейно-художествения замисъл на автора, придават особен народен колорит на произведението. От това, разбира се, не трябва да се заключи пък, че в подобни случаи може да се употребяват безразборно всякакви диалектизми. Имам предвид само посочените по-долу случаи. Така например цитираната от докладчика в разряда на „излишни, редки диалектизми“ дума *кадия* е от известното стихотворение на П. П. Славейков „Луд гидия“, което представлява художествена преработка на народната песен „Стоян и кадия“. Употребата на думата *кадия* тук е напълно уместна. Друг е въпросът, ако същата дума би била употребена при друг случай, в друго произведение, където тя не би била във връзка с идейно-художествения замисъл на произведението: там тя би била излишна. Такъв случай наблюдаваме в „Под игото“. Употребил в първото издание на романа си тази дума и то в авторска реч, Вазов по-късно сам забелязва, че тя е неуместна и я заменя с литературната дума „съдия“: „Марко се обърна на *кадия*“ (СБНУ I 4) става „Марко се обърна на *съдия*“ (IV 13).

Уместна е употребата и на други измежду посочените като „излишни“ диалектизми от творби на П. П. Славейков, които също така представляват разработка на народни мотиви, напр. думата *пош* от „Коледари“, или думите *виноберма*, *вричам*, *ударен момък*, *сколасвам* от баладата „Чумави“, балада, в която е разработен народният мотив за мъртвия брат, още повече, че почти всичките изброени думи се срещат не в авторска реч, а в реч на героите, което прави употребата им още по-допустима.

В заключение трябва да се каже, че при преценката на диалектизмите в творбите на писателите трябва да се имат предвид редица най-разнообразни моменти като: тематиката на произведението, идейно-художественият му замисъл, стилът на автора, епохата, през която твори и т. н.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ОСТАНАЛИТЕ ИЗКАЗВАНИЯ

Проф. Ив. Ив. Лавров, декан на Филологическия факултет на Московския педагогически институт, поздравя сесията от името на съветските езиковеди и и пожела ползотворна работа. Сесията бе поздравена и от проф. Георгиу Орзя, декан на Филологическия факултет на Букурещкия университет.

Ст. Илчев в своето изказване се сприя главно на две положения от доклада на Л. Андрейчин — на въпроса за надежната система в българския език и на въпроса за употребата на сегашните действителни причастия на *-щ* и на деепричастията.

Той се обяви против тезата на Л. Андрейчин, че е неуместно да се говори за падежни категории в българския език. Като се позова главно на съществуващата днес жизнена звателна форма, особено при личните имена, Ст. Илчев заяви, че според него „да се отрича каквато и да е падежна категория е най-малко пресилено и прибързано“, при все че в днешния български език тя показва тенденция за изчезване.

Във връзка със схващането на Л. Андрейчин за сегашните действителни причастия на *-щ* и деепричастията като категории, които били изчезнали в българския език и в следствие са се явили под влияние на други езици в отговор на назрялата нужда от обособени части на изречението в българския език, Ст. Илчев вижда обяснението на тяхното развитие и разпространение в днешния български книжовен език преди всичко във нуждите на преводната практика от чужди езици и то предимно от руски език. Според него те се употребяват малко и си остават една твърде непродуктивна категория в днешния български език. В подкрепа на това си твърдение Ст. Илчев приведе цифрови данни от един вестник с 12,000 думи, в който е намерил само 7 деепричастия и 28 сегашни действителни причастия на *-щ*.

Доц. Николай Дилевски се изказа по докладите на Вл. Георгиев и Л. Андрейчин. Той оцени опита на В. Георгиев за нова периодизация на историята на българския език, съобразена с неговата специфика — движението му от синтетизъм към аналитизъм — като „несъмнен принос“ в изучаването на българския език. Обаче във връзка с по-нататъшното проучване развој на българския език от времето на Кирил и Методий до днес и във връзка с по-точната датировка на някои важни явления в неговото развитие, Н. Дилевски намира, че трябва да бъде разрешен въпросът за степента, в която Кирилометодиевият език може да бъде използван като база и градиво за историята на българския език, т. е. до каква степен старобългарският език и българските книжовни па-

метници от X век насам са отразили — във всичката му пълнота — живия български език от онази епоха.

Тезата на Вл. Георгиев, че преминаването на българския език от синтетизъм към аналитизъм трябва да бъде осветлена във връзка с балканската езикова общност, е убедителна като научно положение, но според Н. Дилевски остава открит въпросът за причините, поради които в днешния сърбохърватски език се е запазила широко развита склонитбена система, при все че и той както българският език е влизал в състава на балканската езикова общност.

Н. Дилевски направи и редица възражения относно тезата на Л. Андрейчин за небългарския произход на преизказаното наклонение, която според него „все още е недостатъчно обоснована и всестранно проучена“. След като се позова главно на сталинското положение за непроницаемостта изобщо на граматичния строеж и на неговата отпорност към чуждозични влияния, както и на напълно различния граматичен строеж на българския език и турския език, той приведе съображения от фактически и исторически характер против схващанията на Л. Андрейчин. Между тях Н. Дилевски на първо място поставя ограничения размер на двуезичието на българското население през епохата на турското робство — в домашната среда на българина особено в сред жените турският език почти никак не е проникнал — и неравномерното влияние на турския език върху българския език, тъй като по-широко турският език е бил разпространен само в източна България, гдето в сред българското население е имало многобройно и компактно турско население. При това положение на нещата според Н. Дилевски влиянието на турския език върху българския език е било само външно, изразено в редица лексически заемки, по то не е могло да проникне в дълбочина и да засегне граматичния строеж на българския език.

Показателно е и обстоятелството, че друг един славянски език, който също влиза в състава на балканската езикова общност, например сърбохърватският език, не е придобил същата особеност да възприема преизказаните наклонения в процеса на взаимодействието му с турския език.

Изобщо според Н. Дилевски тезата на Л. Андрейчин за произхода на преизказаните форми е още недостатъчно убедително подкрепена с обективни научни данни. За нейното окончателно разрешение са необходими „широки проучвания и доказателства от лингвистичен, исторически и етничен характер“.

Писателят Ламар се изказа много накратко по докладите на Вл. Георгиев и К. Мирчев.

Във връзка с проблема за националния език, който се изгражда от многообразието на диалектите, Ламар постави въпроса за езика на македонците — какъв е неговият граматичен строеж и какво ще бъде неговото развитие при днешните условия. Той изтъкна, че езикът на македонците, макар и да е заплашен от ръководния сръбски център, той няма да изчезне, защото езикът на народа мъчно се пречупва.

Спря се и на употребата на турските думи в всекидневния говор и в езика на писателите.

Проф. Т. Томов се изказа по някои въпроси, засегнати в докладите на Л. Андрейчин и Ив. Леков.

Той направи известни уточнения и поправки по въпроса за универсалната граматика, за която се споменава в доклада на Л. Андрейчин, като отбеляза, че стремежът да се принесат законите на мисленето в сферата на езика се е зародил във Франция през XVII век, а не през XVI век. Тая граматика, съставена главно от двама души, излиза в 1660 г. През XVIII век в езика се пренася формалната логика и той се схваща не толкова като средство за общуване, колкото като средство за правилно мислене.

Проф. Т. Томов намира за пресилено схващането на Л. Андрейчин относно липсата на падежна система в българския език и е на мнение, че сега за сега в живия български език има падежи.

Във връзка с доклада на Ив. Леков проф. Т. Томов изтъкна, че е необходимо да се провери действието на вътрешните закони на езиковото развитие и в областта на други езици. „Интересно би било да се проследи, например, как се проявяват тия закони при взаимните влияния на различните езикови граници: между френски и немски език, между френски и фламандски“. В това отношение би било показателно да се проследят различните влияния, които изпитва един език от друг във връзка с усилията за национална асимилация.

В. Маринов, младши научен сътрудник в Етнографския институт, се изказа по доклада на Ив. Леков.

Той изтъкна, че Ив. Леков е успял накратко, но прецизно да набележи основните линии на въпроса за устойчивостта на славянските езици срещу насилствена асимилация. Необходимо е да се пристъпи към всеотрапното проучване на този проблем, като се премине от теорията към практиката и то на местна, българска почва. Българският език в своето историческо развитие много пъти е бил подлаган на насилствена асимилация (в една домашна приписка от 1828 год. се казва, че турците, за да накарат българите от Шуменско и Варненско да говорят турски, им режели езиците). Има географски и етнографски области, където българските езиковеди, подпомогнати от специалисти по сродните на езикознанието науки, могат да намерят богат материал за основното и подробно проучване на отпора на българския език срещу насилствена асимилация във връзка с борбите на българския народ срещу турските и други угнетители.

Поради различните методи на жестоката турска асимилаторска политика по отношение на балканските народи и то по-специално по отношение на българския народ, има няколко форми на асимилация. Частична, само верска, без езикова асимилация представят помаците в Родопите. Само езикова, без верска асимилация представят гагаузите в североизточна България и потурченото българско население в Одринско. Пълна — езикова и верска — асимилация представя цялостното претопяване на българското население в Герлово и голяма част от населението в Тозлука, Делиормана и Добруджа, което, както изтъква акад. Ст. Романски в работата си „Кръстосването на езиците“ (Сборник „Въпросите на езикознанието в сталинско осветление“, 1951, стр. 161) „приело вярата и езика на околното турско население, и то тъй, че никакви езикови белези не издават неговия български произход.“

Обект на специални езиковедски проучвания трябва да станат още отпорността и борбите на местното старо българско население срещу

различните средства на насилствена асимилация, запазени в спомените на старото поколение или отразени в народното ни творчество, в домашни преписки, турски документи — фермани, съдебни актове; у старите пътешественици, минали през българските земи през турското робство и др.

К. Бабов, инспектор по руски език в Министерството на народната просвета, се изказа по въпроса за падежите в българския език, за сегнат в доклада на Л. Андрейчин. Той застъпи схващането, че в български език може и трябва да се говори за падежи и за падежни отношения. В края на своето изказване К. Бабов изтъкна необходимостта от единство при обясняването на граматичните особености при преподаването на български и руски език.

Нейо Додев, студент по българска филология, се спря върху доклада на Л. Андрейчин и върху изказването на Ст. Илчев, като разгледа въпроса за появата и употребата на причастията в българския книжовен език и въпроса за звателната форма.

Той се обяви против твърдението на Ст. Илчев, че сегашните действителни причастия на *-щ* и деепричастията са непродуктивна категория в днешния книжовен български език. Н. Додев приведе някои конкретни данни за употребата на деепричастията на *-айки* (*-яйки*) и *-ейки* от Вазов и други български писатели, като проследи тяхната поява и развойни тенденции в езика ни. До 172 стр. на романа „Под игото“, писан в Одеса през 1887—1888 г., Додев е намерил само три причастни форми и то остатъци от сегашно действително причастие като несъгласувана форма с адвербиално значение — *мълчешката*, *тичешката*. Тия форми се срещат и у Каравелов и у Йовков. В романа „Казаларската царица“, завършен през 1903 год., вече Вазов употребява наред с адвербиалните причастни форми на *-шката* и деепричастия на *-айки*, *-ейки* (*-боейки се*, *цвъртейки*). Деепричастия на *-айки*, *-ейки* се срещат и у Йовков. Додев подчерта, че всички наши писатели след Вазов си служат с деепричастия на *-айки*, *-ейки*, но в авторска реч днес не се употребяват адвербиални форми. Те се употребяват също така и от по-старите ни езиковеди като А. Балан и Б. Цонев и в преводната ни литература.

Н. Додев разгледа и употребата на сегашните действителни причастия на *-щ* в езика на Вазов, като отбеляза, че отначало той малко ги употребява. До 108 стр. на романа „Под игото“ се среща само едно сегашно действително причастие и то в руската му форма — *тържествующ*. Обаче по-късните Вазови произведения изобилствуват с причастни форми на *-щ*, както е случаят със стихотворението „Раковски“ („Един само буден сред толкова *спящи*, / ти един за всички като демон *бдящи* / работи, бори се, стреска, вълнува“).

Така и наблюденията на Додев потвърждават тезата на Л. Андрейчин, че днес не може да става въпрос, дали да се употребяват сегашните действителни причастия на *-щ* и деепричастията, защото те са се затвърдили вече в българския книжовен език; става въпрос само за стилстическата им употреба.

Додев се противопостави и на схващането на Ст. Илчев относно съществуването на падежи в съвременния български книжовен език, като се позова на Вазовия очерк „Нашият поетичен език“ (бежливи бележки) писан през 1920 год., дето нашият национален поет и голям майстор и

познавач на българската реч отбелязва между другото като слабост на езика ни липсата на падежни форми.

Г. Гълъбов, преподавател по турски език във Филологическия факултет, се изказа по два въпроса, засегнати в докладите на К. Мирчев и Л. Андрейчин — за турцизмите в българския език и за влиянието на турските преизказани форми върху преизказаните форми на българския глагол.

Г. Гълъбов не се съгласи със схващанията на К. Мирчев и Л. Андрейчин относно небългарския произход на преизказаното наклонение, като подчерта, че нито един от докладчиците не е дал необходимите убедителни доводи, данни, и доказателства в подкрепа на поддържаната от него теза за турско влияние върху появата на българските преизказани глаголни форми. При това не е правилно един дискуссионен въпрос, който се нуждае от обилни доказателства и всестранно разяснение, да се изнася на една научна сесия като окончателно разрешен.

Г. Гълъбов смята, че не е възможно една единствена, изолирана, само теоретично установена прилика в семантиката и структурата на една глаголна форма да се счита за възприета по образец на съответна форма в турски език — език от съвсем друго езиково семейство и с диаметрално различен строеж на речта във фонетично, морфологично и синтактично отношение. Според него „българската глаголна система не е възприела глаголните форми за преизказване нито по образец, нито под влияние на съответните глаголни форми в турски език. Те са възникнали изключително в резултат на вътрешните закони на развитието на българския език, в резултат на удивителното творческо разнообразие на българската глаголна система“. В подкрепа на тази своя теза Г. Гълъбов приведе доказателства от историята на други езици, също така включени в балканската езикова общност, които са били цели векове под изключително силното влияние на турския език, но които въпреки това не са възприели системата на преизказаните форми. Така например, независимо от връзките на широките слоеве от гръцкия народ с компактни маси турско население, което е живяло сред тях, не се срещат преизказани глаголни форми в системата на гръцкия глагол.

Г. Гълъбов приведе и следните съображения. За да може да се смята, че в дадения случай имаме влияние, подражание или образец от турски език, необходими са изобилни, автентични и във всяко отношение несъмнени езикови материали и данни, от които по безспорен начин да се вижда, че в даден период или редица периоди от развитието на българската глаголна система формите за преизказване съществуват в тези езикови материали (литературни произведения, частни писма, документи, народно творчество и пр.), чиито автори са владеели книжовния турски език или са били под силното влияние на говоримия турски език.

Г. Гълъбов подчерта, че неговите лични проучвания по този въпрос карат да се съмнява, че биха могли да се намерят български книжовници, общественици или представители на други среди, чийто език, независимо от многобройните турцизми, да се е повлиял от турския език и досежно граматическия строеж. Г. Гълъбов изтъква още, че в действителност нашите деди и прадеди по време на турското робство съвсем не са говорили сносно и правилно турски език, който, като език с диаметрално различен строеж, извънредно трудно се усвоява от представители

на индоевропейското езиково семейство. При това „неграмотното или малограмотното българско население през турското робство може да се каже, че е говорило турски език с извънредно ограничен брой турски думи и изрази, с крайно оскъдни и в повечето случаи осакатени форми от книжовния турски език, труден в онова негово развитие и за самото неграмотно турско население.

Като доказателство против турското влияние върху българската глаголна система Г. Гълъбов изтъкна и обстоятелството, че изобщо има значителна разлика между българската глаголна система и турската глаголна система. Всички прости времена на изявително наклонение на турския глагол имат три сложни глаголни форми, които образуват в структурно и граматично отношение едно тричленно цяло на турската глаголна система, а именно: 1. сложна разказвателна глаголна форма (Nikâye şekli) — за разказване на действието като станало в миналото; 2. сложна глаголна форма за преизказване (Rivayet şekli) — за преизказване на действието като чуто от друго; и 3. сложна условна форма (Şart şekli) — за определяне условното действие, свързано с интересувашо ни друго действие. От тия три форми на турския глагол само формата за преизказване има съответствия с българския глагол. И Г. Гълъбов подчерта, че другите две сложни форми на турския глагол не съответствуват по структура или по-право нямат съответствия в българската глаголна система, защото никога българският глагол не е търсил образци в турския глагол. Вътрешните закони на развитието на турския глагол са диаметрално противоположни на вътрешните закони на развитието на българския глагол. Съответствието между глаголните форми за преизказване в българския глагол и турския глагол е чисто и просто съвпадение, което, разгледано в светлината на всички всестрани исторически и езикови проучвания, в никой случай не може да доведе до извода, че тия форми в български език са възникнали по образец на турските преизказани глаголни форми.

Накрай Г. Гълъбов заяви, че въпросът за произхода на преизказаните времена в български език е дискуссионен и за неговото разрешаване са необходими изобилни исторически и езиковедски проучвания съобразно с установките на Сталиновия труд „Марксизмът и въпросите на езикознанието.“

Ст. Кабасанов, асистент при катедрата по български език, се изказа предимно по доклада на Ст. Стойков, като се спря и върху някои положения в докладите на Л. Андрейчин и Ив. Леков.

Той отбеляза, че въпросите, свързани с българската диалектология и отношението на диалектите към книжовния език, досега са били разглеждани от българските езиковеди предимно в исторически аспект, главно с оглед на старобългарския език. Българските езиковеди почти не са се занимавали, нито пък са били в състояние правилно да разрешат проблемите за същността на диалекта, за произхода му, за връзката на диалекта с колектива — род, племе, народ, нация, за отношението на народните говори към литературния език. Тези въпроси можаха да бъдат най-ясно и правилно осветлени едва след излизането на Сталиновия труд „Марксизмът и въпросите на езикознанието“. И сега Ст. Стойков въз основа на Сталиновите установки в своя доклад на българска почва, с български материали, разглежда въпросите на българската диалектология, свързани с литературния ни език.

Ст. Кабанов подчерта, че казаното от Ст. Стойков относно народността на езика е ценен принос за изясняването на един важен въпрос, по който досега няма писано нищо цялостно и пълно.

Като приема за правилна установката на Ст. Стойков, че през време на I и II българско царство и по-късно през време на турското робство, когато се засилва влиянието на църковнославянския език, българският книжовен език и българските народни говори са доста отдалечени, но въпреки това те са си влияли главно в речника, Ст. Кабанов отбелязва, че докладът би спечелил откъм фактична страна, ако се посочат типични примери.

Позовавайки се на онези места от доклада на Ст. Стойков, в които се говори за връзката между литературния език и диалектите, Ст. Кабанов се опита да хвърли известна светлина и върху въпроса за падежната система в съвременния български език, засегнат в докладите на Л. Андрейчин и Ив. Леков. Той изтъкна, че в някои народни говори като централните родопски съществуват живи, говорими форми за дателен и винителен падеж главно при роднински имена, дори и при имена от ж. р. Падежни форми при личните местоимения главно при късите форми за дателен и винителен падеж съществуват и в литературния език. Обаче съвременният ни книжовен език не си служи с падежни форми при съществителните имена освен със звателния, който няма синтактично значение на падеж, а е форма за обращение. От това следва изводът, че за пълен анализъм в българския книжовен език може да се говори предимно относно съществителните и по-малко относно местоименията. И от тая гледна точка според Ст. Кабанов най-правдоподобна за нашия език е формулата на Вл. Георгиев, че „основният вътрешен закон в развитието на нашия език е движението му от синтетичен към аналитичен строй.“

Накрай Ст. Кабанов подчерта, че докладът на Ст. Стойков дава отговор на въпроса, къде и доколко писателят може да си служи за художествени цели с диалектизми или докъде може да си позволи волности в езика. „Ако прескочи тази граница, както някои съвременни български писатели или както някога правеха символистите, езикът му става антихудожествен, защото противоречи на основната същност на езика, формулирана от класиците на марксизма-ленинизма — да служи за взаимно разбиране и общуване между хората.“

М. Москов, аспирант по общо езикознание, се изказва по някои въпроси ненамерили място или недостатъчно пълно осветлени в доклада на К. Мирчев.

Той направи кратък преглед на отношението на отделните представители на просветителското движение през епохата на Възраждането и на буржоазната езиковедска наука след Освобождението към турцизмите и към чуждиците, особено към русизмите.

Спря се главно на Кайдановата „Всеобща история“ от 1836 г. и подчерта, че преводачът ѝ Ат. Кипиловски съзнателно поставя въпроса за чистотата на българския език, като заменя турцизмите със „славянски речи“, т. е. с русизми. М. Москов изтъкна и борбата на Н. Рилски и особено тази на д-р Ив. Богоров срещу турцизмите и гърцизмите като част от борбата за оформяването на българския национален език. По-късно през периода 1930—1940 год. нашите езиковеди, особено тия около сп. Родна реч, също водиха борба срещу турцизмите и чуждиците.

Изобщо М. Москов отбелязва, че за по-обстойното изясняване на проблема за съдбата на турцизмите в българския език в доклада на К. Мирчев е трябвало да бъдат разработени въпросите за резултатите от пуризма по отношение на турцизмите и приноса на нашите езиковеди в борбата срещу турцизмите за тяхното по-бързо отстраняване от речниковия състав на българския език.

Друг пропуск в доклада на К. Мирчев е липсата на една цялостна преценка за сегашното състояние на турцизмите в речниковия състав и в основния речников фонд на българския език. „Има ли наистина турцизми, които да са влезли в основния фонд на българския език и при това положение да се запазят за още дълги векове или завинаги в българския език.“ „Кои от турцизмите в речниковия състав на българския език намират употреба само в диалектите, кои в литературния език. Кои все още се употребяват в реалното си значение, кои в пейоративното.“ Според М. Москов в доклада на К. Мирчев не е засегнат въпросът за по-нататъшната съдба на турцизмите като един от слоевете в речниковия състав на българския език при условията на социализма.

Мария Джананова, преподавател по руски език, изтъкна, че настоящата научна сесия е извънредно навременна, интересна и от огромно значение поради това, че поставя начало на сериозна разработка — в светлината на Сталиновото учение за езика — на най-важната задача на българското езикознание — откриване на вътрешните закони на развитието на нашия език. В своя гениален труд „Марксизмът и въпросите на езикознанието“ Й. В. Сталин определи общите вътрешни закони на развитие на езика. Езиковедите обаче трябва да открият особените, специфичните закони, които обуславят развитието на даден език на разните етапи от неговия исторически живот. Защото тези именно закони опеределят качественото своеобразие, националната самобитност на езика, този най-важен според другаря Сталин и следователно най-ценен признак на нацията, който гарантира нейния суверенитет.

Вътрешните закони на развитие на даден език, особеностите на неговата структура — фонетична, лексична и граматична — могат да бъдат разбрани само тогава, когато се изучават „в неразрывной связи с историей общества, с историей народа, которому принадлежит изучаемый язык и который является творцом и носителем этого языка“ (Марксизм и вопросы языкознания, изд. Правда, 1950, стр. 18).

Високият теоретически уровень на сесията се дължи именно на това, че както встъпителното слово на др. председател на БАН акад. Т. Павлов — така и останалите доклади бяха изнесени в светлината на това извънредно важно положение на Сталиновото учение за езика. Съществува известна опасност от обсолютизиране на езика като обществено явление от особен род, рязко отграничено от останалите обществени явления; сигнали за такава опасност бяха дадени в „Большевик“ № 16 от авг. 1952 (статията на Н. Касьянов, стр. 69). Съществува още по-голяма опасност от абсолютизиране на граматическия строй на езика; за да избегнем тази опасност, която би ни довела до метафизично, а не диалектично, марксистко разглеждане на явленията и граматическия строеж на нашия език, още по-необходимо е строгото спазване на указанията на другаря Сталин: колкото и опосредствувано свързан с историята на обществото, граматическият строеж на даден език, както и изобщо „язык и законы его развития

можно понять лишь в том случае, если он изучается в неразрывной связи с историей общества, с историей народа“...

От това, как ще бъде съчетан този Сталинов тезис, под чийто знак минава настоящата научна сесия, с другото положение на Сталиновото учение за езика — положението за развитието на езика по неговите вътрешни закони на развитие и — по-нататък — с четирите вътрешни черти на диалектическия метод, установени от другаря Сталин — от това зависи строго научното, т. е. марксистическото разработване и разрешаване на всички въпроси, свързани с изучаването на даден език. Внедряването на марксизма в езикознанието, което другарят Сталин сочи като необходимо условие при езиковедческата работа, е особено важен методологичен принцип при изучаването на българския език. Ярко свидетелстващ чрез фонетиката, лексиката и граматиката си за своята принадлежност към голямото славянско езиково семейство, нашият език притежава заедно с това такива особености в своя граматически строеж, които го отличават от всички други родствени езици: от една страна единствен българският език не само е запазил глаголната система на езика-основа, но даже я е обогатил чрез т. н. преизказани времена, а от друга страна единствен нашият език е загубил граматическата категория падеж, обща на името във всички останали славянски езици, като е преминал от синтетичен към аналитичен строй. Ето тези две особености, наред с общата славянска структура, съставят националната самобитност, качествено своеобразие на българския език.

Предложената от Вл. Георгиев периодизация, която е сериозен опит за строго научно определяне етапите в развитието на нашия език, е твърде ценен принос за българското езикознание. Естествено, необходимо ще бъде да се направят обширни изследвания върху голям конкретен материал, за да бъде изяснена с максимална достоверност „историята на езика в най-тясна връзка с историята на народа“. Колкото се отнася до справедливата критика на акад. Т. Павлов относно отбелязаното в доклада „прекъсване на развитието на българския народностен език“ през XIII и XV в. в. тук имаме, може би, недостатъчно диференциране на „народностен“ и „литературен“, „книжовен“ език. Освен това, смятам, че подлежи на обсъждане, дали принципът за характеризиране на икономическите обществени формации чрез един само „основен“ закон, може да бъде пренесен върху онова обществово, но не надстроечно явление, каквото е езикът на даден народ.

Във връзка с историята на българския език трябва да се отбележи, — по реда на критика и самокритика, — че за съжаление в настоящата сесия не беше изнесен специален доклад върху огромното значение, което руският език има и все още има за развитието на нашия език.

Наистина, във всички доклади, и особено в тези на другарите Вл. Георгиев и К. Мирчев, благотворното въздействие на руски върху нашия език бе силно подчертано. Обаче въпросът за влиянието на великия руски език върху развитието, обогатяването и усъвършенствуването на нашия език от времето на Възраждането и до ден днешен, е от такова огромно значение, че без съмнение предстои да бъдат направени разностранни и още по-задълбочени изследвания в тази област, отколкото това е правено до сега, за да бъде изяснена и обяснена най-новата история на българския литературен език.

ИЗВОДИ ОТ СЕСИЯТА

Тази сесия бе уредена във връзка с 73-годишнината на Й. В. Сталин. Тя имаше за задача да разгледа един основен проблем, изтъкнат в неговия гениален труд „Марксизмът и въпросите на езикознанието“, именно „историята на езика във връзка с историята на народа“.

На настоящата сесия още веднъж се установи, че единствената предпоставка за истинското научно проучване на въпросите на езикознанието е основното овладяване на диалектическия и исторически материализъм и на първо място на Сталиновия труд по въпросите на езикознанието.

Изхождайки от тоя труд, във въвеждащото слово на др. акад. Т. Павлов и в петте доклада бяха разгледани разни страни на историята на българския език и на славянските езици. Изказванията, макар и не всички достатъчно критични, все пак изясниха известни допълнителни проблеми и спомогнаха да се преодолеят някои недостатъчно изяснени положения и грешки в докладите.

Сесията може да се прецени като успешна. Това личи както от големия интерес, който бе проявен към нея, така и от големия брой изказвания: изказаха се 36 души, а освен това 6 души ще предадат своите изказвания писмено.

За успех на сесията може да се счита и радостният факт, че в нея взеха дейно участие и редица наши млади научни работници от Академията, Университета и другаде.

Основните най-общи изводи, които могат да се смятат като постижения на сесията, се свеждат съвсем накратко в следното:

1. Националната самобитност на езика стои в тясна връзка както с вътрешните закони на развитието на езика, така и с историята на народа, който го говори. Трябва да се държи сметка за националната самобитност на всеки отделен конкретен език. Така например не е правилно да се говори за падежни отношения при имената в съвременния български език, понеже така се внасят в него категории, които не му са присъщи.

2. Славянските езици могат да служат като типичен пример за езикова устойчивост. В своя многовековен развой те показват единство, запазват граматическия си строеж и основния лексикален фонд, като допускат незначителни чужди влияния главно в лексикалния си състав. От своя страна те оказват влияние на съседни езици.

3. Досегашната периодизация на историята на българския език е неправилна, понеже т. н. „среднобългарски“ не представя „качество“, равностойно на другите две. Периодизацията на историята

на българския език трябва да изхожда от два основни периода: старобългарски и новобългарски.

4. Процесът на проникването и по-късното отпадане на турски елементи в българския език — едно извънредно интересно езиково явление — представя характерен пример за огромната съпротивителна сила на езика срещу всякакви опити за насилствена асимилация и чужди влияния.

5. Националният език се създава въз основа на диалектите, но в своето развитие той стига до независимо съществуване. Диалектните думи и форми не могат да се внасят безразборно в литературния език. Литературният език се характеризира с общозадължителния характер на своите норми.

Във въстъпителното слово на акад. Т. Павлов и в някои от изказванията бяха набелязани редица актуални теми и отделни проблеми, които трябва да стоят на първо място в задачите на Института, като например произходът на езика, език и мислене, граматика и логика, проблемата за вътрешните закони на езика, проблемата за сравнително-историческия метод в сталинско осветление, въпросът за македонския език, проблемата за близостта на славянските езици, за сравнителното изучаване на български и руски език, проблемата за народността на езика и пр.

Научният съвет на Института за български език ще се занимае основно с всички материали от сесията, които ще бъдат издадени във втория том на Известията на Института за български език. Той ще насочи също така дейността си към актуалната тематика, която му бе препоръчана.

ПОКАЗАЛЕЦ

1. ИМЕНА

- Аванесов, Р. И. 92, 227, 230
Андрейчин, Л. 16, 19, 29—54, 147, 148, 152, 173, 174, 176, 182, 184, 192, 216, 235—237
Бабов, К. 238
Балан, А. Т. 16, 46—49, 146, 150, 152, 153, 238
Бернштейн, С. Б. 71—73, 81, 101, 102, 194, 195, 199
Берон, П. 111, 146, 223
Биларски, П. С. 71, 196
Богоров, Ив. 241
Бозвели, Н. 143
Боп, Фр. 30
Ботев, Хр. 52, 111, 154—156, 158, 216, 231
Булаховский, Л. А. 82, 96
Вазов, Ив. 37, 38, 45, 111, 156, 158, 159, 170, 233, 234, 238
Вайганд, Г. 44
Валявец 204
Василев, Ст. П. 151, 154, 171
Виноградов, В. В. 75, 203
Влайков, Т. Г. 165, 167, 168, 170
Волен, Ил. 161
Востоков, А. Х. 196, 197
Вранска, Цв. 220—222
Врачански, Софроний 109, 118, 124
Георгиев, Вл. 16, 20, 21, 27, 40, 71—116, 182, 188, 190, 192, 194 — 202, 206 — 208, 210, 212, 214, 215, 228, 230, 235, 236, 240, 243
Георгиев, Михалаки 165, 168—170
Георгиевский, А. 64
Геров, Н. 125, 223
Горки, М. 141, 153, 219, 231
Григоров, К. 161
Груев, Иоаким 51
Гълъбов, Гълъб 42, 239—240
Дамаскин Студит 107
Даскалов, Ст. Ц. 153, 154, 162, 164, 165, 170
де Брос 30
де Сосюр, Ф. 31
Дешериев, Ю. Д. 96
Джананова, М. 242 — 243
Дилевски, Н. 235 — 236
Додев, Нею 238—239
Дринов, М. 111
Евтимий, патр. 101
Елин Пелин 159, 169, 170, 216
Енгелс, Ф. 7, 8, 10, 18, 129
Займов, Йор. 188—190
Зарев, П. 153, 154
Златарски, В. Н. 94
Иванова, Дора 212 — 217
Илчев, Ст. 192, 235, 238
Йесперсен, Ото 32, 79, 182
Йоан Екзарх 86, 90, 231
Йовков, Йордан 159, 170, 238
Кабасанов, Ст. 240—241
Казанджиев, Л. 183
Каммари, М. Д. 174
Каравелов, Л. 111, 231, 238
Каралийчев, А. 216
Караславов, Г. 161, 170
Кипиловски, Ат. 111, 122, 223, 241
Кирил и Методий 86, 89, 174, 195, 199, 210
Косев, Д. 110
Куев, К. 151
Кулбакин, Ст. 204
Лавров, И. И. 191—193, 235
Ламар 236
Леков, Ив. 16, 20, 55—69, 176, 192, 237, 240, 241
Ленин, В. И. 10, 11, 18, 139, 231
Лось, Ян 60
Маджаров, Д. Хр. 151, 167, 168
Майер, К. 82
Мар, Н. Я. 15, 32, 33, 36, 38, 71, 94, 129, 218
Маринов, В. 237—238
Марков, Ас. 151, 152
Маркс, К. 10, 18, 69
Мейе, А. 60
Миклошич, Фр. 196
Милетич, Л. 72, 82, 182, 204, 205, 207
Минков, Цв. 169
Мирчев, К. 16, 21, 26, 72, 73, 117—127, 173, 174, 192, 194—201, 218, 220, 221, 223, 224, 236, 239, 241—243
Младенов, Ст. 15—17, 72, 130, 131, 134, 147, 150—154, 159, 171, 204, 207
Москов, М. 241 — 242
Мутафчиев, Р. 173 — 179, 192
Ничева, Кети 232—234
Novák, L. 66

- Орзя, Г. 235
 Осинин, Д. 152, 173 — 175
 Павлов, Т. 4—28, 174, 242—245
 Паисий 45, 109, 124
 Пенев, Б. 107, 109
 Попов, К. 182 — 187
 Попович, Райно 110
 Попски, Димитър 110
 Пристли 30
 Пушкин, А. Л. 174, 219
 Раковски, Г. С. 231
 Расторгуева, В. С. 44
 Рилски, Неофит 51, 143, 241
 Романски, Ст. 16, 237
 Рост, П. 65
 Русо, Ж. Ж. 30
 Сепир, О. 31
 Серебрянников, Б. А. 44
 Скок, П. 118
 Славейков, Пенчо П. 162, 216, 234
 Славейков, Петко Р. 111, 223 — 225, 231
 Смит, А. 30
 Спасова, Ана 226—227
 Сталин, Й. В. 5 — 12, 13 — 19, 22 — 26,
 28, 33 — 35, 38, 39, 43 — 46, 54 — 57,
 62, 69, 71, 75, 76, 94, 113, 117, 129 —
 132, 134, 138, 139, 145, 146, 153, 173,
 174, 176, 178, 185, 191, 207, 211, 212,
 218—220, 229, 230, 242—244
 Стойков, Ст. 16, 21, 22, 27, 129 — 175,
 192, 218, 219, 228 — 230, 232, 240, 241
 Стоянов, Людмил 218 — 219
 Стоянов, Ст. 207 — 211
 Тодоров, Любен 228 — 231
 Тодоров, Петко 162
 Тодоров, Цв. 134, 147, 148
 Томов, Тома 236 — 237
 Фослер, К. 31
 Хилендарски, Паисий 45, 109, 124
 Херлер, Й. Г. 30
 Хумболт, В. 30
 Цонев, Б. 16, 72, 99, 119, 125, 167, 202 —
 204, 207, 213, 215, 238
 Червенков, В. 193
 Черноризец Храбър 231
 Шлайхер, Ав. 30
 Шлегел, Ав. 30
 Шлегел, Фр. 30
 Щепкин, В. Н. 72, 204
 Ягич, В. 204

2. ДУМИ И СЛОВОБРАЗОВАТЕЛНИ ЕЛЕМЕНТИ

- а 60, 97, 156, 167, 210
 абжаиб 224
 ад 113
 ада 123
 адет 220
 аджамилък 221
 аджеба 126
 алжедисвам 123
 аз 83
 азат 123
 -айки 146, 238
 -ак 61
 акранин 163
 акранка 161
 акъл 67, 168, 220, 221, 223
 -аі 53
 алай 161
 алаша 160
 ален 127
 -ам 59, 78, 104, 205
 анахтар 223
 анджак 159
 -ант 114
 -ар 61
 аргатин 160
 аресвам 67
 аркадаш 168
 артък 224
 аскер 125
 аскерлия 159
 аслъ 123
 ахмакльк 221
 -ач 61
 -аш 146, 212
 баба 232
 бабичасам 233
 бабувам 232
 багаин 88
 багатур 88
 бае 232
 баур 67
 бай 87
 байрак 125
 байряк 156
 бакарим 169
 бакшиш 68
 бакърен 224
 балама 233
 балкан 67
 бало 232
 балтины 90
 бамбашка 233
 банбашка 224
 барабар 233
 багва 68
 барем 126, 160
 барут 125
 баския 163
 баткам 233
 бахча 123
 бачия 162
 башка 123, 126, 232
 бая 126
 баялдисал 224
 баят 120

бе 233
 бегендисвам 169
 беден 126, 224
 беджерисвам 169
 безрамник 159
 белег 87
 бележец 164
 беленка 164
 белки 126
 белким 163
 белџов 63
 белчуг 87
 беља 68
 бербер 226
 берекет 160, 163
 биле 126
 биля 198
 бина 169
 бисер 87
 битанка 164
 бичкия 163
 благ 160
 богатлък 221
 божек 162, 166
 божем 160, 168
 бозана 164
 бозна 162
 боил 88
 бой 126
 болярин 87—90, 198
 борч 123
 боя 53, 68
 боядисвам 53, 125
 бравѧ 168
 брак 68
 бран 163
 бранище 161
 брежличка 161, 164
 брезна 160
 буерия 166
 будалшилък 221
 будалщина 221
 буджак 166
 бунт 111, 122
 бура 162
 бурилка 166
 bussola 226, 227
 бутрак 161
 бутурясвам 163
 буюрдисвам 169
 бџбрек 87
 бџбрия 233
 бџда 65
 бџлгарин 88
 бџлдам 163
 бџрде 169
 бџль 87, 88
 Бџлгоунъ 88
 бџльчоугъ 87, 88
 бџльгъ 87
 бюлюк 224
 бюрултия 218

бџбрџгъ 87
 важно 111, 122
 важност 111, 122
 вакъл 162
 valai 63
 вален 165
 вали 179
 вампор 168
 вар 223
 варди 168
 варди се 158
 вариѧ 164
 варкам 150
 варна 164
 varoš 63
 васия 169
 ваяние 111, 122
 weg 65
 веда 162
 ведѧ 212
 велик 180
 великолепен 224
 великолепно 111, 122
 веке 157
 вергия 169
 werden 65
 весден 162, 165
 вет 158
 вече 157
 вечери 160
 вижда се 158
 вид 111, 122, 126
 видело 160
 видох 159
 викня 120
 вина 123, 124
 виноберма 52, 234
 вител 160
 владение 111, 122
 влак 46
 власт 111, 122
 властуна 161
 внимание 123
 во 167
 вов 154, 155
 вовира се 167
 водник 160
 водяха 162
 воз 167
 возври 167
 возгара 160
 возглавниѧ 167
 войниклък 114
 won 66
 вошка 163
 врах 163
 вреж 164
 време 221
 рече 159
 врџчам 162, 234
 врџчам се 150, 163, 166
 вроден 234

- врожден 234
 връст 232
 връма 98
 всадник 46
 всякъде 124
 всюду 124
 вулия 160
 вший 52
 въ 204
 -въ 78
 във 154, 155
 въз 163
 възбуден 234
 възбуджен 234
 възглавье 163
 възмущение 111, 122
 възхитен 234
 възхищен 234
 вълна 123
 вървя 179, 180
 върховен 111, 122
 въсь 111
 вуу 65
 вьна 111
 гавна 164
 гайетанон 121
 гайде 126, 220
 гайтан 121
 гайтанлия 120
 ганади 168
 гарга 127
 гараз 220
 где 78, 185
 геберясвам 169
 гевшек 169
 гел бурда 68
 гемия 124
 гергин 119
 гина 155, 156
 глафам 164
 глашатай 224
 глед 168
 гнете 168
 гния 155, 156
 гноен 160
 големлив 163
 голям 180
 гора 164, 185
 горд 123
 горе 185
 градом 162
 граматикия 120
 грамуда 164
 grand 180
 греда 90
 грешен 154, 155
 грижа 123, 126
 гринда 90
 gross 180
 трулка 166
 града 90
 гуди 159
 гудя 150
 гълтук 168
 гълча 150
 гълъб 185
 гюбре 121
 гювендия 123
 güzel 100
 гюмрук 121
 гюнлик 224
 гюрюлтия 126
 да 77, 103
 давия 218
 давно 157, 167
 даврандисвам се 169
 даже 155, 156
 дайте 183
 далга 123
 дам 160
 дамгосвам 125
 дано 157
 два 204
 две 204
 двигатъся 180
 движа се 180
 двори 164
 де 185
 дека 159, 162
 -дека 165
 дежам 164
 дело 124
 демек 123, 169
 ден 185
 денем 185
 дередже 126
 дерг 220
 детел 161
 дече 162
 джаваир 169
 джам 224
 джеза 169
 дженк 125
 джесарет 224
 джесаретлък 169
 джигер 169
 джнис 123
 -джия 118
 дзуфти се 164
 дикат 123
 дикиса 162
 димосия 120
 дип 126, 168
 до- 61
 добичарче 161
 добрина 126
 доброволен 158
 доганям 162
 договеждам се 150
 договор 183, 184
 договорирам 183
 доедя 167
 долуна 164
 дорест 127

дору 155, 156
 дослук 221
 достиген 166
 дошле 162
 доярник 160
 драговолен 158
 дреновина 163
 дружество 224
 друм 160
 друмник 163
 дрѣн 161
 дрѣстя 163
 дуздисвам се 169
 дусна се 161
 душман 123
 душманлък 221
 дъб 185
 дъбица 161
 -dŭt 42
 дънь 98
 дълг 123
 дърдоря 233
 държава 159
 дъщи 60
 дюлгерин 232

 -е 79, 84, 156, 157, 167
 ev 98
 еглендисвам се 169
 éw 83
 едноман 165, 168
 едър 180
 -ee 164
 ей 83
 -ей 164
 -ейки 146, 238
 екна 166
 емлячен 125
 -ен 53, 164
 ендазие 224
 ено 167
 -ент 114
 ептен 168
 еранка 166
 ерген 68
 -ест 164
 -етѣ 79, 104
 ешлеме 125
 -ещ 146, 212

 жаден 166, 167
 жежък 160
 желба 162
 желби 156
 железница 46
 жерка 150
 живина 168
 жител 224

 за 50
 за- 61
 заамет 220

забъши 168
 завалия 126
 завасвам 166
 загна са 155, 156
 задним 162
 задумвам се 164
 азмия се 163
 залягане 224
 заман 220, 221
 замашен 163
 замества 157
 замеша 157
 занаят 124
 заплага 158
 запор 183, 184
 запорирам 183
 заптие 90
 заради 50
 зарар 220
 зарарлия 224
 зарна 162
 зачебръснат 165
 защита 185
 звери се 168
 zde 124
 злесь 78
 зело 124
 зема 156
 земпаре бурун 68
 зер 126
 злѡба 124
 зная 212
 зор 220
 зрелище 111, 122
 зулум 220
 зулумлук 221
 зян 220
 зярна 163

 и 213, 214
 -и 79, 84
 ида 178—180
 идвам 178—180
 идти 178—180
 -iegen 183
 избръщам се 163
 изгорник 166
 издѡбини 167
 иззади 167
 изин 220
 изклоцатя 164
 изкуство 123
 излишен 224
 измитам се 165
 изнетре 165
 изничам 163
 изпратушка 164
 изпровода 163
 израстен 168
 изтирям се 163
 -ик 61
 икиндия 163

икрам 161, 169, 220
 иксиддисвам 123
 иловица 161
 имам 65, 66, 77
 имдат 220
 имовина 168
 има 97
 -ина 61
 инат 220
 инатлък 221
 инди 123
 инсаф 220
 исполинъ 90, 199
 исрам 90
 истрах 90
 истъба 90, 199
 -ирам 114
 iskele 226
 -ите 79, 104
 ити 179
 ихтибар 169, 220
 -ица 61
 ичиргу 88
 иштах 123, 168
 -ия 53, 120
 jaî 95
 итеръ 111
 -жи 52, 146, 233
 лок 169
 кабахат 123, 124, 220
 кабил 161, 162
 кабулим 169
 kavaler 68
 кавхан 88, 89
 кадия 90, 234
 кайк 123
 каймакамин 90
 кайначе 161
 какви 155, 156
 калаузи 161
 калесвам 161
 каллав 127
 калъфосвам 161
 калъчка 159
 кан 88
 канара 127
 кандардисвам 126, 169
 кандисвам 169
 кантар 121
 кап 198
 капа 160
 капище 87, 89, 198
 капистра 164
 капишкам 163
 капия 120
 капъ 53, 120
 капъ 87—98, 198
 каракотняк 164
 карам 87
 карез 124
 карма 159

карши 126
 карък 161
 касканджилък 224
 ката 163
 катавасия 120
 катарга 164
 кафялар 169
 кахър 123, 169, 220
 кажк 224
 каяфет 123
 кви 155, 156
 кво 155, 156
 желепир 67, 220
 кел файда 68
 кемер 168
 кентинарион 121
 керей 63
 кеф 220
 кибрит 53
 кибритля 120
 кимна 158
 кина 150
 киреч 223
 кириш 169
 кирия 168
 кирлив 127
 кладенец 166
 кладенче 160, 161
 кладня 161
 клапча 164
 клопотарче 160
 клюмна 158
 клюп 161
 ключ 223
 книга 159
 ковчег 164
 коджа 168
 козеци 164
 колай 220
 колайлък 221
 kolnierz 68
 колчав 165
 комай 161
 комерциум 121
 комис 198
 комка 168
қои жалас 100
 конак 90
 кондисвам 169
 конник 46
 копан 88, 163
 копрос 121
 копунтия 161
 копче 53, 127
 корабли 124
 коритан 163
 корувам 164
 коря 160, 166
 кос 68
 котлак 161
 котмач 161
 коумиръ 87
 кофа 53, 127

коџиѝ 63
 кочия 120
 кочу 120
 кошула 150
 кошута 163
 кравен 162, 163
 крагуя 87
 крал 90
 кривоврат 163
 криворлив 163
 кромпил 166
 крупа 164
 крупичка 161
 кръз 162
 кту 60
 куда 78
 кукурузенище 161
 кула 124
 kula 68
 куландардисвам 123
 кулен 164
 кулест 161
 кумир 87
 курдисвам 126
 журдисвам се 161
 курия 164
 куртулисам 123
 куртулиса се 124
 куртулисвам 126
 куртулуш 220
 куршум 68, 125
 кусур 123, 168, 220
 куту 53
 кучник 168
 къде 78, 158, 185
 към 158
 кър 161, 162
 кърменец 168
 къскънджилък 221
 късмет 68, 126, 220
 къорав 67
 къотек 126
 кяр 220

-л 40, 41, 43, 52, 78, 212, 215, 216
 лакърдия 169
 лакът 224
 лале 127
 ланита 111
 леген 121
 ледунки 164
 лезет 123
 лекани 121
 лекарница 168
 лесигер 164
 леш 127
 -ли 120
 лизет 162
 липса 67, 68
 лихом 163
 лобъзати 111
 лодка 123
 los 68

лошотилък 221
 -лук 221
 лукавство 111, 122
 лъв 124
 лъжесвидетел 124
 -лък 118, 221
 лъщя се 161
 льопна 164
 любов 123, 220
 людски 159, 163

 -м 104, 146, 159, 168
 -ма 59
 маана 220
 маѝ 100
 майсторлък 221
 майтап 220,
 максус 169
 малличик 90
 malila 66
 Malinabeere 66
 малица 168
 манара 164, 168
 манганос 121
 мангър 169
 мараз 220
 иарангоз 226, 227
 марангозчия 227
 marangone 227
 мари 168
 маря 163
 маскара 68
 матаф 123
 мати 60
 махана 123
 махлени 157, 158
 махленици 157
 махмурлук 221
 машина 185
 мачка 150
 ме 78, 83
 -ме 168
 мегдан 168
 меден 224
 медник 161
 медресе 224
 мена 163
 мѝна 83
 менгеме 121
 менгуше 166
 мене 78, 83, 198
 мерак 168, 220
 мераклък 221
 мерно 167
 месечкар 167
 мечтаях 156
 ми 78, 83
 mite 83
 миличев 163
 милостыни 203
 миндизин 159
 мине 198
 mipe 83

- мираз 123
 мисирлик 161
 митрополия 120
 -miş 42, 43
 мишца 163
 мльнии 203
 моарабе 125
 мога 157
 можа 157
 мойте 154, 155
 мокает 124
 моловка 161
 момляче 160
 момчан 162
 морници 162
 мочуга 160
 мразници 160
 моч 83
 мудрошилък 221
 мукава 127
 мурафет 123, 168, 220
 мурафетлък 221
 мускурир 163
 мутвак 169
 мутлак 169
 -miş 42
 мълчешката 238
 мънож 83
 мънѣ 83
 мюдже 159
 мюзевирлък 221
 мюлк 224
 -miş 42
 -н 78, 212, 215, 216
 на 48—50, 77, 78, 99, 102, 107, 113, 184,
 186, 204
 на- 61
 наваksam 67
 навам 168
 навестявам 157
 навиждам 157
 навиквам 160, 162
 навияк 160, 166, 167
 навремени 161
 нагласявам 126
 над- 61
 надни 167
 надница 224
 надъ 204
 наден 156
 на затул 165
 наздраво 161
 най- 77, 99, 103, 182
 найда 150, 159, 161
 нали 157
 н'ам 162
 намерение 123
 намерешки 160
 нане 160
 нанко 168
 на подплес 162
 напакон 167
 нарамък 164
 нарушкам 166
 наръч 161
 наръчвам 161
 наряждам 167
 нарязан гръста 162
 наследство 123
 наспоред 163
 наспроти 162
 наставление 124
 наставям 160
 начасничев 161
 не 233
 невям 163
 недостатокъ 123
 некаилство 221
 нели 157
 нема 167
 нема 157
 немой 160, 161
 нетаврез 162
 неугадешката 161
 нехвелит 166
 нехранимайко 53
 нечинлив 166, 167
 нещастие 123
 ние 154, 155, 157
 ниет 123, 162
 ником 163
 нима 157
 нине 150
 ния 154, 155, 157
 но 154 155
 нога 150
 ногавици 160
 нозе 160
 нош 185
 ношем 185
 -нувам 114
 нужда 224
 нужен 224
 нь 154, 155
 ня 167
 нямам 167
 няшо 167
 о- 61
 -о 84, 159
 об- 61
 -оба 61
 облизю 167
 обич 220
 обнищало 124
 обреля 163
 обрече 162
 обрешна ме 166
 -ов 61
 -ове 79, 104
 -овом 199
 -овомъ 98
 -овох 199

-овы 98
 огнища 162
 оградисам 160
 ода 120
 -ода 61
 одая 120
 оджак 162
 одъжди се 162
 окам 150
 окъснае 163
 -ом 59, 98
 омисъл 160
 омразлък 221
 омразя 163
 он 150, 165, 168
 онбашия 90
 опо 66
 опасен 224
 опиня 168
 организирам 183
 ортак 162
 ортаклък 221
 орънзавея 164
 освежава 224
 осиромашел 124
 -ост 61
 от 49, 103, 204
 от- 61
 -ота 61
 отадам 161
 отвергли 124
 отвод 166, 167
 отгнал 124
 отечество 224
 отида 179
 отколя 162
 отлукана 166
 отмалаксам 164
 отморя се 163
 отопли се 162
 отrekli се 124
 отягам се 161
 -ох 200
 охота 123

паза 156
 пазар 68
 пазия 164
 па ете 160
 пайвант 161
 палтъ 90, 93
 палур 166
 палурче 160, 166
 паметен 166
 па оно 160
 паралия 163
 парапег 163
 паратик 161
 пари 53
 парче 68
 пастря 163
 патаксам 166
 начник 163

пашенор 87
 пегав 165
 пезул 166
 пейека 127
 пенджер 164
 перигла 163
 песен 154, 155
 песья 154, 155
 реч 68
 петляно време 232
 печка 224
 пианко 226, 227
 пиени 156
 пио 100
 пиринка 166
 pistola 227
 pistov 227
 пишманя се 162
 пища 156
 пицидьялки 163
 пицов 226, 227
 плавак 163
 пладнина 161
 плата 158
 платъ 93
 плоска 162
 плътеник 164
 пляскуница 163
 по 77, 103, 163
 по- 61, 99—101, 182
 повна 154, 155
 поганчарче 166, 167
 погна се 163
 погребан 158
 погребен 158
 под- 61
 подание 124
 подире 157
 подиря 157
 подкачам 163
 подникна 162
 подочници 163
 подояк 164
 подпетач 164
 подрумче 163
 поес 167
 полендашки 162
 полени 162, 164
 получавам 224
 помайвам се 163
 помана 168
 помера 166
 поминувка 166
 помня 154—156
 помрени 161
 poroczoch 68
 поотморя се 166, 167
 попан 162
 посеги 165
 постат 163
 постот 166
 постоян 224
 постърнувам 114

потеглювам 114
 потовица 164
 поучение 124
 похитил 124
 пош 162, 234
 пошивам 164
 пранга 226, 227
 пре- 61
 предложение 124
 пременва 168
 времена се 160
 представителство 123
 представление 111, 122, 124
 презръчник 159
 препелка 162
 при- 61
 привикнувам 114
 пригоръе 163
 призлее ми 161
 прикалемисвам се 166
 приклопя 160
 примрял 224
 припасал 158
 припор 150, 163
 припърт 161
 прислал 158
 присое 163
 присоска 161
 притеснение 126
 причудливо 224
 пришьъхъ 212
 пробие 158
 пролети 160
 пролепам 165
 промъцам 165
 пропори 158
 прочее 123
 прошивка 164
 пръжде 204
 раша 226
 пусула 226, 227
 птица 185
 първица 166
 първелишкам се 160
 пъси 159
 пъти 124

 рад 124
 радея 166
 ради 168
 раздрумъе 163
 раздумвам 163, 166
 разкошност 224
 разлюти се 162
 разплата 164
 разпъдил 124
 разседлища 163
 разстройство 111, 122
 разтрупвам се 166

 ракла 159
 равна 164
 раслан 123, 124
 85

рахат 220
 рахатлък 221
 рача 68, 163
 рая 124
 ревне ми се 166
 ревнование 224
 редактирам 183
 редушка 161
 резил 220
 резилък 221
 рекше 212
 рекъ 212
 ремик 159
 рече 214
 ристнение 167
 рова 156
 род 123
 рода 168
 рудина 163
 рукла 160
 рукло 224
 русуляв 160
 ручок 160
 рушвет 68
 ръченик 163
 гупек 68

 с 50
 -с- 120
 сабалаир олсун 68
 сабан 87
 саблица 87, 88
 саблъ 87, 88
 саджак 164
 сайдисвам 161
 сакá 160
 сакам 150, 160, 165, 168
 сал 126
 салмисвам 163
 салтанат 224
 самси 162
 самъчин 87
 сан 87
 санки 126
 сановитъ 87
 сановник 87
 сарп 169
 сахат 169
 сачми 125
 сватанак 161
 светилък 221
 свидетелство 124
 свирчок 163
 сгаждам 162
 сгоден 168
 севда 123, 168, 220
 седя 166
 сеир 220
 селяне 157
 сенарница 168
 сертлик 221
 сечина 161
 силовит 168
 силах 125

синурдаш 161
 сиреч 123
 сиромаси 154, 155
 сиромашлък 221
 ситка 164
 scala 226
 скеле 226
 скеля 226
 скемле 166
 скине 164
 скиння 120
 скитасам 161
 складдам 163
 сколасам 161
 сколасвам 162, 166, 234
 с кривачи 162
 скриви 168
 слинест 161
 слово 97
 сложно 167
 слуня се 164
 смал 160
 смелост 224
 смелчак 224
 смокы 203
 смоличав 168
 смисъл 224
 смила 168
 со 60
 соба 160, 164, 166, 224
 сопа 127
 сос 154, 155
 спасявам се 126
 сплати 164
 сполинъ 90
 spranga 227
 сприварвам се 163
 сприя 164, 168
 спроти 162
 спусна са 155, 156
 сразили се 124
 сретя 163
 срещен 163
 срящам 167
 стали 162
 стар 158
 -сте 79, 104
 стилка 166, 167
 стока 160, 161
 столп 124
 стоплювам 114
 стубел 163
 стублица 166, 167
 стъкло 224
 стърга 160
 стяжение 224
 судурма 160
 сундурма 160
 сира 68
 сур 87, 162
 суросинкав 168
 събрат 224
 съгледа 158
 съклет 126

съкровище 124
 съм 65, 66
 съникаса 158
 съникасвам 159, 166
 съпостат 111
 сърчено 167
 със 154, 155
 състояние 126
 сюда 78
 сюрмаси 154, 155
 сяка 156
 сякам 166
 сящам 167
 сынъ 97, 98

 -т 78
 табак 68
 табиег 169, 220—221
 тава 43
 таван 43, 53
 тазалетисва 224
 таксир 221
 таксират 123, 169, 221
 талигаджия 169
 талим 159
 талимати 164
 талок 164
 таман 123
 танур 163
 таркан 88
 татъ 111
 таферен 165
 тафра 221
 тафралък 221
 тва 155, 156
 твърде 124
 тебе 154, 155
 тебя 154, 155
 тезек 161
 теяко 161
 теклиф 124
 телалин 224
 телеграфирам 183
 тембих 124
 темсил 124
 тешия 123
 тествия 164
 тие 157
 тимар 221
 тичешката 238
 тия 157
 to 66
 топ 125
 топарлачест 161
 топка 53, 127
 топчина 161
 торба 53, 127
 тормаче 161
 точно 123
 тояга 87
 тражи 168
 трактор 185
 тропозан 160
 туй 155, 156

тук 78
тука 124
тунгест 165
-тъ 79, 104
тънкуляв 162
търчи-лъжи 53
тъсма 162
тѣло 97
тюрлия 126
тютюн 68

-у 84, 97
-увам 114
увлека 157
увлеча 157
увреме 162
угажда 159
угарисам 163
уговарям 126
ударен 162, 234
ударили се 124
удоволствие 123
узун 119
убидурдясвам 126
улетя 162
уловил 124
ум 220, 221, 223
уничам 162
унука 163
уначуе 159
уредница 166
уривам 160
урсуздук 221
оуслъщавъ 212
осрамили се 124
устидели се 124
усул 123
усяшам 167
утик 166
утрен 157
утрин 157
ухрабна 224
училище 224

файла 123, 168, 220
фанара 163, 164
февер 121
фиданка 127
фитария 163
фишек 125
фонарион 121
фудул 123
фудулук 221
фудулица 221
фукара 126
фуния 120

-ха 79
хабер 159, 168
хагет 160
хазна 124
ханр 123, 126

хайта 68
хак 123, 168
хар 163
харосвам 163
hat 65
хатър 220
Himbeere 66
хластина 163
хляв 162
-хме 79, 104
-хмы 104
ходить 178--180
ходя 107, 178, 180
-хомъ 79, 104
доня 120
хошж 77, 103
хепам се 163
хергеледжия 160
храбър 185
храбрец 185
храброст 185
христиени 159
хрясна 163
-хте 79
Hund 65
хутя 163
-хж 104
chúz 63

цанувам се 164
ивъркот 164
цел 123
центеварион 121
цици-баби 161
цуна 160

чал 162
чалащисване 224
чак 126
чанга 53, 127
чаршаф 43, 53
чагт 224
чагтен 224
че 168
-че 118
чсва 163
чевре 169
чекам 156
чекмедже 43
челенка 164
челяк 159
чембер 162
чемер 162, 163
черга 68
черта 87
чертог 87
чета 150
чивешия 167
чиви 120
чивия 120
-чий 88, 89, 198
-чик 114
чиия 159

чини ми се 160
 чиния 43
 чипаг 87
 читалище 224
 чифт 68
 члун 162
 човек 161
 чоғодно 163
 чок селям 68
 чорап 68
 чорба 68
 чрътогъ 87, 88
 чръгоубиљство 87, 88
 чръгоубыла 87, 88
 чувал 53
 чувам 160, 161, 162
 чувство 224
 чуқундур 160
 чунки 126
 чъпагъ 87, 88
 чъсо 60

шал 127
 шалав 162
 шамар 127
 -ше 213
 шемет 127
 шепест 168
 шетарен 162
 шехатгък 124
 шишкав 127
 -шката 238
 szkoda 68
 шмекерия 221
 sztuka 68
 шеуи 111
 шум 126
 шпор 164
 шъпоникам 164
 -ша 79, 104

-щ 52, 146, 212, 215, 234, 235, 238
 шастие 123, 126
 ше 77, 113, 182
 шерка 159, 163
 шит 185
 що 155, 156
 шрапни 164
 шу 163
 ш.ж. 103

-ъ 78
 ъгъл 160
 -ък 61
 -ька 61
 -ш 42
 -ъск 61
 -ъство 61

-ѳте 79
 -ювам 114
 юнакгък 221
 юрган чучуклар 68

яба 166
 ядува 168
 язе 165
 язък 68
 яка 68
 ялан 123
 яланшехатчия 124
 -ян 164
 янгъи 169
 яра 123
 ярдам 123
 -яст 164
 ястък 169
 -ящ 212
 -ж 210
 -л 79

СЪДЪРЖАНИЕ

ДОКЛАДИ

	Стр.
1. Акад. Тодор Павлов — Относно предмета и задачите на езикознанието въобще и на българското езикознание в частност	6
2. Чл.-кор. Любомир Андрейчин — Въпросът за националната самобитност на езика	29
3. Чл.-кор. Иван Леков — Устойчивостта на славянските езици срещу насиластвена асимилация	55
4. Акад. Владимир Георгиев — Опит за периодизация на историята на българския език	71
5. Чл.-кор. Кирил Мирчев — За съдбата на турцизмите в български език	117
6. Проф. Стойко Стойков — Литературен език и диалекти	129

ИЗКАЗВАНИЯ

1. Д. Осипин — Някои въпроси на българския литературен език	173
2. Р. Мутафчиев — По въпроса за националната самобитност на езика, отразена в значението на думата	176
3. Константин Попов — За аналитичния характер на българския език	182
4. Йордан Заимов — За наченките на аналитизма в български език	188
5. Проф. И. И. Лавров — О националната самобитност на българския език	191
6. Кирил Мирчев — За периодизацията на историята на български език	194
7. Ив. Дуриданов — За периодизацията на историята на български език	202
8. Стоян Стоянов — По въпроса за периодизацията на историята на българския език	207
9. Дора Иванова — Към въпроса за развоя на причастните конструкции в български език	212
10. Людмил Стоянов — За турцизмите и диалектизмите в българския литературен език	218
11. Цветана Вранска — Турските наименования на отвлечени понятия в езика на българския фолклор	220
12. Цветана Македонска — Отношението на Петко Славейков към турцизмите в българския книжовен език	223
13. Ана Спасова — Италиански заемки в български език, минали през турски	226
14. Любен Тодоров — Към въпроса за народността на езика	228
15. Кети Ницева — За диалектизмите в българския литературен език	232
16. Съдържание на изказванията на Ст. Илчев, Николай Дилевски, Ламар, проф. Т. Томов, В. Маринов, К. Бабов, Нейо Додев, Г. Гълъбов, Ст. Кабанов, М. Москов и Мария Джананова	235
ИЗВОДИ от сесията	244

ПОКАЗАЛЕЦ

1. Имена	246
2. Думи и словообразователни елементи	247